

KATEDRA HISTORIE PEDAGOGICKÉ FAKULTY

BOHEMIAE OCCIDENTALIS HISTORICA

1/2019

Plzeň 2019

STUDIE

Nobilitační listiny – špehýrka k nahlédnutí do světa nižší šlechty v pobělohorském období

Ivana AUSTOVÁ

Abstract: This study tries to introduce changes of nobilitating process in the three decades after publishing renewed establishment and also find the answer who were those people who endeavoured to become a noblemen. Through deeds of elevation we can see people who had to withstand all the misery of Thirty Year's War but they managed it with braveness, faith and devotion.

Key Words: the Thirty Year's War; Deeds of Elevation; Nobility, Nobilitating Process

Pobělohorské období je dobou velkých změn, které se dotklo snad každého aspektu lidského života, na který lze jen pomyslet. Tato pohnutá doba zasáhla také otázku vstupu do šlechtického stavu v českých zemích. Postupné změny přicházely s absolutistickými snahami habsburských panovníků již dříve, ale až do vydání Obnoveného zřízení zemského v roce 1627, resp. 1628, starý systém procesu vstupu do šlechtického stavu odolával. I proto jsem svůj výzkum ohraničila právě rokem 1627 a pokusila se prozkoumat nobilitační politiku v následujících třech desetiletích. Zaměřila jsem se pouze na nižší šlechtu, přičemž podmínkou bylo, aby šlo o první nobilitaci dané rodiny. Na základě těchto kritérií vznikl soubor bezmála 450 osob, resp. rodů.

Až do prvních desetiletí sedmnáctého století nebyl vstup do šlechtického stavu vůbec jednoduchou záležitostí. Příslušníci starobylé šlechty si pečlivě střežili své postavení vůči vetřelcům z řad měšťanstva, které začalo nabývat sebevědomí zejména v období po husitských válkách. Šlechta proto přijala různá opatření, aby si, pokud možno, udržela svůj výlučný status. Například v roce 1497 si páni vydobyli právo rozhodovat o přijímání nových členů na zemském sněmu a roku 1501 byl vydán *Řád stavu panského*, kterým se tato sociální skupina uzavřela¹⁾.

Nižší šlechtici napodobovali panský stav a rovněž přijímali různá opatření k uzavření svého stavu, legislativního ukotvení se však dočkali až v roce 1609, kdy byl vydán *Řád stavu rytířského a vladyckého*.²⁾

1) Hana REHCÍGLOVÁ, *Erbovníci a jejich přijímání do rytířského stavu před vydáním Obnoveného zřízení zemského*, rigorózní práce, Praha 1978, s. 40; Anton Peter SCHLECHTA WSSEHRDSKY ZU WSSEHRD, *Die Entwicklung des Böhmischen Adels*, Wien 1891, s. 104–107.

2) H. REHCÍGLOVÁ, *Erbovníci*, s. 40.

Panský i rytířský stav tím stanovil velmi podobná pravidla pro přijímání do svého kruhu. Postavení šlechtice se již neměřilo velikostí majetku. Rozhodujícím činitelem se stala urozenost a starobylost rodu. Tím se v zásadě zrodila hierarchie dělicí šlechtu na starožitnou a novožitnou, která již neměla požívat stejných práv.^{3]} Tento fakt je ostatně zmíněn i v rytířské přísaze v *Knize pánův rytířstva markrabství moravského*.

V tomto období mohl být zájemce přijat do panského či rytířského stavu pouze se souhlasem šlechty (a to i za předpokladu, že nobilitaci doporučil panovník), která o žádosti hlasovala na zemském sněmu. I když byl návrh schválen, nezískal ještě žadatel zdaleka všechna práva. Například Desky zemské směla užívat až druhá generace nově přijatého rodu. Novožitné rody se též nesměly nijak vměšovat mezi příslušníky rodů starožitných. Podobně složitý byl proces udělování inkolátu – a i zde panovník zastával roli přímlyvce, nikoliv rozhodujícího orgánu, tím byl i v tomto případě zemský sněm, resp. zástupci šlechtického stavu.^{4]}

Nobilitační proces

S vydáním Obnoveného zřízení zemského přichází razantní změna v nobilitačním procesu, která je z pohledu starobylé šlechty nepřijemná, v zásadě však celý proces zjednodušuje. Článkem A 15 „*O nobilitaci*“^{5]} ztratili šlechtici možnost rozhodovat, koho přijmou do svých řad. Právo rozhodovat o tom, kdo se stane šlechticem, přešlo plně do rukou panovníka. Jedinými poradci v této otázce byli úředníci České dvorské kanceláře. Tímto opatřením se mohly cítit ohroženy staré šlechtické rody, avšak těm jedincům, kteří toužili po postupu na vyšší příčky společenské hierarchie, se rapidně zvýšily šance na úspěch. Panovník si tím zároveň vytvořil způsob, kterak bez velkých nákladů odměnit všechny ty, kteří se nějakým způsobem zasloužili o blaho monarchie.

3] To dokládá např. přísaha sepsaná v knize rytířů: „...*pánům rodům rytířského starožitným v jich obyčejích nepřekážeti, ani se nad nimi tříti, nýbrž se k nim všelijak uctivě, jak k bohatému, tak k chudému chovati.*“ Moravský zemský archiv (dále jen MZA) Brno, A₃ – Stavovské rukopisy 1348–1884, inv. č. 44 – Kniha rytířů (Kniha pánův rytířstva markrabství moravského lit. B), 1628–1690.

4] Vladimír KLECANDA, *Přijímání cizozemců na sněmu do Čech za obyvatele. Příspěvek k dějinám inkolátu před obnoveným zřízením zemským*, in: Sborník prací věnovaných prof. Dr. Gustavu Fridrichovi k 60. narozeninám, Praha 1931, s. 457

5] Hermenegild JIREČEK (ed.), *Obnovené právo a zřízení zemské dědičného království českého 1627*, Praha 1888, s. 24: „*Když někdo od Nás neb budaucích Našich, pro jeho věrné služby aneb za jinými příčinami, vnově nobilitován a jistým erbem obdařen bud, tehdy ten předně vedle listu jemu od Krále Jeho Milosti na to daného, jako i potom v stavu svém a k osobám téhož stavu užívajícím, tím způsobem, jakž to od starodávna za obyčej bylo se chovati povinen jest...*“.

Zájemce o šlechtický titul odeslal do České dvorské kanceláře žádost, v níž budoucí šlechtic uvedl všechny argumenty, které měly přesvědčit panovníka, aby žádost vyslyšel. Spis proto mohl obsahovat různé přílohy, nejčastěji šlo o přímluvné listy vlivných osob z okolí žadatele. Úředníci dvorské kanceláře zkontrolovali, zda je spis po stránce formální v pořádku a postoupili jej panovníkovi. Pokud argumentace panovníka přesvědčila a vydal souhlasné stanovisko, byl vytvořen koncept a následně čistopis nobilitační listiny se všemi jejími náležitostmi.

Nový šlechtic pak mohl požádat o vklad listiny do Desek zemských (dále DZ). Poplatky za intabulaci do DZ nebyly nikterak zanedbatelné a pravděpodobně ne každý nobilitovaný si mohl tuto nákladnou záležitost dovolit.^{6]} Pravděpodobně se o intabulaci zajímali ti, kteří jednak disponovali dostatečným množstvím finančních prostředků a jednak měli zájem stát se plnohodnotnými šlechtici se všemi jejich právy a povinnostmi.^{7]}

Čistopisů nobilitačních listin se nedochovalo mnoho a bývají rozesety po soukromých sbírkách, šlechtických archivech, popřípadě v archivech měst a obcí. Ve fondech dvorských kanceláří je s trochou nadsázky možno čistopisy rovněž spočítat na prstech jedné ruky (ostatně se dá předpokládat, že pokud se v DZ dochoval originál listiny, nebyla nobilitace dokončena). Koncepty nobilitačních listin – vzhledem k dochovanému množství – byly zřejmě ukládány důsledně, bohužel však v drtivé většině případů bez ostatního spisového materiálu, tedy žádostí a příloh v podobě různých dobropisů a přímluvných listů.^{8]} Přes velmi skromné množství informací, které je možno z konceptů nobilitačních listin vytěžit, jde o jedinečný pramen, který umožní vykreslit obraz nižšího šlechtice v raném novověku.

6] Pavel SEDLÁČEK, *České zemské desky a heraldika (1642–1869)*, in: Petr Vorel (red.) *Heraldika viva II*, Pardubice 2002, s. 81.

7] Nový šlechtic měl např. složit revers k zemi a zakoupit se a od roku 1627 také složit věrnost panovníkovi. Podle opakovaně vydávaných norem lze soudit, že tyto povinnosti nebyly příliš důsledně dodržovány. Více viz Ivana AUSTOVÁ, *Býti šlechticem. Šlechtické nobilitace v letech 1627–1657 v českých a rakouských dědičných zemích.*, České Budějovice 2016.

8] Přímluvný list je zmíněn v privilegii Augustina Makovce z Makfeldu, za kterého se přimlivil kníže z Lichtenštejna: „...svědectví a list přimluvný Gundakar kníže z Lichtenštejna, Niklspurgu a Tejna (...) za něho jest učinil, o tom dobrou vědomost...“. Samotný přímluvný list se však nedochoval. Viz Augustin Makovec z Makfeldu (NA Praha, ČDK, inv. č. 752, sign. IV D 1, kart. 461). Můžeme předpokládat, že o přímluvný list velmi pravděpodobně požádal svého chlebodáře i Jiří Lomnický, kde hlavním argumentem pro povýšení do šlechtického stavu je dlouholetá služba u Jáchyma staršího Slavaty, ve které setrval i během stavovského povstání: Jiří Lomnický ze Slavíkovce (NA Praha, ČDK, inv. č. 752, sign. IV D 1, kart. 459). Za kompletní spis z období třicetileté války se dá pokládat složka Antona Bertoluccia (OESTA Wien, AVA Adelsakten, Antonio Bertoluccio, Adelstand, 25. 10. 1641). Spis, který rovněž dokládá, jaké úsilí musel žadatel o šlechtický titul vynaložit, patří nobilitaci Václava Libecka z Feldenštejna, kde naopak schází koncept privilegia. Protože ostatní prameny o Libeckovi mlčí, není výsledek jeho řízení znám (NA Praha, ČDK, inv. č. 752, sign. IV D 1, kart. 428 a 457).

Argumentace

Jací tedy byli tito lidé a čím bylo možné zasloužit si postup na vyšší příčky společenské hierarchie? Z nobilitačních listin vystupují úředníci pečující o dobrý chod královských úřadů, či šlechtických dominií, zástupci municipalit, vojáci, církevní hodnostáři i obyčejní měšťané.

Základním a nejpřesvědčivějším předpokladem, který přispěl k udělení titulu, byla věrnost zachovaná panovníkovi. Listiny skýtají obraz nobilitovaných jako lidí, kteří jsou bez jakýchkoli pochyb věrní a oddaní panovníkovi. Veškeré činy jsou motivovány touhou být nápomocen panovníkovi v jeho nelehkém poslání pečovat o blaho svých poddaných a ochránit právo a staré pořádky ve vypjatém období válečných konfliktů, kterých bylo ve sledovaném období víc než dost. Velmi často nebyl uveden žádný konkrétní důvod, proč byl vlastně titul udělen, nikdy však nechyběla formule o věrnosti a poslušnosti^{9]}, kterou žadatel panovníkovi za všech okolností zachoval.^{10]} „*Věrná a platná služba*“^{11]} je jasným a neoddiskutovatelným argumentem, kterým žadatel mohl podpořit svou žádost o vytoužená privilegia.

Jistou formou věrnosti je nepochybně i doba, kterou žadatelé strávili ve svých úřadech či povoláních, které „*dnem i nocí s píli a věrností*“ vykonávali.^{12]} Pro zvýšení zvuku tohoto argumentu proto bývá tento údaj zobecněn formulacemi jako např. „*drahně let*“^{13]}, „*drahné časy*“^{14]}, „*několik let*“^{15]} nebo „*mnoho let*“.^{16]} Snad nejkratší dobu panovníkovi sloužil Bernhard Franz Froschauer,^{17]} který uváděl čtyři roky. Stejně dlouho vykonával svůj úřad v zemském moravském hejtmanství Valentin Gabriel,^{18]} který ale předtím strávil deset let

9] Pouze obecné formule o věrnosti se objevují např. u Johanna Kominka z Engelshausenu (NA Praha, ČDK, inv. č. 752, sign. IV D 1, kart. 451) či Martina Crada von Sternfeld (NA Praha, Sal., sv. 48).

10] V listinách se prakticky na každé straně objevují fráze typu: „*treu und erspriessliche dienste*“ (Johann Arnold von Arnsdorf – NA Praha, ČDK, inv. č. 752, sign. IV D 1, kart. 411), „*hat iede Zeit treu embsig, willig und unverdrossenen praestirt und erwiesen*“ (Christoph Damnisch – NA Praha, ČDK, inv. č. 752, sign. IV D 1, kart. 424).

11] Johan Franck (NA Praha, Sal., sv. 48).

12] Frantz Wentzel, Carl Daniel, Ernest Joseph, Johann Joachim Pachta von Rayowa (NA Praha, ČDK, inv. č. 752, sign. IV D 1, kart. 470); Martin Inaz Jelínek (tamtéž, kart. 445), Johann Maxmilian Matthiades (tamtéž, kart. 462), Johann Wilhelm Pauer (NA Praha, ČDK, inv. č. 752, sign. IV D 1, kart. 471); Johann Scheuring (NA Praha, ČDK, inv. č. 752, sign. IV D 1, kart. 493).

13] Např. Ondřej Gatti (NA Praha, ČDK, inv. č. 752, sign. IV D 1, kart. 432) či Simon Bauller von Hohenburg (NA Praha, ČDK, inv. č. 752, sign. IV D 1, kart. 413).

14] Jakob Strobelius (NA Praha, ČDK, inv. č. 752, sign. IV D 1, kart. 490).

15] Tento údaj uvádějí např. Martin Goskho (NA Praha, Sal., sv. 55) či Mikuláš Frypa Kunovský (NA Praha, ČDK, inv. č. 752, sign. IV D 1, kart. 431).

16] Např. Martin Crado von Sternfeld, (NA Praha, Sal., sv. 48, fol. 29).

17] NA Praha, ČDK, inv. č. 752, sign. IV D 1, kart. 431.

18] Tamtéž, kart. 432.

v armádě. Většinou však doba služby uváděná v listinách přesahuje deset let. Jiří Lomnický¹⁹⁾ strávil více než dvanáct let ve službě Jáchyma Slavaty, jednoho z předních mužů Českého království. Celých dvacet šest let přispíval k dobrému chodu pardubického panství Václav Zabrdovský – osm let jako hajný a dalších osmnáct let jako přední fišmistr.²⁰⁾ Nejdéle setrval v úřadu daňového výběřčího Georg Haller,²¹⁾ tedy celých třicet sedm let.

Zcela nezvratným důkazem loajality vůči panovníkovi bylo zachování věrnosti v pohnutých dobách stavovského povstání. U mnohých žadatelů v první dekádě sledovaného období je to často jediný důvod, proč uspěli v nobilitačním procesu.²²⁾ Tento fakt byl dost výmluvný sám o sobě a nevyžadoval dalšího ozřejmování. Někteří však nezůstali pasivní a jsou zaznamenány i jejich činy, kterými svou věrnost panovníkovi prokázali. Mnozí z nově nobilitovaných šlechticů totiž vytrpěli různá příkoří. Mnohdy byli mučeni a vězněni – tak jako třeba Daniel Michal Četvinger²³⁾ nebo Václav Greyfenfels,²⁴⁾ který při „*rebellii*“ zakusil „*všelijaké protivenství, nátisky a nebezpečenství hrdla svého*“ a přesto „*pravou věrnost zachovati hleděl*“ a po propuštění „*se z milé vlasti své žalostivě odebral*“. Jiní noví šlechtici zase v průběhu bojů byli ohroženi nejen fyzicky, ale k újmě přišel i jejich majetek, jak tomu bylo třeba v případě Jana Uničovského: „*... rozličné protivenství a příkoří s velikou škodou a záhubou statečku a jmění též s nebezpečenstvím hrdla svého až do šťastného a slavného vítězství, našeho trpělivě snášel a vital*“.²⁵⁾ Jiří Adam Bylina projevil svou věrnost tím, že neváhal v případě potřeby opustit své blízké i svůj majetek a dal se k císařské armádě, a to i přesto, že měl nejen manželku a děti, ale také starou a nemocnou matku.²⁶⁾ Jiní se pokusili přispět k navrácení rovnováhy tím, že zasedli v různých komisích,²⁷⁾ nebo pomáhali při rekatolizaci. Jedním z takových byl Thomas Ferdinand Popowský ze Šarfenbachu.²⁸⁾

19) Tamtéž, kart. 459.

20) Tamtéž, kart. 512.

21) Tamtéž, kart. 437.

22) Věrnost při rebelii zachovali například Andreas Erle (NA Praha, ČDK, inv. č. 752, sign. IV D 1, kart. 427), Mikuláš Frypa Kunovský (tamtéž, kart. 431), Augustin Makovec z Makfeldu (tamtéž, kart. 461), Johann Muckh (tamtéž, kart. 465), Jakub Jaklin z Wrabiny (tamtéž, kart. 445) či Jiří Elias Teleczký (tamtéž, kart. 499).

23) Daniel Michal Četvinger (NA Praha, ČDK, inv. č. 752, sign. IV D 1, kart. 421).

24) Václav Greyfenfels (Sal., sv. 32a, fol. 540v).

25) Jan Pachta (NA Praha, ČDK, inv. č. 752, sign. IV D 1, kart. 470); Jan Uničovský (tamtéž, kart. 503).

26) NA Praha, ČDK, inv. č. 752, sign. IV D 1, kart. 420.

27) Např. Victorin Sigmund Schwandel (NA Praha, ČDK, inv. č. 752, sign. IV D 1, kart. 498).

28) NA Praha (ČDK, inv. č. 752, sign. IV D 1, kart. 475).

Vojenské zásluhy

Svou oddanost a touhu po dobrém pořádku podtrhla více než čtvrtina nobilitovaných také tím, že se snažili přispět k co nejhladšímu průběhu tažení, ať už šlo o zajištění prostředků hmotných nebo finančních. Například Georg Köhler mladší, který, sám voják, znal potřeby armády, a proto neváhal poskytnout svůj dům v Lehnici pro kvartýrování vojáků.^{29]}

Přímo do bojů proti povstalcům se zapojili Jiří Adam Bylina, Paul de Montbrun či Joannis Nitsch.^{30]} Ve druhém a třetím desetiletí zkoumaného období nacházíme mnoho žadatelů, kteří se nezalekli válečného dění, a když bylo jejich město napadeno švédskými vojsky, tak nezaváhali a namísto snahy o útěk do bezpečí se rozhodli své město bránit. Například Jakub Jaklin z Wrabiny se účastnil obrany města Plzně.^{31]} Mezi nobilitovanými je několik desítek statečných lidí, kteří srdnatě bránili pražská města a nepolevili ani ve chvíli, kdy jim byla falckrabětem Karlem Gustavem nabídnuta kapitulace. Svá obydlí bránili dlouhé tři měsíce.^{32]} Mnozí se za své město bili tak statečně, že nebylo poznat rozdíl mezi vojáky z povolání a muži, kteří pozvedli zbraň pouze kvůli obraně svých rodin a majetků.^{33]} Hrdinný boj o své město svedli také obyvatelé Brna, které Švédové v roce 1645 bezúspěšně obléhali od května do srpna. Dlouhé obléhání poničilo městské hradby, mnoho pražských i brněnských obyvatel mělo palbou a požáry poničené domy.^{34]} Lidé žijící v těchto městech byli připraveni obětovat vše, aby své město ubránili. Když se začal život vracet do normálu, nastal čas žádat o odměny. Kromě finančního odškodnění se nabízela také nemateriální forma odměn, a to nobilitace. O nobilitacích pro pražské obránce pojednávají ve svých edicích Michal Fiala a Jan Županič.^{35]} Jiří Hanáček^{36]} podrobně

29] Georg Köhler (NA Praha, ČDK, inv. č. 752, sign. IV D 1, kart. 450).

30] Jiří Adam Bylina (NA Praha, ČDK, inv. č. 752, sign. IV D 1, kart. 420); Paul de Montbrun (tamtéž, kart. 465); Joannis Nitsch (tamtéž, kart. 468).

31] Jakub Jaklin z Wrabiny (tamtéž, kart. 445).

32] O obráncích Prahy podrobněji Jan ŽUPANIČ, *Praha 1648. Nobilitační listiny pro obránce pražských měst roku 1648*, Praha 2001. Dále také Michal FIALA – Jakub HRDLÍČKA – Jan ŽUPANIČ, *Erbovní listiny hlavního města Prahy. Nobilitační privilegia studentské legie roku 1648*, Praha 1997.

33] V listinách se píše: „*nedadouce žádnému nájemnému neb verbovanému vojáku nic napřed*“ viz např. Ferdinand Lounský z Tieffenthalu (NA Praha, ČDK, inv. č. 752, sign. IV D 1, kart. 459), Steffan Hynek z Freyfeldu (Tamtéž, kart. 416) a další.

34] Stav mnohých stavení a hospodářství dokládá Berní rula, viz Václav ČERVENÝ – Jarmila ČERVENÁ, *Berní rula. Generální rejstřík ke všem svazkům (vydaným i dosud nevydaným) berní ruly z roku 1654 doplněný (tam kde se nedochovaly) o soupis poddaných z roku 1651*, Praha 2003 a příslušné svazky edic.

35] Michal FIALA (ed.), *Erbovní listiny archivu Národního muzea*, Praha 2001.

36] O průběhu brněnského obléhání a o souvisejících nobilitacích více: Jiří HANÁČEK, *Obléhání Brna Švédy roku 1645 a nobilitace s tím spojené*, Heraldická ročenka 1986, s. 5–42.

popisuje jednání brněnských městských činitelů o odměnách pro město a pro nejstatečnější obránce. Ferdinand III. přislíbil Brnu finanční výpomoc a pětileté osvobození města od splácení dluhů, členové městské rady pak měli být tímto příslibem osvobozeni od vojenské ubytovací povinnosti, kromě dalších výhod měl být také polepšen městský znak. Dalším benefitem bylo, že členové městské rady a další obránci města měli získat šlechtická privilegia – pokud již disponovali erbem, popřípadě šlechtickým titulem, měla jim být privilegia polepšena.^{37]} Výčet osob, kterým měly být vydány majestáty, obsahuje tzv. „*Gemeinde Wappen Brün*“.^{38]} Takovéto souborné privilegium bylo vydáno i pro obránce pražských měst.^{39]} Bohužel jsou privilegia koncipována tak, že není jasné, kdo byl nobilitován poprvé a kdo měl touto listinou získat polepšení stávajících privilegií. Nevíme ani, zda byl nobilitační majestát nakonec vydán všem osobám. Konceptů listin pro obránce Brna se dochovala zhruba polovina. Podle onoho souborného brněnského privilegia mělo být šlechtickým titulem poctěno dvacet jedna osob, v archivech dvorských kanceláří jsem však našla konceptů pouze třináct. Jak píše Jan Županič, je možné, že někteří obránci o vydání majestátu ani nestáli, poněvadž již titul měli a pouhé polepšení erbu nepovažovali za adekvátní náhradu.^{40]} Někteří se možnosti získat šlechtický titul ani nedožili, jako např. brněnský měšťan Jacob Hartmann, který zemřel krátce po obléhání města, a jeho rodina o udělení erbu nepožádala.^{41]}

Armáda

Zbraň do ruky brali někteří nejen pro obranu svých domovů. Více než stovka nobilitovaných se rozhodla bránit svou víru i na bitevním poli a alespoň část své kariéry zasvětili službě v armádě. U většiny nových šlechticů se však o vojenskou kariéru dozvídáme pouze ze strohého konstatování, že dotyčný poskytl panovníkovi válečné služby, resp. byl dobrým vojákem.^{42]}

37] Tamtéž, s. 6.

38] OESTA Wien, AVA Adelsakten, Gemeinde wappen Brünn Linz, 3. 2. 1646.

39] OESTA Wien, AVA Adelsakten, Gemeinde wappen Prag Altstadt, 12. 4. 1649, Prespur; Gemeinde wappen Prag Neustadt, Prespur, 3. 5. 1649, J. ŽUPANIČ, *Praha 1648*, s. 9.

40] J. ŽUPANIČ, *Praha 1648*, s. 9.

41] J. HANÁČEK, *Obléhání Brna*, s. 22.

42] Například: Simon Bauller (NA Praha, ČDK, inv. č. 752, sign. IV D 1, kart. 413); Georg Dindorff (tamtéž, kart. 425); Philipp Jacob Gamp (OESTA Wien, AVA Adelsakten, Adelstand, 5. 6. 1637); Lorenz Hubner (NA Praha, ČDK, inv. č. 752, sign. IV D 1, kart. 444); Georg Hegewaldt (tamtéž, kart. 440); Matthes Jakob Köppelt (NA Praha, Sal, sv. 65); Hans Naswiczky (NA Praha, ČDK, inv. č. 752, sign. IV D 1, kart. 466); Johann Wilhelm Pauer (tamtéž, kart. 471); Johann Schindel (tamtéž, kart. 493); Thobias Schuster (tamtéž, kart. 497); Matthias Ferdinand Pirkner (tamtéž, kart. 474).

Zkušeným válečníkem byl například Johann Ruscia, který se z praporečníka v regimentu generála Tillyho vypracoval až na podplukovníka.^{43]} Celých osmnáct let zasvětil vojenské kariéře Johann Wilhelm Pauer, který si rovněž vysloužil hodnost podplukovníka.^{44]} Podplukovníkem ve službách císaře byl také Lorenz Hubner, který se statečně bil v mnoha bitvách vedených proti Švédům.^{45]} Matthes Köppelt sice vystudoval filozofii, tři roky však strávil v armádě arcivévody Leopolda Viléma.^{46]} Po studiích se k armádě dal také Wenzel Florian Twersky, který byl jedním z těch, kteří se pokusili vymanit v roce 1645 Brno ze spárů švédských obléhatelů.^{47]} Jaroslav Andreas Fürstenbrüger během třicetileté války v armádě působil jako stavební inženýr, který se specializoval na stavby mostů.^{48]} Ve víru války se pohybovali také mnozí zkušení vojáci na východní výspě habsburské monarchie, kde pomáhali chránit křesťanský svět proti vpádům Turků. Tak tomu bylo třeba v případě Matthiase Muckhenberga, Erasma Warasinera či Gottharda Ostermayera.^{49]}

Téma válečných hrůz a ústrků na jedné straně a oddanosti, statečnosti a vytrvalosti na druhé straně se vine nobilitačními listinami ve třech dekadách po vydání Obnoveného zřízení zemského jako červená nit. Studium nobilitačních listin, resp. jejich konceptů máme příležitost zalidnit pobělohorské období, poznat a částečně i rehabilitovat ty, kteří stáli na straně habsburského panovníka. Byli to lidé, kteří dozajista budovali svou kariéru, naznačené osudy však dokládají, že víra a odhodlání nových šlechticů a jejich rodin odměněných šlechtickými privilegii byla opravdová, neboť pro své přesvědčení neváhali snášet příkoří a útrapy, jež válečná vřava přinášela.

Deeds of elevation – the leak into the lower nobility’s world in the post-White-Mountain-Battle era

Summary

The post-White-Mountain-battle era is well researched in the factual point of view, but it still very little „crowded“. One of the way how to learn something

43] NA Praha, ČDK, inv. č. 752, sign. IV D 1, kart. 483.

44] OESTA Wien, AVA Adelsakten, Johann Wilhelm Pauer, 22. 7. 1647, Adelstand.

45] NA Praha, ČDK, inv. č. 752, sign. IV D 1, kart. 444.

46] NA Praha Sal., sv. 65, fol. 602 v.

47] NA Praha, ČDK, inv. č. 752, sign. IV D 1, kart. 502.

48] Tamtéž, kart. 431.

49] Matthias Muckhenberger (NA Praha, ČDK, inv. č. 752, sign. IV D 1, kart. 465); Erasmus Warasiner (tamtéž, kart. 508); Gotthard Ostermayer (OESTA Wien, AVA Adelsakten, Adelstand, 3. 10. 1653).

about world of common people who had to deal with arduous events of the Thirty Years' War, is to study deeds of elevation. By the publishing of Renewed Establishment was the way, how to get a nobleman, completely changed. The only one who could decide about that who can enter the noble society was the ruler and Estates could not intervene anymore.

The elevation files are very slim and mostly there are just drafts of deeds of elevation, but through the arguments mentioned in those drafts we can peek inside world of people who stayed by the ruler in those stormy times. We tend to perceive the victorious side negatively, but deeds of elevation shows us all those people who stayed faithfully by the ruler in different point of view. Through deeds of elevation we can see people who agreed with the ruler's policy and never mistrusted his action, people who are faithful to the ruler as well as to the catholic faith. Many of them had to suffer hardship in the wartime, they often left their properties and even took risk of their lives to keep their attitude.

In this contribution we shortly introduce changes of the bestowal process, the most frequent argumentation for the elevation in noble estates and we also show few stories of new noblemen and their families.

Böhmen und das Reich im Dreißigjährigen Krieg. Interaktionen in neuer Perspektive

Johannes BURKHARDT

Abstract: With its title reminds the article of the ambiguous relationship between the Bohemian crown lands and the rest of the empire of the Holy Roman Empire of the German Nation since Emperor Charles IV in the Czech and German historical picture. However, the focal point is the jointly experienced Thirty Years' War in Bohemia and the Empire. From a new German and European research perspective, the old religious war literature for the Empire as well as for Bohemia is to relativize and classifies the "Bohemian survey" in the federal state-building processes of Europe. A historic peace research renewed in German historical studies explores the construction sites of peace throughout the Thirty Years' War. Especially the classical Bohemian events around the Prague "Defenestration", the figure of Wallenstein, and German and Czech journalism offer further research of peace opportunities.

Key Words: Golden Bull; Empire-Jurisdiction of Bohemia; Religious War; Saxony; Peace Conference of Eger; Wallenstein; New Research of Peace

Bei einem der letzten großen tschechisch-deutschen Jubiläumsanlässe ging es um den großen mittelalterlichen Herrscher Karl IV., der in zwei Katalogen in einem national recht unterschiedlichen Profil erscheint. In einem der Prachtbände war er der König der böhmischen Kronländer, der vor allem die tschechische Kultur auf einen Höhepunkt führte. Im anderen war er der Kaiser, der mit der Goldenen Bulle und der Mehrheitswahl des Reichsoberhauptes durch die Kurfürsten eine bis 1800 und länger wirkende föderale deutsche Verfassung auf den Weg brachte.^{1]} Natürlich war der Jubilar beides, wenn auch in den Katalogen nicht so ganz deutlich, und ich freue mich, dass auf der Pilsener Tagung Böhmen und die Welt darüber hinaus schon im Programm kommunikativ zusammengestellt sind – und als Reichshistoriker auch darüber, dass das Reich eigens zu Wort kommt.

Erst seit Karl IV. ist die Verbindung der böhmischen Länder zum Reich unübersehbar. Etwas diffus und wechselnd galt es als Reichslehen, aber erst als einer der Kurfürsten stets der König von Böhmen sein sollte und oft selbst zum

[1] Jiří FAJT – Markus HÖRSCH (Hg.), *Kaiser Karl IV. 1316 – 2016. Erste Bayerisch-Tschechische Landesausstellung. Ausstellungskatalog*, Prag 2017. Marginale Hinweise zur Goldenen Bulle, S. 183 und S. 260. Sowie darin: René KÜPPER, *Größter Tscheche alle Zeiten, Deutscher, Großer Europäer? Das Bild Karls V. in der Geschichtsschreibung und Öffentlichkeit*, S. 267–275. Vgl. zum Beispiel: Evelyn BROCKHOFF – Jan GERCHOW (Hg.), *Die Kaisermacher. Frankfurt am Main und die Goldene Bulle. 1356–1806*, Frankfurt am Main 2006–2007.

Kaiser gewählt wurde, gab es eine institutionelle Anbindung. An den Reichsinstitutionen, die in der Reichsreform seit 1500 begründet wurden und ein Kriterium der Zugehörigkeit bildeten, hatte Böhmen jedoch keinen Anteil. Als das engere Heilige Römische Reich deutscher Nation galten die reichsunmittelbaren Stände, die Reichsstände, die auch im Reichstag, Reichskammergericht und Reichshofrat vertreten bzw. repräsentiert waren und die gesamtstaatliche Ebene mitgestalteten, wie sie nicht zuletzt in den zehn Reichskreisen organisiert waren. Die böhmischen Kronländer aber waren nicht „eingekreist“, sie waren auch in den Zeiten der habsburgisch-österreichischen Herrschaft in Böhmen nicht Mitglied des österreichischen Reichskreises. Über die Habsburger waren sie natürlich angebunden, doch das ist das Thema des Beitrags von Lothar Höbelt. Kurz: Ein Reichsnexus der böhmischen Länder ist vorhanden, aber begrenzt. Man könnte sich streiten, ob „Böhmen und das Reich“ oder Böhmen „im“ Reich die staatsrechtlich richtige Formulierung des Themas ist.

I.

Über diese Frage wurde und wird auch gestritten. In den deutschen Geschichtsatlanten ist Böhmen mit seinen Nebenländern zwar stets innerhalb der Grenzlinie des Heiligen Römischen Reiches eingezeichnet, während zum Beispiel das königliche Ungarn habsburgisch eingefärbt wird, jedoch stets außerhalb der Reichsgrenzen verbleibt.²⁾ Das entspricht auch der Praxis der deutschen Landesgeschichte, in deren territorialen Überblickswerken Böhmen traditionell berücksichtigt wird.³⁾ Andererseits aber hat Wolfgang Burgdorf, einer der besten Reichskenner, in der Rezension einer neu aufbereiteten „*Geschichte des Dreißigjährigen Krieges*“ die umstandslose Annahme ihres fachfremden Autors beanstandet, Böhmen sei Teil des Reiches.⁴⁾ Dezidiert meint der Experte Burgdorf, gestützt auf deutsche

2) *Großer Historischer Weltatlas*, hg. vom Bayerischen Schulbuch-Verlag, III. Teil: Neuzeit, München 3. Aufl. 1967, S. 138. So auch Putzger, Diercke und Westermann – vgl. besonders die erweiterte Ausgabe des Standardwerks von 1956: *Großer Atlas zur Weltgeschichte*, Braunschweig 1997, 2001, S. 92–126, in der die einschlägig politischen Karten die Reichsgrenze oder Grenze des Deutschen Bundes Böhmen, Mähren, Schlesien und die Lausitzen unabhängig von den wechselnden innerdeutschen Besitzverhältnissen einschließen.

3) Gerhard KÖBLER, *Historisches Lexikon der deutschen Länder. Die deutschen Territorien vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, München 1988, S. 58f; anders Georg Wilhelm SANTE, *Geschichte der deutschen Länder*, Würzburg 1964. Dieser „Territorien-Plotz“ gliedert die „deutschen Territorien bis zum Ende des alten Reiches“ nach historischen Räumen wie zum Beispiel „Rheinlande“, „Franken“, „Oberösterreich“ oder auch „Schlesien“, nicht aber Böhmen und Mähren. Böhmen wird freilich dutzende Male in den historischen Zusammenhängen genannt, aber als „deutsches Territorium“ wollte man es um der politischen Korrektheit willen in dem Nachkriegshandbuch wohl doch nicht firmieren lassen.

4) So über Herfried MÜNKLER, *Geschichte des Dreißigjährigen Krieges*, Reinbek 2017, in der einleitenden Bemerkung zu: Wolfgang BURGDORF, Rezension zu Robert REBITSCH (Hg.), *1618. Der Beginn des Dreißigjährigen Krieges*. Wien 2017; Johannes BURKHARDT, *Der Krieg der Kriege. Eine neue Geschichte des Dreißigjährigen Krieges*, Stuttgart 2018; Georg SCHMIDT, *Die Reiter der Apokalypse. Geschichte des Dreißigjährigen Krieges*, München 2018, <www.hsozkult.de/publicationreview/id/rezbuecher-28375> [zit. 16.10.2018].

Staatsrechtler des 17. und 18. Jahrhunderts und insbesondere den maßgeblichen Reichspublizisten Johann Jacob Moser, Böhmen habe nicht zum Reich gehört.^{5]} Und in der Tat hat Moser im Einleitungsband seines Riesenwerkes die Grenzen des Reiches behandelt und gleich als Erstes die strittige Frage aufgeworfen: „*Ob man Böhmen, nebst Mähren und Schlesien...darzu zählen dürfe oder nicht?*“ Die Ausführungen, in denen Moser wie stets unterschiedliche Position anhand von Akten und Publizistik verfolgt, beziehen sich jedoch auf das 18. Jahrhundert und stellen die Zugehörigkeit nicht wirklich in Frage, sondern machen nur einige Abstriche.^{6]} Ein Teil der nationaltschechischen Historiografie geht aus ganz anderen Gründen noch weiter, aber es wird auch gesehen, dass dies eine der staatsrechtlich komplexesten Fragen ist. Ein Kenner der tschechischen und deutschen Forschung bilanziert: „*Still, it cannot be clearly affirmed that the Czech Lands were not part of the Holy Roman Empire in early modern times*“^{7]}. Denn es finden sich in den verschiedenen Zeiten, Konstellationen und unter allen Dynastien auch ganz praktische Hinweise auf die Zugehörigkeit der böhmischen Länder zum Reichsverband. So ist schon die böhmische Krone den Přemysliden von einem Reichsoberhaupt, dem Staufer-Kaiser Friedrich II., verliehen worden, und zwar im Rahmen der Privilegien, die den geistlichen und weltlichen deutschen Fürsten ihre landesherrliche Stellung einbrachten. Es war der einzige König, der ranghöchste und mächtigste unter den Reichsfürsten, mehrfach selbst Kaiser und schon darum nicht außenstehend. Unter den Luxemburgern hat der böhmische König und römisch-deutsche Kaiser Karl IV. in der Goldenen Bulle die Kaiserwahl durch sieben Kurfürsten nachhaltig geregelt und dabei mit der Einbeziehung und Herausstellung des böhmischen Königs als „vornehmstes Glied des Reiches“ bis ans Ende des Reiches irreversibles Verfassungsrecht begründet.

5] Freundliche Mitteilung per Korrespondenz von Wolfgang BURGENDORF vom 09.01.2019. Burgdorf verweist als Editor der Wahlkapitulationen auch auf die umstrittene Beteiligung Böhmens an ihrer Abfassung: „Hier waren es in der Regel nur kaiserliche Vertreter, die eine Zugehörigkeit Böhmens zum Reich behauptet haben.“

6] Johann Jacob MOSER, *Von Teutschland und dessen Staats-Verfassung überhaupt*, Stuttgart 1766 (= Neues Teutsches Staatsrecht, Band 1), 2. Capitel: Von Teutschlands jezigen Grenzen, S. 21–71. Ich vermag in den Ausführungen Mosers keine Entscheidung für eine Nichtzugehörigkeit Böhmens zum Reich zu erkennen. Als Grenze im Osten nennt er Polen und Ungarn, und an anderer Stelle listet er die Beziehungen des Reiches zu den souveränen Nachbarstaaten auf, jedes Mal ohne die zum Reich gerechneten böhmischen Länder. Generell schreibt er, dass in dem auch in anderen Beziehungen einzigartigen Reich auch die Grenzen nicht eindeutig festzulegen seien. Hier geht es offenkundig um eine graduelle Abstufung der Reichszugehörigkeit und nicht um eine prinzipielle Abkoppelung der böhmischen Länder.

7] Jiří HRBEK, *Acting on behalf of the Bohemian King: Ferdinand Ernst von Waldstein's Journey to Westphalia (1645–1647)*, S. 11, *Theatrum Historiae* 19, 2016, S. 9–26; Petr VOREL, *Země Koruny české a Svatá říše římská v raném novověku (Die Länder der böhmischen Krone und das Heilige Römische Reich in der Frühen Neuzeit)*, *Theatrum Historiae* 7, 2010, S. 259–272; Alexander BEGERT, *Böhmen, die böhmische Kur und das Reich vom Hochmittelalter bis zum Ende des Alten Reiches*, Husum 2003, S. 428; Jiří KUBEŠ, *České země a římsko-německá říše v raném novověku (Die tschechischen Länder und das Heilige Römische Reich in der Frühen Neuzeit)*, in: Karel Schelle – Jaromír Tauchen (Hg.), *Encyklopedie českých právních dějin I*, Praha 2015, S. 677–682.

Nicht allein das deutsche Wahlkaisertum, das nicht immer auf den böhmischen König und zumeist Erbkönig fallen musste und fiel, sondern die böhmische Kurstimme garantierte den böhmischen Status als „membrum“ des Reichs. Das war aber auch ein prekärer Punkt: Die Goldene Bulle hatte zwar die böhmische Kurstimme bei der Kaiserwahl festgeschrieben, was formell eingehalten wurde, aber an der Wahlvorbereitung und der Erarbeitung der verfassungsrelevanten Wahlkapitulationen waren böhmische Vertreter nicht beteiligt, und die auch andere Reichsangelegenheiten beratenden Kurvereine und „nichtwählenden“ Kurfürstentage wie die oberste Reichstagskurie der Kurfürsten wurden vor dem 18. Jahrhundert nicht von böhmischen Vertretern besucht – erst, weil in den innerböhmischen Konflikten des 15./16. Jahrhunderts wenig Interesse an den Reichsproblemen bestand, dann weil die Nichtbeteiligung mittlerweile dem Reichsherkommen entsprach und die reichsständischen Kurfürsten lieber unter sich blieben, statt sich unter dem Rechtstitel eines Königs von Böhmen immer wieder den Kaiserhof ins Haus zu holen. Im 18. Jahrhundert gelang das den Habsburgern unter Berufung auf eine Reichszugehörigkeit Böhmens dann doch weitgehend, ja sie haben es schon in der Epoche des Dreißigjährigen Krieges versucht. So hat Kaiser Ferdinand II. nach der Sicherung Böhmens reklamiert, dass er nicht als Kurfürst von Böhmen zum „nichtwählenden Kurfürstentag“ von 1627 in Mühlhausen eingeladen wurde.⁸⁾ Und am Ende des Krieges wurde der Besitz der Kurwürde noch auf dem Westfälischen Frieden durch zwei eigene Sondergesandte für Böhmen verteidigt, damit die Kur nicht als Ersatz auf die zu restituierende Kurpfalz umgewidmet wurde.⁹⁾ Im institutionell nachgewachsenen Kurverein und Kurkolleg war Böhmen noch nicht vertreten, doch auch hier gelang es dem Kaiserhof 1707, die „Readmission“ der böhmischen Kur am Reichstag und 1745 im Kurverein durchzusetzen. Und was die Grenzen anging, so wurde auf dem Wiener Kongress von 1814/15 Böhmen in den Deutschen Bund aufgenommen mit dem Argument, er solle alle Gebiete umfassen, die zum untergegangenen Deutschen Reich gehört haben.

Wie dem auch sei, ist die Streitkultur um die böhmische Kur und die Reichsgrenze selbst ein Stück deutsch-tschechische Diskursgemeinschaft. Jedenfalls hat die Reichspolitik 1618 auf die Nachricht aus Böhmen unmittelbar

8) Nach dem Erforscher des Kurvereins und der Kurfürstentage gaben die Kurfürsten damit in ihrer Ablehnung „ziemlich unverhüllt zu erkennen, dass Böhmen für sie gar nicht so recht zum Reich gehörte“. Vgl. zur böhmischen Kur generell einen Exkurs von Axel GOTTHARD, *Säulen des Reiches. Die Kurfürsten im frühneuzeitlichen Reichsverband*, Teilband 1: *Der Kurverein. Kurfürstentage und Reichspolitik*, Husum 1999. Der böhmische König als Kurfürst, S. 467–475 sowie S. 172f.

9) Da die pfälzische Kurwürde vom Kaiser 1623 auf den Bayernfürsten übertragen worden war, zugleich die Pfälzer Kur wiederhergestellt werden musste, sprengte das die Siebenzahl der Kurfürsten. Um diesen Bruch mit dem Herkommen zu vermeiden und weiterhin eine klare Mehrheitsmeinung 4:3 zu ermöglichen, wäre ein möglicher Ausweg gewesen, die böhmische Kur zu streichen. Stattdessen wurde aber dann doch eine achte Kur mit innovativen Sonderregelungen eingeführt – Jiří HRBEK, *Acting on behalf of the Bohemian King*, S. 11.

reagiert. Und natürlich hat die Reichsgeschichtsschreibung und die Historiografie des Dreißigjährigen Krieges Reich und Böhmen stets zusammen gesehen. Die erste Überblicksdarstellung des Landes vom Mittelalter bis zur Gegenwart, die von einem deutschen Historiker unlängst dezidiert auch im Deutschen als „Geschichte Tschechiens“ betitelt wurde, betont denn auch, dass sie gleichwohl die Entwicklung eines Staates vermittele, „*der über Jahrhunderte hinweg ein besonderer Partner der deutschen und österreichischen Geschichte war.*“^{10]} Wie und wo das in der gemeinsamen Erfahrung in diesem Krieg der Kriege besonders wichtig war, will ich kurz andeuten und greife einige Beobachtungen und Thesen zu neuen Forschungen und Gesamtdeutungen der deutschen Frühneuzeitforschung heraus, in denen Böhmen eine Rolle spielte.

II.

Für die ältere deutsche Geschichtsschreibung war der Dreißigjährige Krieg ein Religionskrieg gewesen, an den sich politische Konflikte angelagert haben. Diese immer noch die Medien beherrschende Vorstellung wird so von der deutschen Geschichtswissenschaft nicht mehr aufrechterhalten.^{11]} Eine Ausnahme ist der Historiker Axel Gotthard, ein vorzüglicher Reichshistoriker, der aber zum Opfer der württembergischen Archive wurde. Die nämlich sind voll der Klagen über den frühen Griff der erfolgreichen kaiserlichen Sieger schon in den 1620er Jahren nach dem Kirchengut und den in einigen Regionen bei Abschluss des Augsburger Religionsfriedens noch nicht evangelisch säkularisierten Klöstern und Bistümern. Der nicht nur territorial, sondern auch konfessionell reich gegliederte Südwesten bietet auch anderen Historikern Interpretationsspielraum.^{12]} Doch schon Gotthard hat dann gesehen, dass man in anderen Archiven und insbesondere in Dresden ganz andere Sorgen hatte, aber statt seine Meinung zu relativieren, hat er der sächsischen Politik Realitätsblindheit vorgeworfen.^{13]}

Gerade die Realität aber war eine ganz andere: Die konfessionellen und die politischen Lager stimmten von Anfang an nicht überein. Alle wissen, dass

10] Joachim BAHLCKE, *Geschichte Tschechiens vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, München 2012 (= Beck-Wissen), S. 7 und Verlagswerbung. Der sehr informative und bedachtsame Abriss des renommierten Ostmitteleuropa-Historikers war über das im Einzelnen Nachgewiesene hinaus für die vorliegende Studie hilfreich.

11] Außer vom Autor besonders Christoph KAMPMANN, *Europa und das Reich im Dreißigjährigen Krieg. Geschichte eines europäischen Konflikts*, 2. Auflage, Stuttgart 2013. Oder jüngst G. SCHMIDT, *Die Reiter der Apokalypse*.

12] Johannes BURKHARDT, *Föderalismus als Erbe von Reformation und Konfessionsbildung? Die doppelte Staatsbildung und der Südwesten*, in: Hubert WOLF – Hans-Georg WEHLING – Reinhold WEBER (Hg.), *Staat und Kirche seit der Reformation*, Stuttgart 2017, S. 65–85.

13] Axel GOTTHARD, ‚*Politice seint wir Bäpstisch*‘. *Kursachsen und der deutsche Protestantismus im frühen 17. Jahrhundert*, *Zeitschrift für Historische Forschung* 20, 1993, S. 275–319; Axel GOTTHARD, *Der deutsche Konfessionskrieg seit 1619 – ein Resultat gestörter politischer Kommunikation*, *Historisches Jahrbuch* 122, 2002, S. 141–172.

mit dem Eingreifen Frankreichs in der Mitte des Krieges die katholischen Vornächte Frankreich und Habsburg offen miteinander Krieg führten. Aber schon seit den 1620er Jahren kann durch Finanzierung der konfessionell „falschen“ Seite und Stellvertreterkriegen in Italien von einer konfessionell sortierten Europapolitik überhaupt keine Rede sein. Nur Gustav Adolf galt als anerkannter Religionskrieger gegen Habsburg, aber in Wahrheit sind die Zeitgenossen und noch mehr die Historiker auf die Macht der Bilder hereingefallen, die ihn in einer Flugblattkampagne als Retter des Protestantismus dargestellt haben, während in seiner offiziellen Kriegserklärung davon kein Wort stand und die machtpolitischen Veranlassungen ganz andere waren. Und oft wird gar nicht wahrgenommen, dass ausgerechnet Kursachsen, das seit der Reformation führende und mächtigste evangelische Land, von Anfang an auf der Seite des Kaisers stand und kämpfte. Nach einer Art Warnstreik, in dem Sachsen gegen kaiserlichen Übermut im gegnerischen Kriegslager ein Gastspiel gab, wechselte es gleich wieder zum Reichsoberhaupt zurück.^{14]}

Und im übrigen Reich? Die konfessionellen Sicherheitsbündnisse Union und Liga haben nie einen Schuss gegeneinander abgegeben, die evangelische Union löste sich bei Kriegsbeginn auf, die katholische Liga funktionierte nur noch als Anhängsel Bayerns. Die ältere Forschung hat im Reich immer wieder eine Serie alter Konfliktfälle aufgelistet, die angeblich wie eine Pappelallee in den Dreißigjährigen Krieg geführt haben sollen. Doch die jüngste Pappel, die Krise um das rechtlich problematische und politisch allzu gründliche Vorgehen gegen die evangelische Reichsstadt Donauwörth, war auch schon wieder zehn Jahre alt, die vermeintliche „Lähmung“ der Reichsorgane wegen der Konflikte hat gar nicht stattgefunden oder wurde gerade behoben. Ein Reich, das die Stürme der Reformationszeit solidarisch überstanden hatte, ist nicht wegen innerer Restkonflikte in einen Religionskrieg geschlittert.

Es wäre einmal zu fragen, ob und inwieweit dies auch für Böhmen galt. Denn was der auf einem Reichstag beschlossene und damit für Böhmen nicht gültige Augsburger Religionsfrieden geleistet hat, haben die *Confessio Bohemica* und der Majestätsbrief Rudolfs II. durch friedwirkende politische Anerkennung der böhmischen Hauptkonfessionsbildung nachgetragen. Die Verhältnisse lagen insofern anders, als neben diesem utraquistischen Ständestaat auch katholische Regionen, evangelisch-lutherische Religionsgemeinschaften und die böhmische Brüdergemeinde im ungeklärten, aber unbehelligten Nebeneinander existierten. Noch nach dem Fenstersturz nannte der utraquistische Prager Ständestaat, dem das Abendmahl unter beiderlei Gestalten zum Integrationssymbol geworden war,

14] Johannes BURKHARDT, *Der Dreißigjährige Krieg. Einfluss der sächsischen Politik auf die deutsche Geschichte*, Dresdner Hefte 56, 1998, S. 3–12; Johannes BURKHARDT, *Friedensschlüsse auf Sächsisch. Pazifizierende Sprachleistungen eines deutschen Landesstaates in der ersten Hälfte der Frühen Neuzeit*, in: Heinz Duchhardt – Martin Espenhorst (Hg.), *Frieden übersetzen in der Vormoderne. Translationsleistungen in Diplomatie, Medien und Wissenschaft*, Göttingen 2012, S. 35–65.

die nur unter einer Gestalt kommunizierenden katholische Minderheit „*die friedfertigen Leute unserer lieben Freunde sub una*“^{15]} und wiesen nur die landfremden Jesuiten als die den Religionsfrieden störenden Aktionisten aus. Mit dem Kronenwechsel zu den radikalen calvinistischen Bilderstürmern des pfälzischen Hofes kamen sie vom Regen in die Traufe, bis schließlich die triumphierenden militärischen Sieger die einzigartige politische Gelegenheit nutzten, ein ganzes Land katholisch umzukonfessionalisieren.

Das war die gleiche Bedrohung durch exogene Störungen der auch ins längst befriedete Reich hineindrängenden militanten Konfessionalisierungsaktivisten gewesen: einerseits die römisch-jesuitische, andererseits die calvinistische Internationale.^{16]} Im Reich erwies sich diese Herausforderung am Ende als beherrschbar, aber in einigen Fällen galt „*Gelegenheit macht Religionskrieger*“.^{17]} Denn Konfessionsgewinne waren nicht das Kriegsziel, sondern Gewinnmitnahmen bei günstigen Gelegenheiten.

III.

Der Dreißigjährige Krieg war vielmehr nach einer in der Fachwissenschaft viel diskutierten These ein „Staatsbildungskrieg“.^{18]} Die politische Grundordnung Europas war noch im Fluss, und es stand noch eine Richtungsentscheidung für die weitere Entwicklung an. Sollte Europa, wie noch zu Beginn der Neuzeit unter Karl V. programmatisch mit dem Zielbegriff „*monarchia universalis*“ angestrebt worden war, unter einer einzigen Obergewalt stehen oder würde es auf ein Nebeneinander politischer Einheiten hinauslaufen? Die vereinten deutschsprachigen und spanisch-atlantischen Linien der Habsburger, die französische Krone und das großgotzistische Schweden kämpften noch einmal um die „Universalmacht“ in Europa, bis sie sich im Westfälischen Frieden gegenseitig als nebengeordnete Einzelstaaten anerkennen mussten.

Es gab aber auch Einzelstaatsbildungen von unten aus ständischer Wurzel: die Schweizer und die Niederländer, die sich von den Habsburgern wie dem Reich lösten und Sezessionskriege bestehen mussten. Hier kommt Böhmen ins

15] Apologia der böhmischen Stände sub utraque vom 25. Mai 1618, in: Gottfried LORENZ (Hg.), *Quellen zur Vorgeschichte und zu den Anfängen des Dreißigjährigen Krieges*, Darmstadt 1991, Nr. 33, S. 250.

16] Die konfessionspolitischen Netze Europas, besonders instruktiv die calvinistische Internationale, thematisiert umfassend das Handbuch der Geschichte der internationalen Beziehungen in dem Band von Heinz SCHILLING, *Konfessionalisierung und Staatsinteressen. Internationale Beziehungen 1559–1660*, München 2007.

17] J. BURKHARDT, *Der Krieg der Kriege*, S. 140.

18] Zuerst Johannes BURKHARDT, *Der Dreißigjährige Krieg als frühmoderner Staatsbildungskrieg*, Geschichte in Wissenschaft und Unterricht 45, 1994, S. 487–499; zuletzt dazu Johannes BURKHARDT, *Die These vom Staatsbildungskrieg im Widerstreit der Forschung*, in: Michael Rohrschneider – Anuschka Tischer (Hg.), *Dynamik durch Gewalt? Der Dreißigjährige Krieg als Faktor der Wandlungsprozesse des 17. Jahrhunderts*, Münster 2018, S. 71–92.

Spiel. Die Prager Vorgänge sind als „Unruhen“, „Aufstand“ oder „Rebellion“ mit negativen Begriffen aus der nachwirkenden Siegerperspektive belegt, politisch korrekter und den Sinn der Ereignisse besser erfassend ist die im Deutschen neu eingeführte Bezeichnung „böhmische Erhebung“.^{19]} Die böhmischen Stände hatten schon zuvor eine starke administrative, finanz- und kirchenpolitische wie militärische Gewalt entwickelt und gaben sich nun zusammen mit allen böhmischen Ländern mit einer Konföderationsakte eine wohlgeordnete gemeinsame Verfassung mit einem konstitutionellen Wahlkönigtum. „Die Confoederatio Bohemica“, mit der die Stände eigene Vorstellungen von föderativer Staatlichkeit erstaunlich präzise formulierten, urteilt ein heute maßgeblicher deutscher Forscher für Ostmitteleuropa, „gehört ohne Frage in die Reihe der großen europäischen Verfassungsentwürfe.“^{20]} Das war aber wie später die eidgenössische „Confoederatio Helvetica“ oder schon die Utrechter Union der Vereinigten Niederlande aus sieben Provinzen, nicht allein ein Dynastiewechsel und ständischer Verfassungsausbau, sondern ein Akt der Staatsbildung.

Diese zukunftsweisende Perspektive auf die potenziell verfassungs- und staatsbildende Kraft der Ständestaaten ist im Fall Böhmens schon zeitgenössisch erkannt worden. Ganz im Unterschied zu der niederländischen Staatsbildung, die noch in der ausführlichsten Beschreibung ihrer Einrichtungen von William Temple 1687 aus einem antiföderalistisch englischen Vorurteil heraus nicht recht anerkannt wird,^{21]} ist die böhmische im Rückblick schon 1634 positiv bewertet worden. In einer Buchreihe des 17. Jahrhunderts, in der die Länder in gelehrtem Latein behandelt wurden, bekam die „Res Publica Bohemiae“ einen eigenen Band, der seinen Verfasser, den böhmischen Emigranten Pavel Stránský, bekannt machte und mehrere Auflagen erlebte, aber erst im 18. Jahrhundert ins Deutsche übersetzt wurde. Stránský beschreibt im Rückblick auf die Prager Ereig-

19] Eingeführt von: Joachim BÄHLCKE – Johannes BURKHARDT, *Die böhmische Erhebung – Kriegsbeginn 1618*, in: Peter C. Hartmann – Florian Schuller (Hg.), *Der Dreißigjährige Krieg. Facetten einer folgenreichen Epoche*, Regensburg 2010, Neuauflage 2018, S. 46–57.

20] Joachim BÄHLCKE, *Geschichte Tschechiens. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, München 2014, S. 50; vgl. auch Joachim BÄHLCKE, *Unionsstrukturen und Föderationsmodelle im Osten des ständischen Europas. Anmerkungen zu vergleichenden Ansätzen über das frühneuzeitliche Ostmitteleuropa*, *Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas* 5, 1998, S. 57–73.

21] William TEMPLE, *Observations upon the United Provinces of Netherlands. With an Introduction by G. N. Clark*, Cambridge 1932 (Orig. 1687). Vgl. besonders über die uneinheitliche Regierung und den Niedergang S. 56–88 und S. 152–170. Ich danke Frau Privatdozentin Dr. Regina Dauser für den Hinweis auf diese Parallele und das dokumentarische Material. Mir scheint die Utrechter Unionsformel, die Provinzen hätten „für alle Zeiten verbunden zu bleiben, in jeglicher Art, als ob sie eine einzige Provinz wären“, staatstragend (Unionsvertrag von Utrecht 1581, Art. 1, Übersetzung Regina Dauser, nach der Edition: Herbert H. Rowen (Hg.), *The Low Countries in Early Modern Times*, London 1972, S. 70), während die Kollegin auf die Herausstellung ihrer starken eigenständigen Rechtsstellung im Fortgang des Vertragstextes im Sinne Temples verweist. Dieser Interpretationsspielraum des Föderalismus besteht ähnlich in der böhmischen Konföderationsakte und dem Reichssystem.

nisse eine institutionell weit ausgebildete ständische Staatlichkeit und stellt der strikt monarchischen Herrschaft eine Herrschaft von unten gegenüber, in der die Entscheidungsfindung von den Regionen ausgeht und die gleichwohl eine integrative staatliche Einheit herstellt. Das ist ein föderatives Verfassungsmodell, das als böhmische Rechtstradition die Ereignisse um 1620 legitimieren soll und für das darüber hinaus auch weiterhin Kontinuität eingefordert wird. Aber natürlich hatte eine fünf Länder integrierende Staatsbildung mit Dynastiewechsel sezessionistische Konsequenzen. Keine Macht der Welt, schon gar nicht die universalistische habsburgische, hätte seine Stände unter Mitnahme von fünf Ländern kampflos gehen lassen. Der Preis der Staatsbildung war ein Staatsbildungskrieg.

Aber der böhmische Staatsbildungskrieg ging verloren und damit auch der Staat. Die Staatsgründer, denen im Erfolgsfall wie anderswo Denkmäler errichtet worden wären, wurden kriminalisiert und hingerichtet. Anders als am Ende die eidgenössische, die niederländische und eine Reihe weiterer Einzelstaatsgründungen wurde die böhmische erst einmal niedergeschlagen und der Krieg ging weiter.

IV.

Nach neuerer Einschätzung war der Krieg aber nicht unvermeidbar gewesen. Der Fenstersturz löste im Reich eine hektische Friedenssuche aus. Die chancenreichste war die Vermittlungsaktion Kursachsens – in der Quellensprache als „Interposition“ oder auch „Interzession“ bezeichnet –, bevor dann der sächsische Kurfürst selbst in den Krieg eingriff. Eine wohlgeplante Friedenskonferenz in Eger mit Waffenstillstands- und Lösungsangeboten kam nur durch ein verpasstes Zeitfenster und einen Wechsel der Akteure nicht zustande. In den allgemeinen deutschen Darstellungen wird diese erst vor wenigen Jahren im Dresdner Archiv entdeckte Friedensinitiative noch zu wenig beachtet.^{22]} Dabei ist sie eine der schlagendsten Beispiele dafür, dass es in diesem Krieg von Anfang an auch Friedensalternativen gegeben hätte.

Denn Kursachsen war durch den Prager Fenstersturz in eine schwierige Situation geraten. Kurfürst Johann Georg I. war einerseits reichspatriotisch und kaisertreu und andererseits Repräsentant der evangelischen Reichsstände. Als nun böhmische Abgesandte in ihn und seinen Berater Kaspar von Schönberg drangen, der konfessionellen Solidarität den Vorrang zu geben und die Böhmen zu unterstützen, hatte die Dresdner Politik ein Problem. Zur Entscheidung, ob man der reichischen oder der konfessionellen Treue den Vorrang geben sollte,

22] Die folgenden Ausführungen gründen auf der Archivarbeit von Frank MÜLLER, *Kursachsen und der böhmische Aufstand 1618–1622*, Münster 1997, in der die kursächsischen Interpositionsbemühungen 1618/1619 und die kaiserliche bzw. böhmische Diplomatie aus dem Sächsischen Hauptstaatsarchiv Dresden rekonstruiert worden ist; vgl. besonders die auch diplomatie-geschichtlich lehrreiche Tabelle der zum Verhandlungserfolg führenden allmählichen Annäherung der Standpunkte, S. 214.

wurde ein Rat einberufen, der eine verblüffend einfache Lösung fand: Die Prager Vorgänge seien gar kein religiöser Konflikt, sondern ein politischer. Mit dieser Absage an einen Religionskrieg konnte der evangelische Kurfürst eine neutrale Position einnehmen und wirkte auf eine Vermittlung zwischen Prager Ständen und dem Kaiserhof hin. Über Monate bearbeitete er beide Seiten, die dazu nicht oder nur unter Bedingungen bereit waren, sich zu einer Friedenskonferenz zusammenzufinden. Die versierte sächsische Kanzlei arbeitete mit allen Mitteln, redete Ablehnungen klein und kleine Zugeständnisse groß und suchte Hindernisse hinwegzuräumen.

Ein Problem waren zum Beispiel gerade die dramatischen Vorgänge um die traditionell katholisch-kaiserlich orientierte Stadt Pilsen.^{23]} Als der Söldnerführer Ernst von Mannsfeld die befestigte Stadt mehr oder weniger im Auftrag des Prager Direktoriums belagerte und beschoss, begann Wien, in seiner Friedensbereitschaft schon wieder zurückzurudern. Als Sachsen das über einen kundschaftenden Gesandten erfuhr, bedeutete die kursächsische Kanzlei noch einen Tag vor der Einnahme Pilsens dem böhmischen Ständedirektorium recht unverhohlen, die Verantwortung dafür besser abzustreiten.^{24]} So ging das weiter, und bald gar nicht mehr um Religionsfragen, sondern um eine Beendigung der längst begonnenen Kampfhandlungen.

Kursachsen führte die Korrespondenz in Wien nicht mit Ferdinand, dem böhmischen König im Wartestand, sondern mit dem zugänglicheren Kaiser Matthias selbst. Noch im Jahre des Fenstersturzes am letzten Tag 1618 kam schließlich die kaiserliche Zustimmung zu einer Friedenskonferenz, unter der Leitung von Kursachsen, in der der katholische Kaiser dem evangelischen Kurfürsten praktisch eine Prokura erteilte: Kursachsen solle an Kaisers statt walten, alles was Sachsen sage und tue, sei von ihm autorisiert. Schon arbeitete die sächsische Kanzlei an Teilnehmerlisten und Verhandlungspunkten. Ein Waffenstillstand war vorgesehen, als Verhandlungsort einigte man sich auf die Grenzstadt Eger (Cheb), und schließlich stand mit 14. April 1619 auch der Termin fest. Da starb drei Wochen vor Konferenzbeginn Kaiser Matthias. Alles war hinfällig. Der kaiserliche Auftrag erlosch mit seinem Tod, der „Falke“ Ferdinand kam in Böhmen zur Regierung und wurde darüber hinaus zum Kaiser gewählt.

Der Dreißigjährige Krieg konnte beginnen, und das über 30 Jahre lang auf dem deutschen und gleich am Anfang und später wieder auf dem böhmischen Kriegsschauplatz. In den deutschen Ländern ist das ausgiebig untersucht und demografisch wie erfahrungsgeschichtlich als Katastrophe vermessen.^{25]}

23] Vgl. Jan KUMPERA, *Die Stadt Pilsen im Dreißigjährigen Krieg*, Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte 65, 2002, S. 253–263.

24] Kurfürst Johann Georg an die böhmischen Direktoren, 31. Okt./10. Nov. 1618, in: G. LORENZ (Hg.), *Quellen zur Vorgeschichte*, Nr. 46, zum ganzen Vorgang Nr. 38–48.

25] Zum Folgenden pointiert: J. BURKHARDT, *Der Krieg der Kriege*, S. 15–52. Weiter ausdifferenziert mit erhellend analysierten Quellenauszügen: Hans MEDICK, *Der Dreißigjährige*

Die „Trinität des Todes“, also die wechselseitige Abhängigkeit von Kriegsgewalt, Hunger und Seuchen, ist analysiert und der besonderen Risikogruppen Kinder und Frauen und der Söldner in den Massengräbern gedacht.^{26]} Seit der Pionierarbeit von Gustav Freytag im 19. Jahrhundert sind Hunderte von Chroniken und amtlichen Berichten in den deutschen Ländern, Städten und Herrschaften ausgewertet worden, die das gleiche Bild des Schreckens zeigen wie mit einigen Besonderheiten die Befunde auch in alten und in neuen Untersuchungen zu den böhmischen Regionen: Dort war diese Last der Kriege, wie Chroniken in deutscher und vor allem auch tschechischer Sprache zeigen, über weite Strecken nicht geringer.^{27]} Kein Mensch habe so etwas je erlebt, meinen die deutschen Chronisten. Die Nachwelt werde es kaum glauben, wenn es denn eine Nachwelt geben werde. In der Tat: Die Summe und Länge dieser Kriegsschrecken hat erstmals die Zivilisation selbst gefährdet.

V.

Alles in allem können wir hier wie in einem Vergrößerungsglas gerade am böhmischen Anfang des Krieges zwei Friedenshindernisse erkennen: Zum einen kontingente, also zufällige Umstände von Personen, Zeit und Gelegenheit, insbesondere Zeitfenster, die sich öffnen und schließen, in der internationalen Forschung „windows of opportunity“ genannt. Diese Serie von „Pleiten, Pech und Pannen“ wiederholte sich noch mehrfach. Nehmen wir die große böhmisch-deutsche Gestalt Wallensteins, der zweifellos der wichtigste Macher des Krieges war, ohne den er in diesem Umfang gar nicht hätte stattfinden können. Dann aber wurde der böhmische Fürst und General geradezu zum Friedensapostel und verhandelte durchaus im Auftrag des Kaisers mit Sachsen und dem ehemaligen Kriegskameraden und immer noch „befreundeten Feind“ Hans Georg von Arnim mit zum Greifen nahen Ergebnissen. Ein anderer Auftrag des Kaisers aber war, den gegen den Willen des Kaisers in Böhmen Winterquartier nehmenden Feldherrn zu beseitigen, um die Armee selbst in die Hand zu bekommen und überhaupt erst zu verstaatlichen.^{28]} Der Mordauftrag kam wenige Tage früher zum Zuge und der Friede hatte das Nachsehen.

Auf der anderen Seite gab es strukturelle Hindernisse, die in der Sache liegen: allen voran das prekäre Staatsbildungsproblem. Erst als gesichert war,

Krieg. Zeugnisse vom Leben mit Gewalt, Göttingen 2018.

26] Vgl. besonders Sabine EICKHOFF – Franz SCHOPPER, *1636 – ihre letzte Schlacht. Leben im Dreißigjährigen Krieg*, Berlin 2012.

27] Jan KILIÁN, *Militärische Gewalt in böhmischen Städten zur Zeit des Dreißigjährigen Krieges*, in: Birgit EMISCH – Dirk NIEFANGER – Dominik SAUERER – Georg SEIDERER (Hg.), *Wallenstein. Mensch, Mythos, Memoria*, Berlin 2018, S. 63–80.

28] Lothar HÖBELT, *Weltmacht und „Weltgeist“: Wallenstein und die Casa d’Austria*, in: Zdislava Röhnsner (Hg.), *Wallenstein und noch viel mehr. 850 Jahre Familie Waldstein*, Wien 2019, S. 45–62, bes. S. 59; Höbelt relativiert das vermeintlich schlechte Verhältnis Wallensteins zum spanischen Hof und betont das finanzielle Interesse des Kaiserhofs; J. BURKHARDT, *Der Krieg der Kriege*, sieht im militärorganisatorischen Staatsinteresse das wahre Motiv für die Beseitigung Wallensteins.

dass die föderale Kombination des Reiches Deutscher Nation aus Einzelstaaten mit einer übergeordneten Staatsgewalt sich in diesem Krieg behaupten würde, kam man dem Frieden näher. Doch solange die politische Richtungsentscheidung, ob überhaupt eine dominante Universalmacht oder eine Vielzahl von Einzelstaaten das künftige Europa ausmachen würde, nicht getroffen war, war kein Ende abzusehen. So wurde zwar der Prager Frieden von 1635 zwischen Kaiser und Kursachsen erfolgreich auf das ganze Reich ausgeweitet, aber die einander ausschließende Konkurrenz Habsburgs mit Frankreich und Schweden konnte doch erst auf der großen Baustelle eines Kongresses gelöst werden.

In der deutschen historischen Friedensforschung ist die neueste Entwicklung, dass neue Fragen gestellt werden. Es geht nicht mehr allein um die Ursachen des Krieges, sondern die Wege zum Frieden. Auf einer Jubiläumstagung in Osnabrück ist darum das Jahr 1618 programmatisch nicht mehr als Kriegsanfang, sondern als Friedensende ausgemaltes worden.^{29]} Das ist eine pointierte Umkehrung der bisherigen Perspektive, an der ich selbst Anteil habe.^{30]} Von dem Problem der Bellizität der Frühen Neuzeit, deren Ursachen erforscht sind^{31]}, geht es nun weiter auch um die Friedensfindung in der Frühen Neuzeit. Denn dieser „Krieg der Kriege“ war auch durch eine immerwährende Friedenssuche gekennzeichnet, ja wurde gerade durch seine Länge zu einer einzigartigen Großbaustelle des Friedens.^{32]}

Neben der praktischen Diplomatie ist dazu nicht zuletzt die publizistische Friedenskultur aus dem Schatten dieser Kriegskatastrophe zu holen und hell zu beleuchten. In Deutschland haben allzu lange Theologen den Menschen eingeredet, der lange Krieg sei als Sündenstrafe Gottes hinzunehmen, statt ihn den Kriegsherren als Teufelswerk auszureden. Es waren dann vielmehr die großen deutschen und speziell schlesischen Barockdichter der Zeit, die den Krieg beklagten und nicht zuletzt unter Hinweis auf das christliche Friedensgebot verdammt und sein Ende forderten. So ist gerade von dem führenden Alltagshis-

29] Wendepunkte: Friedensende und Friedensanfang vom Dreißigjährigen Krieg bis zur Gegenwart. Ausgerichtet vom IKFN, dem Historischen Seminar der Universität Osnabrück, dem Zentrum für Historische Friedensforschung der Universität Bonn sowie der Deutschen Stiftung Friedensforschung. Osnabrück 24.10.2018 – 26.10.2018. Die Organisatoren Anuschka Tischer und Michael Rohrschneider planen einen Tagungsband und ein „Handbuch Frieden in der Frühen Neuzeit“.

30] Johannes BURKHARDT, *Die Entfesselung des Friedens: Für einen Aufbruch der historischen Friedensforschung*, in: Inken Schmidt-Voges – Siegrid Westphal – Volker Arnke – Tobias Bartke (Hg.), *Pax perpetua. Neuere Forschungen zum Frieden in der Frühen Neuzeit*, München 2010, S. 329–348.

31] Johannes BURKHARDT, *Die Friedlosigkeit der Frühen Neuzeit. Grundlegung einer Theorie der Bellizität Europas*, Zeitschrift für Historische Forschung 24, 1997, S. 509–574. Kurzfassung: Johannes BURKHARDT, *Der mehr als Dreißigjährige Krieg – Theorie des Staatsbildungskrieges*, in: Thomas Jäger – Rasmus Beckmann (Hg.), *Handbuch Kriegstheorien*, Wiesbaden 2011, S. 335–349.

32] Zu diesem Begriff J. BURKHARDT, *Der Krieg der Kriege*, S. 12. und S. 255f.

toriker Hans Medick eine fulminante Friedensrede eines Mitglieds der bekannten „Fruchtbringenden Gesellschaft“ entdeckt worden, die nicht allein gedruckt, sondern 1639 auch mehrfach mit großem inszenatorischen Aufwand gehalten wurde und an Deutlichkeit der Verurteilung von Krieg und Kriegsrechtfertigung durch die Potentaten und ihre falschen christlichen Ideologen nichts zu wünschen übrig lässt.^{33]}

Auf tschechischer Seite war es die große Gestalt Jan Amos Komenský aus der böhmisch-mährischen Brüder- und bald Exilgemeinde, der unter dem latinisierten Namen Comenius im Reich bekannt wurde und neben seinen didaktischen Werken seit 1641 eine Serie von religiös und utopisch überhöhten friedensprogrammatischen Schriften ausgehen ließ. Jan Kumpera hat die ganze Reihe in einem deutsch-tschechischen Kolloquium konzis und erhellend vorgestellt, das auch eine darüber hinausgreifende Friedensagenda gesetzt hat.^{34]} Ich denke, dass komplementär zum Krieg auch diese Perspektive der praktischen wie programmatischen Friedenssorge weitere Anstrengungen in der deutschen, tschechischen und gemeinsamen Forschung wert ist.

33] *Die Friedensrede des Diederich von dem Werder*, in: H. MEDICK, *Der Dreißigjährige Krieg*, S. 346–353. Vgl. auch die anschließenden Gedichte einer Frauengemeinschaft. Zu Kriegstheologie und Friedensbarock vgl. weiter J. BURKHARDT, *Der Krieg der Kriege*, S. 36, S. 42 und S. 241–264.

34] Jan KUMPERA, *Comenius' Friedenspläne*, in: Erwin Schade (Hg.), *Johann Amos Comenius – Vordenker eines kreativen Friedens. Deutsch-tschechisches Kolloquium anlässlich des 75. Geburtstages von Heinrich Beck* (Universität Bamberg, 13. – 16. April 2004), Bern 2005, S. 347–353.

Dlouhá válka a proměny panství Třeboň (1618–1648)

Jaroslav ČECHURA

Abstract: The study of material is based on the exploitation of very rich accounting materials of Třeboň estate. The first part deals with Třeboň fortress (1610–1650). The second part with the interaction between army and Třeboň region during Thirty Years' War in the situation when the estate was ruined. In the 20 s there was burnt out more than 90% of all country farmsteads.

Key Words: South Bohemia; Třeboň Estate; Countryside; Destruction of Thirty Years' War; Army

„Třeboň je neobyčejně silná pevnost, ležící na rovině mezi bažinami, přičiněním a velkomyslností Petra Voka, posledního ze slavného a prastarého roku pánů z Růže, vyzdobená kromě jiných okras zvláště knihovnou a zbrojnicí,“ napsal již před rokem 1633 Pavel Stránský ze Zápské Stránky.^{1]} Jak si však máme představit, že ona třeboňská pevnost vypadala? Marně o tom hledám jakékoli dobové svědectví. Dokonce ani svědek nejpovolanejší – rožmberský archivář, knihovník a historik Václav Březan († 1618) – nezanechal žádný podrobnější popis, jak bylo nevelké poddanské a rezidenční město v sousedství mohutného tělesa rybníka Svět opevněno.^{2]} Bez přesnější charakteristiky tak zůstala až do našich dnů ona „silná pevnost“ poněkud v mlhách.^{3]} Ale nikoli navěky! Důvěra v třeboňský archiv i v tomto případě přináší své nesporné plody, stačí se v něm poněkud zorientovat a zůstat mu věrný.

Třeboňská pevnost 1610–1648

Stavět se ovšem nezačalo na zeleném drnu! Již od let 1525–1526 disponovalo město opevněním, které vzniklo v souvislosti s tureckým nebezpečím. Opevnění bylo postaveno převážně z kamene.^{4]} Stavba rybníka Svět však dokonale proměnila bezpečnostní situaci města a význam stávajícího opevnění výrazně

1] Bohumil RYBA (ed.), *Pavel Skála ze Zápské Stránky. Český stát. Okřik*, Praha 1953, s. 41.

2] Jaroslav PÁNEK (ed.), *Václav Březan, Životy posledních Rožmberků II*, Praha 1985, s. 633.

3] Srovnej Radek FUKALA, *Konec zimního království a poslední ohniska odporu*, České Budějovice 2016, s. 255–257.

4] Viz Aleš STEJSKAL, *Třeboňské opevnění z let 1525–1526 v písemných pramenech (geneze a průběh stavby, pracovní síly, finanční náklady, jednotlivci)*, Průzkumy památek VIII, 2001, s. 3–20.

antikvovala. Od října roku 1610 do dubna 1611 a potom dále do října tohoto roku probíhaly rozsáhlé stavební práce. Jejich klíčovou figurou byl – do jara roku 1611 – důvěrník posledního Rožmberka plukovník Lukan. Tento muž zjevně vytvořil plán opevňovacích prací a jejich náplň a stavební práce v této fázi přímo řídil. Stávající městské opevnění mělo být posíleno řadou srubů, nazývaných v dobové terminologii „plochauzy“. Ty měly stát nejen v rozsáhlých zahradách přiléhajících k zámku, ale také na hrázi rybníka Svět. Stejným způsobem měly být posíleny i staré městské hradby a bašty „na valech“. Dále měly být vybudovány některé nové valy, a to ze dřeva, vyplněné zeminou a drny. V letech 1610–1611 tedy vznikla nejednou oslavovaná třeboňská pevnost. Určité práce pokračovaly ještě v letech 1612–1613.^{5]}

V následujících letech prameny o pevnosti prakticky mlčí. Určitým způsobem se vynořuje v roce 1619, kdy došlo k úpravám a opravám celého komplexu.^{6]} Je zřejmé, že celý systém opevnění byl tak důkladně postaven, že i v situaci, kdy byla do Třeboně vložena nemalá vojenská posádka ze stavovského vojska, si opevnění vyžádalo jen drobnější opravy. Bezesporu zajímavá a na první pohled poněkud nečekaná byla skutečnost, že vojáci z posádky vložené do Třeboně se podíleli na opevňovacích pracích. V těchto pracích pokračovali v červenci roku 1619 kromě vojáků i někteří poddaní z okolních vsí. Ti dostávali denní mzdu pouze 4 gr. I v dalších měsících se o zlepšování opevnění starala na jedné straně samotná armáda – „*vojákům, kteří toho tehodně na šancích okolo města Třeboně dělali, co jim od šacmajstrů ukázáno bylo...*“, na druhé straně „lid poddaný“. Na konci července tu pracovalo 67 venkovanů. Prameny s těmito a podobnými údaji končí na podzim roku 1619. Pak nastala několikaletá mezera v podstatě veškeré dokumentaci třeboňské provenience až do roku 1622.

V těchto souvislostech nelze přehlédnout, že částky vydávané za zlepšení opevnění byly řádově nižší než ty, jež byly vynakládány ve stejném období roku 1611, tedy před osmi lety. Tato skutečnost patrně indikuje, že původní pevnost byla postavena velmi kvalitně. Ač její jádro bylo ze dřeva, nebylo nejspíš třeba žádných zásadních oprav ani v situaci, kdy v Třeboni ležela docela početná posádka stavovského vojska. Následné dramatické události v tomto městě poněkud mýjely vlastní opevnění, a to po docela dlouhou dobu.

Na podzim roku 1631 začaly určité opravy zejména dřevěných konstrukcí opevnění. Práce na opevnění pokračovaly až do roku 1633.^{7]} Po několika dalších letech – v roce 1639 – se opět přistoupilo k jistým zásahům do pevnostního

5] Státní oblastní archiv Třeboň, fond Velkostatek Třeboň, sign. I A 6R 59 (1612H–1613 J); Vs Třeboň, knižní archiv, červené signatury, I A 6R 1 (1612H–1613 J). Dále Vs Třeboň; J–H = termín svatojiřský a svatohavelský.

6] Vs Třeboň, sign. I B 6R 21 (týdenní účty), Vs Třeboň, knižní archiv, červené signatury, I A 5 AS 1 (1619), účty města Třeboně; Vs Třeboň, knižní archiv, červené signatury, I A 6R 1 (1622–1623), důchodní počty. Mezery v účtech z let 1619–1622 nelze překlenout, ač je možné, že důchodní počty z roku 1621 měl k dispozici Josef POSPÍŠIL, Třeboňsko za povstání českého, Třeboň 1914, s. 70.

7] Vs Třeboň, knižní archiv, červené sign. I A 6R 1 (1632 H–1633 prosinec, příjmy a výdaje).

systému.^{8]} Zde už byly opravy, úpravy či zlepšení většího rozsahu a nasazení pracovních sil podstatně větší než za stavovského povstání. I v roce 1641 se pracovalo na opevňovacích pracích, a to hned od počátku února. Těmto pracím bylo přítomno rovněž 12 mušketýrů, kteří vykonávali strážní službu. Každý z nich dostával zlatku týdně. Není jasné, kdy přesně se mušketýři objevují v treboňském zámku a na panství, ani kdo o zavedení této „strážní služby“ rozhodl. Vyskytují se tu a tam v účetním materiálu od druhé poloviny třicátých let.^{9]} Zastavme se ještě u mužů. K naznačeným povinnostem je najímala sama správa panství a šlo o nákladnou záležitost, jak prozrazuje dokumentace k roku 1645.^{10]} Tehdy správa panství naverbovala 18 mušketýrů a na vlastní náklady je kompletně vystrojila. Vedle oblečení byl pro ně stanoven žold ve výši 6 zlatých měsíčně. Mimochoodem, to je zhruba na úrovni platu tesařů v této době. Při naverbování dostali tito muži rovněž 6 zlatých na ruku. Celkový náklad na ně činil 837 zlatých.

Důležitá byla okolnost, kde správa panství peníze na tyto muže vzala. Tuto „ochranku“ si museli zaplatit osedlí na panství sami! Všichni osedlí na panství bez otálení zaplatili. Tato neobyčejná skutečnost prozrazuje, že tito mužové byli v dané době pro poměry na panství nezbytní. Potřeba úprav na pevnostních stavbách se znovu objevila v roce 1645.^{11]} Tyto přípravy podle všeho souvisely s bitvou v širším regionu jižních Čech, ke které došlo v předjaří roku 1645 u Jankova.^{12]} O strategickém významu pevnosti svědčí i „vizitace“, kterou provedli vysocí císařští důstojníci. Na pevnosti se pracovalo i v roce 1647, a to zejména na šancích, kde prováděli opravy „*soldátské tesaře*“. Pevnost v tomto roce měla stabilní posádku tří mušketýrů.^{13]}

Takto vypadaly stavební aktivity spojené s treboňskou pevností v první polovině 17. století. Je zjevné, že význam pevnosti neklesal, i když aktuální vojenské aktivity se – na rozdíl od let 1610–1611 a 1618–1622 – jak jižním Čechám, tak zejména Treboňsku vyhýbaly, pomineme-li rok 1645. Přehled budování a udržování treboňské pevnosti prozradil, že především v letech 1610–1611 dokázala správa panství velmi pružně reagovat na potenciální i skutečné vojenské hrozby. Při různých opravách treboňské pevnosti v průběhu třicetileté války nebylo už zapotřebí tak velké nasazení pracovní síly. Ta také už většinou pocházela jen z okolí Třeboně. Jakkoli byla pevnost neustále vylepšována, opravována i modernizována, paradoxně nikdy nedostala příležitost ukázat, jak je schopna odolat případnému útočníkovi.

8] Vs Třeboň, knižní archiv, červené sign. I A 6R 1 (1639, příjmy a výdaje), odtud pocházejí všechny uvedené údaje; srv. Vs Třeboň, sign. I B 6R 23.

9] Např. Vs Třeboň, sign. I B 6R 22 (1636).

10] Vs Třeboň, sign. I B 4 K gama 26 (1645).

11] Vs Třeboň, knižní archiv, červené sign. I A 6R 1 (1645, příjmy a výdaje).

12] Srovnej *Sbornik vlastivědných prací z Podblanicka. K 350 výročí bitvy u Jankova 1645–1995*, Benešov 1995.

13] Vs Třeboň, knižní archiv, červené sign. I A 6R 1 (1646, výdaje).

Vojsko a Třeboňsko za třicetileté války

Poutník, který by se v polovině dvacátých let 17. století chtěl vypravit z Třeboňe na jih, například na Nové Hrady, případně na sever do Soběslavi, by musel projít řadou vesnic. Jaký obraz by se mu mohl naskytnout? Vyjdeme-li směrem na Nové Hrady, musíme projít vesnicemi, které ve sledované době patřily k třeboňskému panství: Branná, Hrachoviště, Lipnice a Šalmanovice. Hned v Branné by byl konfrontován s hospodářstvím Jíry na Adamově, které bylo roku 1628 shledáno jako „*grunt se vším k němu příslušenstvím pustý a prázdny s spáleništěm*“.¹⁴ Překročíme-li sousední chalupu, můžeme vejít do hospodářství Václava na Freslově. Tento grunt byl dočasně pustý již na počátku 17. století, v druhé dekádě onoho věku byl obnoven, ale ne nadlouho. V roce 1634 byl charakterizován takto: „*Grunt tento přišedší během vojenským k ztenčení a stavení k spálení zůstává mnoho let pustý*.“ Hned vedle byl k vidění Tětíkův grunt, označený v polovině třicátých let jako „*příšedší během vojenským k ztenčení, stavení k spálení, zůstává mnoho let pustej*“. V jeho sousedství stál dvořákovský statek, třičtvrtlán, jenž ještě v roce 1642 „*v tu nešťastnou rebelii přišedší ten dvůr k spálení a všickni jiní nápadníci na panství tomto skrze zkázu gruntův a vesnic nemalou škodu vezmouce...*“ Všechna čtyři selská hospodářství byla totálně zničena před rokem 1628.

Kdyby se poutník přesunul o pár kilometrů jižněji, vstoupil by do vesnice Hrachoviště, která měla v roce 1602 14 osedlých a dva chalupníky. V čele výčtu těchto hospodářství by se setkal se Šnorkovým gruntem (3/8 lánu = 6 ha), v roce 1627 označeným jako „*pusté a prázdne stavení*“. Stejně velký statek Křížkův byl v roce 1631 „*příšedší během vojenským všecken k ztenčení, stavení na nejvyšší k zpuštění*“. Podobně tomu bylo na Mrázově statku: „*Grunt tento během vojenským k dokonalý zkáze a v pustotinu uveden, mnoho let bez hospodáře zůstával*.“ Zdá se, že sousední Popelův půllán byl poněkud ušetřen válečného ničení; hospodář Matěj platil vejrunek v roce 1617 stejně jako 1638 (v mezičase nebyla provedena žádná evidence). V dalším gruntě – Vránově – bylo shledáno, že jde o „*grunt s stavením nanejvyš sešlým a zpustlým*“. Kubíčkův statek o velikosti 3/8 lánu byl v roce 1631 popsán jako „*grunt pustej a prázdnej*“. Také blízký Tichavův statek „*v čas vojenský k zpuštění přišel*“. Márovcův grunt byl v roce 1633 označen, že „*během vojenským až do kolu (!) vyvrácen a pohnil, mnoho let bez hospodáře prázdny ležel*“. Nejinak tomu bylo s Vondrákovým hospodářstvím – na popis jeho stavu postačila tři slova: „*grunt tento pustota*“. Mnoho slov nepotřeboval ani Janouškův statek s charakteristikou „*pustej se stavením*“. Téměř shodně byl zapsán sousední statek – Staňkův na Antonínově – a také následující statek Matouškův: „*grunt dokonale vyvrácen*“. Pustá byla i Bicanova (Severýnova) chalupa.

14] Vs Třeboň, sign. 5 AU 1, fól. 131 sq. (PK Branná). Zde nepřihlížím ke skutečnosti, že po roce 1631 byla tato lokalita rozdělena mezi panství a augustiniánský klášter v Třeboni.

Hrachoviště byla a je ves uprostřed třeboňského panství, vzdálená od dálkových komunikací, důležitých sídlišť a podobně. Přesto 11 ze 14 osedlých a dvou chalupníků bylo ve dvacátých letech vypáleno. Podívejme se, jak vypadala situace ve vesnicích poblíž dálkové komunikace z Prahy do Českých Budějovic, která procházela Soběslaví a Veselím nad Lužnicí. Vyberme si tu dvě vsi – farní Ševětín a blízký Vitín. Vitín byla velká ves, kde na počátku 17. století bylo na dvacet hospodářství a jedna chalupa. Z nich byla více než polovina lánových gruntů. Pohled do pozemkové knihy odhaluje velmi smutnou skutečnost:^{15]} všechna hospodářství byla již před rokem 1627 vypálena, část zůstala dokonce pustá. Řada gruntů byla obnovována ve třicátých letech, nejeden potom v další dekádě. Ale nacházíme tu i několik poustek, jimž se dostalo péče až od vrchnosti, která je začala obnovovat na svůj náklad teprve kolem roku 1700. Nejinak tomu bylo i v případě farní vsi Ševětín, kde měl své majetky i proslulý rožmberský veršotepec Šimon Lomnický z Budče.^{16]} I ty lehly popelem – vyhlášená hospoda a velké lánové hospodářství s podsedkem.^{17]} Také v této vsi zůstala řada hospodářství až do poloviny 17. století pustá, tak jako grunt Marty vdovy neboli Janovský: „*Tento grunt přišedší během vojenským k ztenčení a stavení k spálení a grunty všickni zarostlý, zůstával pustý až do tohoto času.*“ Nelze pochybovat o tom, že k naznačené zkáze, jež se týkala až 90 % všech selských gruntů třeboňského panství, došlo v onom tragickém čtyřletí 1618–1622.

Je třeba dodat, že armáda z Třebońska ani v dalších letech třicetileté války nezmizela. Nebyla zde sice stále dislokována, ovšem zaznamenáváme tzv. průtahy vojska, spojené s různými náklady na armádu, vzniklými škodami apod. Účetní materiál panství z období třicetileté války je velmi dobře zachován. Nahlédněme do něj, abychom mohli docenit, jaký vliv mělo vojsko na každodennost sledovaného panství. Ve svatojiřském termínu roku 1626^{18]} „*z města Veselí a Mezimostí nic neodvedli pro příčinu tu, že skrze několika tuchzuky (durchzogy – průtahy) lidu vojenského k velkým škodám a chudobě přišli.*“ Třeboňskem v tomto čase prošlo vojsko, což nezůstalo bez nákladů. V dubnu roku 1626 dostal hejtman cestovné „*v příčině vojáků, kteří tudy táhnout měli... aby poddaným ubližovat nedopustil.*“^{19]} Další vojsko táhlo panstvím v červenci toho roku. Mělo od poddaných vypůjčené potahy a hejtman dohlížel na to, aby jim je zase vrátilo. Jiné tři praporec táhly „*skrze panství*“. V tomto roce měl hejtman

15] Vs Třeboň, sign. I A 5AU 2 (PK Vitín); srovnej pokračování od roku 1707: Vs Třeboň, OS Lomnice, kniha 34.

16] Srovnej např. Petr VOIT, *Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravněvýchovné prózy*, Praha 1991; Antonín KOSTLÁN, *Fragmenta, to jest Drobty aneb paběrky z starodávných historií a kronik Šimona Lomnického z Budče z roku 1623*, in: *Kultura baroka v Čechách a na Moravě: sborník příspěvků z pracovního zasedání 5. 3. 1991*, Praha 1992, s. 119–163.

17] Vs Třeboň, sign. I A 5AU 16. (PK Ševětína a Drahotěšic).

18] Vs Třeboň, knižní archiv – červené signatury, I A 6R 1 (1626 J).

19] Vs Třeboň, knižní archiv – červené signatury, I A 6R 1 (1626 únor–říjen).

opravdu mnoho starostí s průtahy vojsk, jak dokládá jeho jarní cesta do Soběslavi, kde vojsko „ložírovalo“. Vzápětí odjel do Vídně se zvěřinou a rybami...

I purkrabí musel vykonávat podobné úkoly: „...byvší v Ledenicích, aby lidi poddaný schránil před lidem vojenským, kteří tudy táhli.“^{20]} Na podzim byl hejtman opět v pohotovosti, „vedouc lid vojenský, aby škody nečinili“; a poté spolu s purkrabím jel do Soběslavi, kde „ložírovali“ jízdní Dona Georgise. A ani to nebyly roku 1626 zdaleka všechny starosti s vojskem, neboť hejtman s purkrabím, písařem a mušketry musel vyjet do vsi Sviny, aby odtud vyhnal „50 rejtarů neznámých, kteří se tu ložírovali...“. Za tyto akce třeboňských úředníků bylo vydáno dohromady necelých 7 zlatých. Ale to nebylo podstatné. Jistě důležitější byla skutečnost, že v této době existovalo v podstatě každodenní nebezpečí, že se na panství objeví nějací vojáci, případně následky jejich akcí. Jako na sklonku roku 1626, kdy se v Týně nad Vltavou ukázalo, že dobytek, který tam přihnali vojáci, byl ukraden z třeboňské vsi Kostelec.

Jedna skutečnost je zde nová a zaslouží si naši zvláštní pozornost. Setkáváme se tu poprvé se „zámeckými“ mušketry, což byli ozbrojení muži, kteří měli na starost nejrůznější „bezpečnostní“ záležitosti v rámci provozu panství. V těchto letech zejména doprovázeli zámecké úředníky na jejich cestách ve vojenských i jiných záležitostech. Například na počátku roku 1626 jezdil pivovarský písař Ambrož Šedivý několikrát do Dačic, odkud bylo nakoupeno větší množství pšenice pro obnovený třeboňský zámecký pivovar. Písař cestoval pravidelně se dvěma mušketry; platil jim „obrok koní, jídlo a pití“.^{21]}

Posléze byli mušketryři využíváni – ještě v průběhu třicetileté války – i jako dohled při různých pracovních činnostech, jako byla oprava pevnosti a hrází rybníků nebo dohled nad námezdní prací či robotou. Nelze vyloučit, že alespoň v některých fázích třicetileté války se nejednalo o místní muže, ale o osoby, které byly naverbovány například v okolí Vídně.^{22]} Stopy po tom, že by je najímala správa panství, jsem nenašel. Také až na výjimky nebyli placeni z důchodních počtů. Třeboň jakožto zástavní královský majetek byla nejspíše takto chráněna přímo na příkaz z Vídně.

Ve druhé polovině dvacátých let byly vojenské aktivity spojené s třeboňským panstvím obzvlášť intenzivní. V březnu roku 1627 hejtman vypravil důchodního písaře Vavřince Vrchotu s třeboňským měšťanem Mikulášem Wirtweinen a osmi mušketry, „aby se lidem poddaným ve vsi Nesmeni a Hodějovicích od lidu vojenskýho pod regimentem holštejnským, když z landlu (sic!) táhli, škoda nedála.“ Tento regiment posléze nocoval přímo v Třeboni, jeden z úředníků měl za úkol doprovodit vojáky do hospody a zaplatit útratu. Wirtwein byl nepochybně Němec a byl poslán s tímto oddílem proto, aby mohl v Hodějovicích – jedině

20] Vs Třeboň, knižní archiv – červené signatury, I A 6R 1 (1626 J–H).

21] Vs Třeboň, knižní archiv – červené signatury, I A 6R 1 (1626 H–1627 J, pivovarský účet).

22] Naznačovala by to skutečnost, že v roce 1639 bylo z Třeboně vysláno několik osob pro 5 mušketry, kteří sem byli vysláni z Vídně. Vs Třeboň, knižní archiv – červené signatury, I A 6R 1 (1639 leden–prosinec). Vs Třeboň, knižní archiv – červené signatury, I A 6R 1 (1627 J–H).

čistě německé vsi na třeboňském panství – komunikovat s tamními vesničany. Obě uvedené lokality ležely na dohled od Českých Budějovic, a tak byly při podobných průtazích vojska takřka „na ráně“. Vedle přímých zásahů těchto úředníků panovala čilá komunikace mezi Třeboní a blízkými i vzdálenými lokalitami pomocí posílů, kteří přinášeli a odnášeli zprávy o možných přesunech vojsk. Jednalo se o flexibilní systém, který byl schopen pravidelně zajišťovat aktuální informace o situaci. V podstatě téměř každodenně opouštěl třeboňský zámek posel s ústní či písemnou zprávou, jež se většinou týkala jihočeského regionu. Tímto způsobem (zpravidla na ústní bázi) byly roznášeny i příkazy například pro rychtáře či sedláky do vesnic panství.^{23]}

Zjara roku 1627 jel purkrabí do třeboňské vsi Neplachova „*k vyzdvihnutí soldátů, kteří tu lažirovali, a odtud s nima jedouc až k Soběslavi pro navrácení zase potahů týmž poddaným neplachovským.*“^{24]} Dva měšťané se odebrali do Stráže nad Nežárkou, aby vyzvedli potahy pro procházející vojáky. Vzápětí se purkrabí musel přesunout téměř k zemské hranici: „...*outraty pana purkrabího byvši v Svinech Trhových, když slyšet bylo z regimentu Praynerovského, že skrze panství toto s lidem svým protáhne, aby zajisto zvědět mohl...*“ Dne 25. dubna 1627 pak došlo k rozsáhlé akci, kdy hejtman, purkrabí, mušketýři a někteří třeboňští sousedé vyrazili do vsi Sviny, ležící nedaleko Veselí nad Lužnicí, aby odtud „*vyhnali 50 rejtářů neznámých, kteří tu ložirovali...*“ Po tomto hektickém roce přesuny vojsk, jež by se dotkly třeboňského panství, na určitou dobu prakticky ustaly.

Vraťme se ještě krátce k mušketýřům. Vedle uvedených aktivit patřilo k jejich důležitému poslání tvořit ozbrojený doprovod pro zámecké úředníky odvázející peníze, v tuto dobu většinou do Vídně. Je překvapivé, jak vysoké finanční částky byly převáženy z Třeboně. V roce 1629 se jednalo o hotovost 5300 zlatých, kterou převážel Jan Rutard Mirotický s jedním pacholkem do Vídně, o rok později to bylo již 8000 zlatých; Tyto peníze převážel patrně stejný počet osob, a to dokonce bez ozbrojeného doprovodu. V pozdějších letech, kdy se převážel tento „čistý zisk“ či výnos panství do Kladska, už v doprovodu nechyběli mušketýři. Ale nikoli ve větším počtu, jednalo se pouze o jednotlivce.

I v třeboňských městských počtech z přelomu let 1631 a 1632 je zaneseno nespécifikované vydání „v příčině vojáků“.^{25]} V roce 1632 doprovázelo několik mušketýřů třeboňského hejtmana při cestě do Veselí nad Lužnicí, v jehož blízkosti „ložirovali“ vojáci. V tomto roce dokonce doprovázeli tři mušketýři transport vlny do Jindřichova Hradce. Ve stejném roce převážel purkrabí Perger do Českého Krumlova 6860 zlatých za doprovodu 9 mušketýřů a tří koní. I pro převoz peněz za ryby v tomto roce stejným úředníkem bylo užito 5 mušketýřů

23] K tématu František IŠA, *Poselská služba Dvora Králové n. L. v raném novověku*, Diplomová práce FF UK, Praha 2014.

24] Vs Třeboň, knižní archiv – červené signatury, I A 6R 1 (1627 J–H).

25] Vs Třeboň, knižní archiv – červené signatury I A 5 AS 1 (1631–1632).

a tři koně. Přitom celá akce trvala jen jeden den. Na první pohled zaujme, že na „tuzemské“ převážení peněz byla zapotřebí daleko větší ochrana než na cestu do Vídně. Proč tomu tak asi bylo? Že by na jihu Čech panovala větší nejistota než na trasách jiných? Přirozeně to nelze vyloučit. Ovšem v roce 1639 doprovázeli transport 11 189 zlatých do Vídně, který trval 11 dnů, 4 mušketýři a 3 pacholci.^{26]} Mušketýři dostávali „denní diety“ 24 krejcarey, ale ve Vídni – protože „je tam dražší“ – o tři krejcarey více. Ale uvedená sestava nebyla nijak stabilní. Vždyť v únoru roku 1644 vezl důchodní písař panství Pavel Mecer do Jindřichova Hradce 3000 zlatých a na této cestě jej doprovázel trubač s postilionem a třemi sedláky; nechyběli ani 3 koně a 4 voli.^{27]}

V roce 1631–1632 bylo dokonce umístěno vojsko do třeboňské pevnosti.^{28]} Každý voják dostával týdně „*Besoldung sambt dem Kostgeld*“ ve výši 30 kr. Počet těchto mužů se pohyboval mezi 26 a 28. Pobývali tu po dobu 20 týdnů a celá akce přišla na 282 zlaté. Dalších 9 jezdců bylo ubytováno v třeboňských dvorech. Syn purkrabího několikrát doprovázel vojsko, které projíždělo panstvím, a pomáhal s přepřaháním. Třeboňskou obecní pokladnu stáli vojáci v roce 1633 883 zlatých. Byla to poněkud zvláštní situace, neboť za rotujícího úřadu purkmistra vydal Jakub Schiller za měsíc 372 zlatých, kdežto Konstantin Benda pouhopouhé 33 krejcarey. Tolik mluva čísel, co se za ní skrývalo, nelze odhalit.^{29]} V následujícím roce ukradli vojáci ubytovaní ve lhoteckém dvoře pět hříbat. Mladá zvířata se podařilo nalézt až v Benešově (zda u Prahy, či šlo o někdejší rožmberský majetek Benešov nad Černou, nelze říci).^{30]} Ovšem samotné výdaje a snaha získat cenný mladý dobytek zpátky prozrazují, že kůň byl v době třicetileté války velmi ceněné zvíře. Vojáci dále odehnali dva páry volů a dva koně „královský“, kteří se pásli na hrázi rybníka Rožmberk. Zdá se, že tato zvířata byla přivedena zpět.

V roce 1634 dva mušketýři a tři řezníci hnali do vojenského ležení 24 kusů uherských volů z třeboňského zámku; protože byli na cestě 18 dnů, lze důvodně předpokládat, že se ležení nenacházelo na třeboňském panství. Jeden takovýto vůl stál přinejmenším 15 zlatých, což činilo v úhrnu alespoň 360 zlatých. Podle účetních principů by se měla tato (či podobná) suma ocitnout ve výdajové stránce, ale není tomu tak. V roce 1635 přihnali císařští vojáci do Třeboně stádo koní z pardubického komorního panství a ze Slatiňan. V Třeboni byl pro ně urychleně budován nový hřebčín.^{31]} Nicméně fakt, že císařský hřebčín byl přemístěn z Polabí na český jih, indikuje jednu nikoli nedůležitou skutečnost, totiž

26] Vs Třeboň, knižní archiv – červené signatury I A 6R 1 (1639, leden–prosinec).

27] Vs Třeboň, knižní archiv – červené signatury I A 6R 1 (1644, leden–prosinec).

28] Vs Třeboň, knižní archiv – červené signatury I A 6R 1 (1631 H–1632 H).

29] Vs Třeboň, knižní archiv – červené signatury I A 5 AS 1 (1631–1632).

30] Vs Třeboň, sign. I B 6R 21 (1634 leden–prosinec, týdenní účty).

31] Vs Třeboň, sign. I B 6R 22 (1636 leden–prosinec, týdenní cedule).

že se situace i na Třeboňsku natolik uklidnila a stabilizovala, že bylo možné převést sem velmi cenné stádo koní. Tento předpoklad podpírá i fakt, že v roce 1636 přihnalo šest mušketýrů z Kladska (!) na třeboňské panství (do dvorů) švýcarský dobytek v počtu 12 kusů. Tato na první pohled nečekaná vazba vyplývala ze skutečnosti, že v této době směřovalo panství Třeboň do zástavy polské královně.^{32]}

V roce 1639 bylo pověřeno několik osob, aby doprovázelo vojáky, kteří skrze panství maširovali.^{33]} Na panství v této době bylo 12 mušketýrů; část jich sídlila na zámku a část v panských dvorech. Z nepřímého náznaku může plynout, že se na panství zdržovali vojáci; je ovšem možné, že se na ně sedláci jen vymlouvali, protože nechtěli kultivovat poustky.^{34]} Zdá se, že tento přístup vesničanů ke svým základním povinnostem byl v těchto letech obvyklý. Jednalo se zřejmě o poměrně účinnou výmluvu,^{35]} na kterou slyšela i správa panství. Roční nedoplatky svatojiřského a svatohavelského úroku nebyly právě zanedbatelné.

V zimě roku 1641 projíždělo panstvím na 50 jezdců, kteří tu strávili dvě noci. Správa panství pro ně obstarala jak stravu, tak i doprovod, když se vojáci přesouvali z Tábora dále přes Třeboňsko. Doprovázeli je 4 mušketýři a další 2 jezdci.^{36]} Další vojáci se přesouvali od Soběslavi do Jindřichova Hradce. Z panství nejspíše ukradli několik volů, kteří byli objeveni až v Dačicích a přihnání zpět. V roce 1641 vzrůstal pocit vojenského ohrožení tohoto regionu. Je to patrné i na vylepšování třeboňské pevnosti, do níž bylo vloženo k stálé ochraně 12 mušketýrů. Patrně to bylo opatření samotné správy panství, neboť tito muži byli placeni z důchodních počtů. Každý dostával zlatku týdně. Bylo tomu tak až do listopadu roku 1641, kdy byl počet mušketýrů snížen na čtyři muže. V této době bylo rovněž obvyklé, že zámecký (panský) pivovar chránili dva dragouni, „*aby tam tu neudělali vojáci žádnou škodu*“.^{37]} *Přes panství procházelo „ve značné míře“ vojsko. Panství, a zvláště jeho dvory byly v tomto ohledu vybaveny glejty, ale žádné detaily nejsou k dispozici. Pod zorným úhlem účetního materiálu se zdá, že nevznikly ani žádné dodatečné náklady, ani škody, jež by zanechalo procházející vojsko.*

V této době, prokazatelně od konce třicátých let, došlo v této sféře k určitému opatření, jež mělo zabránit dalším škodám, dalším ztrátám. Prakticky všechny dvory na panství byly totiž na přelomu druhé a třetí dekády vypáleny či

32] Srovnej Blanka KOCIÁNOVÁ, *Okolnosti zástavy panství Třeboň polské královské rodině v letech 1637–1645 „neb Jeho Milost císařská k velkým potřebám velice peněz potřebuje“*, Archivum Trebonense 2006, s. 40–60.

33] Vs Třeboň, sign. I B 6R 23 (1639, leden–prosinec, týdenní cedule).

34] Tamtéž, doslova: „...*Ursach der anwesenden Soldaten damit die Herrschafft ist belegt gewesen undt den armen Underthanen die Unuermögenhait dahero erwachsen...*“.

35] Vs Třeboň, sign. I B 6R 23 (1640, leden–prosinec, týdenní cedule).

36] Vs Třeboň, sign. I B 6R 24 (1641, leden–prosinec, týdenní cedule).

37] Vs Třeboň, sign. I B 6R 24 (1641, březen).

silně poškozeny,^{38]} mimo jiné i proto, že v rožmbersko-švamberské éře byly postaveny ze dřeva. Dvory se podařilo v poměrně krátké době zprovoznit. Od roku 1639 zde na tzv. salva guardii pobývali vždy po určitou dobu za relativně vysokou odměnu vojáci, kteří měli jediný úkol: bránit tento hospodářský útvar před poškozením. V jednom z největších panských dvorů v Čechách – Švamberku, který ležel nedaleko vojensky nesmírně frekventované komunikace mezi (Prahou)-Soběslaví a Českými Budějovicemi, fungovali vojáci od počátku července toho roku: „Když skrze panství puchanskej regiment marširoval, některým rejtarům, kteří v témž a v lhotským dvoře na saluagvardě zůstávali, darováno jim od pana gubernátora 6 zlatých 13 krejcarů.“

Ona salva guardia byl vlastně ochranný list čili glejt, jenž potvrzoval ochranu na určitém území při průchodu (v tomto případě) vojsk. Není přesně jasné, jak byli vojáci pro tuto službu získáváni. V prvním roce například sloužil ve švamberském dvoře po tři týdny jistý trubač „od regimentu Kapounovského“; za tři týdny získal 12 zlatých. Ve čtyřicátých letech byla tato „ochranka“ v případě nebezpečí používána v téměř všech třeboňských dvorech, ale také ve velkých ovčinech. Tato dobře placená služba se používala rovněž v obou panských pivovarech na panství – v Třeboni a Lomnici nad Lužnicí. V souvislosti s třeboňskou pevností jsem již uvedl, že mušketýři zde začali od roku 1640 tvořit stálou posádku, stálou strážní službu. Zdá se, že se tento systém stal velmi efektivním při eliminaci škod, které s sebou přinášel častý pobyt císařského vojska na panství, ač šlo většinou jen o průtahy vojenských oddílů. I ty byly doprovázeny buď zámeckými úředníky, nebo mušketýry. Dokonce známe i situaci, kdy voják hlídal sádky v Lomnici nad Lužnicí, „aby se na rybách škoda nedála“.^{39]}

Podobně tomu bylo i v roce 1642,^{40]} kdy máme řadu dokladů o vojsku přicházejícím do Čech či o vojácích, kteří museli přejít přes třeboňské panství. Správa panství – s gubernátorem Janem z Eckersdorfu,^{41]} jenž stál od roku 1630 v jejím čele – si v tomto počínala velmi aktivně a troufnu si říci že i velmi úspěšně. Mušketýři roznášeli glejty do vesnic, aby jejich poddaní byli co nejvíce chráněni před následky těchto průtahů. Nikoli zanedbatelnou roli v tomto sehrával třeboňský poštmistr (Postmeister) z Veselí nad Lužnicí. Ten například v červenci roku 1642 navštívil v Praze generálního komisaře a jednal tu o vojsku, které se zdržovalo na panství. Cesta si dokonce vyžádala několikanásobně vyšší náklad než pobyt kardinála Harracha na třeboňském zámku. Třeboňští úředníci tedy dobře věděli, jakým směrem mají investovat své peníze při velmi hojných sociálních komunikacích a vztazích. Vedle toho probíhala řada jednání, jejichž účinnost

38] Jaroslav ČECHURA, *Krizový management barokní ekonomiky? Panství Třeboň a Hluboká nad Vltavou za prvních Schwarzenberků (1660–1720)*, v tisku.

39] Vs Třeboň, knižní archiv – červené signatury I A 6R 1 (1645, vydání).

40] Vs Třeboň, knižní archiv – červené signatury I A 6R 1 (1642).

41] Blanka ČECHOVÁ, *Páni z Eckersdorfu. Život a kariéra dvou generací kladského rodu v jižních Čechách*, Archivum Trebonense XII, 2011, s. 211–223.

sice není jasná a svými výsledky vyjádřitelná, jisté ale je, že na tento účel bylo ve sledovaném roce vydáno několik set zlatých.

Pohyb vojsk, popřípadě jejich dislokace na určitou dobu na panství nepřimávaly v této době příliš konfliktů, nesnází, přímých škod či dalších aspektů, s nimiž by bylo konfrontováno jak venkovské, tak městské obyvatelstvo. Stačí se podívat nazpět do třetí dekády 17. století – rozdíl je více než markantní. V listopadu 1642 leželo na panství 6 regimentů vojáků, což nezpůsobilo žádné jiné náklady než ty, že gubernátor panství hostil některé důstojníky na treboňském zámku.^{42]}

Vstupujeme do posledního pětiletí dlouhé třicetileté války. Z roku 1643 pochází řada dokladů o tom, jak se správa panství snažila působit zejména na oficíry neformálními prostředky, také za pomoci místních šenků, aby získala pro panství co nejvíce výhod.^{43]} Například „*comisaři, kteří sem stran rozvržení, co kdo na soldáty v panství tomto ležící, contribujírovat má, přijeli. Za koření, jídlo a pití vydáno 7 zlatých 12 krejcarů.*“ Nebo další výdaj: „*S panem lejtnantem Hradeckým a se 4 rejтары, přijedší sem pro pivo, když v okolních vesnicích soldáti leželi, vzešlej, v hospodě zaplatili 1 zlatý 55 krejcarů.*“ Jak jsem již uvedl, existoval velmi dobrý informační systém. Však také když v březnu sledovaného roku projížděl jistý důstojník panstvím, hned se to na zámku vědělo a byla přijata nezbytná opatření: „*Rytmistr maje svou cestu skrze panství a zastavice se zde v městě Třeboni s vyslanými proti němu, aby panství ušetřil...*“ I zde skončili v hospodě a voják byl královsky pohoštěn. A nemuselo to tak být jen v případě důstojníka. Když na Štědrý den roku 1643 „*některí krajští soldaté, přijedší sem pro jednoho koně, jim náležejícího, v hospodě v městě co protrávil...*“ – propili 2,5 zlatky. V srpnu toho roku přijel lajtnant Hradecký se čtyřmi jezdci do Treboň pro pivo, „*když v okolních vesnicích soldáti leželi*“, a také za ně správa panství neváhala utratit téměř dvě zlatky.

V daných souvislostech je rovněž třeba zmínit jednu skutečnost z vojenské každodennosti. Souběžně se všemi naznačenými událostmi totiž probíhalo verbování vojáků na Treboňsku. A pokud si to někteří posléze rozmysleli, vznikl určitý problém. Posuďte sami:

„*Outraty vachtmistra treboňského jsouce se 14 mušketýry vypraven pro tři soldáty z panství zdejšího vymundýrování, kteří se k službě JMC dostavit nechtěli. Nýbrž po lesích se toulali. Z nichž toliko dva se dostali a sem přivedli i s tím, co se témuž vachtmistru spropitného dalo...*“ Tato akce stála 4,5 zlatého.

Pán z Eckersdorfu v roce 1643 jednal v Praze s arcivévodou Leopoldem Vilémem – pokoušel se dosáhnout, aby císařské vojsko (3 regimenty) opustilo Treboňsko. Za pár dnů pobytu vynaložil na společenské aktivity všeho druhu více než 92 zlatých. Dokonce dva treboňští sousedé byli vysláni do Vídně „*se dvěma sudy piva bílého k panu prezidentu*“, aby lobbovali za stažení vojska

42] Vs Treboň, sign. I B 6R 24 (1642, listopad).

43] Vs Treboň, knižní archiv – červené signatury I A 6R 1 (1643, leden–prosinec, týdenní účty). Existuje pare česká a německá. Citace pocházejí přirozeně z česky psaných účtů z tohoto roku.

z panství. Pan „gegenhandler“ jezdil opakovaně do Jindřichova Hradce za krajskými hejtmany a do štábu generála Hatzfelda, jehož muži leželi na Třeboňsku, ve snaze dosáhnout jejich přesunu na „jinší místa na vychování“. Jistě je na místě otázka, kdo byl onen „gegenhandler“. To není vůbec jasné. Na výplatní listině třeboňského panství z roku 1643 (a ani předtím, ani později) takového úředníka nenalzáme. Český ekvivalent by mohl patrně znít „spoludúchodní“ či „kontrolor“. ^{44]} Ale jak se tento muž jmenoval, zůstává utajeno.

Je poněkud šokující zjištění, že „administrativní aparát panství“ tvořili v této době pouze gubernátor, purkrabí, důchodní a obroční písař, kancelářský mládenec, zámecký pekař atd. ^{45]} Muž označený jako gegenhandler jednal v roce 1645 s vojenským velitelem v Českých Budějovicích o navrácení „deseti párů volů poddaným zdejšími odňatých“. ^{46]} V těchto letech se také v rámci úředních aktivit na panství objevuje třeboňský „pošt mistr“. Do této doby se pošta odvažela do Jindřichova Hradce, kde bylo centrum poštovního spojení s blízkým i širokým okolím již od počátku 17. století.

K hlavním placeným aktivitám třeboňského „pošt mistra“ patřily logistické záležitosti, zejména vození gubernátora či purkrabiho po panství, ale také mimo ně. Svědčí o tom platba „postmistru třeboňskému, kterej pro lepší bezpečnost některý oficíry zámecký na louky Borkovský vozil“, případně vezl do Jindřichova Hradce „ku pánům hejtmánům krajským stran jedný tropy (!) soldátů, která se na panství bez ordinanci ložirovat chtěla“. V jiných případech půjčoval koně, a to tehdy, „když se mezi soldáty na panství ložirující jezdilo“. Však také v roce 1644 dostal za své aktivity všeho druhu téměř 110 zlatých.

Některé akce, jednání či aktuální záležitosti, které se náhle vynořily z každodennosti oné doby, museli dokonce zajišťovat třeboňští měšťané, většinou ani neznáme jejich jména. O jejich aktivitách víme proto, že měli nárok na náhradu svých výdajů. Prostě předložili cedulku s údajem o tom, kolik na cestách „protrávili“ čili utratili, a tyto peníze jim byly vyplaceny. Nelze přehlédnout, že za tyto aktivity nedostávali odměnu, ale opravdu jen režijní náklady.

Hrstka třeboňských úředníků si počínala velmi aktivně. Byli vedeni v podstatě jednou jedinou snahou: aby císařské vojsko co nejméně vstupovalo na panství. V lednu roku 1643 „jezdíce pan gubernátor proti brokovskému regimentu na poště do Veselí, aby takový lid z panství (se) obrátil a rytmistr Hrdlička na Hlubokou... (odešel)“. Byla vyvinuta velká snaha, aby tento vojenský oddíl, který pobýval na panství tři dny, je co nejrychleji opustil a odešel na sousední statky. V některých případech fungovala také neformální záležitost, kterou bychom dnes mohli nazvat špionáží: „Jeden člověk několikrát do Telče na kundšaft chodil a vypátral, kudy by lid JMC vojenský tam přijít mohl.“ ^{47]}

44] Srovnej Karl Ignaz THAMM, *Neues ausführliches und vollständiges Rationalexikon oder Wörterbuch II*, Praha 1799, s. 389.

45] Podle Vs Třeboň, knižní archiv – červené signatury I A 6R 1 (1643, leden–prosinec, týdenní účty, výdaje).

46] Podle Vs Třeboň, knižní archiv – červené signatury I A 6R 1 (1645, leden–prosinec, výdaje).

47] Tamtéž.

V roce 1643 přivedli mušketyři zpět na panství na 40 párů volů. Tato užitková zvířata doprovázeli vojáci, aby je například někdo neukradl. Zakoupila je správa panství jako krok k obnově řady hospodářských aktiv. Z třeboňské vsi Radostice byl naopak jednomu sedlákovi pár volů ukraden. Této krádeži se snad ani nelze divit, vždyť se po panství potulovali vojáci, jednotlivci i ve skupinách. Jen v roce 1643 byli potrestáni „*dva rejtaři, kteří se nechtěli dostavit k své kompanii, nýbrž po lesích se toulali...*“. Podobné události nacházíme i v dalších letech, dodávám ještě příklad z roku 1643: „*Třem rejtarům z panství zdejšího, kteří, jeden od nepřítele a dva od kompanie, nemajíc koní a ani šatů spravených, sem přišli, aby se zase k službě JMC vypravili, dáno každému 6 zlatých.*“

S těmito vykořeněnými, možná i poněkud asociálními vojáky se tedy setkáváme i v jiné situaci: jako s příjemci almužny. V poslední dekádě třicetileté války jich poněkud přibývalo. V prvním pololetí posledního roku třicetileté války dostaly almužnu od správy panství dvě desítky osob; čtvrtinu z nich tvořili vojáci, např. chudí vojáci (ti dostali 6 kr. – v podstatě ekvivalent denní pomocné práce) či vojáci, kteří byli propuštěni z vězení, případně byli zmrzačení či zranění.^{48]} Tyto almužny představovaly v podstatě akt křesťanského milosrdenství. V průběhu celého 17. století (a nejen tehdy) se setkáváme s každoroční praxí, že bez ohledu na finanční situaci panství byly tyto drobné finanční prostředky věnovávány studentům, potulným duchovním, poutníkům aj. Dodávám, že nedezertovali jen vojáci, ale také mušketyři: „*Některí, kteří od nepřítele utekli, jsou znaveni, zde odpočívajíce, v hospodě protrávili...*“^{49]}

Vraťme se však ještě do roku 1643. Bylo rovněž uzavřeno vyšetřování případu, kdy vojáci přepadli úředníky pivovaru z Veselí nad Lužnicí: „*Jsouce v létu 1642 písař varní téhož pivovaru s sládkem k koupení chmele pro týž pivovar do Letče (Ledeč nad Sázavou) vypraven. Mimo nadějí přijelo na ně 7 rejtarů a předně jim zbraně pobrali a potomně sládku šacujícíce, u něho peněz hotových 115 zl. 15 kr. našli a vzali. Ačkoliv písař na zlatě nemálo při sobě měl, ty jsou nevyhledali, a poněvadž nemožná věc jest, písaři s sládkem z toho právi bejtí, při šťastném příjezdu sem na Třeboň...*“^{50]} Trvalo bezmála rok, než bylo toto přepadení vyšetřeno a správou panství uznáno, že uvedení muži byli opravdu okradeni a peníze, o které panství přišlo, byly odepsány – přesněji zaevidovány mezi výdaje.

Ke snad ještě větší škodě podobného rázu došlo o rok později, v roce 1644, kdy gubernátor Jan z Eckersdorfu cestoval s nevelkým doprovodem do Prahy v záležitosti schodku berní za posledních několik let: „*Na panství vznikly velké nedoplatky... na té cestě partaj soldátův na ně přijela. Co při sobě měli,*

48] Vs Třeboň, knižní archiv – červené signatury I A 6R 1 (1648, leden–prosinec, sumář týdenních účtů, výdaje).

49] Podle Vs Třeboň, knižní archiv – červené signatury I A 6R 1 (1645, leden–prosinec, výdaje).

50] Podle Vs Třeboň, knižní archiv – červené signatury I A 6R 1 (1643, leden–prosinec, týdenní účty, výdaje).

peníze pobrala, z šatů všechny svlékla.“ Pan gubernátor si musel zakoupit v Praze nové oblečení a další potřeby. Za vše bylo vydáno bezmála 400 zlatých.^{51]}

Správa panství hodnotila realisticky situaci poddaných a jejich schopnost, přesněji neschopnost plnit svoje povinnosti či závazky. Takto tomu bylo ještě v roce 1643: „*Co se vesnic na panství zdejším třeboňském dotěje, opustivše mnozí již živnosti svý, protože právi bejti nemohou, jedno přechovávání na hrdlo soldátův, druhé přehroznými a nesnesitelnými dávkami a kontribuciováním; třetí marširováním semotam lidu vojenského. Naposledy mrazové všeckno vobilí jim popálili a to, co se zotavilo, přival potloukl. Nemajíce odkud brát, ani svého chleba, ani dobytka nemaje odkud brát, jak se na jinších panstvích užívá, ty ouroky jsouce za příjem položený, teď se zase v schodku tak pokládají.*“^{52]} Je patrné, že za hlavní zdroj platební neschopnosti třeboňských poddaných byla označena armáda a z toho plynoucí neustálé požadavky, jež poddané ochuzovaly. Ovšem hned za ní stanul stát se svými – v této době už docela vysokými – berními požadavky. A pokud se k tomu připojily nepříznivé přírodní podmínky, nemohl být výsledek jiný než naprosté zubožení vesničanů a jejich platební neschopnost.

V této poslední fázi dlouholetého konfliktu se aktivity správy panství vůči procházejícím armádám neměnily. Je nesporné, že v okamžiku, kdy hrozil průchod armády, vyvíjeli zámečtí úředníci nemalé úsilí, aby vše proběhlo s co nejmenšími škodami. Tak třeba „*rytmistr Hrdlička proti lidu vojenskému jel, aby když skrze panství potáhnou, velkých škod nečinili. Jako také jezdivší proti valdštejnskému regimentu k Budějovicům, kterýžto regiment skrze panství protáhl...*“^{53]}

Gubernátor von Eckersdorf a purkrabí Lorenz Perger nejednou zajeli rovněž k císaři Ferdinandu III. a jednali s ním o záležitostech třeboňského panství. Setkání se odehrávala zpravidla v Linci: „*Outraty pana purkrabího, jsouc vyslán od zámku k správě daní JM císařské, jaké obtížnosti na panství nastávají, aby v něčem polehčeno bejti mohlo... 145 zl. 43 kr.*“ Gubernátor jednal s císařem toho roku jak v Linci, tak v klášteře Melk. Nevíme, jak tato jednání probíhala, ale jisté je, že ze strany panovníka nechyběla jistá vstřícnost vůči panství. Lze to pozorovat právě v situaci, kdy správa panství vysvětlovala finanční ztráty, případně výpadky, ke kterým ve třicátých i čtyřicátých letech docházelo v podstatě každoročně.

V posledních letech třicetileté války zaznamenáváme zvýšené dodávky proviantu z třeboňského panství, často byly zásoby odvázeny do Českých Budějovic. Dokladů z roku 1646 a dalších je hned několik. Je otevřená otázka, zda oněch dvacet vozů proviantu, který přepravovali třeboňští sedláci za dohledu mušketryřů, pocházelo ze zámeckých zásob, anebo se na nich museli podílet i třeboňští poddaní. Vzhledem k tomu, že v tomto ohledu nepozorujeme v příjmové

51] Podle Vs Třeboň, knižní archiv – červené signatury I A 6R 1 (1644, leden–prosinec, výdaje).

52] Vs Třeboň, knižní archiv – červené signatury I A 6R 1 (1643, leden–prosinec, výdaje).

53] Vs Třeboň, knižní archiv – červené signatury I A 6R 1 (1644, leden–prosinec, výdaje).

ani výdajové stránce žádný pohyb, lze spíše předpokládat, že šlo jen o transport vikuálí, který byl poddaným placen.

V některých dvorech v této době už nebyli drženi vojáci, byli povoláni jen za situace akutního nebezpečí ze strany blížících se sborů. Dokonce při velkém průtahu vojska roku 1647 byli vojáci ze dvorů Švamberk a Lhota posláni k městečku Lomnice nad Lužnicí, aby tu hlídali rybníky a zabránili tak jejich případnému výlovu císařskými. Jak víme, správa panství i městská rada měly s takovým jednáním své zkušenosti.

V roce 1647 lze pozorovat postupnou stabilizaci poměrů na Třeboňsku.^{54]} Takovým symptomem byla nesporně skutečnost, že krajští hejtmani aktivněji vstupovali do záležitostí panství. Nezajímaly je přitom okolnosti spojené s pohybem armád, ale následky nepříznivých přírodních úkazů, jako byly lijáky, mrazy, požáry, které zasáhly jednotlivé obyvatele panství a způsobily nejednou docela výrazné škody. Dokonce v září roku 1647 prováděli krajští hejtmani na panství přímo takovou vizitaci.

V této závěrečné fázi dlouhé války se stalo Třeboňsko svědkem velkých armádních přesunů. V létě 1647 procházelo panstvím hned 18 regimentů, které v krátké době doplnilo dalších devět. Na panství zůstaly po celý týden, dislokovány byly zejména v okolí Lomnice nad Lužnicí. Těmto doslova menším manévřům asistoval jak gubernátor Jan z Eckersdorfu, tak několik mušketýrů. Velký dvůr Švamberk chránilo dokonce devět mušketýrů, jimž velel kaprál. Podobně tomu bylo u ortvínovického dvora. V roce následujícím tyto velké přesuny nepřestaly. Například v říjnu roku 1648 pobývalo na třeboňském předměstí na 500 koní a mnozí důstojníci navštěvovali zámek, kde byli pohoštěni.^{55]} V Třeboni se postupně vystřídala řada významných důstojníků či aristokratů, třeba generál Puchheim či generál Montecuccoli.

Tyto vojenské aktivity se neobešly bez některých excesů. Údajně švédští vojáci ukradli ze švamberského dvora sedm volů. Vrátili je, když dostali slušnou peněžitou kompenzaci. Účetní materiál nicméně naznačuje, že situace se značně uklidnila, oproti například dvacátým letům. Nesporně tomu napomáhala skutečnost, že na všech klíčových místech byl nasazen dostatečný počet vojáků či mušketýrů, nositelů *salva guardie*. Byli umístěni i v některých vesnicích poblíž dálkové komunikace (v Mazelově či Neplachově).

I v roce 1649 doprovázeli mušketýři dodávku ryb vojenským velitelům do Českých Budějovic.^{56]} Třeboňský pošt mistr dál vykonával řadu služeb pro zámek, ale jeho pozice již nebyla ani zdaleka tak exponovaná jako za války. Vojáci či mušketýři již téměř nenacházeli uplatnění při panských dvorech či jiných důležitých podnicích na panství. Jistou výjimku představoval dvůr ortvínovický, kam byl na sklonku roku 1649 nasazen kaprál se dvěma vojáky kvůli „*potulujícím se*

54] Vs Třeboň, knižní archiv – červené signatury, I A 6R 1 (1647, leden–prosinec, výdaje).

55] Vs Třeboň, knižní archiv – červené signatury, I A 6R 1 (1648, leden–prosinec, výdaje).

56] Vs Třeboň, knižní archiv – červené signatury, I A 6R 1 (1649, leden–prosinec, výdaje).

rejtariim“ („*streiffenden Reitern*“). Nedivme se, České Budějovice s vojenskou posádkou byly téměř na dohled. V roce 1650 čekaly mušketýry i jiné úkoly, vyrazili například na Moravu za zběhlými třeboňskými poddanými. Třeboňskou pevnost dále střežila trojice mušketýrů.

Počátek pokračující stabilizace v roce následujícím mohou symbolizovat například pomoci kamenů nově vytyčené hranice mezi třeboňským panstvím a statkem Zborov. Do dvorů byli zakoupeni noví koně, kteří se měli podílet nejen na jejich provozu, ale také na opravách těchto hospodářských jednotek.^{57]} Z téměř úplného zapomnění se vynořil dvůr Mysletín. Po rekapitulaci jeho předchozího vývoje padl návrh na jeho budoucí využití. Tyto a podobné diskuse měly trvat celé následující půlstoletí. Ale to je již nová kapitola v dějinách třeboňského venkova.

Závěr

Materiálová studie je založena primárně na využití velmi bohatého účetního materiálu panství Třeboň. V první části se zabývá třeboňskou pevností v letech 1610–1650. Přehled budování a udržování pevnosti prozrazuje, že především v letech 1610–1611 dokázala správa panství velmi pružně reagovat na potenciální i skutečné vojenské hrozby. Při různých opravách třeboňské pevnosti v průběhu třicetileté války nebylo už zapotřebí tak velké nasazení pracovní síly. Jakkoli byla pevnost neustále vylepšována, opravována i modernizována, nikdy nedostala příležitost ukázat, jak je schopna odolat případnému útočníkovi. Druhá část studie pojednává o interakci vojska a Třeboňska za třicetileté války, a to v situaci, kdy panství leželo v troskách. Ve dvacátých letech bylo vypáleno více než 90 % všech venkovských usedlostí. Značné množství obyvatel opustilo panství, jak dočasně, tak trvale. Správa panství usilovala o obnovu těchto rozsáhlých destrukcí. Doprovodným fenoménem průběhu dlouhé války byly časté průtahy vojsk panstvím. Jím zčásti procházela dálková komunikace mezi Českými Budějovicemi a Prahou. Studie zachycuje rovněž řadu opatření, která používala správa panství na eliminaci následků průtahů vojsk. Zejména se jednalo o nasazování mušketýrů, jak na třeboňském opevnění, tak k ochraně dvorů, pivovarů apod. Obnova těžce poškozeného třeboňského panství se táhla řadu desetiletí a velmi významně se na ní od roku 1661 podíleli noví majitelé – Schwarzenberkové.

57] Vs Třeboň, knižní archiv – červené signatury, I A 6R 1 (1650, leden–prosinec, výdaje). Jen za koně do dvora Vrchy bylo v tomto roce vydáno skoro 200 zl.

The Long War and the Transformation of Třeboň Estate (1618–1648)

Summary

The study of material is based mainly on the exploitation of very rich accounting materials in Třeboň archives. The first part deals with the Třeboň fortress (1610–1650). The survey of building and keeping it in good condition shows, first of all in years 1610 and 1611, that the administration of estate was able to react very flexibly on potential and real military threats. In times of various repairs of the fortress during the Thirty Years' War there was no need to use numerous hands. The fortress was permanently improved, repaired and modernized but it never got a chance to show how it was ready to resist the enemy attacks. The second part of the study deals with interaction between armies and Třeboň region during the Thirty Years' War in the situation when the estate was ruined. In the 20 s was burnt out more than 90% of all country farmsteads. A large number of inhabitants left the estate, but temporarily and permanently. Accompanying phenomenon in the course of the long war there were frequent army campaigns. The estate was on the way between Prague and České Budějovice. The text also shows a series of measures which were used by the administrators of estate for the elimination of damages caused by the armies. First of all there were musketeers used for the protection of Třeboň fortifications or farmsteads and breweries. The restoration of severe damages of Třeboň estate took several decades and it was the family of new owners – the Schwarzenbergs – who participated in this effort since 1661.

Třicetiletá válka a militární aspekty v rámci perspektiv výzkumu

Radek FUKALA – Lukáš SLÁMA

Abstract: *The Thirty Years' War was a conflict that we could follow in various ways. The authors try to present the possibility of researching military aspects, by which we try to reveal the internal processes of the war logistics of early modern conflicts.*

Key Words: Military Revolution; Military Aspects; Logistics; Conflicts

Třicetiletá válka byla složitým komplexem rozporů a svým rozsahem rozhodně překročila hranice evropského kontinentu. Průběh vojenských střetnutí, mocensko-politických zápasů a diplomatických jednání svědčí o tom, že jen těžko můžeme uvádět jednoho společného jmenovatele velkého konfliktu.¹⁾

1) Z rozsáhlé bibliografie jen výběrově srovnej: Anton GINDELY, *Geschichte des dreißigjährigen Krieges I: Der böhmische Aufstand und seine Bestrafung 1618 bis 1621*, Prag 1882; II: *Der nieder-sächsische, dänische und schwedische Krieg bis zum Tode Gustav Adolfs 1622 bis 1632*, Leipzig – Prag 1883; týž, *Dějiny českého povstání léta 1618 IV*, Praha 1880; Geoffrey PARKER (ed.), *The Thirty Years' War*, New York 1993; Siegfried Henry STEINBERG, *Der Dreißigjährige Krieg und der Kampf um die Vorherrschaft in Europa 1600–1660*, Göttingen 1967; v originále týž, *The „Thirty Years' War“ and the Conflict for European Hegemony 1600–1660*, London 1966; Konrad REPGEN, *Krieg und Politik 1618–1648. Europäische Probleme und Perspektiven*, München 1988. – K tomu srov. také francouzský pohled na konflikt: Georges LIVET, *La Guerre de Trente Ans*, Paris 1991; Victor-Lucien TAPIÉ, *La Guerre de Trente Ans*, Paris 1989; Henry SACCHI, *La Guerre de Trente Ans*, I–III, Paris 1991; Henry BOGDAN, *La Guerre de Trente Ans 1618–1648*, Paris 2006; obecně k situaci na bojištích a k diplomacii srov. Georges PAGÈS, *La Guerre de Trente Ans 1618–1648*, Paris 1972 (reedice); týž, *The Thirty Years' War*, London 1970; Günter BARUDIO, *Der Deutsche Krieg 1618–1648*, Frankfurt am Main 1998; Ronald G. ASCH, *The Thirty Years' War. The Holy Roman Empire and Europe 1618–1648*, London – New York 1997; novější syntetické pohledy na celý konflikt např. Christoph KAMPMANN, *Europa und das Reich im Dreißigjährigen Krieg*, Stuttgart 2008; Georg SCHMIDT, *Die Reiter der Apokalypse. Geschichte des Dreißigjährigen Krieges*, München 2018; Johannes BURKHARDT, *Der Krieg der Kriege. Eine neue Geschichte des Dreißigjährigen Krieges*, Stuttgart 2018. Z anglického úhlu pohledu velmi podrobně popsal a rozebral třicetiletou válku Peter H. WILSON, *Europe's Tragedy. A New History of the Thirty Years' War*, London – New York 2010. Z českého hlediska srovnej Arnošt KLÍMA, *Dlouhá válka, 1618–1648*, Praha 1996; Josef POLIŠENSKÝ, *Třicetiletá válka a evropské krize 17. století*, Praha 1970; naposledy Radek FUKALA, *Třicetiletá válka, nebo všeobecný evropský konflikt 17. století? Otázky, úvahy a problémy*, České Budějovice 2012; týž, *Dramat Europy. Wojna trzydziestoletnia (1618–1648) a kraje Korony Czeskiej*, Wrocław 2015; týž, *Třicetiletá válka 1618–1648: Pod vítězným praporem habsburské moci (Od lokálních konfliktů k velké válce)*. I. díl 1618–1629, České Budějovice 2018; týž, *Třicetiletá válka 1618–1648: Pod taktovkou kardinála Richelieua (Tragédie kontinentálního konfliktu)*. II. díl 1630–1648, České Budějovice 2018, kde je uvedena další odborná domácí i zahraniční literatura.

Základním problémem vojenské konfrontace bylo mocensko-politické střetnutí proti habsburskému univerzalizmu a jeho tendencím na ovládnutí evropského kontinentu, a to s prvky absolutismu, centralismu a ideologické unifikace podle španělského vzoru. Třicet let válčení pak znamenalo završení jedné velké etapy světových dějin a je úzce propojeno s českou minulostí, protože v konečném výsledku válečného běsnění se také neblaze rozhodlo v neprospěch českého poblohorského exilu.

V úvodu se nabízí otázka, jak by se mělo přistupovat k úspěšným tradičním výkladům třicetileté války a výsledkům historiků starších generací (např. ze starších příslušníků evropské historiografie na čestném místě jmenujme alespoň tyto autory: Leopold von Ranke, Antonín Gindely, Moritz Ritter, Cecily Victorie Wedgwood a Georges Pagès)? Na následujících řádcích se na ni pokusíme alespoň částečně odpovědět.

V severské historiografii se podobně jako v té středoevropské staly roky 1632 a 1634 předěly, u kterých se autoři zastavují, sepisují o nich důkladné studie a snaží se zhodnotit jejich význam pro další pokračování konfliktu. Příkladem může být zájem o bitvu u Lützen (1632), o které sepsali velkolepá díla Gustav Droysen, Bo Eriksson či Peter H. Wilson. Smrt Gustava II. Adolfa neznamenala jen odchod krále-válečníka, ale také ztrátu reformátora a *oblíbence historie*. Jeho jezdecké sochy dnes zdobí největší náměstí švédských měst. Předávaný odkaz *ochránce protestantů v Evropě* byl například v české společnosti živý ještě v předvečer 1. světové války.²¹ Smrt Albrechta z Valdštejna se zase stala námětem pro stovky, ne-li tisíce článků, studií a knih především pro svůj příběh o zradě, vraždě, vítězství a prohře. Přestože se bezpochyby jedná o zlomové okamžiky ve vývoji evropské politiky, jejich závažnost vyplývá na povrch teprve při studiu následných procesů.

Aktuální českou publikační činnost zabývající se militárními tématy lze rozdělit na dva základní žánry. Patrně nejrozšířenější je produkce populárně naučné literatury a literatury faktu, která při zpracování dat dosahuje různých kvalit. Druhou skupinu tvoří díla faktografická, často věnovaná vývoji militářií v minulém století. Pro sledované 17. století nabídla česká knižní produkce v posledních letech několik přínosných děl jak v podobě jednotlivých sond, tak i obsáhlých kompilací. Pokud se však zaměříme na problematiku vojenství z pohledu materiálního, logistického či optikou studia militárních aspektů, zjistíme, že jsou zde ještě značné mezery. Obdobný stav je v oblasti teorie vědy, zejména ve studiu fenoménu zvaného *militární revoluce*, který se stává výraznějším tématem teprve v posledních letech zásluhou nastupující generace historiků.³¹ Tento

21] Vlastimil Svatopluk JUREN, *Gustav II. Adolf král švédský. Životopisný nástin zachránitele německé evangelické církve*, Hustopeče u Brna 1913. Juren byl členem Gustav-Adolfského spolku (oficiálně císařem povolen roku 1861, v Rakousku založen dne 27. července 1862).

31] Zde zejména Petr WOHLMUTH, *Bastionové pevnosti a vojenská revoluce*, Praha 2015; týž, *Krev, čest a hrůza. Historická antropologie pevnostní války na příkladu britských deníků z ob-*

progres můžeme přičítat jednak otevřenosti současné historické vědy, jednak dostupnosti nejen psaných pramenů. Nadále však bývá zastáván názor, že válečné dějiny stojí na okraji historického studia. Cílem předloženého příspěvku je upozornit na možnosti širšího využití poznatků z výzkumu této specifické historické disciplíny. Způsobů, kterými je možné nahlížet na tak dlouhý a v pramenech velice dobře podložený konflikt, je bezpočet. Na tomto místě bude nastíněn výzkum militárních aspektů, zejména logisticko-hospodářského pozadí konfliktu.

Zatímco starší literatura v oblasti War history / Militärgeschichte klade důraz na umění války a poukazuje na dějiny války jako na nezbytnou součást výkonu veřejné moci (čimž se pro starší historiky válka stala výsledkem státního zájmu), snaží se současná historiografie sledovat i hlubší pozadí konfliktů a roli jejich činitelů. Lucie Storchová v rozboru pojmu Válka v kontextu historiografie uvádí: “*V historických pracích opírajících se o toto pojetí racionálně jednají generální štáby či individuální vojevůdci, ovládající tzv. umění války... odvolávající se na typologii univerzálně platných vojenských principů*”.^{4]} Jedním z trendů bývalo pozitivistické “převyprávění” bitev; národnosti se personifikovaly do podoby vojevůdců a hrdinů své doby.^{5]} Autoři svá díla podložili důkladnou a poctivou archivní rešerší často přesahující hranice země. Dnes jsou tyto práce často překonávány metodikou, nikoliv však hodnotou faktografickou a literární. Tématem se od přelomu 50. a 60. let minulého století stala otázka tzv. militární revoluce nastíněné Michaelem Robertsem, rozvedené Geoffreyem Parkerem a v současnosti stále bádané např. Davidem Parrotem nebo Jeremym Blackem.^{6]} Ve svých základech se tato historiografická diskuse věnuje transformaci raně novověkých států a jejich armád. Tento proces byl komplexní a zasahoval do takřka všech oblastí života. Oproti původnímu vymezení platnosti fenoménu militární revoluce pro období přibližně jednoho století mezi lety 1550 až 1650 dosahovaly jednotlivé procesy vrcholu až mnohem později a ve větším měřítku.^{7]}

léhání pevnosti Bergen op Zoom z roku 1747, Dolní Břežany 2017. Právě antropologický přístup k dějinám vojenství a jejich aspektům otevřel nové výzvy v bádání. Za jiné Vítězslav PRCHAL, *Společenstvo hrdinů. Válka a reprezentační strategie českomoravské aristokracie 1550–1750*, Praha 2015.

4] Lucie STORCHOVÁ a kol., *Koncepty a dějiny. Proměny pojmy v současné historické vědě*, Praha 2014, s. 309.

5] Tamtéž, s. 309.

6] Zásadní příspěvky k historiografii byly souborně vydány: Clifford J. ROGERS, *The Military Revolution Debate. Readings On The Military Transformation Of Early Modern Europe*, New York 2018. Stále častěji se však historici vyhýbají užívání slova “revoluce” coby ne zcela vhodného. Přehledně zhodnocení dosavadního vývoje historiografické diskuse nad problematikou tzv. militární revoluce provedl Jerzy MARON, *Wokół teorii rewolucji militarnej. Wybrane problemy* (= Historia CLXXX), Wrocław 2011.

7] Podle Jeremyho Blacka zásadní změny přišly teprve v mezidobí let 1660 a 1720, což dokládá masivním využíváním bajonetů, předpřipravených (papírových) nábojů a mušket s křesadlovým

Pro lepší ilustraci bude použita, do začátku 16. století okrajová, oblast Moskevského velkoknížectví a přerod tohoto státu v moderní, konkurence schopnou velmoc.

Rusko za vlády posledních Rurikovců a zejména cara Ivana IV. (vládl 1547–1584) opustilo pozici “země na okraji” a nastoupilo směr přibližování se západním mocnostem.⁸¹ Přelomovým okamžikem se stal vznik prvního oddílu střelců v roce 1550 zcela podle západoevropských vzorů. A to i z hlediska logistiky, neboť tento první pluk financoval sám car, u najatých vojáků probíhal neustálý výcvik a v době míru nedošlo k rozpuštění jednotky, naopak, i když měli možnost věnovat se obchodu a řemeslu.⁹¹ Nejednalo se o první ruskou zkušenost s moderním vojenstvím, neboť již za vlády Ivana III. (vládl v letech 1462–1505) vznikla první zbrojnice a její autor Aristoteles Fioraventi z Boloně vytvořil také plán moderního opevnění Moskvy skládající se z pevnůstek – kremlů.¹⁰¹ Během několika válek s Polsko-litevskou unií a později se Švédskem o přístup k Baltskému moři tvořilo carskou armádu až 17 tisíc žoldnérů ze západní Evropy.¹¹¹ Teprve s nástupem cara Petra I. (vládl 1682–1725) došlo k razantním změnám ve vojenském sektoru státu. Tím byl vznik stálé pravidelné armády s propracovaným systémem rekrutování; car ale rovněž pozval generalitu ze zahraničí a nechal založit důstojnické školy. Petr I. navíc, podle meritokratických zásad, neupřednostňoval důstojníky podle šlechtických titulů, ale podle reálných výsledků v boji. Ruská společnost se tak obohatila o vrstvu vzdělaných, zkušených a – především – carovi loajálních jedinců. Odtud bývá odvozován i blízký vztah ruské aristokracie k francouzské kultuře v 18. století.¹²¹ Militární proměny

zámkem. Srov. Jeremy BLACK, *A Military Revolution?*, in: C. J. ROGERS (ed.), *The Military Revolution Debate*, s. 95–114. Jednalo se o proces profesionalizace armády, jaký proběhl například ve Francii během, ale zejména po třicetileté válce. Srov. Colin JONES, *Professionalisation of the French Army*, in: C. J. Rogers (ed.), *The Military Revolution Debate*, s. 149–167. Kromě nárůstu počtů mužů v poli rostla úměrně s ní státní armáda jako celek, a tedy i její zázemí. Spolu s tím rostly počty záložníků, které ve Francii v době války o rakouské dědictví (1740–1748) čítaly bezmála 390 000 mužů. Srov. John A. LYNN, *Recalculating French Army Growth*, in: C. J. Rogers (ed.), *The Military Revolution Debate*, s. 117–147. Více ke změnám ve francouzské armádě v době třicetileté války viz Stéphane THION, *The French armies of the Thirty Years' War*, Auzielle 2008.

8] Bernard BRAUDEL, *Kultura materialna, gospodarika i kapitalizm, XV–XVIII*, tom III: *Czas świata*, Warszawa 1992, s. 442. K tématu proměny raně novověké společnosti v Rusku v závislosti na tzv. militární revoluci zejm. Elżbieta OLZACKA, *Wojna i kultura. Nowożytna rewolucja militarna w Europie Zachodniej i Rosji*, Kraków 2016.

9] Paweł Szymon SKWORADA, *Wojny w XVII-wiecznej Europie. Zarys problematyki*, Zabrze – Tarnowskie Góry 2014, s. 34.

10] E. OLZACKA, *Wojna i kultura*, s. 139. Kulturní transfer mezi středozápadní Evropou a Ruskem probíhal zejména skrze Itálii a konkrétně městský stát Benátky. K tomu viz Kateřina HLOUŠKOVÁ, *Země za zrcadlem. Rusko-italské diplomatické a obchodní vztahy v druhé polovině 17. století*, Červený Kostelec 2010. Diplomatické snahy Ruska se zároveň obrátily do střední Evropy. Viz Dana PICKOVÁ, *Habsburkové a Rurikovci na prahu novověku*, Praha 2002. Verbovaní muži pocházeli právě z těchto zemí, případně i z Polsko-litevské unie.

11] P. S. SKWORADA, *Wojny w XVII-wiecznej Europie*, s. 34–80.

12] E. OLZACKA, *Wojna i kultura*, s. 142–143.

raného novověku se tak v tomto státu staly podkladem k širokým společenským proměnám v jedné z nejzaostalejších zemí Evropy vedoucích k jejímu rychlému připojení se k evropským suverénním mocnostem.

V době, kdy desetitisícová vojska křižovala Evropu, bylo jejich zaopatření nejvyšší prioritou vojevůdců. Podstatnou část jejich denní agendy tak představovalo zajišťování potravin, nápojů a dalších komodit. V dobových pramenech nacházíme i soupisy ideální podoby tzv. *porce* denního přidělu potravin jednotlivci. Následné násobení doprovázené vyplácením předem určené sumy peněz odpovídalo postavení dané funkce v organizační struktuře regimentu. Častým příkladem provádění kontribucí bývá městské prostředí, které představovalo základní zdroj finančních příjmů a nejlepší možnost udržování armád během zimních měsíců. Propojením obou činitelů (měst a armády) docházelo také k ohodnocení ekonomické situace vybrané oblasti. Zároveň se v tomto kontextu projevuje vzájemné provázání obchodu a pohybu komodit, což se dá doložit například na fungování krajských skladů nebo velkostatků.

Komplexnější pohled na zásobení císařské armády v průběhu třicetileté války je v české historiografii stále výzvou. Patrně nejlépe prozkoumané je období prvního a druhého generalátu Albrechta z Valdštejna díky pracím Josefa Janáčka, Josefa Poliškenského a zvláště Miroslava Hrocha.^{13]} Aktualizovaný pohled na logistické zajištění císařské (Valdštejnovy) armády v této době přinesl Ladislav Čepička.^{14]} Začátek i průběh tzv. švédské (či švédsko-francouzské) fáze třicetiletého konfliktu je ve švédské historiografii podchycen hned několika důležitými příspěvky obohacujícími pohled i na fungování habsburských armád. Ve své doktorské práci se Lars Ekholm, podrobně rozebírající dřívější výzkum Pera Sörenssona o *Ekonomii a vedení války Gustavem II. Adolfem během přepadení Německa v letech 1630–1632*, zabýval válečným financováním švédské armády od jejího vylodění v Pomořansku po bitvu u Breitenfeldu (1631).^{15]} Během

13] Miroslav HROCH, *Handel und Politik im Ostseeraum während des Dreißigjährigen Krieges*, Prag 1977, kde souborně shrnul výsledky dřívějšího bádání a příspěvků. K tomu doplň např. týž, *Valdštejnova politika v severním Německu v letech 1629–1630*, Sborník historický 5, 1957, s. 203–230; týž, *K otázce působení třicetileté války na základě vývojové tendence baltského obchodu v 17. století*, Sborník historický 13, 1965, s. 133–162; týž, *Obchod a politika za třicetileté války*, Sborník historický 12, 1964, s. 205–238; týž, *Obchod mezi východní a západní Evropou v období počátků kapitalismu. Dosavadní výsledky bádání o rozsahu výměny zboží a jejím zprostředkování*, Československý časopis historický 11, 1963, s. 480–511; právě M. Hroch v některých recenzích a poznámkách informoval české čtenáře o badatelské skupině v Uppsale, která se věnovala projektu *Problémy sociálního vývoje a státních financí ve švédské společnosti sedmnáctého století*.

14] Ladislav ČEPIČKA, *Valdštejnova ARMADA. Pokus o rekonstrukci*, in: Albrecht z Valdštejna. Inter arma silent musae?, Praha 2007, s. 271–281.

15] Lars EKHOLM, *Svenskkrigsfinansiering 1630–1631* (= Studia historica Upsaliensia 56), Uppsala 1974; Per SÖRENSSON, *Ekonomi och krigföring under Gustav II Adolf tyska falltåg 1630–1632*, in: Scandia 5/2, 1932, s. 295–320. Obdobím až do roku 1635 se zabýval Sven LUNDKVIST, *Svensk krigsfinansiering 1630–1635*, Historisk Tidskrift 86, 1966, s. 377–421. Švédské provádění kontribuce inspirovalo také několik polských autorů. Za všechny Michał RADOMSKI, *Utrzymanie wojsk w pierwszej połowie XVII. wieku na przykładzie armii szwedzkiej*

jednoho roku se zvýšil počet vojáků z 30 000 na 50 000, což žádalo nejen důrazné kontribuce na území Říše, ale i propracovaný systém státních financí. Předním zdrojem byl obchod na baltském moři (zásadní komodity představovalo obilí z Ruska a dřevo z Pobaltí) a cla v Öresundu, zejména v Kattegatském průlivu. Nedílnou součástí státních financí byly též úvěry z Nizozemí a Francie.^{16]} Pohled na švédskou ekonomii v 17. století by byl neúplný bez uvedení jednoho ze zásadních zdrojů: Finska. Reformy Gustava II. Adolfa pomohly zdejšímu hospodářství. Zvláště důležité byly stříbrné doly na poloostrově Porkkala.^{17]}

Kromě ztráty vedoucích osobností evropské politiky se oba soupeřící celky (Švédsko se svými spojenci a Habsburkové s těmi svými) musely vyrovnat s reorganizací statisícových armád jakožto jedním z pilířů existence těchto států. A i když vrchní velení bylo na obou stranách doplněno takřka okamžitě (Bernard Sasko-Výmarský, Gustav Horn a posléze Jan Gustafsson Banér na švédské straně, Matyáš Gallas a arcikníže Leopold Vilém s Ottaviem Piccolominim na straně císařské), byly mezi uvedenými velké rozdíly. Banér se jakožto jeden z neschopnějších generálů zemřelého krále dokázal vypořádat s rozkladem armády a podařilo se mu několikrát ohrozit jak dědičné habsburské země, tak i císaře samotného (např. obležením Řezna roku 1641).^{18]} Matyáš Gallas musel kromě zklidnění vypjaté situace po Valdštejnově smrti zajistit nový kvalitní důstojnický sbor a zároveň ještě téhož roku čelit náhlému vpádu spojených sasko-švédských jednotek do severozápadních Čech. Ani další počínání Matyáše Gallase nebývá nahlíženo jako úspěšné.^{19]} Za připomenutí stojí jeho liknavé tažení do Holštýnska během tzv. Torstenssonkrieg o Öresund v oblasti Malmö (které až do roku 1658 podléhalo dánské koruně). V literatuře a dobových zdrojích tak můžeme vidět diametrální odlišnost soupeřících stran co do vrchního velení a co se týče schopnosti koordinace větších operačních celků.

Při zkoumání militárních aspektů není důležitá jen znalost obecných dějů a procesů.^{20]} Obraz každodennosti ve válečných letech přináší také prameny

z okresu wojny trzydziestoletniej (1618–1648), in: Maciej Franz (ed.), *Ekonomia a wojna. Studia i szkice*, Toruń 2011, s. 152–193.

16] Ty se pohybovaly ve výši až půl milionu říšských tolarů. Srov. Klaus-Richard BÖHME, *Geld für schwedischen Armeen nach 1640*, in: *Scandia* 33/1, 1967, s. 54–95.

17] Mirkka LAPPALAINEN, *Det Nordiska Lejonet. Gustav II Adolf och Finland 1611–1632*, Stockholm 2016. Finsku samotnému navíc pomohlo rozvinutí obchodních sítí mezi městy Tornio (šv. Torneå), Uusikaupunki (šv. Nystad) nebo Turku (šv. Åbo). Srov. tamtéž, s. 249–250.

18] Peter H. WILSON, *Wojna Trzydziestoletnia 1618–1648. Tragedia Europy*, Oświęcim 2017, s. 557f.

19] Někdy bývá nazýván také jako "kazivoj". Na pravou míru Gallasovy schopnosti uvedl Robert REBITSCH, *Matyáš Gallas (1588–1647). Císařský generál a Valdštejnův "dědic"*, Praha 2013.

20] Pro historické vedlejší země Koruny české již vznikly publikace se zaměřením na sledování militárních aspektů. Metodikou patří mezi podstatná díla polské historiografie věnující se třicetileté válce. Zejm. Jerzy MAROŃ, *Wojna trzydziestoletnia na Śląsku. Aspekty militarne*, Wrocław – Racibórz 2008; Łukasz TEKIELA, *Wojna trzydziestoletnia na Górnych Łużycach. Aspekty*

jinak spíše přehlížené a využívané často jen pro svůj na první pohled nezáživný obsah v podobě čísel a krátkých notiček.^{21]} Přestože je doba třicetileté války brána jako tzv. předstatistické období, je využití pramenů hospodářské povahy, tedy nejrůznějších registrů vydání a příjmů, urbářů a jinak poněkud monotónních hlášení o dodávkách proviantu, důležité pro vytvoření komplexnějšího pohledu na problematiku života v časech války (ale i míru). V době nájemných armád bylo první starostí vojevůdců jejich uživení. Nejpalčivější dobou byla zima, kdy armády zůstaly v nečinnosti koncentrované na jednom místě. Nedocentelnými nocležišti se tak stávala města, která suplovala výdobytek druhé poloviny 17. století – kasárna. Příchod vojska do uzavřené městské komunity zasáhl jak do ekonomiky, tak do sociálních struktur uvnitř i vně městského opevnění.^{22]}

Prostor zemí Koruny české nabízí bezpočet možností k uvedení příkladu chování vojsk ve městě a k následné finančnímu i materiálnímu zatížení měšťanstva.^{23]} Specifickou oblastí pak byly regiony při severozápadní hranici se Saskem. Severozápadní Čechy například posloužily švédské armádě na přelomu let 1645 a 1646 jako dobré zázemí pro reorganizaci po velice náročném obléhání Brna a pokusu o napadení Vídně zakončené vypuknutím dalšího z celé řady morů ve vojsku.^{24]} Úrodná oblast Poohří, chválená již Bohuslavem Balbinem, představovala hned od začátku třicetileté války dobrou možnost pro zajištění vojáků. Aby každý z nich dostal přesnou dávku potravin k přežití, vznikaly už v této době nařízení o ideálních porcích pro jednotlivce.^{25]} Pro podrobnou evidenci se ve městech sepisovaly rejstříky vydání, které bývají dodnes často dochovány v mnoha městských archívech. Z nich známe konkrétní zatížení města, které velice často znamenalo hlavní důvod hlubokého zadlužení. Nepřekvapí pak, že mezi nejzadluženějšími městy v Čechách po třicetileté válce nacházíme

militarne, Racibórz 2010.

21] Nutno podotknout, že již na počátku 20. století někteří regionální historici s těmito prameny pracovali. Ve sledované oblasti severozápadních Čech tak například již v roce 1915 teplický farář Karl Karafiat zpracoval městské účetní knihy se zaměřením na válečné výdaje. Karl KARAFIAT, *Einige kultur-historische Daten aus Teplitz zur Zeit des 30 jährigen Krieges*, Tätigkeits-Bericht der Museums-Gesellschaft in Teplitz-Schönau für das Verwaltungsjahr 1914–1915, Töplitz-Schönau 1915, s. 59–49. Karafiat vycházel z purkmistrovských register dnes uložených ve Státním oblastním archívu v Teplicích: VOKA Teplice, AM Teplice, inv. č. 48 a 49.

22] Domáci, ale především zahraniční (německou a rakouskou) literaturu, k tématu "válka a město" před časem utřídil Jan KILIÁN, *Města, třicetiletá válka a středoevropská historiografie uplynulého čtvrtstoletí*, in: *Města ve středověku a raném novověku jako badatelské téma posledních dvou desetiletí* (= Documenta Pragensia XXXII/2), Praha 2013, s. 125–137.

23] Velice podrobná jsou i některá hlášení uveřejněná v rámci edic *Documenta Bohemica Bellum Tricennale Illustrantia, Tom II–VII*, Prag 1972–1981 a Václav LÍVA (ed.), *Prameny k dějinám třicetileté války III–VIII*, Praha 1951–1957 (dále jen *Prameny*).

24] Peter ENGLUND, *Nepokojná léta*, Praha 2000, s. 402.

25] *Prameny V.*, s. 369. Například nařízení od Ferdinanda III. z roku 1635: Podle předepsaného vyživování z května roku 1635 zahrnovala jedna denní porce 1 a ½ libry chleba, máz vína (případně 2 mázy piva) a pokud není maso, má být nahrazeno 20 kr. týdně.

například i Most, který s takřka třemi miliony zlatých dluhů obsadil pomyslnou první příčku.^{26]}

Města se stala nedílnou součástí válečné logistiky 17. století. Nejednalo se pouze o úděl ve vydržování oddílů – oblast jejich působnosti zahrnovala též údržbu silnic a cest, v případě přítomnosti aktivní pevnosti i její zásobení a údržbu.^{27]} Pro země Koruny české bylo toto období mimo jiné zásadní v centrálně řízeném budování moderního typu městského opevnění. A tím i vytváření logické obranné linie založené na obraně suchozemských a zejména říčních tras.^{28]} Výsadní postavení řeky Labe umožňující svému vládci spolehlivou a rychlou dopravu i těžkých předmětů (např. obléhací děla, zásoby střeliva...) od Severního moře přes Hamburk, Dolní Sasko, Sasko-Anhaltsko, Sasko až do středních Čech a dále po Vltavě až k Českým Budějovicím a zemským hranicím s Rakousy, si uvědomoval nejened vojevůdce.^{29]} Jinak velmi úrodná oblast Polabí se tak stávala cílem vojenských jednotek, což v kombinaci s tehdejšími nepříznivými podnebnými podmínkami (malá doba ledová) znamenalo kolaps zásobení.^{30]} Zpráva Oldřicha Sezimy Skuhrovského ze Skuhrova z roku 1651 o zadluženosti českých měst tak staví některá severo-západočeská hospodářská centra, jako Chomutov, již zmiňovaný Most anebo Litoměřice, mezi vůbec nejpoškozenější v Českém království. Trvalo několik generací, než jejich populace opět dosáhla předbělohorských poměrů.^{31]}

Studium militárních aspektů tedy můžeme charakterizovat jako sledování na první pohled neviditelného pozadí bojeschopnosti armád zahrnující takřka

26] Josef POLIŠENSKÝ, *Třicetiletá válka a evropské krize 17. století*, Praha 1970, s. 223. Samotná švédská posádka hradu Most si vyžádala ještě po uzavření vestfálského míru přes 3 tisíce zlatých. Srov. SOKA Most, AM Most, inv. č. 1683, Soupis škod a nákladů města, karton 13, fol. 1v. List z 23. ledna 1649. Důvodem takové zadluženosti města byla právě jeho strategicky výhodná police na úpatí Krušných hor v úrodné oblasti spolu s nedalekými Louny.

27] Pro případ severozápadních Čech např. Lukáš SLÁMA, *Moderní bastionová pevnost Doubravská hora ve světle událostí třicetileté války*, Monumentorum Custos 2017, Ústí nad Labem 2018, s. 57–63.

28] Jedna z řek, která skutečně tvořila obrannou linii včetně pevnůstek, byla Odra. Srov. Grzegorz PODRUCZNY, *Militarna rola rzeki Odry w okresie nowożytnym, ze szczególnym uwzględnieniem odcinka między Głogowem a Wrocławiem*, Odra – warunki naturalne rzeki i jej kształtowanie przez człowieka (= Kronika Łęgow Odrzańskich 3), Prochowiec 2015, s. 35–46.

29] Johan Banér dokonce prosazoval vznik tzv. Labské pevnosti pro volný pohyb švédských jednotek skrze takřka polovinu světadílu. Srov. Jiří HOFFMAN, *Banérova korespondence jako pramen k válečným událostem let 1639 a 1640*, in: Mezi Martem a Memorií. Prameny osobní povahy k vojenským dějinám 16.–19. století, Pardubice 2011, s. 53–66.

30] O nepřízni počasí, neúrodách a dalších ranách se zmiňuje ve své kronice farář ze Scheibenbergu Christian Lehmann. Srov. Christian LEHMANN, *Die Kriegschronik. Sachsen mit Erzgebirge*, Scheibenberg 1998. Pohnutá svědectví přinesl také krupský měšťan Michel Stüeler. Srov. Jan KILIÁN (ed.), *Paměti krupského měšťana Michela Stüelera (1629–1649)*, Dolní Břežany–Teplce 2013. Podstatné příspěvky k dějinám podnebí a jeho vztahu k lidským dějinám přinesli Goffrey PARKER, *Global Crisis: War, Climate Change and Catastrophe in the Seventeenth Century*, Yale 2014 a Wolfgang BEHRINGER, *Kulturní dějiny klimatu*, Praha 2010.

31] J. POLIŠENSKÝ, *Třicetiletá válka a evropské krize 17. století*, s. 223.

vše od hospodářského zázemí po schůdnost cest. V době nájemných armád je to především studium ekonomických procesů na zemské, krajské a regionální úrovni. Fernand Braudel v Dějinách Středozevního moře napsal: „...bylo potřeba mnoha měsíců, aby v Lyonu seskupil nájemné žoldnéře a oddíly, jen proto, aby jednoho krásného dne král Francie „nečekaně překročil hory“.^{32]} Tím obrazně popsal již zlidovělé rčení Raimonda Montecuccolih o potřebě *peněz, peněz a zase peněz k vedení konfliktu*. Záměrům této práce pravděpodobně nejlépe odpovídá tvrzení maďarského historika Gézy Perjése, který v metodické části své již klasické knihy uvádí: „Disponujeme-li dostatečným množstvím zdrojů, můžeme vytvořit model války s velkou přesností pro každé období a nastavit tak parametry válečných akcí... Známe-li tempo přemísťování pěchoty, jízdy a artilerie, můžeme vyznačit vzdálenost, kterou je schopno vojsko překonat během jednoho nebo více dní...“.^{33]} Hledět si vnitřní logistiky armády radil svému vladaři i Niccoló Machiavelli: „Proto nikdy nesmí zapomínat na výcvik a v míru o něj musí dbát ještě daleko víc než za války [...] Kromě toho se musí seznamovat s krajinou, poznávat její charakter, všimát si, kde se týčí vrchy, kde končí údolí, jak rozlehlé jsou roviny, musí se seznamovat s toky řek [...]. vždycky si ví rady: jak na nepřítele, kde ubytovat vojsko, kam směřovat jeho pochod, jak řídit bitvu nebo obléhat pevnost.“^{34]} Chceme-li tedy lépe porozumět válečnému umění raného novověku, musíme lépe poznat hybné síly armád spočívající v logistické schopnosti raně novověkého centralistického státu.

Obraz třicetileté války bychom si neměli představovat jako nějakou totální světovou válku 20. století, ačkoliv se jednalo o celoevropský konflikt s rabujícími žoldneři, s pustými spáleništi, s válečnými kontribucemi, s bitevními jatkami, se záplavami konfiskací a s epidemickými onemocněními. Zvláštnostmi a podivnostmi této války byly klamné cifry, vykazující mrtvé duše vojáků, vypálené domy, padlé vojáky, zemřelé obyvatele měst, městeček a vesnic, nebo jiná čísla, která měla zmírnit výpalné a finanční náklady, vyvolat zdání vítězné bitvy a v neposlední řadě vyvolat soucit s postiženými. Neměli bychom si myslet, že konflikt trval přesně celých třicet let se souvislými frontami a stejnými soupeři. Třicetiletá válka, jak je vedena v análech především německého dějepisce, tvořila souvislý celek ani místní, ani časový. Nebyla řízena centrálně z žádného vojenského či diplomatického štábu, ani nebyla plánována žádnou ústřední komisí, ale naopak se rozpadala v několik lokálních střetnutí a samostatných vojenských kampaní. Nevytvářely se žádné strnulé, ani pohyblivé fronty.^{35]}

32] Fernand BRAUDEL, *Morze Śródziemne i świat śródziemnomorski w epoce Filipa II. Tom II.*, Gdańsk 1977, s. 196.

33] Géza PERJÉS, *Upadek średniowiecznego królestwa Węgier: Mohacz 1526 – Buda 1541*, Oświęcim 2014, s. 25–26.

34] Niccoló MACHIAVELLI, *Vladař*, Praha 2009, s. 108–109.

35] Na tyto jevy již upozorňoval ve zcela zásadním učebním textu Josef VÁLKA, *Česká společnost*

Není nutné obšírně a podrobně vysvětlovat, proč má studium dlouholetého ozbrojeného konfliktu, jemuž jsme si zvykli říkat třicetiletá válka, takový význam a proč je užitečné si dramatické události 17. století stále připomínat a jednotlivá témata analyzovat. Je zcela zřejmé, že celá škála úkolů, která vyžaduje nový a komplexnější pohled na období třicetileté války, klade požadavky i na jiná řešení mnohých historických otázek a problémů. Jedním z jejich možných řešení je dlouhodobý program výzkumu militárních aspektů, a to jak na základě archivního průzkumu, tak odborného studia starých tisků, ikonografického materiálu, rukopisů, map a plánů; v neposlední řadě je pak nutno mnohé výsledky komparovat s archeologickými výzkumy a nálezy.^{36]} Je uvedená argumentace správná? Autoři těchto řádků se domnívají, že ano, neboť přes příznivou pramennou situaci je jen malá část archivního materiálu vydána edičně tiskem a kriticky zpracována, a tudíž zůstává řada témat nadále výzvou novým generacím historiků a historiček.

The Thirty Years' War and militarian aspects in the perspective of research

Summary

There are many ways, how to look at the age of the Thirty Years' War. After all, the military aspect remains still most important. Studying of a military history is often accompanied with unprofessionalization and marginalization of the topic. Publications, focused on modern conflicts, are often based on a comparison of technical parameters and technologies, rather than to understand the details behind the scenes of the topic. Contemporary Czech historiography rather avoids responsible research of the military logistics. Conversely, the foreign examples presented in this study are mainly based on structural views into the issues of early modern warfare and its reflection in historical society and the rise of absolutist states. The authors believe that for the 17th century the army was a primary issue in the everyday administration of the provinces and as such had wider connotations in the transformations of European society.

v 15.–18. století II: Bělohorská doba. *Společnost a kultura „manýrismu“*, Brno – Praha 1983, s. 48–74.

36] Naši úvahy o militárních aspektech v období velkého třicetiletého konfliktu lze shrnout do několika tematických výzkumných okruhů: geografický prostor; přírodní překážky; dopravní síť; fortifikace, opevnění městských hradeb; finanční potenciál regionu, měst, velkostatků; hustota obyvatelstva regionu a jeho ekonomický potenciál; strategická a operační úloha regionu; obrana země a její zajištění, zemská hotovost, městská hotovost; region jako zprostředkující most mezi válečným územím a zázemím; region jako předpolí vojenských ohnisek; válečná kolbiště, frontové linie; region jako operační základna; region jako druhořadá operační základna, zálohy; region v obklíčení, obležení měst, vojenské diverze; centrum a periferie; odraz válečných událostí v kultuře a umění; státní a náboženské aspekty regionu.

Čechy v reflexi saského faráře Christiana Lehmana († 1688)

Petr HLAVÁČEK

Abstract: In the Saxon-Bohemian borderlands or in the Ore Mountains we can identify during the late Middle Ages and Early Modern period a series of processes through which this region was transformed into an interactive cultural landscape whose inhabitants share a common regional identity. During the Thirty Years' War (1618–1648) a disintegration process was initiated as a result of the Czech (Catholic) and Saxon (Lutheran) Confessionalisation. Its exclusive witness was Lutheran preacher Christian Lehmann (1611–1688), Baroque writer, chronicler and intellectual.

Key Words: Christian Lehmann; Saxon-Bohemian Borderlands; Ore Mountains; Thirty Years' War; Lutheran Literature; Baroque Intellectual Culture

V česko-saském pohraničí čili v Krušnohoří můžeme v pozdním středověku a raném novověku identifikovat řadu procesů, skrze něž se tento montánní region proměňoval v interaktivní kulturní krajinu, jejíž obyvatelé sdíleli společnou regionální identitu bez ohledu na zemskou či státní hranici.^{1]} V 16. století probíhala tato specifická integrace zejména prostřednictvím zvýšené mobility hornických specialistů, luterských kazatelů a intelektuálů, přičemž jejím hlavním médiem byla Augšpurská konfese a z ní se rodící luterská ortodoxie. Hraniční hvozd, finálně kolonizovaný kolem roku 1600, zůstal jen formálním pomezím oddělujícím České království a državy saského kurfiřta, ostatně řada nových obyvatel přišla na českou stranu Krušnohoří právě ze sasko-míšeňské oblasti. Však také v dílech humanistických vzdělanců bylo Krušnohoří považováno za nedílnou topografickou a kulturní entitu, v ptolemaiovském duchu označovanou jako „Sudeta montes“ čili Sudetské hory. Jenže třicetiletá válka a s ní související monokonfesionální, tj. katolická disciplinace Českého království, zapříčinily systematickou dezintegraci česko-saského Krušnohoří. Dříve jednoduše propustná zemská hranice se změnila ve státně-konfesionální bariéru mezi dvěma církevně-politickými či konfesionalizovanými bloky. Transfer zboží různého druhu sice zůstal zachován, nemluvě o permanentním průchodu různých armád, ovšem konfesionálně-

[1] Petr HLAVÁČEK, „PROPE SUDETOS MONTES“. *Hraniční oblasti Čech, Saska, Horní Lužice a Dolního Slezska jako jeden kulturní region (1520–1620)*, in: Lenka Bobková – Jana Konvičná (red.), *Korunní země v dějinách českého státu II. Společné a rozdílné. Česká koruna v životě a vědomí jejích obyvatel ve 14.–16. století*, Praha 2005, s. 423–434; týž, *Der böhmisch-sächsische Grenzraum im Spätmittelalter und in der Frühneuzeit zwischen Integration und Desintegration*, in: Miloš Řezník (red.), *Grenzraum und Transfer. Perspektiven der Geschichtswissenschaft in Sachsen und Tschechien (= Chemnitzer Europastudien, Bd. 5)*, Berlin, 2007, s. 83–94.

-intelektuální kontakty byly rasantně utlumeny. To se začne výrazně měnit až po roce 1800, v době osvěcenství, napoleonských válek, a především následné industrializace, jež z Krušnohoří opět učiní jeden ekonomický celek.^{2]}

Exkluzivním svědkem dezintegračního procesu v česko-saském Krušnohoří doby pobělohorské byl saský luteránský kazatel Christian Lehmann, narozený roku 1611 ve farářské rodině v Königswalde u krušnohorského Annabergu. Vzdělání získal na evangelických gymnáziích v Míšni a Halle, roku 1631 absolvoval „Paedagogium regium illustre“ ve Štětíně a záhy získal, snad na univerzitě ve Frankfurtu nad Odrou, titul magistra filosofie. Od roku 1633 působil jako pomocný kazatel u svého otce-faráře v krušnohorském městečku Elterlein, mezi léty 1638 a 1688, tedy až do své smrti, byl farářem v Scheibenbergu u Annabergu, kde intenzivně prožíval hrůzy třicetileté, či jak se tehdy říkalo „německé“ války. Sám uváděl, že v Scheibenbergu prodělal dvaatřicet průchodů vojsk císařských i švédských, dvacetkrát zde byla cizí vojska nakvartýrována, menší loupeživé vpády ani nebylo možné spočítat. Svým majetkem se významně podílel na výplatě výpalného drancujícím vojákům, od jejichž velitelů zažil výsměch a násilí. Několikrát byla vyrabována i jeho scheibenberská fara, mnohokrát byl krutě ztýrán. Opakovaně se s farníky ukrýval před řáděním soldatesky v krušnohorských lesích, například roku 1640 takřka tři týdny nedaleko českého Božího Daru. Není divu, že nejšťastnějším okamžikem jeho života bylo, když mohl v prosinci 1648 zvěstovat z kazatelny scheibenberského kostela uzavření vestfálského míru. Poválečná doba ovšem nebyla o nic lehčí, neboť krušnohorské hospodářství, především pak hornictví, bylo v troskách, navíc sem přicházeli ozebračení čeští exulanti odmítající akceptovat římské katolictví jakožto jedinou povolenou konfesi Českého království. Christian Lehmann však neztrácel svůj křesťanský optimismus a krušnohorskou tvrdohlavost a navzdory všem nesnázím věřil v dobrou budoucnost celého Krušnohoří po obou stranách zemské hranice.^{3]}

Během svého dynamického života napsal Christian Lehmann desítku knih, které teprve později byly alespoň částečně vydány tiskem. Jejich hlavním tématem je samozřejmě Krušnohoří a jako červená nit se jimi vine trauma ze zničující války. Jistě bychom Lehmannovo rozsáhlé dílo mohli označit za pouhou

2] Petr HLAVÁČEK, *Catholics, Utraquists and Lutherans in Northwestern Bohemia, or Public Space as a Medium for Declaring Confessional Identity*, in: Milena Bartlová – Michal Šroněk (red.), *Public Communication in European Reformation. Artistic and other Media in Central Europe 1380–1620*, Prague 2007, s. 279–297; též, *Die Eliten Nordwestböhmens in der kirchenpolitischen und theologischen Interaktion mit sächsischen Universitäten der Reformationszeit*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis 49, č. 2, 2009 (2010), s. 151–154; též, *Lutheran Culture in Bohemia*, in: Kateřina Horníčková – Michal Šroněk (red.), *From Hus to Luther. Visual Culture in the Bohemian Reformation (1380–1620)*, Turnhout 2016, s. 165–192.

3] K Lehmannově biografii a jeho farářskému působení nejnověji: Stephan SCHMIDT-BRÜCKEN – Karsten RICHTER, *Der Erzgebirgschronist Christian Lehmann. Leben und Werk*, Marienberg 2011.

snůšku kuriozit a rarit. Ovšem jeho originalita spočívá v tom, že vycházel nejen z vlastních zážitků a zkušeností, nýbrž také z vyprávění sousedních farářů a kazatelů, stejně jako kupců, horníků, sedláků, vojáků i českých exulantů, kteří mu dokonce poskytovali písemnosti a záznamy z Čech dovezené. Lehmann tak skládal mozaiku poučeného svědectví o každodennosti třicetileté války v Krušnohoří, zachytil proměňující se mentalitu jeho obyvatel a atmosféru tolik zkoušeného kraje. Při církevní vizitaci roku 1673 si na něj farníci dokonce stěžovali, že se příliš toulá po horách, navštěvuje okolní faráře, dokonce i kořenářky a lesní dělníky, aby s nimi rozprávěl, a to vše prý kvůli sepisování svých knih. S nadsázkou můžeme říci, že farář Lehmann na své krajany aplikoval metodu „oral history“, jeho spisy tak představují svérázný historický pramen, jenž je třeba kriticky analyzovat a dále interpretovat.^{4]}

Lehmannovu reflexi třicetileté války v česko-saském Krušnohoří nalezneme především v jeho dvou olbřímích dílech. Prvním je spis *Historischer Schauplatz des Ober-Ertzgebirges*, který vyšel posmrtně roku 1699 v Lipsku péčí jeho synů, druhým pak rukopis *Kriegs-Chronik der Teutschen* uložený v Saské zemské knihovně v Drážďanech, jehož „krušnohorské kapitoly“ byly vydány teprve v 19. století.^{5]} Podle Christiana Lehmana bylo Krušnohoří, jinak též Sudetské hory či Rudohoří, válečnou křižovatkou různých armád táhnoucích horskými průsmyky mezi Čechami a Saskem, krajem sněhu, mrazu, bouřek a vichřic, domovem divé zvěře, zejména vlků a medvědů, kteří se během války nebývale přemnožili. Kupříkladu roku 1634 se farář z krušnohorského městečka Elterlein ukrýval se svými farníky v lese a chtivosti medvědů odolali prý jen proto, že jim přenechali několik hrců masa.

Je zajímavé, že Lehmann reflektuje třicetiletou válku jako celek, tj. jako sled navazujících konfliktů s jasným začátkem i koncem. Ona „mizérie“ dle něj začala roku 1618 kvůli „českému nepokoji“, který způsobil, že „doba byla stále nebezpečnější“. Už před bitvou na Bílé hoře odvážela prý česká šlechta své poklady a cennosti za české hranice, jen ze Žateckého kraje směřovalo přes Přísečnici do Saska asi 300 plně naložených vozů. Válečné operace v česko-saském Krušnohoří se však rozhořely až v roce 1631/1632, přičemž Lehmann barvitě

4] Srovnej Fritz ROTH, *Christian Lehmanns Leben und Werke und seine Stellung zum Aberglauben*, Marburg 1933; Lutz MAHNKE, *Christian Lehmann (1611–1688), der Chronist des Erzgebirges im 17. Jahrhundert (Untersuchungen zur Lyrik in seinen Werken)*, Zwickau 1992; Hans LICHTENBERGER, *Der Erzgebirgschronist Christian Lehmann (1611–1688), Teil 1–2*, Olbernhau 2014–2015; Stephan SCHMIDT-BRÜCKEN, *Christian Lehmanns (1611–1688) Episteln oder Briefsammlung. Einführung und Verzeichnis zur Handschrift 116 in der Universitätsbibliothek Gießen*, Gießen 2018.

5] Christian LEHMANN, *Historischer Schauplatz derer natürlichen Merckwürdigkeiten in dem Meißnischen Ober-Ertzgebirge*, Leipzig 1699; Leo BÖNHOF (Hg.), *Christian Lehmann. Die Kriegschronik. Sachsen mit Erzgebirge*, Scheibenberg 1916 (Neuausgabe 1998) – publikace je zvrubným „krušnohorským“ výtahem z dosud nevydaného rukopisu *Kriegs-Chronik der Teutschen*.

popisuje tzv. zasekání průsmyků na české i saské straně, jejich strážení a obranu, i saský vpád do Čech.^{6]}

Panickou hrůzu vyvolávaly v Krušnohoří opakované epidemie moru. Například roku 1623 dopadla morová rána na české královské horní město Boží Dar, v němž měla zahubit polovinu obyvatelstva. Na saské straně byl mor někdy spojován s rozvráceným Českým královstvím, roku 1639 jej prý z Prahy do saského Scheibenbergu zavlekl kupec Paul Schindler. Také na české straně Krušnohoří vzbuzoval mor často až hysterické reakce. Roku 1633 přičarovala prý jakási žena se svou dceru morovou ránou na horní město Abertamy, k čemuž se pak na mučidlech přiznala. Obě byly odsouzeny jakožto nebezpečné „morové čarodějnice“, matka byla v Jáchymově zardoušena u kůlu provazem, její třináctiletá dcera s'ata, mrtvá těla pak byla demonstrativně spálena.^{7]}

Pokud byl Lehmann někým z oněch válečných časů fascinován, pak to byl obávaný švédský generál Johan Banér, pro krušnohorské obyvatelstvo ze saské i české strany osoba takřka démonická. Celé Krušnohoří užaslo zejména nad jeho vojenskými manévry v roce 1641, kdy se stal takřka neomezeným pánem celého kraje. Také proto byla krušnohorskými kronikáři hojně komentována bitva, která se odehrála 27. března 1641 u české Přisečnice a jejíž obrazové ztvárnění vyhotovil jak švýcarsko-německý rytec a nakladatel Matthäus Merian, tak vlámský malíř Pieter Snayers, autor mnoha olejomalb představujících významné bitvy třicetileté války. Generál Banér vytáhl ze svého hlavního stanu v královském městě Kadani s patnácti tisíci muži k Přisečnici, kde byl atakován císařskou armádou, totiž bavorskou pěchotou a jízdou pod velením Zikmunda Myslíka z Hyršova, podporovaného jízdou Ottaviana Piccolominiho. Banér sice ztratil mnoho mužů a ustoupil do Saska, což bylo Lehmannem a dalšími současníky interpretováno jako vítězství císařských, fakticky však svým taktickým ústupem zachránil švédské vojsko před zničením. Pro Banéra to navíc byla jeho poslední bitva, neboť již v květnu 1641 zemřel v Halberstadtu. Ještě předtím však do okolí Annabergu, tedy do Lehmannova rodného koutu, přinesl „*strach, nebezpečí a hrůzu, škodu a zkázu*“, přičemž prý všechny kostely byly vykradeny, snad žádný dům nebyl ušetřen rabováním a nebylo člověka, který by nebyl Švédy oloupen. V Krušnohoří se zastavil normální život, opuštěna zůstala práce v dolech i hamrech. Generál Banér byl dle Lehmannova velmi mrzutý, neboť se mu tehdy ztratil jeho ochočený vlk, kterého s sebou vozil do bitev. Spatřen byl prý v okolí Přisečnice, a nakonec lapen na saské straně u Königswalde, odkud byl převezen na dvůr saského kurfiřta Johanna Georga I. do Drážďan, jenž byl spojencem římského císaře Ferdinanda III. Habsburského.^{8]}

6] Ch. LEHMANN, *Die Kriegschronik*, s. 24–25, 28–61.

7] Christian LEHMANN, *Erzgebirgsannalen des 17. Jahrhunderts*, Berlin 1986, s. 99, 106–108.

8] Ch. LEHMANN, *Die Kriegschronik*, s. 128–137; srovnej Václav MATOUŠEK – Tereza KLEČKOVÁ, *Rytina bitvy u Přisečnice 17. března 1641 v Theatru Europaeu*, Archeologie ve středních Čechách 13, č. 1, 2009, s. 509–516.

Dobře informován byl náš kronikář též o švédských vojenských operacích na české straně Krušnohoří v letech 1646 až 1648, tj. v poslední fázi třicetileté války. Švédové generála Lennarta Torstensonu prý v Čechách řádili tak strašlivě, že v saských krušnohorských městech hledali útočiště nejen česká šlechta, měšťané a cisařští úředníci, ale dokonce i katolické duchovenstvo. Ačkoliv tedy Švédové formálně reprezentovali skandinávskou luterskou velmoc, saský luterán Lehmann se shodoval s českými katolíky, že šlo o „barbary“, kteří se neštítali žádného hříchu. Podrobně pak popisoval, kterak roku 1647 museli Švédové vyklidit České království, a proto jejich „Haupt-Armeé“ podnikla přechod Krušných hor, a sice od Kadaně skrze Přísečnický průsmyk po tzv. České silnici do Saska. Od Lehmana se dozvídáme i odhady počtu koní, mušketýrů či kanónů oné švédské armády, již velel generál Carl Gustav Wrangel. Ještě po neúspěšném obléhání Prahy se prý švédské oddíly toulaly česko-saským pohraničím, vojáci trpěli hladem, takže si k jídlu vařili otruby se zelím. Koncem října 1648 byl uzavřen vestfálský mír, ovšem Krušnohoří s ním bylo obeznámeno teprve 26. listopadu, kdy se v saském Annabergu konaly první děkovné bohoslužby. Hromadně pak byla zvěst o míru vyhlášena z kazatelen luterských kostelů v saském Krušnohoří až 3. prosince 1648.^{9]}

Podle Lehmana měla třicetiletá válka pro celé česko-saské Krušnohoří strašlivé následky, nikoliv ovšem jen v podobě obětí na životech a hospodářském úpadku. Kontakt s vojáky všech válčících stran přinesl zhrubnutí a zdvočení zdejších obyvatel, on sám proto Krušnohoří označoval jako „Zornspiegel Gottes“ čili „zrcadlo Božího hněvu“. Zvláštní pozornost věnoval též českým exulantům usazeným na saské straně Krušnohoří. Tak například zaznamenal osud českého šlechtice Nikolause Vitzthuma, jenž se v exilu stal švédským důstojníkem a v roce 1640 obsadil „svůj Klášterec“, jak Lehmann poznamenává, totiž městečko pod Krušnými horami u Kadaně, jež bylo v předbělohorských časech jeho majetkem a rodovou rezidencí.^{10]} Vyprávěl též zvláštní příběh Andrease Kauffmanna, který byl roku 1650 vyhnán kvůli své víře z rodného Jáchymova. V exilu mu pak ve věku dvaosmdesáti let náhle vyrostly dva nové zuby (stoličky), což mu prý působilo takovou bolest, že až do své smrti po tři roky stále plakal jako malé dítě. Vlastně to měl být nárek nad katastrofou jeho české domoviny, kterou byl nucen jako stařec opustit. Podle Lehmana se u českých exulantů, těchto zchudlých vydědenců, kteří ztratili domov a vlast, často objevovaly duševní choroby, takže mnozí z nich se „in delirio“ dopouštěli podivností. Tak například v Annabergu žil ještě roku 1662 školmistr Peter Zeuner, vyhnanec z Čech, jenž prý často vbíhal do hlavního farního kostela sv. Anny v dlouhém plášti, vystupoval na kazatelnu a snažil se lidem cosi sdělit, takže jej musel kostelník odhánět.^{11]}

9] Ch. LEHMANN, *Die Kriegschronik*, s. 163–181.

10] Tamtéž, s. 112.

11] Ch. LEHMANN, *Erzgebirgsannalen*, s. 73, 86–87.

Právě kvůli českým exulantům, kteří se v letech 1624 až 1650 po tisících usazovali v sasko-míšeňské oblasti, se válkou vydrancovanému Krušnohoří posměváčky přezdívalo „Hungerland“ čili „hladový kraj“. Tlak tzv. luterské ortodoxie na tyto české, většinou německojazyčné nonkonformní luterány, ale též členy české utrakvistické církve a Jednoty bratrské, byl však značný, takže někteří z nich se podle Lehmana vraceli „k egyptským hrcům masa“, tj. do Čech, kde se museli přizpůsobit „papeženecké modloslužbě“. Pokud prý budou čeští exulanti zpívat podle žaltáře lipského strážce ortodoxie Cornelia Beckera, je tu šance, že se z nich stanou „dobří luteráni“. Kdyby však byli, poznamenává ironicky Lehmann, nuceni modlit se a žít podle knih nekompromisního teologa Johanna Avenaria, jinak rodáka z Chebu, pak odpadnou jako nezralé ovoce a jistě se brzy vrátí „k české mouce a knedlíkům“. Lehmann ovšem doufá, že se s Boží pomocí podaří tomuto konfesnímu rozkolu mezi starousedlíky a českými exulanty zabránit.^{12]}

Jak jsme již výše řekli, česko-saská hranice se kolem poloviny 17. století změnila v konfesní bariéru. Katolický či rekatolizovaný měšťan z Kadaně nebo Žatce se již nemohl usadit v Annabergu nebo Lipsku, ledaže by se stal ortodoxním luteránem; a naopak, luteránský měšťan z Freibergu nebo Drážďan nemohl získat měšťánské právo v českém Mostě nebo Litoměřicích bez přestupu k římské církvi. Přesto to však neznamenalo nějakou „železnou oponu“ s totální kontrolou všech kontaktů, takto tehdy hranice nefungovaly. K roku 1650 popsal Lehmann v mnohém symbolickou událost, která se stala za obzvláště tuhé zimy v Oberwiesenthalu. Před saskou kurfiřtskou celnicí se objevil hladový jelen a hledal něco k jídlu. Viděl to zdejší hamerník, přátelsky mu nabídnul seno, jelen se však z neznámých důvodů rozzuřil, muže povalil a začal na něj útočit parožím. Tato nebezpečná zbraň se zapletla do nešťastníkovy oděvu a ten proto řval bolestí. Nedaleko od hranice však bydlel český císařský vrchní lesník. A když ze saské strany slyšel nárek a řev, neváhal překonat říčku Polavu, a tudíž zemskou hranici, a běsnícího jelena zastřelil.^{13]}

Poněvadž se onen příběh udál v čase vrcholící konfesionalizace, musíme důvodně předpokládat, že aktéři tohoto anekdotického vyprávění byli již rozdílné konfese. Saský kurfiřtský hamerník byl jistě dobrým ortodoxním luteránem a český císařský lesník (alespoň formálně) vzorným římským katolíkem, pravda, možná teprve nedávno rekatolizovaným. Oba však hovořili společným krušnohorským (německým) dialektem a měli tak k sobě blíže než ke ctihodným patricijům v Lipsku nebo Praze. Česko-saské Krušnohoří, tvořící dosud jednu kulturně-montánní krajinu, sice právě prožívalo proces oktrojované dezintegrace, přesto tu však byla naděje, že jednou česko-saská hranice bude opět všestranně propustnou.^{14]}

12] Ch. LEHMANN, *Historischer Schauplatz*, s. 10–11.

13] Ch. LEHMANN, *Erzgebirgsannalen*, s. 44.

14] Wulf WÄNTIG, *Alltag, Religion und Raumwahrnehmung – der böhmisch-sächsische Grenz-*

Vždyť i samotný Lehmann poněkud relativizoval svůj náрек nad nešťastným konfesním roztržením Krušnohoří, když přiznával, že občas zajíždí do již katolických Karlových Varů, aby se tam léčil ze svých neduhů. Byl to ostatně právě Christian Lehmann, tento zemitý barokní luteránský intelektuál, který k možné budoucí reintegraci Krušnohoří dodal důležitý impuls, a to svým bodře krušnohorským životním heslem: „Miluji Boha, hory, dobré jídlo a knihy.“^{15]} Domnívám se, že toto osobní Lehmannovo krédo může i dnes mnohé lidi spojit. Alespoň pro mne hovoří i po staletích jazykem, jemuž rozumím velmi dobře.

Bohemia in the reflection of Saxon priest Christian Lehmann († 1688)

Summary

In the Saxon-Bohemian borderlands or in the Ore Mountains we can identify during the late Middle Ages and Early Modern period a series of processes through which this region was transformed into an interactive cultural landscape whose inhabitants share a common regional identity. During the Thirty Years' War (1618–1648) a disintegration process was initiated as a result of the Czech (Catholic) and Saxon (Lutheran) Confessionalisation. Its exclusive witness was Lutheran preacher Christian Lehmann (1611–1688), Baroque writer, chronicler and intellectual. Lehmann's reflection of the Thirty Years' War in the Bohemian-Saxon Ore Mountains can be found in his two comprehensive writings: “Historischer Schauplatz des Ober-Ertzgebirges” and “Kriegs-Chronik der Teutschen”. Lehmann reflected the War fully, as a sequence of conflicts with a clear start and end. According to Lehmann, the Thirty Years' War had consequences for the entire Bohemian-Saxon Ore Mountains and not only regarding its many victims or economic bankruptcy. Contact with the war harshened the local people, which led him to call the Ore Mountains as “the mirror of God's wrath.” He also paid special attention to the Czech exiles, for whom the frenzied Saxon-Bohemian borderlands were ridiculously referred to as the “Hungerland” (“hungry region”).

raum in den Migrationen des 17. Jahrhunderts, in: Miloš Řezník (Hg.), *Grenzraum und Transfer. Perspektiven der Geschichtswissenschaft in Sachsen und Tschechien* (= Chemnitzer Europastudien, Bd. 5), Berlin 2007, s. 69–81; Michael WETZEL, *Das Erzgebirge im Wandel der Geschichte*, in: Martina Schattkowsky (Hg.), *Erzgebirge. Kulturlandschaften Sachsens 3*, Leipzig 2010, s. 27–72; Petr HLAVÁČEK, *Zu konfessionellen Beziehungen im böhmisch-sächsischen Erzgebirge im Reformationszeitalter*, in: Bernd Stephan – Martin Lange (ed.), *Wortwechsel. Das Kolloquium zum 475. Geburtstag der Evangelisch-Lutherischen Landeskirche Sachsens in Annaberg-Buchholz* (Tagungsband), Annaberg-Buchholz 2015, s. 62–73.

15] Ch. LEHMANN, *Historischer Schauplatz*, s. 3.

Epitaf Christiana Lehmanna a jeho manželky Euphrosyny ve farním kostele sv. Jana v saském Scheibenbergu

Paměti Michela Stüelera (1629–1649) jako zdroj pro historické i jiné vědní disciplíny

Jan KILIÁN

Abstract: Recently, for the first time ever, it has been published to the full extent the memoirs of Michel Stüeler, the burgher of Krupka, from the peak period of the Thirty Years' War. The fields in which they can find their application are the entire crowd – mining and metallurgy, military history, agriculture (including fruit growing, viticulture or vegetable growing), hunting, medicine (recorded diseases, their course and duration of treatment), psychology and psychoanalysis, including sexology, literature (reading, book purchases), German studies, historical demography, historical geography and toponomastics, folklore, as well as paleometeorology and the history of forensic science. The whole work is literally a well for learning the history of mentalities, everyday life and culture in a small town during the Thirty Years' War.

Key Words: Michel Stüeler; Krupka; Thirty Years' War; Memoirs; Scientific Disciplines

Sotva který archivní pramen podá takové svědectví o realitě a každodennosti prostého obyvatelstva za třicetileté války jako autentická výpověď v podobě privátní korespondence nebo paměti. Obojího bylo zatím u nás poznáno poskrovnu, mnohé dosud ani nebylo odhaleno,^{1]} natož využito. Tato slova platí zvláště pro soukromé listy obyvatel českých měst, v nichž měšťané a měšťanky nechávají nahlédnout do intimních sfér svých životů – nejen když vypočítávají své bolesti a strasti.^{2]} Svou antologii si dosud nevysloužily, na rozdíl od druhého, mezi badateli i čtenáři mnohem populárnějšího typu „ego-dokumentů“,^{3]} představovanému

1] Pro dobu předbělohorskou M. Hrubá přímo konstatuje jejich úplnou absenci. Michaela HRUBÁ, *Zvonění na sv. Alžbětu. Odras norem a sociální praxe v životních strategiích měšťanek na prahu raného novověku*, Praha 2011, s. 31.

2] Jako příklad lze uvést listy náchodského písaře Lukáše Šadimského (Státní okresní archiv [dále SOKA] Náchod, Archiv města [dále AM] Náchod, inv. č. 1568, karton 35) nebo měšťanskou korespondenci v rámci spisové registratury Mělníka (SOKA Mělník, AM Mělník, spisy, zvláště složka Militare) či Kašperských Hor (SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, spisy, zvláště kartony N55 a N56).

3] K termínu Winfried SCHULZE (Hg.), *Ego-Dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte*, Berlin 1996 či Harald TERSCH, *Österreichische Selbstzeugnisse des Spätmittelalter und Frühen Neuzeit (1400–1650)*, Wien – Köln – Weimar 1998. Srovnej též Thomas WINKELBAUER (Hg.), *Vom Lebenslauf zur Biographie. Geschichte, Quellen und Probleme der historischen Biographik und Autobiographik*, Horn – Waidhofen/Thaya 2000.

měšťanskou analistickou tvorbou.⁴⁾ Díky Zdeňce Tiché a Josefu Polišenskému se už domácí veřejnost mohla seznámit s výbory z jazykově českých kronik období dlouhého válečného konfliktu,⁵⁾ většina z těch významných byla zpřístupněna rovněž v kritických edicích, některé (mj. spis Mikuláše Dačického z Heslova) dokonce opakovaně, u jiných se o reedici uvažuje.⁶⁾ Naopak naprosto neuspokojivá situace panuje u paměti, kronik a letopisů psaných v prostředí zemsky českých měst německým jazykem. Výzkum ustrnul prakticky v dobách konce 19. a nejvýše první poloviny 20. století v mezích sudetoněmecké regionální produkce,⁷⁾ od té doby na většinu oněch zdrojů usedá prach. Některé jsou zřejmě nenávratně ztraceny a známy jen z opisů,⁸⁾ jiné v havarijním stavu toužebně čekají na restaurování,⁹⁾ další se možná teprve objeví po odpovídajícím zinventarizování nezpracovaných archivních fondů sudetských měst.¹⁰⁾ Jen zlomku se dostalo pozornosti od současných badatelů. I tento zlomek nicméně dokazuje mimořádnou reprezentativnost dochovaných narativních děl německých současníků třicetileté

4) Pro dobu předbělohorskou je nejnověji k dispozici syntéza Marie TOŠNEROVÁ, *Kroniky českých měst z předbělohorského období. Úvod do studia městského kronikářství v Čechách v letech 1526–1620*, Praha 2010 (mezerovitá ovšem zvláště u měst etnicky německých); ke komparaci se rovněž nabízí Helmut BRÄUER, *Stadchronistik und städtische Gesellschaft: Über die Widerspiegelung sozialer Strukturen in der obersächsisch-lausitzischen Stadthronistik der frühen Neuzeit*, Leipzig 2009.

5) Josef POLIŠENSKÝ (ed.), *Kniha o bolesti a smutku*, Praha 1948 a Zdeňka TICHÁ (ed.), *Kroniky válečných dob*, Praha 1975.

6) Srov. Jiří MIKULEC (ed.), *Mikuláš Dačický z Heslova. Paměti*, Praha 1996 nebo Antonín REZEK (ed.), *Paměti Mikuláše Dačického z Heslova I–II*, Praha 1878–1880; Zdeněk KAMPER (ed.), *Kronika mladoboleslavská od Jiřika Bydžovského sepsaná*, Mladá Boleslav 1935; Vlasta FIALOVÁ (ed.), *Kronika Holešovská (1615–1645)*, Holešov 1967; Martin KOVÁŘ, *Pavel Mikšovic a jeho kronika Lounská*, Sborník historického kroužku 1–16, 1900–1915; Jan Bohuslav MILTNER (ed.), *Paměti volyňské (1617–1647) Bartoloměje Prokopa*, Památky archeologické a místopisné 13, 1885–1886, s. 49–64, 163–170, 255–262, 315–320; František DOSTÁL (ed.), *Valašské Meziříčí v pamětech třicetileté války*, Ostrava 1962; Josef PETERS (ed.), *Václav Kněžoveský a jeho paměti*, Slánský obzor – Ročenka musejního spolku ve Slaném 6, 1898, s. 13–56; Jan Bohuslav MILTNER (ed.), *Kalendář historický Daniele Vepřka, měštěnina Slánského*, Výroční zpráva cis. král. vyššího gymnasia v Hradci Králové na konci školního roku 1883, Hradec Králové 1883, s. 1–19.

7) Např. Christian d'ELVERT (Hg.), *Mährische und Schlesische Kroniken I*, Brünn 1861; Adolf PAUDLER (Hg.), *Pastor Schlegels Chronik von Bensen*, Bensen 1887 či Ludwig SCHLESINGER (Hg.), *Zwei Aktenstücke über die Eroberung des Brüxer Schlosses durch Wrangel im Jahre 1646*, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen 10, Prag 1872, s. 223–237.

8) Což je příklad nejen Haufovy kroniky z Benešova nad Ploučnicí, ale i samotného díla Michela Stüelera.

9) Zvláště unikátní kronika Bartela Habela z Chabařovic (uložena v Archivu města Ústí nad Labem). Srovnej Gustav MATTAUCH, *Chronik der Stadt Karbitz*, Karbitz 1880; Gustav SIMON, *Karbitz und Umgebung zur Zeit des Dreißigjährigen Krieges*, Erzgebirgszeitung 37, 1916, s. 162–165, 178–183, 186–191 či *Aus der Jugendzeit der Stadt Karbitz*, Aussig 1921 (editorem byl snad také G. Simon).

10) Po osobních sondách očekávám potenciální nálezy mj. ve městech na Sokolovsku a na Tachovsku.

války, nijak nezaostávajících za jejich českými kolegy. Ať už jde o českolipského řemeslníka Hanse Kriescheho,^{11]} chomutovského Andrease Augustina Fiedlera, koncipujícího svůj opus v rovině světové, zemské a regionální,^{12]} nebo o Michela Stüelera,^{13]} jemuž bude věnován následující příspěvek.

Krupský rodák Stüeler přišel na svět patrně roku 1583^{14]} a ve věku pětadvaceti let získal navzdory svému druhorozenství otcovský dům. Vyučil se koželuhem, nicméně v pozdějších dobách mu na řemeslo kvůli úřednímu vytížení zbylo jen velmi málo času, k čemuž se ještě přidala tíživá realita třicetileté války. Stüeler na jejím konci musel prodat i koželužský kotel a na svůj původní zdroj obživy minimálně na nějaký čas zcela rezignoval, ačkoli cechmistrem koželuhů zůstal až do pokročilého věku. Od mládí (konkrétně od roku 1609) jej také zaměstnávala funkce hajného, či lépe řečeno polesného, jelikož v jeho kompetenci nebyl ani tak lov jako spíš krádeže dřeva v krupských lesích. Což na druhou stranu neznamená, že by mu lovectví nepřirostlo k srdci. To můžeme vidět ze stížností soběchlebského pána, že mu Stüeler v lese stílí zajíce.^{15]} V Krupce se z Michela Stüelera stal postupem času vážený muž, který nemohl chybět při žádném důležitém úředním aktu, ať již šlo o předání města nové šternberské vrchnosti nebo v době stavovského povstání o úspěšné jednání o výkupu města z poddanství. Stüelerovy obzory se rozšiřovaly početnými cestami, na nichž poznal i metropoli Českého království, v níž byl coby rodilý luterán donucen po habsburském vítězství nad stavovskými rebely ke konverzi ke katolické víře. Horlivým vyznavačem samospasitelné víry se sice nestal, ale konverze byla předpokladem jeho další kariéry. Stüeler se tak už koncem 20. let 17. století stal obecním starším i gegenhandlerem, tedy jakýmsi kontrolorem, horního úřadu. V něm si počínal natolik úspěšně, že mu byla na jaře 1633 svěřena funkce nejvyšší, post krupského bergmistra. Po čtyřech letech ji ztratil, když se šternberské vrchnosti znelíbil svým příliš vehementním zastáváním se měšťanských práv. Dokonce byl tehdy uvězněn v chladu bechyňských zámeckých kobek. Poté se již Stüeler v horních záležitostech neangažoval a ani o obecní správu nejevil větší zájem, byť ještě krátkodobě zastával úřad faktora. Intelektuální zájmy (četba,

11] Jaroslav PANÁČEK (ed.), *Kronika města České Lípy mistra Hanse Kriescheho*, Litoměřice – Praha 2016; Veronika VOSALOVÁ, *Českolipský kronikář Hans Kriesche a jeho kronika*, Bezděž 9, 2000, s. 387–415. Pramen samotný viz: Knihovna Národního muzea, Českolipská kronika Hanse Kriescheho, sign. VII D 1 a SOKA Česká Lípa, AM Česká Lípa, Opis českolipské kroniky Hanse Kriescheho, inv. č. 44.

12] Petr RAK – Jiří WOLF, *Andreas Augustin Fiedler. Barokní historik z Chomutova*, Porta Bohemica 4, 2007, s. 146–162 a Jiří WOLF, *Chomutov v letech 1630–1679 v kronice Andrease Augusta Fiedlera*, Comotovia 2007, Chomutov 2008, s. 106–141.

13] Podrobně o něm viz monografii Jan KILIÁN, *Příběh z doby neobyčejného šilenství. Život a svět krupského koželuha Michela Stüelera za třicetileté války*, Praha 2014.

14] Podle matriky totiž zemřel roku 1657 ve věku 64 let. SOA Litoměřice, Matriky, Římsko-katolický farní úřad Krupka, sign. 83/2 – Narození, oddání, zemřelí 1652–1744, pag. 231.

15] SOKA Teplice, AM Krupka, inv. č. 56, Pamětní kniha 1426–1853, kniha č. 1, fol. 7 a 10.

zpěv, hra na varhany) a solidní vzdělání Stüelera dovedly k provozování pedagogické činnosti: otevřel si školu pro dívky. Ženatý byl celkem třikrát a dočkal se i plného tuctu dětí, z něhož mu ale většina zemřela ještě v útlém věku. Se zármutkem je doprovázel k pozdně renesančnímu hřbitovnímu kostelíku sv. Anny, kde po své smrti roku 1657 spočinul i on sám.^{16]}

Důvodem, proč Michel Stüeler nezapadl mezi tisíce současníky jeho sociálního prostředí, z nichž s mnohými se přitom významem, vlivem a ekonomickými poměry nemohl vůbec rovnat, je to, že na rozdíl od nich se chopil pera a začal si vést paměti, které se z části a bohužel pouze v novodobém opise dochovaly do dnešních dnů. V nich zachytil právě nejexponovanější období třicetileté války, osudy svoje, svých nejbližších i svého města v letech 1629–1649. Že si je ale vedl patrně už mnohem dříve, nejspíše od roku 1615, a pokračoval v nich i v mírovém období, snad až do své smrti, naznačuje dosud v originále zachovaná krupská pamětní kniha z konce 17. století. Dnes je známa jako Weinerova kronika či Weinerův protokol, nicméně pisar Michael Johann Weiner byl až jejím pisatelem sekundárním, autorem starších zápisů je jezuitský odchovanec Johann Wagner. Při komparaci obou děl jednoznačně dojdeme k závěru, že Stüeler byl Wagnerovi primárním zdrojem, a to podle všeho i pro ona léta 1615–1628 a 1650–1656, která se strukturou a obsahem shodují se Stüelerovými paměťmi.^{17]} Jaký byl jejich další osud, není známo, první a třetí díl možná vzaly za své již ve Wagnerových a Weinerových dobách, díl prostřední pak na dlouhou dobu zmizel. Místní kronikáři 18. století jej očividně neznali.^{18]} Stejná slova ostatně platí i pro autora prvního, a po hříchu dosud nejpřínosnějšího, kompendia dějin horního města Krupky Hermanna Hallwicha.^{19]} Teprve koncem 19. století se měl mezi podklady ke sporu Krupských s litomeřickou konsistoří objevit extrakt z prostředního dílu Stüelerových pamětí^{20]} a na existenci originálu upozornil tehdejší chabařovický duchovní Gustav Mattauch, budoucí litomeřický probošt.^{21]} Objevil snad spis krupského měšťana ve spravovaném farním archivu? Od Mattauchy si Stüelerovy paměti vypůjčil regionální badatel a teplický

16] Podrobněji Jan KILIÁN, *Paměti krupského měšťana Michela Stüelera (1629–1649)*, Praha – Teplice 2013 (dále jen *Paměti*), zvláště s. 39–46. Srovnej též Rudolf KNOTT, *Michel Stüeler. Ein Lebens- und Sittenbild aus der Zeit des dreißigjährigen Krieges*, Teplitz 1903.

17] SOKA Teplice, AM Krupka, inv. č. 56, Pamětní kniha 1426–1853, kniha č. 1.

18] Srovnej Jan KILIÁN, *Barokní krupské kroniky*, in: Ladislav Daniel – Filip Hradil (red.), *Město v baroku, baroko ve městě*, Supplementum Zpráv Vlastivědného muzea v Olomouci, č. 304, Olomouc 2012, s. 22–27.

19] Hermann HALLWICH, *Geschichte der Bergstadt Graupen in Böhmen*, Prag 1868. Stüelerovo jméno v celé knize nepadne ani jednou. „Místním kronikářem“ má autor na mysli J. M. Weinerja.

20] SOKA Teplice, AM Krupka, inv. č. 1663, Pamětní kniha M. Stüelera (opis), kniha č. 785, doprovodný text Rudolfa Knotta. Onen extrakt, ovšem dosud bez inventárního čísla, je uložen tamtéž.

21] Mattauch sám se o historii velmi zajímal a jeho pobyt v Chabařovicích přinesl plody v podobě monografie Gustav MATTAUCH, *Chronik der Stadt Karbitz*, Karbitz 1880.

středoškolský profesor Rudolf Knott,^{22]} pečlivě je přepsal a patrně zase vrátil, čímž stopa po originálu definitivně mizí. Ani přepis neměl příliš slavné osudy. Za Knottova života se vydání nedočkal, poté byl za První republiky koupěn krupským vlastivědným muzeem, které sice uvažovalo o publikování, ale nešlo na ně finanční prostředky.^{23]} Lze hovořit o štěstí, že po událostech na konci druhé světové války nakonec Knottův opis doputoval do fondů teplického okresního archivu – v opačném případě by Stüeler a jeho mimořádné paměti odborné veřejnosti, a nejen jí, asi zcela unikly.

V čem spočívá ona mimořádnost? Vedle širokého objemu a záběru díla jde o hodnotu zcela subjektivní výpovědi příslušníka městské vrstvy, jehož očima můžeme sledovat dění v Podkrušnohoří za třicetileté války takřka z „prvních řad“. Paměti, vedené autorem průběžně, měly přitom původně sloužit čistě jeho privátním potřebám, nejednalo se o žádnou analistickou práci na obecní či jinou objednávku. Z toho důvodu obsahují i celou řadu dnes bychom řekli kompromitujících vyjádření, jelikož Stüeler tu své pohnutky, názory, ba i konání v nejintimnějších sférách nijak neskrýval. Nešetřil ostatně ani invektivami vůči svým sousedům a známým.^{24]} Na dalších řádcích se tedy pokusím naznačit, v jakých konkrétních vědních disciplínách by paměti mohly a měly nalézt své uplatnění.

Jakožto písemná památka jsou Stüelerovy paměti v první řadě jazykovým útvarem, který může být zkoumán z mnoha úhlů pohledu germanistiky. Literární věda by jej měla primárně zařadit do kontextu soudobého německého písemnictví, když lze předeslat, že ani na území současného Německa k nim není k dispozici příliš mnoho analogií.^{25]} Nejširší pole se ovšem nabízí lingvistice a dialektologii, jelikož dílo bylo sepsáno v 17. století v Krušnohoří německým rodákem z regionu a zahrnuje veškerá specifika tehdy zde používaného jazyka. Některé výrazy byly přitom velmi obtížně dešifrovatelné (někdy

22] K němu Jiří WOLF, *Rudolf Knott – kulturní historik starého Teplicka a mladší současník Julia Lipperta*, in: Marcela Oubrechtová (red.), Julius Lippert a německé prostředí v Čechách, Ústí nad Labem 2010, s. 77–84. Knott své důkladné seznámení s rukopisem využil vedle výše citované Stüelerovy životopisné skici k sepsání hned několika dalších článků, např.: Rudolf KNOTT, *Ueber die Einquartierung und Verpflegung der Truppen in der Teplitzer Gegend im dreißigjährigen Kriege*, in: *Festschrift des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen*, 1902, s. 61–71 či týž, *Über die Lebensmittelpreise in der Teplitzer Gegend im 16.–18. Jahrhundert*, in: *Thätigkeitsbericht der Teplitzer Museums-gesellschaft für das Jahr 1900*, s. 22–32.

23] Podrobně Jan KILIÁN, *V Hallwichových stopách. Muzejní spolek Krupka v době svého prvorepublikového trvání*, in: Marcela Oubrechtová – Václav Zeman (red.), *Fenomén muzeum v 19. a první polovině 20. století*, Ústí nad Labem 2011, s. 165–176 (zde s. 169–170).

24] Při jedné zmínce o poškození svého řemeslnického náčiní tak přidal přesvědčení, že pachatelem byl Nickel Wagner, což pozdějšího čtenáře (snad Johanna Wagnera) přimělo k přípisku, že takové obvinění nemůže Stüeler prokázat. Viz *Paměti*, s. 598.

25] Asi nejvíce se jim blíží dílo Volkmar Happeho, viz <http://www.mdsz.thulb.uni-jena.de/happe/quelle.php> [cit. 20. 7. 2019]. Srovnej též Hans JESSEN (Hg.), *Der Dreißigjährige Krieg in Augenzeugenberichten*, Düsseldorf 1963 a nověji Hans MEDICK – Benjamin MARSCHKE, *Experiencing the Thirty Years' War. A Brief History with Documents*, Boston – New York 2013.

přímo nedešifrovatelné) i pro rodilé mluvčí z Krupky a pro odborníky na krušnohorskou němčinu raného novověku.^{26]}

Nedocenitelný zdroj poznatků představují Stüelerovy záznamy pro toponomastiku^{27]} a případně i pro historickou geografii^{28]} a regionalistiku zaměřenou na Ústecký kraj a saské příhraničí. V pamětech totiž padá zmínka o velkém množství místních a pomístních jmen v Krupce a jejím okolí, nezřídka už dávno zcela zapomenutých. Některá Stüeler pomohl douškami lokalizovat sám, jiná se dala určit na základě Heumannova článku na toto téma,^{29]} jiná zatím své identifikaci unikají.^{30]} Zajímavé je jistě sledovat i pisatelovy geografické obzory, jen málokdy přesahující hranice českého severozápadu, českého a saského Krušnohoří, Poohří a Polabí (včetně Drážďan a Pirny), českého severozápadu a také hlavního města, do něhož Stüeler nejednou sám zavítal. Vedle centrálních úřadů pojila krušnohorské město s Prahou její šternberská vrchnost,^{31]} díky níž byli Krupští v užším kontaktu rovněž s Budyní nad Ohří a s Libochovicemi. Jejich obchodní trasy pak pro změnu směřovaly zvláště do Ústí nad Labem a do Saska.

Jedinými, kdo v novější době věnovali Stüelerovým pamětem pozornost, byla trojice autorů Brázdil, Valášek, Kotyza,^{32]} kteří je využili pro své paleometeorologické výzkumy.^{33]} Soustředili se přitom zvláště na záznamy o extrémních projevech počasí v podobě bouří, vichřic, sucha, krupobití, apod., přičemž na jejich základě došli k závěru, že 30. léta 17. století byla charakteristická sušším počasím, zatímco v následující dekádě bylo chladnější a časné či pozdní mrazy se vyskytovaly i v letních měsících. Stüelerovy paměti vyzdvihují i vzhledem k absenci srovnatelného materiálu s údaji o počasí v Čechách pro daná léta.^{34]} Faktem

26] Za pomoc v tomto směru jsem zavázán zvláště panu Klausu Thumovi z Krupky a Dr. Volkmaru Hellfritzschovi ze Stollbergu. Jen částečně využít bylo možno práci Herbert KOC, *Teplitzischer von A–Z. Ein Mundart- und Begriffswörterbuch für Heimatfreunde aus Teplitz-Schönau und Umgebung*, Wiesbaden 1994.

27] Základní příručku viz Antonín PROFOUS, *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny I–IV*, Praha 1947–1957.

28] Viz např. nejnověji Kol. autorů, *Krajina jako historické jeviště*, Praha 2012.

29] Manfred HEUMANN, *Die Flurnamen der Bergstadt Graupen*, *Erzgebirgszeitung* 58, 1937, s. 164–169.

30] Srovnej *Paměti*, s. 829–835 (Rejstřík místní). Na zadní předsádce edice je rovněž umístěna ze stabilního katastru převzatá mapa Krupky s vyznačením v pamětech zmíněných, identifikovaných lokalit.

31] Podrobněji Jan KILIÁN, „...von Prag wieder heimkommen“. *Pražské obzory Krupských v první polovině 17. století*, *Pražský sborník historický* 45, 2017, s. 253–271.

32] O. Kotyza se Stüelerovým pamětem věnoval i ve svém příspěvku – Oldřich KOTYZA, „Skutkům předků svých zahynouti nedají.“ *Ocenění významu vyprávěcích pramenů severočeské proveniencí pro studium kolísání klimatu v českých zemích*, in: *Česká beseda o německých i českých kronikách, pamětech a dalších vyprávěcích pramenech*, Dolní Břežany 2006, s. 25–103.

33] Čistě deskriptivně ke stejnému tématu přistoupil již i Rudolf KNOTT, *Witterungsberichte aus der Teplitzer Gegend v. J. 1629–1649*, *Erzgebirgszeitung* 16, 1895, s. 185–187, 246–249 a 265–268.

34] Rudolf BRÁZDIL – Hubert VALÁŠEK – Oldřich KOTYZA, *Meteorological records of Michel Stueler of Krupka and their contribution to the knowledge of the climate of the Czech Lands*

je, že počasí bylo pro Michela Stüelera coby provozovatele zemědělských podniků alfa a omegou. Záznam meteorologického charakteru opravdu nechýbí snad na jediné stránce. Vedle už zmíněných jevů si Stüeler všímá i toho, kdy napadl první sníh, jak bylo o různých svátcích (Vánoce, Velikonoce, masopust aj.), jak se počasí změnilo během dne, hlavně však informuje, kdy nečekaný mráz spálil plodiny, kdy vítr potloukl ovoce na stromech a kdy nedostatek vláhy způsobil neúrodu. Snad jeho vlastní poznámky, snad též přejaté zkušenosti a poznatky získané četbou jej vedly i k zaznamenávání meteorologických prognostik. Velký důraz pak kladl zvláště na tzv. osudové dny v pašijovém týdnu, které měly předpovídat průběh počasí v daném roce.^{35]} Jako hluboce věřící člověk samozřejmě nemohl opominout zvláštní nebeské úkazy, které nad Krupkou pozoroval, mj. neobvyklé tvary oblak (např. v podobě vojenského jízdního oddílu) či jejich zbarvení. Veškeré tyto jevy Stüeler pochopitelně připisoval Bohu, resp. jeho vůli.

S počasím tedy u Stüelera nejúžeji souvisí zemědělství.^{36]} To se mu po rezignaci na úřední kariéru a potíže s koželužským řemeslem stalo dokonce primárním zdrojem obživy a jeho činnost na tomto poli můžeme sledovat velmi podrobně. Autor paměti byl majitelem či uživatelem nejen menší zahrady za vlastním domem, ale i zahrad dalších, stejně jako určité výměry polností a v neposlední řadě i vinice či vinic. Ač měšťan, rolnictví, zelinářství, ovocnářství a vinařství praktikoval aktivně sám. Nejdůležitější roli v obživě tehdejší obyvatelstva dosud sehrávalo obilnářství,^{37]} což Stüelerovy paměti také potvrzují, jakož i to, že se v podhorských polohách kolem Krupky pěstovala vedle méně náročných plodin (oves, ječmen, žito) i pšenice. Ta společně s ječmenem sloužila i na výrobu piva. Proces produkce obilovin můžeme společně se Stüelerem sledovat od jeho vysetí na jaře či na podzim, přes zrání až po sklizeň a uložení, které bylo přirozeným vrcholem zemědělské sezóny. Kronikář nás seznamuje se svými náklady, výnosy, okolnostmi, které ohrožovaly úrodu, ale i s využíváním pracovních postupů (hák, okopávání) a sil, pravidelně najímaných v okolních vsích.

in 1629–1649, in: *Czech Geography at the Dawn of the Millenium*, Olomouc 2004, s. 95–112. Viz též Rudolf BRÁZDIL – Oldřich KOTYZA, *Současná historická klimatologie a možnosti jejího využití v historickém výzkumu*, Časopis Matice moravské. Supplementum I, 2001, s. 17–59.

35] Srovnej *Paměti*, s. 461.

36] K dějinám zemědělství nejnověji a synteticky Magdalena BERANOVÁ – Antonín KUBAČÁK, *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*, Praha 2011. Zásadní práci pro „Stüelerovo“ období ale stále zůstává Josef PETRÁŇ, *Zemědělská výroba v Čechách v druhé polovině 16. a počátkem 17. století*, Praha 1963. Viz také Eduard MAUR, *Zemědělská výroba na pobělohorském komorním velkostatku v Čechách*, *Prameny a studie* 33, 1999, s. 3–129 či Josef KŘIVKA, *Zemědělská výroba na poddanském hospodářství v dolním Polabí a Poohří před Bilou horou*, Ústecký sborník historický 1966, s. 73–91.

37] K raně novověkému obilnářství např. Jirí RADIMSKÝ, *Produkce obilí na Moravě na sklonku 16. století*, *Časopis Matice moravské* 75, 1956, s. 153–193 nebo Josef KŘIVKA, *Podíl poddanských a velkostatku na tržní produkci a vývozu obilí po Labi v předbělohorském období*, Ústecký sborník historický 1967, s. 7–20.

Další polní plodiny, zvláště luštěniny, jako čočka a hrách, byly již mnohem pordůžnější. Bez zajímavosti není využití lebedy, která je dnes považována spíše za plevelnou rostlinu,^{38]} dříve se však konzumovala podobně jako špenát a salát, případně se coby pícnina předkládala dobytku. Otázkou je, zda pouze v květnu 1641 zaznamenaný výsev pohanky, jinak v dřívějším jídelníčku poměrně populární, byl u Stüelera výjimečný. O mnoho většího uplatnění u něho nenašlo podle všeho ani proso a z něj získávané jáhly. K zelinářským potřebám sloužily krupským obyvatelům jejich zahrady, na nichž pečovali o zelí, okurky, červenou řepu, mrkev, cibuli, ředkve, fazole, sladký hrášek, ale třeba i o hořčici nebo divoký šafrán. Sice pouze doplňkový charakter měly brambory, ale přesto jejich pěstování na krupských pozemcích patří k nejranějším dokladům jejich existence na našem území a potvrzuje teorii o jejich průniku do Čech ze sousedního Saska.^{39]} Množství vysetého zelí pak ukazuje na dominanci této plodiny na stolech nejen u venkovanů, ale i měšťanů menších urbánních lokalit. K zajímavostem náleží různé rady a návody pro vylepšení zemědělských výnosů a zbavení se škůdců, vedle skutečně praktických i značně pověrečné (např. potírání zelného osiva vepřovým sádlem nebo vkládání boty se sádlem mezi sazenice za účelem zbavení se housenek).

Skutečnou pokladnicí jsou paměti pro historickou pomologii, jelikož ovocnářství patřilo přímo k pisatelovým koníčkům. O úrodu měl velkou péči, ke zlodějům naopak žádnou milost. Stromů vlastníma rukama zasadil celou řadu, hrušně a ořešáky prokazatelně také sám rouboval.^{40]} Vedle jejich plodů svou domácnost zásoboval jablky, broskvemi a třešněmi, naopak marně bychom hledali zmínku o dnes v oblasti běžných švestkách. Plody jeřabin využívali Stüelerovi zřejmě pouze z divoce rostoucích stromů. Pokud jde o hrušně (a částečně i o jabloně), rozlišoval autor paměti velké množství druhů (zelené, ptačí, vinné, vodní, sukovité, baresdorfské aj.), z nichž mnohé se zatím nepodařilo identifikovat ani specialistům v daném oboru.^{41]} Každopádně právě zde se jim nabízí velká možnost srovnávacího výzkumu. Vlastním liseem sice nedisponoval, i tak byl ovšem Michel Stüeler také zapáleným vinařem.^{42]} Přitom je nutno poznamenat, že v dnešní Krupce je poslední stopou po vinohradech název jedné ulice v horní

38] Srovnej Miloš DEYL, *Plevelné polí a zahrad*, Praha 1956.

39] Srovnej František KUTNAR, *Malé dějiny brambor*, Havlíčkův Brod 2005.

40] Podobný zájem měl ale už o století dříve kupř. i Jošt z Rožmberka, autor spisu *Knižky o štěpování*. Srovnej též Jakub BAMBERGER, *O štěpování stromů*, Praha 1835.

41] Za pomoc děkuji pomologům Ing. Václavu Teterovi, CSc. a panu Ladislavu Blahovi.

42] K dějinám vinařství Kol. autorů, *Vinohradnictví. Kapitoly z dějinného vývoje od minulosti do současnosti na Moravě a v Čechách*, Brno 1973 a Jan KILIÁN (red.), *Trpké býti zdá se? Víno a vinařství v českých zemích ve středověku a v raném novověku*, Mělník 2009. Srovnej též Josef KŘIVKA, *K dějinám poddanského vinařství na Litoměřicku v předbělohorské době*, Vlastivědný sborník Litoměřicka 3, 1966, s. 32–50; Marie VÁLKOVÁ-FRÝZOVÁ, *Úřad perkmistra pražských viničných hor*, Sborník příspěvků k dějinám města Prahy 6, 1930, s. 1–148 a Jan KILIÁN, *Vinařství mělnických měšťanů za třicetileté války*, in: *týž (red.), Trpké býti zdá se?*, s. 123–131.

části města. Na počátku 17. století tomu ale bylo jinak, vinice náležely k charakteristickému obrazu krupské krajiny a Stüeler těm svým věnoval mimořádnou péči, byť na speciální práce si najímal profesionální vinaře. Vinařskou sezónu můžeme v jeho pamětech sledovat neméně podrobně než onu polní, přípravnými březnovými pracemi počínaje a sklizní, resp. lisováním konče. Pozoruhodné je i pravidelné zaznamenávání tzv. rozpoznání vína většinou na přelomu dubna a května, mohlo by totiž jít o (ritualizovanou?) malou oslavu objevení se prvních révových výhonků. A stejně tak zajímavé jsou návody na vylepšení kvality vína, když např. benediktský kořen (Kuklík městský) mu měl podle něj dodat lepší vůni i chuť.

Vzhledem k tomu, že dochovaná část paměti pokrývá období, kdy Michel Stüeler zastával nejprve úřad gegenhandlera horního úřadu a posléze krupského bergmistra, nemohou v nich chybět zásadní informace o hornictví.^{43]} To bylo v Krupce za třicetileté války delší čas v úpadku a probíhající události jeho stav ještě zhoršovaly. Větší část obyvatelstva už přešla na alternativní způsob obživy a z kdysi slavného horního města se stalo řemeslnicko-zemědělské sídliště, kde se hornictví věnovali jen nemnozí.^{44]} Přesto Krupka se svou cínovou váhou zůstávala v rámci habsburské monarchie důležitým střediskem těžby a dary (případně úplatky) vlivným osobám nabývaly často podoby cínových předmětů: svícenů, krucifixů apod. Díky Stüelerovi, který v době svého úřadování disponoval solidními privátními zásobami žádaného kovu, také víme, které doly byly dosud v provozu. Všimá si samozřejmě i katastrofických událostí, v jejichž důsledcích v nich zahynuli (záduch, pád) nebo byli vážně zraněni místní horníci. Velké množství zmínek se točí kolem poplatků za cín, cla při vývozu rudy za hranice a sporů se šternberskou vrchností, nejen o finance, ale o krupská privilegia vůbec.^{45]} Vidíme také, že se cín stával předmětem krádeží i násilných loupeží, že existovaly pokusy falšovat jeho kvalitu, že se starý recykloval na nový, zjišťujeme jména obchodníků a dovídáme se o jejich značkách na zboží. Cenné informace tak paměti poskytují současně i badatelům na poli dějin cínářství.

Rovněž pro poznání dalších řemeslných oborů a jejich fungování v 17. století má Stüeler co nabídnout.^{46]} Na jednom z prvních míst je to přirozeně jeho

43] Jan KOŘAN – Karel ŽABERA, *Přehledné dějiny československého hornictví I*, Praha 1955 či Kol. autorů, *Z dějin hornictví*, Praha 1968 a nověji Jiří MAJER, *Rudné hornictví v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2004. Srovnej též Petr JANČÁREK, *Hornictví v Hoře sv. Kateřiny za feudalismu*, Teplice 1980.

44] K tomu Ladislav JANGL, *Vývoj dolování na lokalitě Krupka. Ložiska cínových rud v Krušných horách 5*, Kutná Hora 1970 a Jiří MAJER, *Lesní cínové doly na českosaském pomezí v 16. a na počátku 17. století*, Sborník Národního technického muzea 4, Praha 1965, s. 132–194. Viz také Ludomír KOCOUREK – Květoslava KOCOURKOVÁ – Karel VILÍM, *Krupka z cínu zrozená*, Krupka 2005.

45] K tomu Jan KILIÁN, *Krupští bergmistři, horní inspektoři a páni Šternberkové*, *Theatrum Historiae* 9, ročník 6, 2011, s. 225–240.

46] Ze zásadních příruček: Josef JANÁČEK, *Přehled vývoje řemeslné výroby v českých zemích*

vlastní profese, koželužství. Autor paměti byl opakovaně cechmistrem zdejšího koželužského cechu, jemuž přepsal listinu s jeho privilegií, a u místního potoka měl vlastní koželužnu, kterou posléze pronajímal, když v důsledku zchudnutí a vysokým nákladům musel na provozování řemesla rezignovat. Dokonce rozprodával i své koželužské náčiní. Mnohem více údajů než o koželužství nicméně ve Stüelerových zápisech nalezneme o pivovarnictví,^{47]} vždyť kronikář sám byl právovárečným měšťanem a v bezprostřední blízkosti krupského pivovaru bydlel. Dovídáme se, že v Krupce se vařilo pivo ječné i pšeničné (resp. hořké a bílé), dále tzv. staré a také nekvašené, dovidáme se o technologii výroby a o jejím objemu, o výrobě sladu i jeho dovozu z okolních měst, o potížích sehnat kvalitního sládku, o pořadí jednotlivých právovárečníků při výstavu piva, určeném losováním, o cenách piva a pivní dani, o šenkování a sporech o něj, v neposlední řadě pak i o konzumaci samotné a o neblahých účincích alkoholu na popíjející – Stüelera a jeho ženu (!) nevyjímaje. Zajímavé jsou informace o úrazech v pivovare (ale také ve viničních lisech), k nimž patřilo opaření nebo pád dítěte do varných kádí. Ani pro další krupská řemesla nechybějí cenné a mnohdy pro jejich vývoj v dané době zásadní údaje. Stüeler se dokonce v marginálních poznámkách vrací až hluboko do 16. století k udělení prvního cechovního privilegia místním ševcům a pečeti řezníkům. U potravinářských řemesel má na zřeteli jejich případnou nepoctivost, dokládanou hodnocením zvláště řeznického a pekařského zboží. Služby mnohých řemeslníků sám využíval a nezapomínal uvést, kolik za ně zaplatil. Vedle toho můžeme mj. sledovat krupský zbožní export a import, hlídání si monopolu jednotlivými řemeslníckými sdruženími, překračování zákazů práce o nedělích a svátcích, účast cechu při pohřbech jeho členů či obecný nedostatek surovinové základny v exponovaných válečných letech.

Dějínám hmotné kultury^{48]} a raně novověké kultury v urbánním prostředí vůbec,^{49]} spíše okrajově též kunsthistorii, poskytuje Stüeler také široké spektrum poznatků. Bez větších potíží můžeme rekonstruovat rozvržení a vybavení jeho domu (v němž se topilo v zelených kachlových kamnech a spalo v posteli

za feudalismu, Praha 1963 a též, *Řemeslná výroba v českých městech v 16. století*, Praha 1961. Ze starších prací zůstává stále přínosný Zikmund WINTER, *Řemeslnictvo a živnosti XVI. věku v Čechách (1526–1620)*, Praha 1909.

47] Obecně k tématu Josef JANÁČEK, *Pivovarnictví v českých královských městech v 16. století*, Praha 1959. Pro konkrétní lokality viz např. Miloš DVOŘÁK, *Českokobrodské pivovarnictví v předbělohorské době*, Český Brod 1996 či Jan SMOLÍK, *Lounské pivovarnictví v předbělohorské době*, in: Michaela Hrubá (red.), *Města severozápadních Čech v raném novověku*, Ústí nad Labem 2000, s. 149–174.

48] Zásadním kompendiem k problematice je Josef PETRÁŇ a kol., *Dějiny hmotné kultury II/1–2*, Praha 1995–1997.

49] Zde zvláště viz Jiří PEŠEK, *Měšťanská vzdělanost a kultura v předbělohorských Čechách 1547–1620*, Praha 1993. Signifikanční je, že pro dobu následující analogické práce nejsou k dispozici. K výjimkám patří Irena KORBELAŘOVÁ, *Města na Těšínsku v 18. století*, Český Těšín 2005.

s nebesy) nábytkem, náčiním, náradím a dalšími doplňky. Nechybělo tu cínové nádoby, knihy s náboženskou a naučnou tematikou, dokonce ani obrazy a jiné předměty uměleckého řemesla.^{50]} Podobně zjišťujeme, do čeho se pisatel oblékal a obouval, do čeho jeho manželka a děti, jaký typ ošacení a z jakých látek nosili, kde a za kolik je nakupovali.^{51]} Možnosti studia stravy v krupském městském prostředí jsem naznačil již výše ve stati o zemědělství, vlastní produkci, byť do ní zařadíme i pečení obilných produktů a zdroje masa z chovu drůbeže a dobytka, se ale Stüelerův jídelníček nevyčerpával. Nakupoval i u specialistů, některé produkty získal darem nebo výměnou, přišel si i na ryby z krupských rybníčků nebo na lahůdky ze zabijaček. A zapomenout samozřejmě nemůžeme na příležitostnou zvěřinu z okolních lesů. Naopak, v dobách největší nouze museli Stüeler a jeho rodina vzít zavděk i produkty, které jinak nepatřily k jejich standardnímu jídelníčku, mj. po okolí posbíranými šípky, z nichž se vařila polévka. Krupský písmák chodil také do lesa na houby.^{52]}

Pro dějiny vojenství a válečných událostí v severočeském regionu již opakovaně Stüelerovy paměti využil autor těchto řádků.^{53]} Je pochopitelné, že pisatel zaznamenal prakticky každou vojenskou návštěvu ve městě, tolik nevítanou a obávanou, jak domácí (císařskou), tak nepřátelskou (saskou a švédskou), včetně toho, jaké škody napáchaly. S pohnutím sledoval i to, co se děje v blízkém okolí: plundrování vesnic a městeček, dobývání měst, hradů a zámků, budování záseků a průběh fortifikačních prací, mj. na pevnosti Doubravská hora u Teplíc, požáry způsobené vojáky i nešťastnou náhodou, loupení marodérů na cestách. Vojenskému násilí neutekl ani on sám a zkušenost jej málem stála život, výstřel z pistole jej naštěstí nezasáhl. Větší smůlu měl jeho blízký přítel, s jehož vdovou

50] Srovnej Václav BŮŽEK, *Každodenní kultura jihočeských měšťanských domácností v předbělohorské době*, Opera Historica 1, 1991, s. 43–73; Václav BŮŽEK – Hana BŮŽKOVÁ – Jana STEJSKALOVÁ, *Měšťanské domácnosti v předbělohorských jižních Čechách. Prameny, metody, stratifikace*, Jihočeský sborník historický 59, 1990, č. 2, s. 65–80; Zdeněk HOJDA, *Kulturní investice staroměstských měšťanů v letech 1627–1740*, Pražský sborník historický 27, 1994, s. 47–104; týž, *Výtvarná díla v domech staroměstských měšťanů v letech 1627–1740. Příspěvek k dějinám kultury barokní Prahy I*, Pražský sborník historický 26, 1993, s. 38–102; Jiří PEŠEK, *Obrazy, grafiky a jejich majitelé v předbělohorské Praze*, Umění 39, 1991, s. 269–383; Jitka STUDIHRADOVÁ, *Kulturní úroveň staroměstských domácností předbělohorského období. Umělecké řemeslo v měšťanské domácnosti v Praze*, Diplomová práce FF UK, Praha 1982.

51] Srovnej Alena NACHTMANNOVÁ, *Mezi tradicí a módou. Odívání v Čechách od renesance k baroku*, Praha 2012 nebo Zuzana SAFRTALOVÁ, *Oděv, schránka lidského těla i duše*, Ústí nad Labem 2010.

52] K měšťanské stravě Josef PETRÁŇ a kol., *Dějiny hmotné kultury II/1*, s. 830–841. Srovnatelnou syntézu jako je Josef HRDLIČKA, *Hodovní stůl a dvorská společnost. Strava na raně novověkých aristokratických dvorech v českých zemích (1550–1650)*, České Budějovice 2000 dosud pro měšťanské prostředí nemáme.

53] Jan KILIÁN, „Gott wird sie straffen...“. *Vojáci v pamětech Michela Stüelera z Krupky (1629–1649)*, Historie – Otázky – Problémy 3, 1/2011, s. 115–122 a týž, *Třicetiletá válka v Krušnohoří v pamětech krupského koželuha*, in: Comotovia 2011. Sborník příspěvků z konference věnované 420. výročí chomutovského povstání z 15. července 1591 (1591–2011), Chomutov 2012, s. 85–92.

se Stüeler posléze oženil. Zemřel na následky pádu ze skály nad městem, z níž jej srazil jistý voják. Společně se Stüelerem můžeme sledovat, jak se vojáci chovali v domech zdejších obyvatel.^{54]} Někteří pokojně, ba přímo přátelsky, jiní se naopak dopouštěli násilí a krádeží, zaznamenán byl i pokus o znásilnění místní dívky.^{55]} Díky Stüelerovi můžeme kupříkladu velmi podrobně zrekonstruovat krupský pobyt císařského korneta chorvatského původu Petra Domniloniče, který byl do města svými nadřízenými dosazen jako tzv. *salva guardia* a jehož počínání vykazovalo veškerá úskalí podobných návštěv.^{56]}

Kriminálních deliktů se samozřejmě v Krupce nedopouštěli pouze vojáci, v 17. století kriminalizované přečiny se totiž i v krušnohorském městě objevovaly takřka na denním pořádku.^{57]} A Stüeler je nemohl přejít mlčením. Nejen jeho, ale asi celé široké okolí nejvíce vzrušil případ loupežné vraždy chabařovického faráře Simona Schemelia a jeho kuchařky Hedviky v době saského vpádu do Čech. Podrobnosti o pátrání po zločincích, o jejich vyšetřování a výpovědích za přítomnosti mosteckého kata si zapisoval den po dni a v době vrcholícího procesu poskytl události na stránkách svých pamětí největší prostor, stejně jako ofřesnému divadlu, při němž byli vrazi krutým způsobem popraveni.^{58]} Ani to ale nebyl ve sledované době ve městě jediný případ vraždy či zabití, o infanticidii nemluvě. Méně závažné, zato mnohem častější byly nejrůznější krádeže a pychy v zahradách a na polích, občasná bitky nebo fyzické inzultace, mravní a církevní přestupky, prim pak i zde hrály urážky na cti. Těm se, a to jako adresát i příjemce, nevyhnul ani kronikář. Dokonce se nevyvaroval ani oněch poklesků mravních, byť je (smilstvo, cizoložství, fyzické napadnutí jednoho z rodičů aj.) sám velmi odsuzoval. V opilosti totiž zaútočil nožem na vlastní ženu a těžce ji zranil. Při absenci smolných knih a zápisů z oblasti trestního soudnictví v Krupce jsou tak Stüelerovy paměti vhodné rovněž pro studia právní a kriminalistická.

54] K tomu velmi přínosně Ralf PRÖVE, *Der Soldat in der „guten Bürgerstube“. Das frühneuzeitliche Einquartierungssystem und die sozioökonomischen Folgen*, in: Bernard R. Kroener – Ralf Pröve (Hg.), *Krieg und Frieden. Militär und Gesellschaft in der frühen Neuzeit*, Paderborn 1996, s. 191–219. Viz také Marek ĐURČANSKÝ, *Zkušenosti Nymburských s vojáky za třicetileté války. Sonda do problematiky obrazu vojáka v českém prostředí*, Kuděj 1999/1, s. 22–38.

55] Problematika násilí (raně novověkých) vojáků na ženách zatím nebyla v české historiografii reflektována. Důvodem může ovšem být i absence pramenů, v nichž se takové záležitosti objevují jen zcela výjimečně. Analogicky pro jiné prostředí téže doby srovnej Karin JANSSON, *Soldaten und Vergewaltigung im Schweden des 17. Jahrhunderts*, in: Hans Medick – Benigna von Krusenstjern (Hg.), *Zwischen Alltag und Katastrophe*, s. 195–225.

56] Pokusil jsem se o to ve studii Jan KILIÁN, *Na kvartýře. K aspektům soužití mezi vojáky a měšťany za třicetileté války*, *Historie a vojenství* 63, č. 1, 2014, s. 20–34.

57] Srovnej Jindřich FRANCEK, *Velké dějiny země Koruny české. Zločinnost a bezpráví*, Praha – Litomyšl 2011; Jaroslav ČECHURA, *Kriminalita a každodennost v raném novověku. Jižní Čechy 1650–1770*, Praha 2008 či Richard van DÜLMEN, *Divadlo hrůzy. Soudní praxe a trestní rituály v raném novověku*, Praha 2001. Případně vybrané edice smolných knih, z nichž zvláště Jaroslav PÁNEK (ed.), *Smolná kniha městečka Divišova z let 1617–1751*, Praha 1977.

58] Srovnej Jan KILIÁN, *Vražda chabařovického faráře Schemelia*, Ústecký sborník historický 2012, č. 1–2, s. 7–21. Rudolf KNOTT, *Ein hochnothpeinliches Gerichtsverfahren in Graupen i. J. 1632*, *Erzgebirgszeitung* 15, 1894, s. 243–246.

Z dosud uvedeného jistě vyplýne, že Michel Stüeler může být, v pozitivním slova smyslu, ideálním případem také pro psychologa či psychoanalytika,^{59]} případně psychiatra,^{60]} a pro výzkum na poli dějin mentalit.^{61]} Vždyť krupský kronikář byl zcela produktem své doby s jejím vnímáním prostoru a času, člověkem zbožným^{62]} a zároveň pověřčivým, plně věřícím na zázraky.^{63]} Stačí uvést jeho opakovanou pozornost zázračným úkazům na obloze či víru, že smrt sedláka v důsledku pádu stromu zavinilo jeho předchozí rouhání se vůči Panně Marii. Stüeler se nebál svěřit papíru své postoje, názory, přání a touhy, udával (i s vlastní sebekritikou), jak se v určitých situacích choval nebo zachoval. Dokonce si zaznamenal některé ze svých a manželčiných snů.^{64]} Z jednoho přitom zcela zřetelně vyplývá náboženská schizofrenie tohoto nuceného konvertity, do jehož katolictví se nejednou vloudily prvky zapovězeného luteránství. Šlo o sen, v němž přijímal podobojí a pastorovi sliboval vytrvalost ve víře svých předků. Konstatovalo-li se dosud, že o privátním sexuálním životě měšťanů raného novověku u nás toho víme minimum, je Stüeler opět výjimkou. V zápiscích můžeme sledovat např. frekvenci jeho pohlavních styků s manželkou, preferovanou denní dobu pro koitus (ráno), zastírací výrazy pro milostný akt či důvody pro sexuální zdrženlivost.^{65]} Studium by bylo možno v příbuzných disciplínách rozšířit dále i do domén historické demografie, sociologie a sociální antropologie,^{66]} mj. na dějiny rodinných vztahů,^{67]} potažmo vůbec vztahů v rámci celé krupské urbánní komunity.^{68]} Stranou by neměly zůstat ani dějiny

59] Srovnej Vladimír VAVRDA, *Otázky soudobé psychoanalýzy. Tradice a současnost*, Praha 2005; Julia BOROSSOVÁ, *Témata psychoanalýzy I. Člověk, společnost a kultura z pohledu psychoanalýzy*, Praha 2003 či Hugo ŠIROKÝ, *Meze a obory psychoanalýzy*, Praha 2001.

60] Viz zvláště Vladimír VONDRÁČEK – František HOLUB, *Fantastické a magické z hlediska psychiatrie*, Praha 1968.

61] K tomu Veronika STŘEDOVÁ, *Počátky formování konceptu dějin mentalit v české historiografii*, Praha 2008. Inspirativní v tomto směru pak mohou být mj. Jacques Le GOFF, *Za jiný středověk*, Praha 2005 či Jaroslav MILLER, *Uzavřená společnost a její nepřítelé. Město středověké Evropy (1500–1700)*, Praha 2006.

62] Nejnověji Jiří MIKULEC, *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*, Praha 2013; zde i další literatura.

63] K tomu mj. příspěvek Karel ČERNÝ, *Zázraky, historie a biomedicína*, *Folia Historica Bohemica* 24, č. 1, 2009, s. 7–19. Dále i Martin GAŽI, *Vesmírná jeviště v „lidských bíd hospodách“*. *Barokní zázraky v dějinách Českých Budějovic a Klatov od Jana Floriána Hammerschmidta*, tamtéž, s. 21–55.

64] Srovnej Jiří WOLF, *Sny v literárních rukopisech českého baroka*, in: Marie Janečková – Jarmila Alexová – Věra Pospíšilová (red.), *Slovesné baroko ve středoevropském prostoru*, Praha 2010, s. 269–281.

65] K problematice mj. Michel FOUCAULT, *Dějiny sexuality I–III*, Praha 1999–2003 nebo Georg DENZLER, *Zakázaná slast. Dva tisíce let křesťanské sexuální morálky*, Praha 1999.

66] Zdeněk R. NEŠPOR – Jan HORSKÝ, *Historická antropologie? Metodické problémy a paradoxy na pomezí dějepisectví, sociologie a sociální antropologie*, *Kuděj* 6, 2004, č. 1, s. 61–81.

67] Monograficky Jan HORSKÝ – Markéta SELIGOVÁ, *Rodina našich předků*, Praha 1997.

68] Viz např. Josef GRULICH – Hermann ZEITLHOFER, *Struktura jihočeských venkovských a městských domácností v 16. a 17. století. Příspěvek k sociální každodennosti poddaných v období*

lékařství,^{69]} protože Stüeler neuváděl o nemocích a zraněních jen prostá fakta, ale informoval nezřídka také o průběhu a délce léčby, o zákrocích (amputace, léčba očního zánětu, vytržení zubu aj.) a jejich ceně, o možnostech a prostředcích lidového léčitelství. U většiny nebožtíků navíc uvedl příčinu jejich úmrtí.

Předkládaný příspěvek se pokouší jen ve velmi omezené míře poreferovat o různých možnostech využití Stüelerových pamětí, své si v něm mohou bez pochyb najít specialisté v mnoha dalších, výše nezmiňovaných oborech. Přesto snad naznačil, jakým směrem by se mohl ubírat následný výzkum. Prvním vydáním úplné edice, a to i v německé mutaci,^{70]} byl momentálně naplněn primární předpoklad pro komplexní zhodnocení Stüelerova díla odbornou veřejností.

The memoirs of Michel Stüeler (1629–1649) as a resource for historical and other scientific disciplines

Summary

The burgher and tanner from the Bohemian town Krupka, Michel Stüeler, probably kept his handwritten memoirs between 1615 and 1657 when he died, of which a part of the period from 1629–1649 has been preserved to this day. However, even its extent and scope is quite extraordinary, although it has been practically unknown to the public. This paper attempts to outline the possibilities of Stüeler's memoirs in various scientific disciplines. Primarily, it should be German studies, which would place this linguistic German resource within the framework of contemporary German literature and evaluate it in terms of linguistics. A wide range of possibilities is also offered for toponomastics and historical geography, or regionalism of the region of Ore Mountains. Until recently, Stüeler had received some extraordinary attention from among paleometeorology specialists who compared climate change during the 1630 s and 1640 s. The weather at Stüeler, operating fields, gardens, orchards and vineyards, of course, was most closely related to agriculture, for which the writer brings a lot of knowledge, at the top of the field of pomology. Handicraft production is not left behind either, but mainly tannery, brewing and mining. Stüeler's history of material culture will provide information about his house, its furnishings, eating and dressing, history of military events in the region and his view of soldiers, criminal-law studies of the criminal activities of his contemporaries. As a personal, essentially uncensored

raného novověku, Historická demografie 23, 1999, s. 31–84.

69] Nejnověji i s další literaturou Ludmila HLAVÁČKOVÁ – Petr SVOBODNÝ, *Dějiny lékařství v českých zemích*, Praha 2004.

70] Jan KILIÁN (Hg.), *Michel Stüelers Gedenkbuch (1629–1649). Alltagsleben in Böhmen zur Zeit des Dreißigjährigen Krieges*, Göttingen 2014.

testimony of a particular historical personality, Stüeler's memoirs can be an excellent source for research in the fields of sociology, psychology and psychiatry, the history of mentalities or social anthropology. Similarly, they can be appreciated by the history of medicine and, at least marginally, other disciplines (zoology, botany, metallurgy...).

Juliana Alžběta Sekerková ze Sedčic, převorka kláštera premonstrátek v Doksanech a spoluautorka válečných pamětí

Hedvika KUCHAROVÁ

Abstract: The essay focuses on the life and activities of Juliana Alžběta Sekerková of Sedčice. She was born 1615 in a noble family, probably non-Catholic. After the death of her parents she entered the Premonstratensian Canonry in Doksany (1636) where she later became prioress (1655). Her early life in the religious community was affected by the wartime's violence and danger which repeatedly forced the whole convent to leave Doksany. As prioress Juliana Alžběta was involved in a controversy between Vincent, Abbot of Strahov and Cyrill, Provost of Doksany on the side of the latter. Wartime and the following years (to 1683) were described in her chronicle which continued a previous chronicle by provost Nicholas. She also authored „Vitae“ of the Doksany canonesses of her time.

Key Words: 17th Century; Thirty Years' War; Religious Orders; Premonstratensians; Ecclesiastical Historiography

Původ a rodina

Juliana Alžběta Sekerková ze Sedčic se narodila 2. února 1615. Jejím otcem byl Fridrich Sekerka ze Sedčic, matkou Juliana Šliková. Z genealogických poznámek Bohumíra Daniela Wunschwitze víme o jejím bratru Kryštofu Karlovi a (možné) sestře Anně Kateřině, příbuzenský poměr k Julianě však není zcela jednoznačný. Wunschwitzovy údaje nemusí být korektní, i pro něj bylo zřejmě obtížné se v sekerkovských rodových liniích vyznat.^{1]} Zmíněná Anna Kateřina se provdala za Jana Jiřího de Geldenwigt a dcera, která z tohoto manželství vzešla, jménem Eleonora Kateřina, si později vzala Kryštofa Karla. Jednomu z jejich potomků, dceři Anně Julianě, adresovala doksanská převorka své genealogické záznamy, „*alle Ahne von Vatter und Mütter; so viel mir bewust seyndt*“. Přestože Wunschwitz neváhal na okraji opisu tohoto listu okomentovat Julianiny omyly, prozrazuje struktura genealogických poznámek leccos o rodinném prostředí a zázemí, které převorku v mládí a před vstupem do kláštera obklopovalo.

[1] Údaje uvedené v následujících odstavcích čerpám, pokud není uvedeno jinak, z fondu Wunschwitzova sbírka v Národním archivu (dále NA) v Praze. Sekerkům je věnován fascikl pod inv. č. 1333, kart. č. 42. Wunschwitz sice za rodiče Anny Kateřiny označuje Fridricha Sekerku a Julianu Šlikovou, ale ji samu mezi sourozence Juliany Alžběty nezařazuje, což svědčí o pochybnostech.

Julianina matka byla vdovou po Karlovi Libštejnském z Kolovrat, majiteli Libořic nedaleko Žatce. Druhý manžel pocházel z těsného sousedství, Sekerkům patřily Veletice a Měcholupy. Juliana zřejmě vyrůstala s nevlastními sourozenci z matčina prvního manželství, Vilémem Fridrichem a Polyxenou. Před Vilémem však porodila její matka ještě dva chlapece, kteří zemřeli krátce po narození a jejichž jména si Juliana buď už nepamatovala, nebo nepokládala za nutné uvést. S libořickými Kolovraty udržovala i po odchodu do kláštera pravidelné styky, protože svou neteř dokázala informovat o rodinné historii: Vilém Fridrich, který Libořice zdědil, se oženil s Annou Marií Colonnou z Felsu, z jejich četných potomků se dožili dospělosti synové Jaroslav Julius a Wolfgang a dcery Maxmiliána a Ludmila. Jaroslav zůstal na Libořicích a uzavřel sňatek s ženou z rodu Sekerků, Kateřinou Ludmilou hraběnkou Vršovcovou Sekerkovou. Řada jejich dětí zemřela v útlém věku, v době vzniku listu byli naživu dcera Marie Alžběta a synové Maxmilián Leo a Ferdinand Leonard. Tento údaj datuje vznik listu za rok 1679, kdy zemřel Jaroslavův nejstarší syn Vilém Jindřich.^{2]}

Z dopisu je evidentní silný důraz na matčinu, tedy šlikovskou rodovou linii. Juliana vyjmenovává prabáby své matky po přeslici i po meči, poměrně dobře (byť ne zcela přesně) je informovaná o sourozencích svého děda Viktorina Šlika, uvádí podrobnosti o další rodové větvi Jana Albína Šlika. Zprávy ze sekerkovské strany jsou méně košaté. Julianin dědeček Kryštof Sekerka ze Sedčic pocházel z více bratrů, měl však tetu jménem Hestera, která se provdala za člena rodu Kinských, s nímž měla čtyři syny. Jeden z nich, Radslav (v dokumentu zapsáno jako „Ratzky“), byl přímým předkem nejvyššího kancléře Františka Oldřicha hraběte Kinského, z čehož doksanská převorka dovozovala spřízněnost svého otce (a tedy i svoji) s aristokratem stojícím na špičce společenského žebříčku. Tradice byla v tomto směru v podstatě správná, byť ne úplně přesná: za Jiřího Vchynského z Vchynic se provdala Dorota Sekerková ze Sedčic a pradědem Františka Oldřicha nebyl jejich syn Radslav starší, ale jeho mladší bratr Jan Dlask.^{3]} Jenom z Wunschwitzových poznámek se dozvídáme, že Julianinou babičkou z otcovy strany byla Eva Údrčská z Údrče, dcera Zimunda Údrčského sídlícího na Třebívlicích, tedy příslušnice dalšího z rodů severozápadních Čech.

Nejasné kontury zpřesní doplnění dat. Karel Libštejnský z Kolovrat zemřel po 28. březnu 1605, kdy je datována jeho poslední vůle, a před 14. zářím 1606, kdy se jeho vdova s dětmi jmenovitě uvedenými v závěti, Vilémem Fridrichem a Polyxenou, ujala dědictví.^{4]} Julianu tedy dělilo od nevlastních sourozenců nejméně deset let. Svatební smlouva jejich rodičů byla podepsána

2] Viz rodokmen Kolovratů <http://www.genealogy.euweb.cz/kolowrat/kolowrat2.html#K> [cit. 19. července 2019].

3] Viz rodokmen Kinských <http://www.genealogy.euweb.cz/bohemia/kinski1.html> [cit. 19. července 2019].

4] NA, Desky zemské větší, Kvatern trhový nebeské barvy od 1606 do 1608, inv. č. 133, fol. F17–F20.

1. prosince 1613, takže se narodila jako jejich první dítě.⁵¹ Předchozí manželství Juliany Šlikové muselo vzhledem k narození čtyř dětí trvat nejméně čtyři až pět let, uzavřeno bylo nejpozději před 21. únorem 1601, kdy jí Karel Libštejnský již jako manželce zapsal na Libořicích věno a obvěnění.⁶¹ Pokud bylo nevěstě tehdy mezi 15–20 roky, blížila se na počátku 20. let 17. století k závěru fertlního období svého života; z toho lze usuzovat, že mezi Julianou a jejími vlastními sourozenci nebyl příliš velký věkový rozdíl. Jaroslav, syn Viléma Fridricha Libštejnského z Kolovrat a vnuk Julianiny matky, se narodil patrně kolem roku 1626.⁷¹ Zdá se, že ke znalosti předků vedla Julianu především matka (o tom by svědčila i informace o narození a brzké smrti dvou synů v prvním manželství, jež mohla být sotva známa někomu jinému), která pochopitelně tíhla ke šlikovské tradici. Sekerkové jsou zmiňováni ve spojení s nejvyšším kancléřem Kinským. Další údaje o otcově rodu, které Juliana zřejmě měla, nepovažovala za nutné předat své příbuzné v písemné podobě.

Tolik k Julianině nejbližší rodině. Její dětství však získá ještě zajímavější rysy, když se zaměříme i na vzdálenější příbuzenstvo. Sestra prvního manžela její matky, Anna Libštejnská z Kolovrat, se v roce 1598 provdala za Jáchyma Ondřeje Šlika, čelného představitele luteránství v Čechách.⁸¹ Manželství, z něž se narodily tři děti, po několika málo letech ukončila Annina smrt, poté se Šlik znovu oženil s Annou Kateřinou ze Smiřic, ovdovělou Vartemborskou (zemř. 1610), o níž se ucházel v říjnu 1604.⁹¹ Je lákavé si představit dvojí sňatek sourozenců, v němž se spojoval rod Libštejnských z Kolovrat s rodem Šliků (byť Jáchym Ondřej patřil k ostrovské větvi, zatímco Juliana k falknovské). Za těchto okolností je však poměrně obtížné připustit, že Kolovratova nevěsta nebyla luteránka.

Většina Julianiných příbuzných se aktivně zapojila do stavovského povstání na straně stavů. O Jáchymovi Ondřejovi, který se kvůli svému angažmá stal jednou z obětí exemplárního trestu a skončil svůj život na popravišti na Staroměstském náměstí, se není třeba zmiňovat. Jan Albín, syn jednoho z prastrýců Juliany Šlikové (pravděpodobně je příbuzenství jeho manželky Johanny z Wildenfelsu s její matkou, a tedy babičkou Juliany Alžběty, Alžbětou z Wildenfelsu),

51] NA, Desky zemské větší, Kvatern památný rozinový 2. od 1622 do 1623, inv. č. 194, fol. B4.

61] NA, Desky zemské větší, Kvatern trhový růžový od léta 1600 do léta 1601, inv. č. 130, fol. E1v. V roce 1628 zápis propustila, protože její syn Vilém Fridrich jí údajně částku zcela vyplatil.

71] Viz <http://www.genealogy.euweb.cz/kolowrat/kolowrat2.html#K> [cit. 19. července 2019]. Tento údaj koresponduje se soupisem poddaných podle víry, v němž Anna Marie Kolovratová rozená Colonna z Felsu udává v roce 1651 věk svých dětí následovně: 25 (Jaroslav Julius), 16 (Wolfgang), 12 (Maxmiliána) a 11 (Ludmila) let. Její vlastní věk byl 47 let. Magda ZAHRADNÍKOVÁ – Eva ŠTŘEJNOVÁ (ed.), *Soupis poddaných podle víry. Žatecko 2*, Praha 1997, s. 271–272.

81] Josef LUKÁŠEK, *Jáchym Ondřej hrabě Šlik*. Praha 1915, s. 11.

91] Marie KOLDINSKÁ – Petr MAŤA (ed.), *Deník rudolfinského dvořana. Adam mladší z Valdštejna 1602–1633*, Praha 1997, s. 92. Lukášek klade Šlikův druhý sňatek do roku 1603, je však pravděpodobnější, že se jedná o rok úmrtí Anny Šlikové.

byl jedním z direktorů a hostil v říjnu 1619 na svém sídle v Sokolově Fridricha Falckého při jeho cestě do Prahy.^{10]} Fridrich Sekerka usiloval jeho prostřednictvím odmítnout na podzim roku 1618 hodnost rytmistra ve stavovském vojsku, direktorové však tyto „výmluvy“ neakceptovali.^{11]} Za účast v povstání mu byla v roce 1623 konfiskována polovina majetku, mimo jiné i Veletice s tvrzí, dvorem a dvěma vinicemi, přestože je postoupil své manželce. 30. prosince 1624 udělil panovník Veletice Janu Kryštofovi svobodnému pánu Paarovi, Julianina matka se však nadále domáhala svého nároku, až nakonec musela být vystěhována. Kupní smlouva mezi Paarem a královskou komorou byla sepsána 8. února 1627 (jako bývalý majitel Veletic je v této smlouvě uveden Jetřich Sekerka, Fridrichovi měly patřit Měcholupy).^{12]} Revizní komise v roce 1629 jí přiznala alespoň pohledávku ve výši věna 10.000 zlatých.^{13]} Naopak Vilému Fridrichovi Libštejnskému z Kolovrat byla účast na povstání v roce 1623 prominuta. K propadnutí Libořic byl znovu odsouzen za účast na saském vpádu v roce 1631, obhájil však svou nevinu a statek mu byl roku 1637 vrácen.^{14]}

Sporé záchytné body Julianina dětství a života jejích rodičů vedou přirozeně k úvahám o konfesi či konfesích, které dívku formovaly, a o proměně konfesního prostředí v závislosti na situaci po porážce stavovského povstání a počínajícím rekatolizačním tlaku. Bez dalších údajů se pohybujeme v oblasti nepodložených hypotéz. Neznáme míru náboženské a politické angažovanosti členů její úzké rodiny, jejich vnímání nesmířitelnosti či naopak blízkosti jednotlivých vyznání, ani roli ve strategii rodových, příbuzenských a klientských sítí. Předpokladem pardonu pro Viléma Fridricha byla jistě (alespoň deklarovaná) ochota k věrnosti císaři a římské církvi, jedním z důvodů omilostnění patrně nízký věk „provinilce“ (v době povstání mu nejspíš nebylo ani dvacet) a závislost na mocnějších, politicky aktivních příbuzných. Jeho manželka Anna Marie Colonna z Felsu byla dcerou jednoho z vůdců stavovského povstání Linharta Colonny z Felsu (v čele stavovského vojska padl roku 1620) a sestrou Kašpara Colonny z Felsu, manžela Vilémovy sestřence Anny Sidonie (Sigunny) Libštejnské z Kolovrat. Kašpar Colonna bojoval na švédské straně; v roce 1638 však požádal císaře o milost a přešel k jeho armádě. Hlavním důvodem byly patrně nároky jeho

10] J. LUKÁŠEK, *Jáchym Ondřej hrabě Šlik*, s. 161.

11] Václav LÍVA (ed.), *Prameny k dějinám třicetileté války. Regesta fondu Militare Archivu ministerstva vnitra ČSR v Praze. Díl III. 1618–1625*, Praha 1951, s. 31.

12] NA Praha, Desky zemské větší, Kvaterní trhový proměnný barvy pro cizozemce od léta 1626, inv. č. 154, fol. C10–C12.

13] Tomáš V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618 I*, Praha 1882, s. 500. Je možné, že intabulace svatební smlouvy v roce 1623, v níž Fridrich Sekerka na svém majetku pojišťoval manželce věno ve výši 5.000 kop českých grošů, byla účelovým tahem, který měl zajistit alespoň část majetku.

14] T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618 I*, s. 289–290.

manželky na bohaté dědictví.^{15]} V této souvislosti získávají na zajímavosti údaje ze zmíněného soupisu poddaných podle víry. Sestavovatelka soupisu z panství Libořice, sama majitelka Anna Marie, uvádí mezi svým personálem čtyři nekatolíky: dva jmenovitě (devětačtyřicetiletého panského sládky Siemana Voigta, u nějž byla naděje na obrácení, a „beznadějný případ“ pětaticetileté Elisabeth Jungové), další dva, bez naděje na obrácení, anonymně, ve skupině zahrnující také ji osobně a její děti. Že by se tímto způsobem chtěla vyhnout výslovné lži ohledně své konfese a zároveň důsledkům plynoucím z otevřeného přiznání?^{16]}

Osvětlení Julianiných motivů ke vstupu do kláštera je opět krokem na značně nejistou půdu. Úvahy o konvertitce rozhodnuté k radikálnímu žití evangelních rad v řeholi, či o formativním a dnes nezjistitelném prožitku, jsou pouhými spekulacemi. V létě 1632 Julianě krátce po sobě zemřeli rodiče (otec 22. července a matka 12. srpna) a nemusela se tudíž ohlížet na jejich názor.^{17]} Daleko jednodušší je, byť hypoteticky, zodpovědět, proč volba mladé ženy uvažující o vstupu do kláštera padla právě na Doksany. Klášter tvořil přirozené centrum pro dívky tíhnoucí k duchovnímu stavu z Litoměřicka a Žatecka, sama Juliana se mohla v Žatci seznámit s premonstráty, kteří v osobě Ondřeje Mireca (Mirecus) působili ve městě od roku 1629.^{18]} Určité náznaky kontaktů mezi Sekerky a doksanským klášteřem před Julianinou obláčkou obsahují záznamy v doksanském nekrologiu; k němu se však dostaneme později.

Řeholnice a převorka

Data Julianina příchodu do kláštera jsou přesně známá z rukopisu, jehož (spolu)autorkou byla a jemuž se ještě budeme věnovat: do Doksán přišla 9. května 1636 a 7. dubna 1637 oblékla hábit.^{19]} Roční „kandidatura“ nebyla v kontextu tehdejší komunity výjimečná, nalezneme ale i opačné případy, kdy k obláčce došlo jen několik málo týdnů po příchodu. Konvent čítal něco přes dvacet řeholnic a měl za sebou několik nepříjemných válečných dobrodružství. Po vypuknutí

15] Alfons NOWACK, *Die Reichsgrafen Colonna, Freiherrn von Fels auf Gross-Strehlitz, Tost und Tworog in Oberschlesien*, Gross-Strehlitz 1902, s. 11–15 a s. 134.

16] M. ZAHRADNÍKOVÁ – E. ŠTREJNOVÁ (ed.), *Soupis poddaných podle víry. Žatecko 2*, s. 271–272.

17] Josef EMLER, *Necrologium Doxanense*, in: Zprávy o zasedání Královské české společnosti nauk v Praze, 1884, s. 118 a 121.

18] Hedvika KUCHAROVÁ – Jan PAŘEZ, *Strahovští premonstráti a rekatolizace. Přístupy a problémy*, in: Ivana Čornejová (red.), *Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci*, Praha 2003, s. 36–75, zvl. s. 54–60.

19] Národní knihovna (dále NK) Praha, sign. XVI G 6 – *Statuta oder Sätzeungen des heyligen Praemonstratenser Orden*, Julianina životní data na fol. 49.

stavovského povstání v roce 1618 došlo ke vzpouře klášterních poddaných a následné konfiskaci klášterního majetku direktoriem. Premonstrátky se uchýlily do lobbkovické Roudnice nad Labem, odkud se do kláštera vrátily až po vítězství císařských vojsk na Bílé hoře.^{20]} Dvacátá léta představovala spíše klidnější etapu, pamětihodnou pobýtem zbytků zakladatele řádu premonstrátů sv. Norberta v doksanských zdech od 11. prosince 1626 do 1. května 1627.^{21]} O účtě, kterou jim mohli v tomto období prokazovat v Doksanech věřící, se bohužel nedochovalo mnoho pramenů, ale *první barokní slavnost* přenesení světceva těla do Prahy na Strahov mohla být hypoteticky příležitostí (je však třeba dodat, že stejně tak jakákoli jiná), při níž došlo ke sblížení malé Sekerkové s řeholnicemi.

Při tažení saského vojska na Prahu v listopadu 1631 vtrhlo několik oddílů do klášterního areálu, kde vojáci začali s rabováním. Řeholnice byly dvojnásob bezbranné, protože tehdejší probošt Kryšpín Fuck včas utekl a provizor Václav Althaus byl zajat. Vojáci se dostali až do kůru, někteří nebohé ženy tloukli, jiní se je snažili okrást o řeholní prsteny. Tehdejší převorka Kateřina Mayerhofová ze šoku na místě zemřela. Její smrt však zřejmě zabránila dalším násilnostem, protože jeden z důstojníků řádění zastavil.^{22]} Nástupkyní v úřadu se 29. července 1632 stala Maria Salome Müllerová.

O životě této ženy máme k dispozici několik relativně přesných dat: narodila se o vigílii svátku sv. Jana Křtitele roku 1588, v necelých čtrnácti letech (5. února 1602) byla přijata do Doksan jako kandidátka duchovního stavu, obláčku měla na sv. Kateřinu 1604, řeholní sliby složila 27. prosince 1605 a téměř o osmnáct let později, 11. června 1623, společně s Hesterou Lobeskou^{23]} a Benediktou Castillianovou přijala závoj, čímž se završilo její řeholní zasvěcení.^{24]} Ve skutečnosti však toho o ní mnoho nevíme, především zůstává skryt vztah k Julianě Alžbětě. Pokud jde o mužské představené v době počátku Julianina pobytu v Doksanech, rozhodl se strahovský opat Kašpar Questenberg právě v roce 1637 pro změnu: dosavadní probošt Kryšpín Fuck byl kromě Doksan vytížen dalšími povinnostmi (mj. byl opatem milevským) a Václav Althaus byl nemocný. Jako kandidáta na probošta určil Norberta Amoena z Amelunxen, kterého řeholnice jednohlasně zvolily do tohoto úřadu. Amoenova instalace proběhla necelé dva týdny po Julianině obláčce, 19. dubna 1637.^{25]}

20] Strahovská knihovna (dále SK) Praha, sign. DC II 3bis – Urbanus VOITA, *Liber II. annalium Dogsanae ab anno 1601*, s. 9–12.

21] Cyril Antonín STRAKA, *Přenešení ostatků sv. Norberta z Magdeburku na Strahov (1626–1628). K třistaletému jubileu roku 1927*. Praha 1927, s. 73–78.

22] Cyril Antonín STRAKA, *Doksanský klášter za třicetileté války v Čechách*, Sborník historického kroužku 27, 1926, s. 3–4.

23] Není bez zajímavosti, že muž jménem Jan Lobeský, původem z Plzně, byl v roce 1585 hejtnanem chotěšovského kláštera. Jakub MÍRKA, *Majetkové poměry a správa kláštera Chotěšov ve druhé polovině 16. století*, *Minulostí Západočeského kraje* 52, 2017, s. 47–100, zvl. s. 63.

24] NK Praha, *Statuta*, fol. 34.

25] C. A. STRAKA, *Doksanský klášter*, s. 2.

Juliana byla „novým přírůstkem“ komunity po delší době: bezprostředně před ní vstoupila roku 1631 Lucie Agstellerová (sliby složila 1632), v roce 1630 Kateřina Duldová a Sofie Cortesová, stejně stará jako Juliana. Roku 1638 přišla Marie Viktorie Infeldová, poté až roku 1642 Felicitas Barbora Bintzová; v jejím případě se jednalo o poměrně pozdní povolání, bylo jí už 37 let.^{26]} Tato prodleva jistě souvisela s dalším válečným utrpením, které začalo v dubnu 1639. Na Květnou neděli (17. dubna) odvezl Amoen z obav před švédským vojskem celý konvent do Litoměřic, zakrátko nato však Švédové v čele s Johannem Banérem město obsadili. Když se situace poněkud uklidnila a bylo jasné, že švédská okupace nějakou dobu potrvá, povolil Amoen menší části sester, aby se pod vedením podpřevorky Kateřiny Tröstové vrátily v přestrojení do kláštera Rozdělení komunity zřejmě určovala i skutečnost, že v Litoměřicích žily sestry ve značně stísněných podmínkách. Juliana zůstala spolu s převorkou a zbytkem konventu ve městě, a to až do dubna 1640, kdy mohly odjet zpět do Doksán.^{27]} V závěru tohoto roku, na sv. Jana Evangelistu (27. prosince) složila řeholní sliby.

Druhá bitva u Breitenfeldu 23. října 1642 mezi vítěznou švédskou armádou Lennarta Torstenssona a císařskými vojsky vedenými arcivévodou Leopoldem Vilémem otevřela nepříteli opět cestu do Čech. Na sv. Martina dosáhl Doksán ustupující vojsko arcivévodovy patách se Švédy. Norbert Amoen se tentokrát rozhodl utéci se sestrami do Prahy (jistou roli v tom nejspíš hrála litoměřická zkušenost), neměl však žádná zvířata do záprahu. Po poradě s Marií Salome sestavila jedna ze sester (pravděpodobně sama Juliana nebo Anna Františka Sultzböcková) prosebný dopis, který byl arcivévodovi předložen. Sestrám bylo zapůjčeno čtrnáct koní, takže alespoň starší mohly jet na žebříniácích, doprovázel je jeden důstojník s devíti rejtary. Po strasti plné cestě (z kláštera byl odveden i dobytek) dosáhly po dvou dnech spolu s proboštem Amoenem Prahy a ubytovaly se na Pohořelci v domě U bílého koníčka. Dům však byl přeplněný, takže po krátkém čase se nastěhovaly do Questenbergovského domu na Hradčanech. Vyhnanství trvalo až do dubna 1644 a během něj zemřely v Praze čtyři sestry: Johanna Voltová, Anna Deutschová, konvrška Zuzana Ditzová a Dorothea Svatošová. 3. dubna se konečně vydal z Prahy konvoj pěti žebříniáků a čtyř povozů; sestry a Amoena doprovázel strahovský opat Kryšpín Fuck s kněžími Václavem Zelenkou a Cyrelem Hoffmanem, ustanoveným jako kaplan a zpovědník sester a klášterní provizor.^{28]}

26] NK Praha, *Statuta*, fol. 46 (Kateřina Duldová), 47 (Sofie Cortesová), 48 (Lucie Agstellerová), 50 (Marie Viktorie Infeldová) a 51 (Felicitas Barbora Bintzová). Kateřina Rosina Duldová byla jedním z dětí (měla bratra Vavřince Ondřeje a sestry Annu Marii a Alžbětu Reginu) císařského výběrčího mýta a měšťana na Pohořelci v Praze Kryštofa Duldeho, její volba doksanského kláštera tedy patrně souvisela se sousedstvím bydliště jejího otce a strahovské kanonie (Strahov kromě toho vykonával na Pohořelci postranní právo). Rodinné poměry vyplývají ze smlouvy mezi sourozenci kvůli rozdělení majetku z 18. června 1645. NA Praha, Řád premonstrátů Strahov (dále ŘP Strahov), kat. 172/1.

27] C. A. STRAKA, *Doksanský klášter*, s. 8–17, 81–92.

28] C. A. STRAKA, *Doksanský klášter*, pokračování ve Sborníku historického kroužku 28, 1927,

Již na začátku ledna 1645 však sestry s Amoenem znovu utíkaly do Prahy. Počasí bylo velmi mrazivé a Maria Salome odnesla třídní putování těžkou nemocí. Nejprve se ubytovaly v domě Benigny Kateřiny z Lobkovic, zakladatelky pražské Lorety. Ta však záhy prodala dům Bernardovi Ignácovi z Martinic a sestry se musely v květnu v nepřítomnosti probošta během půldruhého dne přestěhovat. Fuck jim zajistil nový příbytek v Aldringenovském domě, kde však mohly zůstat jenom do sv. Jakuba, takže definitivní útočiště našly opět v Quesenbergovském domě.^{29]} Zde setrvaly až do léta 1648. Během švédského vpádu na Hradčany a Malou Stranu byl Amoen oloupen, ale později se mu podařilo dosáhnout na generálu Königsmarckovi toho, že řeholnice mohly opustit Prahu a vrátit se do Doksan.^{30]} Na začátku září vyplenili švédští vojáci sídlo Julianina nevlastního bratra v Libořicích.^{31]}

Během posledních válečných let se klášter rozrostl pouze o Marii Hildgundu Lisovou nebo Lišovou (Lissin), jež vstoupila do Doksan v říjnu 1644 a na svatou Voršilu (21. října) 1649 složila společně s Felicitas Barborou Bintzovou, která ve světském oblečení obstarávala během pražského vyhnání sestrám nákupy a nutné pochůzky, řeholní sliby.^{32]} O měsíc později, na sv. Cecilii (22. listopadu) se konala velice (přijetí závoje) šesti sester: Anny Františky Sultzböckové, která vstoupila do kláštera v roce 1625 ve stáří třiceti let a o rok později složila sliby,^{33]} zmíněných Kateřiny Duldové, Sofie Cortesové, Lucie Agstallerové, Marie Viktorie Infeldové a Juliany Alžběty. Nejmladší Marii Viktorii bylo dvacet šest let, její spolusestry byly výrazně starší: Lucii bylo čtyřicet sedm, Kateřině třicet devět, Sofii a Julianě třicet čtyři a Anně Františce dokonce padesát čtyři. Od počátku 17. do poloviny 18. století se věk při velici pohyboval nejčastěji mezi 30 a 35, případně mezi 25 a 30 roky.^{34]} I vyšší věk řeholnic svědčí o vyšinutí z rytmu klášterního života během neklidných válečných let.

Zdá se pravděpodobné, že Norbert Amoen se slavnosti zúčastnil, nikoli však jako probošt, ale jako nedávno zvolený želivský opat. Pro doksanský

s. 50–53 a 122–125. Podrobnosti v rukopisu: NA Praha, ŘP Strahov, kniha č. 34 – *Ein Gedechnüss Schriftt das königliche undt junckfreüliche Stiff Doxan*.

29] C. A. STRAKA, *Doksanský klášter*, pokračování, s. 126–127.

30] Cyril Antonín STRAKA, *Švédové na Strahově a obležení Prahy r. 1648*, Sborník historického kroužku 18, 1917, s. 161–170.

31] Katrin KELLER – Alessandro CATALANO (Hg.), *Die Diarien und Tagzettel des Kardinals Ernst Adalbert von Harrach (1598–1667). Band 3: Diarium 1647–1654*, Wien 2010, s. 177. Podle Harrachova deníku vojáci „vysvlékli do košile paní toho místa, což byla jedna Sekerková, jednoho kavalíra, a kněze“.

32] NK Praha, *Statuta*, fol. 52.

33] Údaje k řeholnímu životu Anny Františky Sultzböckové viz tamtéž, fol. 44.

34] Hedvika KUCHAROVÁ, *Klášter premonstrátek v Doksanech v 2. polovině 17. a na začátku 18. století v zrcadle rukopisu XVI G 6 z Národní knihovny v Praze*, in: Ivana Čornejová – Hedvika Kuchařová – Kateřina Valentová (red.), *Locus pietatis et vitae*. Sborník příspěvků z konference konané v Hejnicích ve dnech 13.–15. září 2007, Praha 2008, s. 203–225.

konvent nejspíše představoval jeho odchod značnou ztrátu. Strahovský opat Kryšpín Fuck byl postaven před nutnost prezentovat sestřám nového probošta. O personálním nedostatku, zejména mužů vhodných pro vedoucí funkce, svědčí skutečnost, že volba padla na Mikuláše Plutzerera, který od roku 1643 zastával úřad administrátora statku Milevsko, a octl se tedy v čele prostorově dosti vzdálených institucí, z nichž každá sama o sobě vyčerpávala kapacitu představeného. Zatímco pozdější doksanský analista Urbanus Voita naznačoval, že Plutzer byl s Milevskem především v písemném styku (z čehož by implicitně vyplývalo, že sídlil v Doksanech),^{35]} byla pravdě blíže Juliana s formulací „*er auch zugleich Administrator zu Mühlhausen gewesen ist, er der meiste Theil aldorten geblieben und auch aldorten gestorben*“.^{36]} Plutzer mohl doufat, že bude po smrti Kryšpína Fucka odměněn mitrou milevského opata (tohoto titulu měl Fuck podle rozhodnutí tzv. *Tractatio Neoreischense* z roku 1643 užívat až do své smrti, poté mělo Milevsko získat nového, vlastního představeného), ale možná se v Milevsku prostě cítil lépe.^{37]} Asi nebylo těžké připadat si vedle Cyrila Hoffmana, jehož úlohu ve vedení hospodářství kláštera jak během války, tak během sedisvakance po Amoenově odchodu zdůrazňuje Amoen i Juliana a později Urbanus Voita, jako host. Vzhledem k Hoffmanově pozici a pravděpodobné důvěře, kterou v něj vkládala převorka, nikdo asi nevnímal Plutzerovu absenci příliš bolestně.

Mikuláš Plutzer zemřel v Milevsku v noci ze 7. na 8. října 1654.^{38]} Strahovským opatem byl v té době již více než rok Norbert Amoen, problémy s obsazováním některých funkcí však přetrvávaly stejně jako v době jeho předchůdce. V Milevsku se s provizorním stavem museli spokojit téměř dva roky, teprve Amoenův nástupce Bernard Sutor ustanovil po polovině roku 1656 jako tamějšího administrátora člena želivského konventu a zároveň svého rodného bratra Norberta.^{39]} V Doksanech se nabízelo daleko elegantnější řešení, a sice prezentovat sestřám jako probošta ke zvolení Cyrila Hoffmana, který se během deseti let s vedením ženské komunity i hospodářstvím kláštera důkladně obeznámil. Samy sestry byly při Amoenově návštěvě Hoffmanově volbě nakloněny, byť v konventu nepanovala shoda – podle Voity se dvě řeholnice proti volbě postavily, a tato skutečnost byla během dramatických událostí v 60. letech používána jako argument pro zpochybnění její platnosti.^{40]} Hoffman byl nicméně na svátek

35] „*Domino Crispino ordinante Administrator Monasterii Milovicensis permansit, ad quem etiam urgente necessitate Milovicenses scribebant et mandatis ejus obtemperabant*“. SK Praha, sign. DC II 3bis – U. VOITA, *Liber II. annalium Dogaanae ab anno 1601*, s. 84.

36] NA Praha, ŘP Strahov, kniha č. 34 – *Ein Gedechtnüss Schriftt das königliche undt junckfreüliche Stiffi Doxan*, s. 129.

37] K Plutzerovu působení v Milevsku Hedvika KUCHAROVÁ, *Milevská farnost v 17. století*, Jihočeský sborník historický 87, 2018, v tisku.

38] NA Praha, ŘP Strahov, kart. č. 326. Dopis Vavřince Weigla a Ondřeje Kellera Norbertu Amoenovi.

39] H. KUCHAROVÁ, *Milevská farnost*.

40] SK Praha, sign. DC II 3bis – U. VOITA, *Liber II. annalium Dogaanae ab anno 1601*, s. 85.

sv. Tomáše (21. prosince) 1654 zvolen sestrami proboštem a o dva dny později požádal konvent panovníka o jeho potvrzení v této funkci.^{41]}

Marie Salome Müllerová byla v té době těžce nemocná. Od začátku 50. let 17. století trpěla nemocí pohybového ústrojí, která jí znemožňovala chůzi, přesto se nechávala donést do chóru, aby mohla být přítomna na bohoslužbě („*auch an beyden Schenkeln 4 Jahre ein leydentlichen Schmerzen und offene Schaden gehabt, indoch sich vielmahl in das Chor tragen... bis auf die letzte Zeit bey dem Dienst Gottes erschienen und beygewehnet*“).^{42]} Zatímco tedy Plutzerova smrt přišla poněkud nečekaně, mohla převorka připravovat půdu své nástupkyni. Nejbližší spolupracovnice Müllerové již také dosáhly pokročilého věku – podpřevorce Kateřině Tröstové bylo pětasedmdesát, cirkátorce Hesterě Lobeské šedesát devět a novicmistrové Anně Kláře Schultzové čtyřiapadesát.^{43]} Už kvůli generační obměně bylo nutno hledat novou převorku mezi mladšími sestrami.

Mechanismus výběru převorky a obsazování úřadů nám zůstává do značné míry skryt, počátkem 18. století hrál klíčovou roli probošt, jistě však nikoli bez předchozího srozumění se sestrami.^{44]} V 50. letech 17. století si však zřejmě sestry převorku volily. Poslední čtvrtina roku 1654 tedy probíhala v Doksanech ve znamení horečného jednání o tom, kdo povede komunitu – nejprve jako nástupce zemřelého probošta, potom, mezi Marií Salome a Hoffmanem, o osobě nové převorky. Hypotéza, že Marie Salome měla k Julianě mimořádný vztah, má jedinou poněkud pochybnou oporu v rukopisu životů sester (k němu viz dále v textu tohoto příspěvku). Podle charakteristického písma byla písarkou a zčásti i autorkou po dobu svého působení v Doksanech právě Juliana, život Marie Salome v první vrstvě záznamů je jako jediný formulovaný v první osobě („bin ich“). Dosazení Juliany do úřadu převorky a související výměna úřadů je zaznamenána až v další vrstvě (ta však jako celek mohla vzniknout s odstupem několika let), samotný rukopis pak byl velmi pravděpodobně založen až po posledním návratu sester do Doksan. Je otázkou, jestli nejstarší vrstva je přepisem záznamů, kterým převorka Julianu pověřila, nebo jestli obě ženy na jejím sestavování spolupracovaly – tím by bylo možné vysvětlit i drobné odchylky v písmu, byť provedení vcelku vyhlíží velmi kompaktně. Rozlišit v ní dvě ruce – Marie Salome a Julianinu – se jeví jako sporné.^{45]} Marie Salome Müllerová zemřela 6. ledna 1655, o dva měsíce později, 7. března, byla Juliana dosazena do úřadu převorky. Její podpřevorkou se stala Anna Klára Schultzová (staričká Kateřina Tröstová zemřela v listopadu téhož roku), cirkátorkou Kateřina Duldová.

41] NA Praha, Archiv pražského arcibiskupství, kart. č. 2125.

42] NK Praha, *Statuta*, fol. 34v.

43] Tamtéž, fol. 35 (Kateřina Tröstová), fol. 36 (Hesterě Lobeská) a fol. 40 (Anna Klára Schultzová).

44] H. KUCHAROVÁ, *Kláster premonstrátek v Doksanech*, s. 219–221.

45] Příkladím se k názoru, že záznamy až do první poloviny 80. let 17. století psala pouze Juliana. Potvrzuje to i výrazně odlišné písmo dopisu Marie Salome Müllerové Kryšpinu Fuckovi z roku 1650. NA Praha, ŘP Strahov, kart. č. 170.

V roce 1656 zemřel strahovský opat Norbert Amoen. Jeho nástupci Bernardu Sutorovi byl popřán jenom krátký opatský úřad; po jeho smrti byl 11. listopadu 1658 do čela Strahovského kláštera zvolen Vincenc Makarius Frank. Začala tím jedenáctiletá éra sporů, které vedl Frank s řadou církevních i světských institucí, preláty české a moravské cirkárie nevyjímaje, ve snaze ne právě citlivým způsobem obhájit, případně na úkor jiných rozšířit práva Strahovského kláštera. Jedním z terčů se stal i Cyril Hoffman (není přitom vyloučeno, že napětí mezi oběma muži bylo staršího data, už vzhledem k Hoffmanově volbě do proboštského úřadu, považovaného za prestižní post). Rozbor sporu, v němž figurovala řádová generální kapitula, pražský arcibiskup kardinál Arnošt Vojtěch Harrach i místopředsednictví, by vydal na samostatnou studii. Jeho jádrem bylo definování práv strahovského opata vůči doksanskému proboštovi a konventu; skončil až smrtí obou protagonistů v roce 1669 (Cyril Hoffman zemřel 15. února, Vincenc Makarius Frank 21. listopadu). V naší souvislosti nás zajímá především role Juliany.^{46]}

Z dostupných pramenů je zřejmé, že stála na straně Cyrila Hoffmana a obhajoby práv doksanského kláštera. Byla však po celá 60. léta převorkou? Víme, že k jejímu sesazení Frankem došlo několik měsíců po Hoffmanově úmrtí v důsledku toho, že odmítla přistoupit na opatem vnucovaná pravidla volby nového probošta. Opat jí během své přítomnosti v Doksanech 30. července 1669 „exsolvi a prioratu“, nařídil rezignaci a vedení konventu prozatím svěřil podpřevorce Anně Kláře Schultzové, již měly pomáhat Marie Viktorie Infeldová a Concordie Wolfwiesserová.^{47]} Až do dalšího rozhodnutí nesměla Juliana opustit svou celu, stejný trest postihl i Lucii Agstellerovou. Pokořující situace trvala čtyři měsíce, k Julianinu osvobození a opětovnému uvedení do úřadu došlo až na začátku prosince, dva týdny po úmrtí strahovského opata.^{48]}

V zápisech týkajících se jejího vlastního života, psaných její rukou (ale stylizovaných ve třetí osobě), se však jako datum první rezignace uvádí 17. červen 1659 („*in Gegenwahr Herrn Herrn General Vicarii Mathei Paul undt Herrn Viti Roslers Visitatoris freywilliglich resiniret*“).^{49]} V tento den byla zároveň do úřadu převorky dosazena Kateřina Duldová, v letech 1655–1657 cirkátorka, od roku 1657 kantorka.^{50]} Bohužel, ani doksanské, ani strahovské anály průběh vizitace v Doksanech vůbec nezmiňují a Frankův deník se dochoval až od roku

46] Sporem se zatím nejpodrobněji zabývali bratři Václav a Antonín VINŠOVI ve strojopisu *Dějiny kláštera premonstrátek v Doksanech u Roudnice n. L.* z roku 1948, s. 276–307. Vinšové znali většinu relevantních pramenů, bohužel jejich práci z metodologického hlediska naprosto znehodnocuje skutečnost, že vůbec nepoužívali citační aparát.

47] SK Praha, sign. DJ III 1 – Vincentius Macarius FRANK, *Diarium actionum et occupationum*, s. 1099–1100.

48] V. a A. VINŠOVI, *Dějiny kláštera premonstrátek*, s. 305–306.

49] NK Praha, *Statuta*, fol. 49r.

50] Tamtéž, fol. 46r.

1661.^{51]} Vizitace klášterů v celé cirkárii probíhaly v návaznosti na provinciální kapitulu konanou mezi 11. a 16. květnem 1659 ve Schläglu a po odchodu z Doksan zamířili vizitátoři, generální vikář a zároveň opat kláštera sv. Vincence ve Wroclawi Matouš Paul a opat želivského kláštera Vít Rössler, na Strahov, který vizitovali od 20. června.^{52]} Hoffman se z provinciální kapituly omluvil. Do protokolu bylo zaneseno napomenutí, aby se příště nevyhýbal prospěšným řádovým setkáním, aby co nejdříve opatřil řeholnicím nové řádové breviáře, aby neustanovoval jako zpovědníky jiné než řádové kněze a sám nezastával trvale tuto funkci.^{53]}

Podle vlastních slov se Juliana vrátila do funkce 26. února 1666. Ani Frankův deník, ani doksanské či strahovské anály tuto událost nereflktují. Zůstává tedy otázkou, co o výměně rozhodlo – možná tlaky ze strany strahovského opata i probošta, způsobené probíhajícím sporem, a vyhrocující postoje jednotlivých sester, což Kateřinu Duldovou stavělo do neúnosně exponované situace, možná i zdravotní stav dosavadní převorky. Zemřela v předvečer svátku sv. Máří Magdalény (21. července) 1669, byť údajně před smrtí ležela pouze pět dní.^{54]} Nakažlivým onemocněním, „katarem“, trpěla v těch dnech větší část doksanského konventu. Frank osobně si Kateřiny cenil, byla to „výjimečně zbožná panna bezúhonného života a jednání, v různých sporech vždy věrná strahovským“.^{55]} Prosazoval-li Duldovou Frank, muselo mezi oběma ženami jistě vznikat kvůli odlišným postojům napětí. O týden později Frank sesadil Julianu, o jejím názoru na opatův zásah však vypovídá skutečnost, že ve svém životopisu toto druhé opuštění funkce vůbec nezmiňuje. Jak domácí vězení, tak prozatímní svěření pravomocí podpřevorce s pomocnicemi svědčí spíše o odmítnutí rezignace a po úmrtí probošta Hoffmana i Kateřiny Duldové o nedostatku vhodných zájemkyň, které by mohly na převorskou funkci s Frankovou podporou kandidovat.

Byť se v rámci sporu prezentuje Juliana jako sebevědomá žena, která nehodlala ustupovat podle jejího názoru nepřiměřeným požadavkům, jako představená asi byla pro většinu sester přijatelnou osobou. Převorkou totiž zůstala až do své smrti 10. prosince 1692. Zápis o jejím úmrtí v nekrologiu mimo jiné hlásá „*obedientiam Priorissae laudabiliter obivit*“.^{56]} Přežila tak ještě další dva

51] V Národním archivu ve fondu ŘP Strahov se pod inventárním číslem 25 dochovala kniha vizitací, ale až od roku 1670.

52] SK Praha, sign. DJ III 2 – *Annales Strahovienses 1140–1669*, s. 500. Ulrich G. LEINSLE, *Schlägl als Ort von Provinzialkapiteln und Prälatenkonventen 1642–1659*, in: Ulrich G. Leinsle – Petrus A. Bayer (Hg.), *Stift Schlägl. Beiträge zu Geschichte und Kultur*, Schlägl 2019, s. 111–136.

53] Johannes B. VALVEKENS (ed.), *Capitula Provincialia Provinciae Bohemiae, Moraviae, Austriae ac Silesiae O.Praem. 1641–1727*, Averbode 1960, s. 83.

54] NK Praha, *Statuta*, fol. 46v.

55] „*Virgo haec singulariter devota, integrae vitae et conversationis, Strahoviensibus inter diversae factiones semper fidelis*“. SK Praha, sign. DJ III 1 – V. M. FRANK, *Diarium actionum et occupationum*, s. 1096: záznam k 22. 7. 1669.

56] SK Praha, sign. DH II 28 – *Necrologium Doxanense (Julius – December)*, fol. 327r.

strahovské opaty (Jeronýma Hirnheim a Hyacinta Hohmanna) a čtyři probošty (Štěpána Kielmanna, Hyacinta Hohmanna, Dominika Girntha a Františka Waldhausera). Pokud mezi ní a spolusestrami existovaly v konkrétním období obtížně překonatelné třecí plochy, byl jejich příčinou zmiňovaný spor, v němž, jak lze předpokládat, oba mužští protagonisté záměrně štěpili skupinu žen a pokoušeli se je přesvědčit pro tu či onu stranu.

Dědictví paměti

Opis listu určeného Julianině neteři, zmíněný na začátku tohoto příspěvku, nám ukazuje doksanskou převorku v roli aktivní tvůrkyně rodové paměti. Uchovávaní *memoriae* Juliana tedy provozovala ve třech rovinách: čistě osobní, související s její příslušností k zemské šlechtě a s respektem k předkům v otcovské a mateřské linii; za druhé řeholní, vyplývající z její funkce převorky konventu a s předáváním a rozvíjením tradice společenství jako souboru jednotlivců putujícího v čase, jehož trvání však přesahuje omezenou dobu lidského života; a za třetí v rovině tvorby oficiální narace, která trvale zachycuje navenek (byť veřejnosti může být relativně uzavřený okruh čtenářů) „kanonický“ příběh řeholní instituce. Postupně budeme věnovat pozornost všem třem rovinám.

Rodová paměť

Kromě zmíněného listu genealogického obsahu je zajímavým svědkem rozvíjení Julianiny rodové paměti doksanské nekrologium. Středověký rukopis, datovaný do roku 1373, využívaly premonstrátky téměř tři sta let. V roce 1676 byl pergamenový svazek přepsán do nového dvousvazkového nekrologia a vyrazen z běžného užívání.^{57]} V nejmladší vrstvě středověkého nekrologia nalezneme šest záznamů o úmrtí vztahujících se (hypoteticky) k sekerkovskému okruhu:

- k 17. červnu paní Anna Kateřina Sekyrková (*domina Anna Kattarina Sekirkin*). Záznam postrádá vročení, následující záznam je vročen do 1642.^{58]}
- k 2. červenci urozená panna (*nobilis virgo*) Anna Juliana de Geldenwigt s vročením 1664 (v Emlerově edici chybně 1669)^{59]}
- k 22. červenci urozený pán Fridrich Sekerka (*generosus dominus*

57] Středověký rukopis Martyrologium et necrologium Doxanense je dnes uložen v Národní knihovně pod signaturou XIII D 25. Edici rukopisu vydal v roce 1884 Josef EMLER (viz pozn. 17).

58] NK Praha, *Martyrologium et necrologium*, fol. 59v (J. EMLER, *Necrologium*, s. 113).

59] NK Praha, *Martyrologium et necrologium*, fol. 60v (J. EMLER, *Necrologium*, s. 115).

Fridericus Sekerka) s vročením 1632. Pouze u tohoto záznamu je připojena formule *cuius anima requiescat in sancta pace*.^{60]}

- k 12. srpnu paní Juliana Sekerková rozená hraběnka Šliková (*domina Juliana Sekerkin nata comitissa de Schlikin*) s vročením 1632^{61]}
- k 17. srpnu slečna Polyxena z Kolovrat (*Polixena herula de Collovrat*), záznam je bez vročení^{62]}
- k 19. říjnu panna Leonora Sekyrková (*virgo Leonora Sekirkin*) s vročením 1634^{63]}

Záznamy o úmrtí blízkých příbuzných sester, zpravidla rodičů a sourozenců, jsou v nekrologiu poměrně častým jevem. Nešlo však o „automatickou“ záležitost na základě pokrevního příbuzenství, záznam indikuje duchovní sepětí s klášteřem a prokazovaná materiální i nemateriální dobrodiní. Tyto zápisy byly pořizovány během života sestry, nikoli zpětně. Sama Juliana zřejmě „přispěla“ (byť zřejmě ne vlastnoručně) do nekrologia záznamem o úmrtí svého polorodého synovce Jaroslava Julia Libštejnského z Kolovrat ke dni 18. září^{64]} a svého příbuzného Jana Jiřího de Geldenwigt k 30. listopadu (s vročením 1688).^{65]} Záznamy z třicátých let se tedy zdají naznačovat tehdejší poměrně úzké spojení části rodu Sekerků s doksanským klášteřem, jehož plodem bylo Julianino přijetí řeholního roucha.

Jsou psané shodným nebo minimálně velice podobným písmem indikujícím nepříliš vypsanou ruku, písařské obtíže však mohly být zčásti způsobeny nezvyklým psacím materiálem (pergamenem) a nutností přizpůsobit výšku písma. Jednoznačně lze identifikovat pouze Julianiny rodiče. Část zápisu týkající se úmrtí Julianina otce byla zřejmě vyradýrována a na místo původního textu bylo dopsáno „*Generosus Dominus*“ se jménem „*Fridericus*“ zasahujícím do okraje listu, příjmení „*Sekerka*“ na dalším řádku bylo zjevně součástí původního textu. Zápis o úmrtí slečny z Kolovrat zařazujeme do sekerkovského okruhu pouze na základě znalosti existence Julianiny nevlastní sestry. Panna Leonora a paní Anna Kateřina vzbuzují pochybnosti poněkud odlišným tvarem příjmení (*Sekerkin* x *Sekirkin*), ale sama Juliana se někdy podepisovala *Sekirkin*.^{66]} Jejich příbuzenský vztah k rodině doksanské převorky zůstává nezjištěn.

60] NK Praha, *Martyrologium et necrologium*, fol. 61v (J. EMLER, *Necrologium*, s. 118).

61] NK Praha, *Martyrologium et necrologium*, fol. 63r (J. EMLER, *Necrologium*, s. 121).

62] NK Praha, *Martyrologium et necrologium*, fol. 63v (J. EMLER, *Necrologium*, s. 122).

63] NK Praha, *Martyrologium et necrologium*, fol. 67v (J. EMLER, *Necrologium*, s. 133).

64] SK Praha, sign. DH II 28 – *Necrologium Doxanense*, fol. 161r: „*Obiit Anno Millesimo sexcentesimo octuagesimo sexto Illustrissimus Dominus Jaroslauus Julius Liebsteinsky a Kolowrat, Dominus in Lieboritz et Schelesen, Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis Consiliarius, Venerabilis Virginis Priorissae Julianae Dominus Patruelis.*“

65] SK Praha, sign. DH II 28 – *Necrologium Doxanense*, fol. 307r: „*A. 1688 30. Novembris obiit praenobilis et generosus Dominus Joannes Georgius a Geltenwigt.*“

66] V tomto tvaru je podepsaná na svém profesním lístku: NA Praha, ŘP Strahov, kart. č. 172. Formulí slibu psal Norbert Amoen z Amelunxen, na Julianě vlastnoručním podpisu je patrný přepis na tvar „*Sekirkin*“.

Logické závěry nabourává záznam o úmrtí Anny Juliany de Geldenwigt, za nímž následuje záznam o úmrtí tepelského opata Ondřeje Ebersbacha s vročením 1629, přičemž k zápisu Anny Juliany bylo na okraj připsáno vročení 1664. Jelikož jednotlivé záznamy byly psány za sebou, bez vynechávek a mezer, jeví se jako pravděpodobné vysvětlení, že údaj o Ebersbachově smrti byl doplněn až po roce 1664, při redakci nekrologia, která snad vedla k rozhodnutí celé jej přepsat. Anna Juliana mohla být dcerou z manželství Anny Kateřiny a Jana Jiřího de Geldenwigt, tedy převorčinou neteří, či o příbuznou jejího švagra; užití jména „Juliana“ však svědčí spíše první možnosti.

Bez znalosti mechanismu tvorby zápisů do nekrologia, zvláště v posledních desetiletích před jeho uzavřením, zůstává geneze záznamů Julianiných příbuzných nerozlučitelná. Pokud zápisy o úmrtí jejich rodičů vznikly skutečně roku 1632 nebo krátce po něm, před příchodem Juliany do kláštera, svědčily by o úzkém sepětí obou manželů s komunitou premonstrátek. Nelze však vyloučit ani možnost, že byly doplněny až později, na Julianinu žádost, nebo že je dokonce, již jako převorka, dopsala sama. Texty byly beze změny převzaty do nového nekrologia. Podařilo se jí bezděky tímto zakotvením členů vlastní rodiny v paměti řeholní instituce prozradit obavy o spásu duší během života ne zcela „pravověrných“ blízkých, jimž mohly modlitby doksanských řeholnic zajistit věčný život?

Paměť společnosti

Rukopisu uloženému v Národní knihovně v Praze a obsahujícímu životy sester věnovala autorka tohoto příspěvku již v minulosti pozornost.^{67]} Kodex kvartového formátu je sám o sobě konvolutem, první část tvoří německý překlad řádových statut určený sestřám a datovaný do období proboštského úřadu Hyacinta Hohmanna (1678–1679),^{68]} druhou část životopisy sester. Kdy byly obě části svázány dohromady, nelze říci. Jak už bylo dříve řečeno, iniciátorkou životů sester byla zřejmě Maria Salome Müllerová (záznam formulovaný v první osobě), písáčkou však byla Juliana Alžběta. Při podrobnější četbě záznamů zarazí skutečnost, že v nejstarší vrstvě nalezneme pouze jména sester, které zemřely po 11. únoru 1652 včetně, tedy po skonu Anny Františky Sultzböckové, jež řadu zesnulých zahajuje. Tyto okolnosti nicméně spíše potvrzují hypotézu, že kniha byla založena po návratu sester z válečných vyhnanství, jinak by se do ní jistě dostala i jména a životy sester zesnulých mimo klášter (poslední z nich byla konvrška Barbora Königová, která zemřela v Praze v Questenbergovském domě

67] Viz pozn. 34.

68] Ulrich G. LEINSLE, *Eine deutsche Übersetzung und eine Bearbeitung der Statuten von 1630 aus dem Frauenstift Doksany/Doxan*, *Analecta Praemonstratensia* 94, 2018, s. 71–88.

16. června 1646).^{69]} Julianino písmo lze snadno identifikovat až do počátku 80. let, bez přerušení jinou rukou, což svědčí o tom, že knihou disponovala i během převorského úřadu Kateřiny Duldové. Před polovinou 80. let se ruka mění. Lze předpokládat, že zhoršení zdravotního stavu už neumožňovalo Julianě vládnout tak dobře perem, byť tato změna mohla proběhnout později (za předpokladu, že záznamy byly doplňovány zpětně, s delší pauzou).

Jednotlivé životy zachycují data narození, příchodu do kláštera, obláčky, slibů, velace, ustanovení do důležitějších úřadů a úmrtí. Právě smrt byla příležitostí k sestavení uceleného rozsáhlejšího textu, který popisoval okolnosti odchodu z tohoto světa (ve spojitosti s ideálem *bonae mortis* křesťana vůbec a řeholníka zvláště) a ctnosti zesnulé. Osobnější vzpomínku věnovala Juliana prakticky každé řeholnici, jistou indicií naopak je, pokud tyto řádky chybí. Jde o čtyři nebo pět sester, mezi nimiž je i Kateřina Duldová. Pozorovatelnou tendencí je zestručňování zápisů od poloviny 80. let, kdy už Juliana nepsala záznamy vlastnoručně.

O předpokládané užší vazbě mezi Julianou a Marií Salome svědčí elogium, které sestavila nová převorka své předchůdkyni. Kromě podrobností o nemoci a smrti a chvály její zbožnosti shrnuje její statečnost během válečných vyhnanství: „...*sie hat viel gelietten in unterschiedlichen Feindes Vorfällen, viel Sorg und Kummernüs ausgestanden, und ihr geistl. Künder in den Fluchten treylich ermahnet und bey sammen gehalten, dass darinn keines zerstreyet noch verlohren worden, sondern durch alle Gefahr des Weges in ihr Profess Haus eingeführet...*“^{70]} Juliana si také cenila blízkých spolupracovnic Müllerové ve vedení kláštera; Kateřinu Tröstovou charakterizovala jako „*ein sehr andechtige Jungfrau*“.^{71]}

Válečné zážitky představovaly pro ženy, které v doksanském klášteře žily ve 30. a 40. letech 17. století, formativní zkušenost, která jejich generaci stmelovala a postupem doby se jistě stávala prvkem vydělujícím je od (ve smyslu mimořádného strádání, nebezpečí, a projevené odvahy a zbožnosti) mladších spolusester. Výslovně zmiňuje Juliana tyto zásluhy u Anny Františky Sultzböckkové: „...*sie bey Chur Sachsischen auch Panirischen und König Merksischen Einfallen viel Mühselikeit ausgestanden auch grosse Trey dem Closter und ihren geistlichen Schwestern erzeigt mit hin und wird schreiben ballt an diesen ballt an innen Obristen auch mündlich, die furiosische Soldaden gemilterdt und nicht gescheyet ob ihr ein Schaden begeben machte, sondern aus Lieb gegen allen ihren geistlichen Schwestern undt geistl. Mutter sich gern [...]* gewaget.“^{72]} Dalším případem byla Marie Viktorie Infeldová, od roku 1671

69] NA Praha, ŘP Strahov, kniha č. 33 – Norbert AMOEN, *Memoriae scriptum pro Deo sacratis virginibus ac canonissis Doxanensibus*, s. 228.

70] NK Praha, *Statuta*, fol. 34v.

71] Tamtéž, fol. 35r.

72] Tamtéž, fol. 44.

podpřevorka, které se dostalo uznání i za vedení chórového zpěvu. Infeldová zemřela v roce 1687 a záznam o jejím úmrtí již není zapsán Julianinou rukou, patrně se však na formulování elogia podílela.^{73]} O laické sestře Felicitas Barboře Bintzové převorka napsala: „*Diese Jungfrau hat in der Zeit der Flucht, so sie zu zweyen mahlen mitgewest als balt nach ihren ein Gang des Closters das ist 1642 und wirdt nach ihre Einkleydung in der Flucht wird in weltliche Kleider verkladet worden. Und dem Conuent zu nutzen in der Stat Prag zum einkäuffen undt anderen Vorrichtungen ausgeschibt worden.*“^{74]}

Velkou pozornost ovšem věnovala Juliana i úmrtím sester, k nimž měla zjevně bližší vztah. K Lucii Agstellerové, jež s ní zřejmě sdílela názory na diskutabilní zásahy opata Franka a spolu s ní byla v druhé polovině roku 1669 postrestána, si zapsala popis jejího umírání, jemuž byla přítomna, poznamenaného domněnkou tehdejšího probošta Dominika Girtha, že Lucie tak brzo neumře, a proto není třeba spěchat na viatikum, a on sám se může zúčastnit procesí na den sv. Marka, aniž by odchod řeholnice z tohoto světa zmeškal.^{75]} Velmi pozitivní hodnocení vložila i do vzpomínky na Marii Concordii Wolfwiesserovou: „*In ihren Leben wahr sie ein fromme Gottselige andechtige Jungfrau, die Gehorsamb absonderlich ergeben undt was das fürnemste ist einträchtig stil und fridsamb mit allen ihren Schwestern.*“^{76]} O něčem vypovídá, že lidsky přátelské vztahy měla – alespoň podle elogií – i k sestřám, které byly po jejím druhém sesazení pověřeny vedením komunity. Opoziční křídlo asi zaniklo smrtí Kateřiny Duldové a tváří tvář nevyzpytatelným Frankovým plánům ohledně volby nového probošta po Hoffmanově smrti se sestry semkly dohromady.

Ať už byl podíl Marie Salome na založení knihy jakýkoli, určující podobu jí vtiskla Juliana. Tímto způsobem kultivovaná paměť řeholního společenství vykračuje z rámce jmen připomínaných ve středověkých nekrologiích k individualizovaným vzpomínkám v horizontu duchovního životopisu, kde jsou klíčovými momenty růst v Bohu, služba společenství a „narození pro nebe“ – smrt. Ukázněná pisatelka pak přechází mlčením okamžiky a vlastnosti, které vnímá negativně nebo odsuzuje; životopisy nejsou dějinami sporů v konventu. Tmelícím tématem nejstarší vrstvy se stalo válečné utrpení a zásluhy jednotlivých sester v tomto nebezpečném času. Juliana v tomto směru rozvíjí kronikářské texty Norberta Amoena z Amelunxen, vzpomínky spojuje s jednotlivými, konkrétními jmény.

Otázkou přirozeně zůstává, jaká byla funkce knihy v rámci konventu, zda sloužila pouze pro zápisy vyhotovované převorkou nebo jí pověřenou sestrou, nebo zda se z životů i četlo. Prokazatelně ji však na začátku 20. let 18.

73] Tamtéž, fol. 50v.

74] Tamtéž, fol. 51.

75] Tamtéž, fol. 48v.

76] Tamtéž, fol. 56v.

století použil při práci na doksanských análech Urban Voita, který opsal překlad řádových statut a na základě životů sestavil tabelární přehled sester.^{77]} V té době byl rukopis ještě „živý“, sestry do něj stále zapisovaly v Julianiných intencích. Posledním regulérním záznamem byla velace Rosalie Geylové a Sidonie Foitové 8. září 1734. Do rukopisu pak byla sporadicky doplňována úmrtí sester (naposledy z roku 1755), ale jako takový byl opuštěn. Je otázkou, jestli se tak stalo kvůli založení nové knihy, která se do dnešních dnů nedochovala (lze předpokládat, že by si ji v roce 1782 odnesly sestry ze zrušených Doksan), nebo kvůli malému zájmu převorky a sester o tuto formu, která snad mohla být vnímána již jako nevyhovující.

Historiografka

Dříve, než budeme analyzovat, v jaké míře a jakým způsobem se Juliana realizovala jako historiografka svého kláštera, nebude od věci připomenout si vývoj doksanské historiografie v raném novověku jako takové. Na jejím počátku stojí dvě německy psané kroniky Norberta Amoena z Amelunxen, které na širším pozadí válečných událostí líčí utrpení a vyhnanství sester v letech 1632–1648. Těžiště spočívá v době, kdy zastával úřad doksanského probošta, věnuje se však i období, které mohl znát z autopsie (od roku 1629 byl ve Strahovském klášteře pomocníkem novicmistra, od 1633 podpřevorem). Naopak, i když zmiňuje počátek stavovského povstání v roce 1618, úplně pomíjí vše, co se v této době odehrálo v Doksanech.^{78]}

Sporem mezi opatem Frankem a proboštem Hoffmannem utrpěla doksanská historiografie těžkou ránu. Kdokoli by se po roce 1670 pokoušel psát dějiny kláštera, musel by k poměrně čerstvým událostem, interpretovaným pamětníky jistě různým způsobem, zaujmout stanovisko a možná jítit staré krivdy. Nový impuls dostalo v Doksanech psaní historie až za probošta Josefa Míky (v úřadu 1709–1733). Vzdálenost padesáti let byla už dostatečně dlouhá na to, aby mohly být tehdejší události posuzovány nezaujatě a s chladnou hlavou. Nicméně Míka ponechal zpracování analů svému spolubratrovi Urbanu Voitovi, faráři na doksanské inkorporované faře v Kmetiněvsi, a jeho rukopis z počátku 20. let 18. století hojně využil v knize *Das ruhmwürdige Doxan*, vydané u příležitosti stého výročí přenesení ostatků svatého Norberta (do Doksan) v Litoměřicích roku 1726.^{79]} Přes analistické snahy probošta Benedikta Bayera z let 1733–1742

77] SK Praha, sign. DC II 3bis – U. VOITA, *Liber II. annalium Dogaanae ab anno 1601*, s. 240–246.

78] Obě kroniky převyprávěl Cyril Antonín Strka ve výše citovaném článku *Doksanský klášter za třicetileté války v Čechách*. Příspěvek byl zamýšlen jako zveřejnění dosud neznámých faktů k poměrům během válečných let, přičemž rukopisy jako takovými se autor nezabýval.

79] SK Praha, sign. DC II 3 a DC II 3bis – Urbanus VOITA, *Liber I. annalium a Liber II. annalium*. Josef MÍKA, *Das ruhmwürdige Doxan*, Litoměřice 1726.

venašel Voita stejně pilného pokračovatele, a proto byla další kniha doksanských *memorabilií* založena až v roce 1773, necelých deset let před zrušením kláštera.^{80]}

Hlavním Julianiným inspirátorem byl zjevně Norbert Amoen z Amelunxen. Jeho kronikářské záznamy z období třicetileté války se dochovaly ve dvou rukopisech, které však nemají zcela stejnou strukturu.

Rukopis uložený dnes pod inventárním číslem 33 ve fondu Řád premonstrátů – Strahov v Národním archivu obsahuje Amoenovy paměti k letům 1618–1648, *series* doksanských proboštů, soupis doksanských sester (poslední je zmíněná Barbora Königová) a inventář doksanských privilegií.^{81]} Rukopis s inventárním číslem 34, uložený tamtéž, obsahuje Amoenovy paměti, avšak pouze do roku 1640. Od roku 1642 v nich pokračovala Juliana Alžběta, jež je dovedla až do roku 1683. Proboštův text je Amoenovým autografem a je datován do roku 1642.^{82]} Texty byly primárně určeny sestřám: „*Man hette dießes undt andere Sachen auf lateinisch beschrieben, weile es aber die Junckfrauen Christi nicht verstanden hetten, also hab ich mihrs belieben laßen, teutsch aufs Papir zu setzen, damit die Junckfrauen Gott danckbahr sein, wan si leßen werden undt zu gemuht sehen, wi wunderbahrlich si bis dato erhalten in so schweren Kriegen.*“^{83]} Dvojí provedení by napovídalo, že jeden rukopis (patrně č. 34) měly sestry v konventu, zatímco druhý sloužil proboštovým potřebám (svědčil by o tom i inventář privilegií).

Julianin text zjevně vznikl postupně, v několika celcích, napsaných s časovým odstupem. Poslední události zaznamenala po 22. květnu 1683 a tato datace dobře koresponduje se skutečnostmi zjištěnými v rukopisu životů sester. Písmo osmašedesátileté ženy je neroztřesené, pevné; můžeme se tedy domnívat, že zlom, který jí znemožnil dále psát, přišel náhle a nečekaně. Zatímco v záznamech týkajících se sester pokračovala Julianou instruovaná náhradnice, kronika zůstala bez pokračovatelky. Sám text má několik částí, které se liší svým charakterem i žánrem. Na válečnou kroniku navazují de facto *gesta praepositorum*, s výjimečnou pozorností věnovanou Cyrilu Hoffmanovi. Ke zprávě o jeho úmrtí, stejně jako k úmrtí Štěpána Kielmanna, je připojen seznam sester. Do tohoto textu je vložena zpráva o onemocnění a zázračném uzdravení doksanské řeholnice Maxmiliány Zásmucké vztahující se k rokům 1677–1678. Zprávu o moru k roku 1680 obohatil soupis počtu poddaných, které nákaza zahubila v jednotlivých vesnicích kláštera.

80] NA Praha, ŘP Strahov, kniha č. 35 – Gabriel A. SCHÖTTNER, *Memorabilium Doxanensium continuatio ab anno 1773*.

81] NA Praha, ŘP Strahov, kniha č. 33 – Norbert AMOEN, *Memoriae scriptum pro Deo sacratis virginibus ac canonissis Doxanensibus*.

82] NA Praha, ŘP Strahov, kniha č. 34 – *Ein Gedechnüss Schriftt das königliche undt junckfreüliche Stifft Doxan*. Julianin text se nachází na s. 119–142 a následně (od smrti Jeronýma Hirnheimy) na s. 153–155.

83] NA Praha, ŘP Strahov, kniha č. 33 – N. AMOEN, *Memoriae scriptum*, fol. 228v.

I když identifikace písarské ruky je nesporná, lze si položit otázku po míře Julianina autorství vzhledem k jednotlivým částem. Straka zastával názor, že základem válečné kroniky mohly být paměti Marie Salome Müllerové.^{84]} Spíše můžeme uvažovat o určité formě kolektivního autorství, kdy jeden člen společenství propůjčí písemnou formu vzpomínkám, které jsou v komunitě sdílené a k nimž všichni přispívají podrobnostmi. Tento způsob zaznamenání události objevíme během pronásledování řeholí komunistickým režimem ve 20. století.^{85]} Počínaje událostmi 50. let 17. století můžeme za autorku považovat Julianu.

Historie válečných utrpení psaná Julianinou rukou začíná útekem do Prahy v listopadu 1642, dále líčí poměry v Doksanech během nepřítomnosti sester a úmrtí kaplana Michaela Vogta, který v únoru 1644 nešťastnou náhodou spadl do Ohře a utopil se. Vyjmenovány jsou čtyři sestry, které zemřely během pražského pobytu v letech 1643–1644. Poměrně podrobně je popsán návrat do Doksán v dubnu 1644. Sestry tehdy kromě strahovského opata Kryšpína Fucka doprovázel také Cyril Hoffman, ustanovený do funkce zповědníka a provizora. Navazuje vypravování o útěku v lednu 1645, komplikace s ubytováním v Praze a pokus o obnovu alespoň omezeného hospodářství v Doksanech, který podnikl Hoffman v Amoenově režii. Pisatelka potom přechází rovnou k přepadení Prahy švédskými vojsky v létě 1648, k líčení obtíží, které z toho sestrám vzniklo, a k odchodu z obsazeného města do Doksán. Vypravování se soustředí výhradně na události, které se bezprostředně týkaly konventu, chybí pasáže o celkové válečné situaci, jimiž rámoval svůj text Amoen. Hlavním tématem jsou odchody a návraty, nebezpečné cesty do vyhnanství a hledání útočiště; život konventu v dočasných obydlích nemá v popisu prostor. Je to koncept opakované záchrany, kterou Bůh poskytuje v nebezpečí – vyhnání z domova.

Důvodem pro zaznamenání druhé verze válečných zážitků, viděných z perspektivy sester, mohlo být rozdělení obou rukopisů. „Julianin“ svazek (dnes inventární číslo 34) sepsal Amoen před událostmi podzimu 1642, potom zřejmě nikdo neměl ke kronikářské činnosti chuť ani příležitost. Rukopis byl částečně opsán do svazku, který má dnes inventární číslo 33 a v tomto svazku v líčení událostí od roku 1640 až do roku 1648 opět pokračoval Amoen vlastnoručně, patrně až v závěru svého působení v Doksanech. Je otázkou, zda vůbec byla tato druhá verze sestrám po Amoenově odchodu do Želiva dostupná a zda se proto převorka Maria Salome nerozhodla doplnit s pomocí Juliany neúplnou první verzi. To je ovšem pouhá hypotéza. Mezi popisem návratu komunity do Doksán v roce 1648 a odchodem Amoena v roce 1649, na nějž plynule navazují řádky o působení probošta Plutzer a volbě Cyrila Hoffmana, není žádný viditelný

84] C. A. STRAKA, *Doksanský klášter*, s. 1.

85] Jedná se o vzpomínky na likvidaci klášterů a internaci řeholníků po dubnu 1950, uložené v Archivu Královské kanonie premonstrátů na Strahově v pozůstalosti Tadeáše Zdeňka Řeháka. Na základě určení rukopisu byl jejich autorem Gabriel Vlastimil Kofroň, kombinuje zde však své vlastní vzpomínky se zážitky spolubratří z různých míst.

šev, přinejmenším závěrečný úsek vyprávění o válečných dobrodružstvích přes zmínku o Plutzerově úřadu až k podrobnému vypsání Hoffmanových zásluh, jeho úmrtí a pohřbu, tvoří jeden celek, zakončený uprostřed stránky slovem *Amen*. Je proto možné stejně dobře přijmout hypotézu, že celek vznikl až v roce 1669, pro Julianu kritickým, a je dílem její koncepce, v níž válečné bědy a střídání proboštských úřadů netvoří pouhou chronologickou souslednost. Dovyprávěný válečný příběh je logickým východiskem Hoffmanova poslání, jímž je obnova válkou zdecimovaných Doksan. Hoffman se tohoto úkolu zhostí se svědomitostí a věrností a rozmnoží majetek kláštera (tento aspekt ležel Julianě i v zápisech věnovaných Kielmannovi, Hohmannovi a Girnthovi zvláště na srdci), což ho staví na čestné místo v řadě proboštů; mezi řádky: bez ohledu na všechny Frankovy útoky a zpochybňování pravomocí probošta.

Zvláštní místo má v textu poměrně rozsáhlý popis Hoffmanova úmrtí a pohřbu. Probošt zemřel 15. února mezi sedmou a osmou ráno. Předtím se vyzpovídal kapucínovi Metodějovi, jehož zároveň žádal, aby za něj sloužil mši a k přijímání mu podal čerstvě konsekrovanou hostii. Smrt však přišla rychleji, než čekal, duši vydechl během posledního pomazání, a zpovědník sloužil rekviem. Ještě téhož večera bylo proboštovo tělo uloženo do rakve a rakev vystavena v kapli sv. Kandida po celých deset dní, aniž by kdokoli cítil zápach rozkládajících se tkání. Pohřeb se konal až 25. února za přítomnosti dvou strahovských a dvou želivských kněží a několika kapucínů. Byl jasný den, ale když vynesli rakev z kostelních dveří, náhle se zataáhlo a zvedl se silný vítr. Poté, co s rakoví obešli klášter a jinými dveřmi ji vnesli do kostela, vítr se utišil a na obloze se objevila veliká duha, která se rozpínala od vinice napříč nad kostely a místem, kde byl hrob, až k probošství, „*s krásnou, zázračnou a neznámou jasností*“ až asi do pěti hodin. Tento úkaz vzbudil ve všech přítomných útěšné pocity a považovali duhu za znamení milosti Boží. Téhož dne po večeři, když se začalo stmívat a řeholnice se odebraly do svých cel, spatřily ty panny, které to mohly ze svého příbytku upozorovat, že kostelní okna jsou plná světla. Pochopitelně se ulekly, jestli sakristánky nezapomněly zhasnout svíce. Obě sestry pověřené tímto úřadem, Johanna a Uršula, se vydaly do chóru. Nenašly žádné rozsvícené svíčky, ale spatřily, že světlo se šíří od koberce, jímž byl přikryt proboštův hrob, jako kdyby koberec hořel. Poslaly tedy do kostela, ale sakristán žádný oheň ani škody nenalezl. Tentýž úkaz se opakoval ještě 7. března. Sedmý den po pohřbu se objevila na oltáři v kapli sv. Kandida zapálená svíčka, a nikdo nedovedl říci, kdo ji zapálil. „*Věříme tedy, že ho milosrdný Bůh vzal k sobě a na věčnosti mu dal věčnou odměnu,*“ uzavírá Juliana.^{86]}

Podstatné je nejenom to, co Juliana napsala (tedy že na základě různých znamení je zřejmé, že Bůh přijal probošta milostivě do nebeského království, a že – implicity – by strahovský opat Frank neměl být k zesnulému a jaksi

86] NA Praha, ŘP Strahov, kniha č. 34 – *Ein Gedechnüss Schrifft*, s. 132.

v druhé řadě i k doksanskému konventu tvrdší než Všemohoucí), ale i to, co nenapsala. Frank se dozvěděl o Hoffmannově úmrtí již 16. února, ale zakázal, aby tato zpráva byla na Strahově ohlašována.^{87]} Písař strahovských análů Adrian Zorn vyjmenovává Hoffmannovy prohřešky („*Strahoviensi Matri suae diversa litium, et confusionem fastidia, et incommoda causavit, exteros in nostram ignominiam pro capellanis admisit, Strahovienses fratres suos cum despectu expedit, sacras virgines Strahoviae praesertim affectos graviter afflixit, rancore ferme usque ad finem vitae continuato*“^{88]}) a uvádí, že proto bylo zakázáno zvonit za něj při *officium defunctorum* zvony.^{88]} O tom však není v Julianině rukopisu ani zmínka, stejně jako o průběhu celého sporu, ani o jejím sesazení a domácím vězení v roce 1669. Až s odstupem shrnula vše do dvou odstavců, zamlčujíc přítom zcela svou roli, spolu se smírným řešením po Frankově smrti a po zvolení Jeronýma Hirnheimera do úřadu strahovského opata: sestry si mohou volit probošta, strahovský opat jim ovšem vždy navrhne tři vhodné osoby, z nichž si mohou vybírat. Toto mlčení lze pokládat za plod taktu i moudrosti ženy, pro niž osobně byly události 60. let 17. století příliš živé, než aby rozjitřovala stará nedorozumění – zejména když jistě znala slabé stránky a (nezdravé) ambice všech aktérů. Svou náklonnost Cyrilu Hoffmanovi, který jí byl jako zastávce privilegií a práv jejího kláštera bližší, dala najevo jinou formou, odhalující se čtoucímu plně až se znalostí všech okolností.

Závěr

V uměleckých sbírkách Strahovského kláštera se dochoval portrét, který podle tradice představuje Julianu Alžbětu.^{89]} Malba zobrazuje ženu středních let s živýma očima a mírným úsměvem, obrácenou čelem k divákovi. Řeholní roucho prozrazuje módní vlivy 17. století, patrné především ve skládaném límci a zvláštním způsobem upevněném černém závoji. Žena pohodlně sedí, objemný bílý hábit stažený v pase přes škapulír širokým cingulem se blíží siluete dobového profánního ženského oděvu. Levá dlaň spočívá nad levým kolenem, pravé předloktí se opírá o stolec s rozloženými nepopsanými papíry, písářským náčiním a pečetičkou, prsty pravé ruky drží pero. Celek vzbuzuje dojem, jako by se řeholnice právě odvrátila od rozepsaného textu, aby odpočinula očím a promyslela si další formulaci, než začne nový list.

87] SK Praha, sign. DJ III 1 – V. M. FRANK, *Diarium actionum et occupationum*, s. 1035: „*Renunciatum fuit pridie Praepositum Doxani obiisse, sed inhibitum ne quid in Strahoviensi renunciaretur.*“

88] SK Praha, sign. DJ III 2 – *Annales Strahovienses 1140–1669*, s. 636. Sama zpráva je dost zvláštní v tom, že ve větě o zákazu zvonění je místo Hoffmannova jména uvedeno jméno Václava Vočického, který zemřel 21. ledna a o němž se anály vyjadřují veskrze pochvalně. Nejspíše se jedná o (záměrnou?) písářskou chybu.

89] Zde inv. č. O446.

Atributy, které si portrétovaná jistě sama vybrala, mluví pro správnost identifikace. Stěží by jiné předměty mohly Julianu charakterizovat lépe jako strážkyni a aktivní tvůrkyni řeholní i rodové paměti, znalou funkcí a forem písemné fixace minulých i aktuálních událostí, která spojuje minulost s přítomností a budoucností daleko přesněji a trvaleji než ústní tradice, a která, vykročíme-li z toku lineárního času, uchovává a usnadňuje také způsob komunikace člověka, ať jedince nebo společenství, s Bohem. Generace předků a jejich činy určovaly místo, jež zaujímalá Juliana a její příbuzní ve světě; a znalost předků tradovaná v rodině a stavovské společnosti vytyčovala závazky k potomkům. Jména v nekrologiu opakovaná při modlitbách převyšovala linii pokolení v komunikaci, která oběma stranám, zesnulým i žijícím, dopomáhala dosáhnout věčné blaženosti. Životy doksanských sester v komemorativní rovině připomínají konkrétní ctnosti a projevy věrnosti společenství konkrétních žen zasazených v konkrétní době; ve vertikální „nadčasové“ rovině se jedná o konstrukci ideální klášterní komunity, jejíž tvůrkyně, žena podléhající antipatiím a afektům jako všichni ostatní, pomlčí o slabých stránkách a negativních vlastnostech svých spolusester, protože soud náleží pouze Bohu.

Doksanskou kroniku z let 1642–1683, ucelený historiografický tvar a z našeho hlediska tedy nejvíce ambiciózní Julianin počín (pro léta 1648–1683 je to jediný soudobý narativní text o historii Doksan), můžeme rozdělit na dvě části. První pro válečná léta, kde byla Juliana patrně jenom spoluautorkou, zaznamenává strádání konventu, který se ale znovu a znovu vrací do válkou vypleněných Doksan. Při sepisování činů proboštů z let 1648–1683 je Juliana méně v roli oslavující historiografky, než v roli představené, které z „mateřského“ úhlu pohledu náleží posouzení toho, jak „otcovsky“ plní jednotliví probošti své povinnosti vůči svěřenému konventu. Podobně jako v životech sester se vyhýbá třecím plochám. Její metodou je vystižení pozitivních momentů, zachycení toho, oč byl klášter obohacen, bedlivým zrakem pečlivé paní domu. Se čtenářem vede tichý, náročný dialog: podstatné je nejenom to, co se čte, ale také to, co napsáno *není*. Teprve propojení zaznamenaných událostí a záměrných zámlk zobrazuje minulou skutečnost v autorčiných intencích.

Život Julianiny generace rozhodujícím způsobem ovlivnila vleklá válka. Juliana s ní byla konfrontována od útlého dětství, podle všech indicií ji však vnímala v té době prizmatem strany, jejíž příznivci později vkládali své naděje do nepřátel doksanského kláštera (pomineme-li skutečnost, že v reálné rovině bylo nepřitelem *jakékoli* vojsko). Konfesní situace její rodiny, její proměny a okolnosti, které přispěly k Julianinu rozhodnutí vstoupit k doksanským premonstrátkám, nám zůstávají skryté. Válečné zážitky mladé ženy lze rekonstruovat právě počínaje jejím vstupem do kláštera. Strádání sester mělo také své světlé momenty: přinejmenším rozhodnutí probošta Amoena sepsat traumatizující zážitky

pro poučení a povzbuzení dalších generací řeholnic. Nebudeme snad daleko od pravdy, přijmeme-li hypotézu, že pro mladou ženu byl její představený v tomto směru inspirací, a snad on sám společně s převorkou Marií Salome povzbuzovali její sklony. Válečné zážitky zároveň komunitu stmelovaly a v pozdějších letech toto vědomí bezesporu upevňovalo sounáležitost těch, „kdo to zažili“. Je možné, že Hoffmanovo sebevědomí zčásti pramenilo z jeho nepromlčitelného podílu na ochraně a obnově Doksany a vzpomínky na to se později staly základem pro Julianinu skrytou apologii.

Na závěr je třeba zdůraznit, že oba Julianiny rukopisy (její autorství zápisů v nekrologiu, byť pravděpodobné, zůstává v hypotetické rovině) jsou anonymní. Určit se je podařilo víceméně náhodou, na základě několika Julianiných vlastnoručních dopisů.^{90]} V prostředí druhého kláštera premonstrátek v barokních Čechách, Chotěšova, se podobné texty psané sestrami nevyskytují. Juliana Alžběta se tak svou historiografickou činností vymyká svému řádovému okruhu, její souputnice v tomto směru ale můžeme hledat u svatojiřských benediktinek, karmelitek nebo členek řádů františkánské rodiny.^{91]}

Juliana Alžběta Sekerková of Sedčice, prioress of the Premonstratensian Canonry in Doksany, as the author of a chronicle from Thirty Years' War

Summary

In the 17th and 18th century only a few historiographical sources originated in the female Premonstratensian canonry in Doksany (abolished 1782). One of them was a chronicle from the Thirty Years' War. Its author was Nicholas Amoen of Amelunxen, provost of the canonry, and his work was continued by an anonymous author. Based on the palaeographical comparison the hand of this unknown author was attributed to Juliana Alžběta Sekerková of Sedčice (1615-1692), prioress of the canonry.

Juliana Alžběta Sekerková lived in the canonry from 1636, but she started writing her chronicle only after the end of the war, when she became the Doksany prioress. The first part of the chronicle covering events 1642-1648 was presumably compiled in cooperation with the whole religious community. Then

90] Cyril Antonín Straka znal bezesporu prameny, na jejichž základě se podařilo Julianinu ruku identifikovat, ale z pochopitelných důvodů se tak detailně Amoenovou kronikou nezabýval.

91] Nové objevy v tomto směru přinesl grantový projekt *Zdroje, formy a funkce monastické historiografie raného novověku v českých zemích*, č. GA 14-05167S. Publikovány budou ve slovníku Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ – Jarmila KAŠPÁRKOVÁ (ed.), *Historiam scribere. Nástin řádové historiografie. II. Biografický slovník řádových historiků*, Praha – Olomouc 2018, v tisku. Heslo Juliana Alžběty Sekerkové na s. 627.

it continues as *gesta praepositorum*. The depiction of Cyril Hoffman, Provost of Doksany and his controversy with Vincent Macarius Frank, Abbot of the Strahov Canonry is very interesting. It pictures Cyril Hoffman positively, what indicates the prioress's position in the controversy.

The second work by Juliana Alžběta are *vitae* of her contemporaries in the convent. After her death it was continued by her successors. Beside the dates of births, vows, ministries in community, etc. the manuscript includes narration about virtues and pious deaths of Doksany sisters.

Městečko Kožlany za třicetileté války a tamní válečné dozvuky

Eva NĚMEČKOVÁ

Abstract: This article should introduce war events and life during Thirty Years' War in small rural town Kožlany, part of Chřtíč dominium. It will briefly summon town history and basic historical sources of Kožlany. Than it will focus on events in Kožlany in 1620–1654 based on municipal book. Article will end by introducing society in Kožlany via the Register of Subjects according to their faith and a Roll of assessment in 50's 17th century.

Key Words: Kožlany; Thirty Years' War; Region of Kralovice; Soldiers; Life in Towns

Kožlany, v minulosti menší zemědělsko-řemeslnického městečko, se nalézají necelé čtyři kilometry východně od Kralovic, zhruba v polovině cesty mezi městy Rakovník a Plzeň. Poloha na relativně frekventované trase způsobovala za třicetileté války častou „návštěvu“ vojsk, ať už císařských nebo nepřátelských.

Období třicetileté války je vděčné téma pro řadu historiků. V poslední době je jejich pozornost rozdělena jak mezi tzv. velké dějiny celého konfliktu,^{1]} tak na regionální sondy^{2]} nebo významné osobnosti.^{3]} Současně bychom neměli opomenout ani místní historiky počátku 20. století, kteří, inspirování

1] Radek FUKALA, *Třicetiletá válka, nebo všeobecný evropský konflikt 17. století?*, Ústí nad Labem 2013; týž, *Konec zimního království*, České Budějovice 2017.; týž, *Sen o odplatě*, Praha 2016.; týž, *Třicetiletá válka 1618–1648. I. Pod vítězným praporem habsburské moci*, České Budějovice 2018; týž, *Třicetiletá válka 1618–1648. II. Pod taktovkou kardinála Richelieu*, České Budějovice 2018; Martin PITRO, *Průvodce třicetiletou válkou 1618–1648. České země na pokraji zkázy*, Praha 2018; Petr KLUČINA, *Třicetiletá válka. Obraz doby 1618–1648*, Praha 2004.

2] Vybírá: Jan KILIÁN (ed.), *Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova. Sborník příspěvků z konference konané v Mělníce ve dnech 4.–5. května 2004*, Mělník 2004; týž, *Město ve válce, válka ve městě. Mělník 1618–1648*, České Budějovice 2008; týž, *Příběh z doby neobyčejného sílenství. Život a svět krupského kožešního Michela Stielerera za třicetileté války*, Praha 2014; týž, *Kašperské Hory za třicetileté války*, Plzeň 2014; Marek ĎURČANSKÝ, *Česká města a jejich správa za třicetileté války. Zemský a lokální kontext*, Praha 2013; týž, *Nymburk a jeho správa za třicetileté války*, Nymburk 2012; Martin KRCH, *Štětí v době třicetileté války*, Štětí 2010.

3] Např. Josef KOLLMAN, *Valdštejn a evropská politika 1625–1630*, Praha 1999; týž, *Valdštejnův konec 1631–1634*, Praha 2001; Robert REBITSCH, *Matyáš Gallas 1588–1647. Císařský generál a Valdštejnův "dědic"*, Praha 2013; Jan KILIÁN, *Martin Maximilián z Golče (kolem 1593–1653). Císařský generál ve víru třicetileté války*, České Budějovice 2010; týž, *Jan Beck 1588–1648. Císařský generál, lucemburský guvernér a svobodný pán z Kokořinska*, Praha 2014; Ladislav MÍČEK, *Jan z Bubna, válečník a diplomat*, Uhřetínovice 2016; Pavel BALCÁREK, *Ve víru třicetileté války. Politikové, kondotiéři, rebelové a mučedníci v zemích Koruny české*, České Budějovice 2011; Josef FORBELSKÝ, *Španěl, říše a Čechy v 16. a 17. století. Osudy generála Baltasara Marradase*, Praha 2006; a další.

díly Zikmunda Wintera, podrobně sepisovali regionální dějiny a neopomenuli ani období třicetileté války.⁴⁾ V případě Kralovicka se touto problematikou významněji zabýval pouze Václav Kočka. Tento článek by tak mohl nastartovat intenzivnější studium problematiky menších poddanských městeček za třicetileté války a přispět k možné vzájemné komparaci.

Primárním pramenem, ze kterého článek vychází, je pamětní kniha městečka Kožlany, vedená v letech 1620–1719.⁵⁾ Jedná se o typickou ranou městskou knihu menšího městečka se smíšenou agendou. Jednotlivé záznamy částečně dokládají, jak se odrazila třicetiletá válka v životě kožlanských obyvatel a v omezené míře i jejich vrchnosti. Obsahuje převážně zápisy soudnictví sporného i nesporného, které se projednávaly před kožlanským městským soudem.⁶⁾ Jednalo se především o vzájemná porovnání nářků na cti a následné smíry mezi obyvateli. Výjimku tvoří ojedinelé zápisy hospodářského charakteru, kopiáře nebo přísahy městských funkcionářů.⁷⁾ Knihu podrobila obsáhlému rozboru již Kateřina Fantová ve své bakalářské práci.⁸⁾ Dílčí informace byly získány z kostelních účtů kožlanské fary z let 1615–1680, tamní pamětní knihy z let 1784–1945 nebo ze spisů z fondu Archiv města Kralovice.⁹⁾

První písemná zmínka o Kožlanech pochází z roku 1230, kdy je král Václav I. odevzdal plaskému klášteru jako náhradu za 200 hřiven stříbra, které mu panovník tehdy dlužil. Roku 1238 si vesnici vzal zase zpět a výměnou za ni daroval klášteru ves jinou, Žihli.¹⁰⁾ Kožlany se tak staly součástí královského zboží, které bylo několikrát panovníkem propůjčeno jako zástava šlechtě. Kralovské koruně se Kožlany vrátily až v roce 1347.

Listinou ze dne 17. července 1351 povýšil Karel IV. Kožlany, v té době nazývané vsí (lat. *villa nostra Czozlan*), na trhové městečko s pravidelnými úterními

4) Václav KOČKA, *Dějiny politického okresu kralovického*, Kralovice 1930; týž, *Kralovicko za války třicetileté*, Kralovice 1922; Jan DYK, *Popis politického okresu kralovického*, Praha 1886; František ZETEK, *Popis politického okresu Kralovického*, Kralovice 1932; týž, *Život uplynulých let*, Kralovice 1938.

5) Státní okresní archiv Plzeň-sever se sídlem v Plasích (dále SOKA Plzeň-sever), fond Archiv města Kožlany (dále AM Kožlany), Pamětní kniha 1620 – 1790, inv. č. 5.

6) Kožlany disponovaly hrdelním právem, a proto se zde projednávaly i závažnější kauzy, spadající pod vrchnostenskou pravomoc panství Chřib.

7) Eva NĚMEČKOVÁ, *Přísahy kožlanských městských představitelů z druhé poloviny 17. století – komentovaná edice*, Bohemiae Occidentalis Historica 3, č. 2, 2017, s. 31–40.

8) Fantová studovala knihu ještě před předáním k restaurování, proto je možné, že její odkazy na konkrétní stránky nemusí zcela odpovídat. Kateřina FANTOVÁ, *Pamětní kniha města Kožlany 1620–1719* [tiskem nepublikovaná bakalářská práce], České Budějovice: Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, Ústav archivnictví a pomocných věd historických, 2012.

9) SOKA Plzeň-sever, fond Farní úřad Kožlany, Kostelní účty 1615–1680 /nezpracováno/; SOKA Plzeň-sever, fond Farní úřad Kožlany, Pamětní kniha 1784–1945 /nezpracováno/; SOKA Plzeň-sever, fond Archiv města Kralovice.

10) Karel Jaromír ERBEN (ed.), *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* I, Praha 1855, s. 439, č. 945.

týdenními trhy a s právy a výsadami, jaká měla ostatní trhová městečka, včetně trestního práva pranýře a šibenice. Purkrabí na Angerbachu^{11]} pak měl dohlížet na dodržování mílového práva.^{12]} Během husitských válek Kožlany opět přešly do vrchnostenské držby. Postupně byly zastavovány a prodávány různým šlechticům, aby na konci 16. století opět připadly koruně: konkrétně příslušely ke zbirožskému zboží. V roce 1472 jim Vladislav Jagellonský udělil erb.

V roce 1601 postoupil Jan Týřovský z Ensidle královské komoře vsi Skryje, Hradiště a Čilá v hodnotě 18 tisíc kop grošů a slíbil během dvou let zaplatit ještě 8250 kop. Výměnou dostal do dědičné držby Kožlany se třemi mlýny a rybníkem, vsi Zavidov s hospodou a Chmelníštnou s mlýnem.^{13]} Jan již dříve koupil Chříč (1585), čímž se Kožlany staly součástí chříčského panství, k němuž náležely až do roku 1850.^{14]}

Jan Týřovský se pokusil pozvednout hospodářskou situaci městečka zavedením nových jarmarků a různými dalšími výsadami. Jan ale záhy zemřel, a tak zmíněná privilegia vydal až jeho dědic a nástupce Jindřich Jakub Týřovský. Listina, datovaná 14. března 1612 a následně potvrzená králem Matyášem 24. prosince téhož roku, nadala Kožlany rozsáhlými pravomocemi. Jindřich Jakub Týřovský povolil zavést dva osmidenní jarmarky (na den sv. Vavřince a den sv. Matouše) a s nimi spojená cla na koně a dobytek. Obyvatelé směli svobodně kšaftovat, kupovat a měnit grunty.^{15]} Městu bylo dovoleno bez překážek spravovat lesy, pozemky, mlýn a pivovar, ale rada neměla nemovitosti nechat chátrat, nebo být jejich zřízením jakkoli na škodu vrchnosti. Privilegiem byl též povolen obchod se solí, smůlou a železem. Na oplátku museli Kožlanští robotovat a odvádět vrchnosti příslušné platy. Vrchnost měla každý rok obnovovat radu a úředníky. Měšťané si mohli pro vykonávání soudní agendy nad domácími i cizími lidmi postavit radní dům. Buď si měli přestavět dosavadní „rathaus“, nebo koupit dvůr s lánem, aniž by to poznamenalo vrchnostenské příjmy. Pod správou městské rady přešla k roku 1612 i kožlanská škola.^{16]} V předvečer války tedy byly Kožlany spolu s nedalekými Kralovicemi prosperujícím střediskem regionu.

11] Zůstává otázkou, zda je myšlen Angerbach u Kožlan, kde je doložený středověký lovecký hrad, či hrad Týřov, který se měl označovat též jako Angerbach, podle V. Kočky ovšem mylně. Problematiku možné záměny Týřova s Angerbachem detailně rozebral regionální historik Václav KOČKA, *Dějiny politického okresu kralovického*, Rakovník 2010, s. 497–502. Na Vogtově mapě Čech z roku 1712 je kožlanský Angerbach zříceninou hradu a Týřov hradem.

12] Antonín HAAS (ed.), *Codex iuris municipalis IV./I.*, Praha 1954, s. 108–109, č. 68.

13] Václav KOČKA, *Dějiny politického okresu Kralovického*, Rakovník 2010, s. 368. (Dále V. KOČKA, *Dějiny...*)

14] K historii Kožlan podrobněji Jitka VLČKOVÁ – Pavel VLČEK – Eva NĚMEČKOVÁ, *Kožlany, stručné dějiny města a významné stavby*, Plzeň 2018.

15] Opětovné provdání vdovy na jiný grunt, nebo zběhnutí ze statku, kterýžto pak měl připadnout vrchnosti.

16] SOKA Plzeň-sever, fond AM Kožlany, Výpis ze všech milostí odbarování a nadání slavných paměti J. M. králů českých a císařů římských, též vrchnosti naší milostivých, a dědičných Majestátu při městech Kozlanech slovo od slova jakž uvnitř následuje vydán Actum dne 15. Februari Ao 1678, inv. č. 160.

Jindřich Jakub Týřovský, hejtman Rakovnického kraje, byl stoupencem stavovského povstání. Společně s Maxmiliánem Krakovským z Kolovrat na Šípech, Václavem Varlejchem z Bubna a Jaroslavem Hrobčickým na Vsesulově byl zvolen za reprezentanta na krajských sjezdech. Kromě toho zastával spolu se Šebestiánem Újezdeckým na Modřejovicích post vojenského komisaře stavovského vojska pro Rakovnický kraj. Do stavovské armády poslal ze svých panství čtyři jezdce a 26 mužů pěchoty, což byl po Václavovi Gryspekovi z Gryspeku druhý nejvyšší počet.^{17]} Nelze nijak doložit, zda někteří z nich nepocházeli z Kožlan. Již předtím měla města, i když se tím rozuměla spíše města královská, poskytnout armádě každého čtvrtého obyvatele.

Jindřich Jakub Týřovský však významně do povstání již nezasáhl, protože zemřel 20. července 1618. Konfiskační komise jej přesto 16. září 1622 uznala vinným kvůli jeho účasti na vzpouře.^{18]} Panství bylo ale ponecháno v té době jeho stále nezletilému synovi Adamovi,^{19]} nad nímž a jeho sestrou Dorotou Polyxenou byla ustanovena poručnicí jejich teta Dorota, která se o tři roky později (1621) poručnictví vzdala ve prospěch Bohuslava Jiřího Krakovského z Kolovrat, jenž byl s Týřovskými spřízněn díky své matce Kateřině.^{20]}

Kožlanští následovali vrchnost i ve víře. O zdejších obyvatelích se mluví jako o nekatolících již v 80. letech 16. století.^{21]} V roce 1614 byl do Kožlan dolní konzistoří podobojí dosazen jako farář Jan Popelius. V následujícím roce jej vystřídal Jan Teplický, farář v Žihli a Potvorově. V roce 1616 se přestěhoval do Kožlan Tobias Christophorus Montapenický, farář v Potvorově.^{22]} Všichni to byli luteránští kněží a s největší pravděpodobností se praktikovala protestantská liturgie, což nepřímo dokládají kostelní účty, v nichž je zachycena vyšší spotřeba vína k bohoslužbám.^{23]}

Z dochovaných písemných pramenů není zcela zřejmé, jaký vliv měla pražská defenestrace na kožlanské obyvatelstvo. Jak již bylo uvedeno, Týřovský vyslal na pomoc povstání několik vojáků ze svých panství, ale po jeho smrti nelze říci, zda bylo v podpoře stavů pokračováno. Rekrutováním na chříčském panství se nejspíše Kožlanští o vzpouře dovedli. Další zážitky tzv. „z první

17] František LEVÝ, *Dějiny královského města Rakovníka*, Rakovník 1896, s. 113–114.

18] Komisi však nebyla zkoumána pouze vrchnost. V Kožlanech vlastnil dvůr a dva domy Jan Ferdinand z Renšperku, který byl konfiskační komisí (1623) osvobozen, při revizitaci se zavázal složit 80 zlatých ke staroměstskému klášteru svatého Jakuba. Ještě v roce 1631 však dlužil polovinu sumy a v upomínce mu bylo vyhrožováno ztrátou onoho dvora a domů. Tomáš BÍLEK, *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618 I*, Praha 1882, s. 458–459.

19] Tamtéž, s. 675.

20] V. KOČKA, *Dějiny...*, s. 314.

21] Farář Matheol se omlouval arcibiskupovi za své chování a mj. také zmínil, že se ve farnosti rozšířilo kacířství a že obyvatelé si zvou ke svátostem luterské kněží. V. KOČKA, *Dějiny...*, s. 393.

22] SOKA Plzeň-sever, fond Farní úřad Kožlany, Pamětní kniha 1784–1945 /nezpracováno/, p. 55–57.

23] SOKA Plzeň-sever, fond Farní úřad Kožlany, Kostelní účty 1615–1680 /nezpracováno/.

ruky“ jistě získali během podzimu 1618, kdy hrabě Petr Arnošt II. z Mansfeldu dvakrát oblehl Plzeň a dne 21. listopadu 1618 ji dobyl a získal pro vzbouřené stavby. Mansfeldovi přišla na pomoc stavovská krajská hotovost, a to především ze Žateckého kraje.^{24]} Pravděpodobně musela projít Kralovickem a možná žádala pomoc i z Kožlan. Stejně tak prosil o zásoby okolní stavům nakloněná panství i Mansfeld. Postoj poručnice není znám.

Mansfeld si vybral Plzeň jako svou základnu a v západních Čechách se tak až do druhé poloviny roku 1620 vojáci příliš nevyskytovali. Význam plzeňského regionu vzrostl na podzim 1620. Během září a října postupně přitáhlo k Plzni císařsko-ligistické vojsko, jehož velitelé si zajistili od Mansfelda neutralitu v nadcházejícím střetu.^{25]} Následně se vydali směrem na Rakovník. Cesta vedla z Plzně mimo jiné přes Plasy, Kralovice a nejspíše i Kožlany.^{26]} Během tažení shořela městská agenda a originály privilegií v sousedních Kralovicích.^{27]} Podobný osud mohl postihnout i kožlanské městské knihy. V říjnu totiž vyslala kožlanská městská rada dva konšely a písaře, aby odnesli do Rakovníka svá privilegia do úschovy.^{28]} Císařské vojsko Maxmiliána Bavorského a Karla Buquoye se utábořilo u Rakovníka. Cestou a během ležení zplundrovalo širší okolí.^{29]} V Kožlanech tak přišli minimálně o dobytčí stáda v počtu 104 velkých a 50 malých kusů,^{30]} ale pravděpodobně nezůstala ušetřena ani zásoba obilí v sýpkách a na budoucí setí.

Kožlany samotné neměly velkou možnost obrany. Jednalo se spíše o zemědělské městečko s rozvinutější řemeslnou výrobou. Nemůžeme je však řadit mezi ryze městské aglomerace. Nedisponovaly žádnými hradbami ani branami, zdejší měšťané měli v roce 1620 k dispozici pouze 7 mušket s lunty, uložených různě po domech.^{31]} Nebyla to ve srovnání s počtem zbraní vydávaných vojskům nebo sebraných z měst po povstání velká palebná síla, ale městečko nezůstalo bez možnosti se bránit.

Přes výše uvedené průtahy vojsk kožlanský pivovar stále fungoval a byl i dostatek šenkýřů, kteří měli pivo nalévat jak domácím, tak cizím. „...snešení

24] Jan KILIÁN, *Dobytí Plzně 1618*, České Budějovice 2018.

25] Více např. Jaroslav DOUŠA – Marie MALIVÁNKOVÁ WASKOVÁ (red.), *Dějiny města Plzně I. Do roku 1788*, Plzeň 2014, s. 510–511.; Olivier CHALINE, *Bílá hora*, Praha 2013, s. 114–115.; Jaroslav DOUŠA, *Plzeň v letech 1618–1621. (K postavení a vývoji města v době českého stavovského povstání)*, Folia Historica Bohemica 8, 1985, s. 157–209.

26] F. LEVÝ, *Dějiny královského města Rakovníka*, s. 116.

27] SOKA Plzeň-sever, fond AM Kralovice, Radní manuál 1622–166, inv. č. 9.

28] SOKA Rakovník, fond AM Rakovník, Kniha památná polovina 16. století–1642, inv. č. 82, fol. 180.

29] K bitvě u Rakovníka např. také kol. autorů, *Bitva u Rakovníka 1620*, Rakovník 2011. F. LEVÝ, *Dějiny...*, s. 116–118. nebo Jan RENNER, *Bitva u Rakovníka 1620*, Praha 1935.

30] SOKA Plzeň-sever, fond AM Kožlany, Pamětní kniha 1620–1719, inv. č. 4, fol. 53r a fol. 2r.

31] Tamtéž, fol. 2v.

obce na rok 1621 strany výstavy piv v pivovaru obecním navařených a šenkova-
ných na žejdlíky. Totiž polovici starého piva šenkýřkám domácím vystavovati se
bude po 10 gr[oších] míš[ěnských]. Žejdlík piva téhož nalívati mají plný po krej-
caru, ven pak přes pole jak kdo nejdříve může prodati se žádnému nebrání.^{32]}
Následujícího roku se přikazovalo navařit do hospod nové pivo, přičemž sousedé
si mohli doma svařit tři várky ze „...24 strychů ječmene pražské míry a to činí na
míru starou rakovnickou 21 strychů.“^{33]}

Doložena je i činnost městské samosprávy, nelze však předpokládat pra-
videlnou každoroční obnovu městské rady, jak ji nařizovalo privilegium z roku
1612.^{34]} Konšelé se střídali, ale městská pamětní kniha nezaznamenala žádnou
renovaci. Ze jmen purkmistrů a primasů lze pouze usoudit, že jedna musela pro-
běhnout mezi lety 1621 a 1622. V březnu 1621 byl primasem Albrecht Žák, ale
v červenci 1622 stál v čele městské rady již Vavřinec Halík. Další renovace se
nejspíše uskutečnila mezi zářím 1623 a dubnem 1625. To byl primasem opět
Albrecht Žák. V úřadu setrval do roku 1629. Vystřídal ho opět Vavřinec Halík.
Dne 8. února předával Vavřinec Halík úřad Jiřímu Millerovi, tentýž rok ale fi-
guroval jako purkmistr opět v květnu. V následujících letech nelze rozpoznat
možné renovace kvůli malému počtu zápisů. Potvrzením, že první válečné roky
kožlanskou městskou správu příliš nezasáhly, může být zápis z roku 1623, kdy
„...pro zaneprázdnění písaře radního...“ měl Matěj Holý počkat s vydáním svého
kundšaftu.^{35]}

Zápis z roku 1626 přibližuje fungování městské rady. Kožlanský pekař
Jiří Krofta předvolal do rady svědka, který měl dosvědčit, že primas Albrecht
Žák zabral pro sebe kola od vozu poddaného pana Kokořovce, snad ve prospěch
hraběnky Týřovské. Krofta své obvinění však nemohl nijak doložit, proto se mu-
sel Žákovi omluvit: „Slovutný a můj zvláště milý pane primátor žádám vás pro
boha že tuto věc a jež kteráž původem lidí těch ode mě vám nesousedství pří-
činu ublížení vaší dobré pověsti nepodala mimo sebe pustila já cos jsem koliv
tu mluvil v tom se nepamatuji. Však toho srdečně litující již budoucně s láskou
poctivostí tou křesťanskou předcházeti chci.“^{36]} Celá věc byla o to zajímavější,
že Krofta byl současně také konšelem. Ostatní radní jej pak ještě napomenuli,
aby neznevažoval městskou radu a aby šel dobrým příkladem všem lidem. Na-
víc: „My purkmistr a konšelé chráníme pana primátora jakožto principála našeho
a při něm nařizujeme až mocí ouřadu našeho poroučíme aby ode dne zajtřejšího

32] Tamtéž, fol. 1r.

33] Tamtéž, fol. 8v.

34] SOKA Plzeň-sever, fond AM Kozlany, Výpis ze všech milostí obdarování a nadání slavných
paměti J. M. králů českých a císařů římských, též vrchnosti naší milostivých, a dědičných Maje-
státu při městech Kozlancech slovo od slova jakž uvnitř následuje vydán Actum dne 15. Februari
Ao 1678, inv. č. 160.

35] SOKA Plzeň-sever, fond AM Kozlany, Pamětní kniha 1620–1719, inv. č. 4, fol. 13v.

36] Tamtéž, fol. 22r.

v to za dva dny vězením na sedbě zůstával.“^{37]} Členové městské rady tak zcela evidentně stáli za svým předním činitelem.

V městských zápisech převažovala utrhaní a nářky na cti nebo dědické záležitosti. Dne 28. září 1622 porovnali purkmistr a rada Josefa Krause s Matějem Klíbou a jeho manželkou Kateřinou, kterou Kraus obvinil z toho, že vydělávala nepoctivě na vojácích a že díky tomu zbohatli. Josef Kraus namítal, že o tom nic neví, ale Matěj Klíba trval na žalobě. Rada oba dva porovnala, zlá slova zmařila a Josef se omluvil, že o Kateřině neví ničehož špatného.^{38]} Bohužel není jasné, o co se mělo jednat – zda o bezprostřední pomoc nebo o peněžitý zisk. Podobný případ, kdy cizím vojákům aktivně pomáhalo domácí obyvatelstvo, je později doložen například ze sousedních Kralovic. Kryštof K(h)ondler ukazoval švédským vojákům, kam si měšťané schovali zásoby, a nakonec s nimi i odešel.^{39]}

Nejvíce poznamenaná byla nejspíše pole a jejich úrodnost. Proto v roce 1622 nařídila obec „...aby chalupníci handlův všech obecních a sousedských prázdní byli, totiž šenkování piva, skupování obilí, solní handle a železa i jiných obchodův zanechali, prací hmotnou aneb řemeslem svým poctivě se živili.“^{40]} Nejspíše to souvisí s neustálou povinností odvádět kontribuční obilí do magacínů anebo pravděpodobněji s kvartýrem vojska. K ubytování armády zde a v okolí došlo několikrát, poprvé patrně právě roku 1622. Ještě dne 1. dubna bylo nařízeno rytmistrovi v Rakovníku, aby nepovoloval Izaiášovi Schirlemu, bavorskému veliteli v Plzni, mustřplacy v Kožlanech a Kralovicích, protože jsou již v Rakovnickém kraji.^{41]} O několik dní později ale píše purkmistr a rada Rakovníka sekretáři vojenské expedice Janu Jakubu Haydnovi, zda by alespoň polovina kompanií nemohla být přemístěna a navrhují právě Kralovice, Kožlany a Jesenici.^{42]} V Rakovníku tehdy ložirovalo šest kompanií jezdců gauchierovských.^{43]} Do Kožlan však přišla část pluku hraběte Rambalda Collalta. Není jasné, kdy do městečka dorazili. Poprvé se mluví o polovině kompanie collaltského regimentu až 2. června 1623, kdy místodržitel Karel z Lichtenštejna nařídil Jiřímu Bohuslavovi z Kolovrat zásobovat vojáky v Kožlanech „obvyklým způsobem“.^{44]} Už v červenci 1623 však dostal regiment rozkaz táhnout do Říše a v polovině srpna se nacházel v okolí Bamberka.

37] Tamtéž, fol. 22v.

38] Tamtéž, fol. 10r.

39] SOKA Plzeň-sever, fond AM Kralovice, Žaloba na Kryštofa Kondlera a nařízení jeho výsledku kvůli jeho chování během pobytu švédského vojska za třicetileté války, inv. 155; Jitka VLČKOVÁ – Pavel VLČEK, *Kralovice. Stručné dějiny města a významné stavby*, Plzeň 2018, s. 43.

40] SOKA Plzeň-sever, fond AM Kožlany, Pamětní kniha 1620–1719, inv. č. 4, fol. 9v.

41] Václav LÍVA, *Prameny k dějinám třicetileté války 1618–1625*, Praha 1951, s. 258.

42] Tamtéž, s. 281.

43] Tamtéž, s. 278.

44] Tamtéž, s. 409.

Pobyt vojáků collaltského regimentu v červnu 1623 potvrzuje hrdelní zápis Matěje Kyndla z Kaceřova. Kyndl s pomocníky kradl na vrchnostenských gruntech koně a přiznal se i k dalším krádežím. Úředník chříčského panství Václav Kulíšek Kasejovský se dožadoval útrpného práva. Kyndl se ke všem zločinům doznal a podrobně je popsal. „*Poněvadž Matěj Kyndl jak po žalobě ihned dobrovolně, tak na trápení i po trápení přiznal se k zlodějství a k několikeré krádeži jiné...*“, byl prohlášen za zemského škůdce a odsouzen k šibenici. Za Kyndla se nakonec přimluvil kožlanský kněz Tobiáš, aby „*přišel pod meč soldátů od regimentu Collaltského*“.^{45]}

V prvních letech války nebylo městečko po ekonomické stránce ještě tolik postiženo. Na počátku roku 1623 totiž převzal kožlanský pekař a radní Jiří Krofta dluh za Jáchyma Víseckého z Vísky, hejtmana rumburského panství a majitele několika gruntů v městečku, vůči záduší v Drahoňově Újezdu. Krofta složil za přítomnosti dvou kostelníků ze vsí Přísečnice a Drahoňova Újezdu 30 kop míšeňských z původního dluhu 78 kop i s úroky.^{46]} V roce 1625 slíbil dokonce Jan Pehm za sebe a manželku věnovat kožlanskému kostelu do sv. Matouše dva mosazné svícny v hodnotě přes 10 kop; v opačném případě mu měly propadnout dvě krávy, které měl v Kozlanech v nájmu.^{47]}

Na druhou stranu začaly se objevovat častější zápisy sporného soudnictví. Kromě výše uvedeného Kyndla byli ve čtvrtek po Třech králích povoláni z vězení Jan Pick a Vít Zelík. Pick se do šatlavy dostal kvůli krádeži bot a kožešin. Dramatičtější pobyt ve vězení měl Zelík. Nejdříve zhanil na cti Lídu kovářku, následně sebral přísežnému rychtáři nůž a vyhrožoval, že probodne kohokoli, kdo ho bude hanět za to, že by si Lídu („*kurvu*“) vzal. V dotčený den před radu předstoupil s tím, že o Lídě mluvil v opilosti a že si ji vezme.^{48]} Téhož roku obeslal městský pastýř a posel Andreas Štelberger Ondřeje Vožeha, že udeřil kamenem jeho pacholka Tomáše.^{49]}

V následujících letech nejsou na Kralovicku doloženy informace o válečných událostech. Lze předpokládat přechody armády, na přelomu let 1623 a 1624 měli v Rakovnickém kraji přezimovat saští vojáci. Kozlanům se ale bezprostřední válečná střetnutí pravděpodobně vyhnula. Kozlanští museli stále odvádět pravidelné kontribuce, případně doplňovat císařskou armádu.

Rok 1627 je v českých zemích spojen s vydáním Obnoveného zřízení zemského. Na život běžných poddaných mělo bezprostřední dopad především

45] SOKA Plzeň-sever, fond AM Kozlany, Pamětní kniha 1620–1719, inv. č. 4, fol. 16v.

46] Tamtéž, fol. 12r. O zbytek dluhu však bylo městečko, jakožto Víseckého vrchnost, dále upomínáno; např. v roce 1634 českou komorou. Dne 7. března 1637 se o dluh připomínal sám zbizožský hejtmán. Jan POHL, *Dopisy Jana Kolence z Kolna, hejtmána JMCské panství Zbirova, Točnicka i Králova Dvora, z let 1637–1639*, Praha 1908, s. 12.

47] SOKA Plzeň-sever, fond AM Kozlany, Pamětní kniha 1620–1719, inv. č. 4, fol. 19r.

48] Tamtéž, fol. 12v–13r.

49] Tamtéž, fol. 17r.

stíhání nekatolíků a nadřazení německého jazyka nad českým. V praxi docházelo k odchodu šlechticů a majetnějších měšťanů do exilu z náboženských důvodů. Ostatní se v následně vlně rekatolizace buď podvolili, nebo svou víru praktikovali tajně. Podobné to bylo i po jazykové stránce, čeština se v řadě měst a městeček (zvláště středočeských) udržela i po tomto datu. V případě kožlanské pamětní knihy se počet německých zápisů mírně zvýšil, ale i nadále (do konce knihy) převažovaly české zápisy.

Kožlanská městská agenda nezaznamenává žádný významnější předěl, ale zároveň se jedná o rok bohatý na události. Do jedné dokonce zasáhla samotná vrchnost. Rozhodla, aby Apolena Šíblová postoupila zděděný grunt po bývalém manželovi Adamovi Krausovi Jakubovi Sekáčovi. Apolena jej zdědila v roce 1617, ale později na něm povolila usídlit se Sekáčovi s rodinou, který začal grunt upravovat a „zvelebovat... i platic povinně J. M. panu svému dědičnému... sbírky a berně zemské“. Dolehla na něj tíživá válečná situace, protože musel „... svého napracování a živnůstky se slzavě zbaviti...“. Adam Týřovský proto poručil manželům Šíblovým, aby se opuštěného gruntu ujali.^{50]} Ekonomická situace měšťanů tedy nebyla nejlepší. Vrchnost se snažila opuštěné grunty co nejdříve obsazovat, protože to bylo i v jejím zájmu.

Závažnější je hrdelní zápis Michaela Steinprechera, polesného ze Šípů. Steinprecher se v něm přiznal k vraždě, loupežím, výhrůžkám a nadávání své vrchnosti Jaroslavu Kryštofovi Krakovskému z Kolovrat, rychtáři i sousedům. Šípský rychtář a obecní rada ho zajala a vsadila do vězení. V něm údajně strávil delší čas, než byl předveden k soudu do Kožlan coby nejbližšího města s hrdelním právem. Během soudu se za něj přimluvili „pocitiví a vznešení lidé“, a Krakovský z Kolovrat se tak prostřednictvím plnomocníka Mathesia Sladkého z Chříče, tehdejšího preceptora a kožlanského učitele, nad odsouzeným smiloval a nejvyšší trest odvolal. Steinprecher slíbil, že již nikterak nezhřeší a bude se slušně chovat, nikomu mstít, ani celou věc vytahovat.^{51]} Z menšího zločinu, ovšem s podobným koncem, byl obviněn o rok později Jan Správka, mlynář ze Slatiny, který loupil na panském a odmlouval. Původně měl také propadnout hrdlem, ale nakonec i on dostal na přímmluvu milost.^{52]}

V letech 1628–1629 není v pramenech v okolí Kožlan doložen pohyb vojsk, přesto jsou poprvé zmíněny ponocné hlídky.^{53]} I nadále trvala podpora císařských vojsk, která způsobovala některým poddaným značné existenční problémy. Jan Šmíd, řečený Turnar, z Kralovic byl obviněn z pychu na chříčském panství. Turnar se hájil velkou chudobou a hladem, „nemaje s manželkou svou

50] SOKA Plzeň-sever, fond AM Kožlany, Pamětní kniha 1620–1719, inv. č. 4, fol. 25v–27r.

51] Tamtéž, fol. 28v–30r.

52] Tamtéž, fol. 55v–57r.

53] K roku 1628 jsou poprvé v Kožlanech doloženy ponocné hlídky. Není však vyloučeno, že existovaly již dříve. Tamtéž, fol. 27v.

kusu chleba“. Týřovský přihlédl také k tomu, že dotyčný byl starý a sešlý věkem. Proto mu byla původní pokuta deseti kop českých grošů odpuštěna, ale musel slíbit, že se příště vyvaruje podobné činnosti a nebude chytat ani ryby ani raky.^{54]} Na druhou stranu v roce 1629 proběhly opravy kořlanského kostela a fary za 187 kop míšeňských tři groše a čtyři denáry, což může být vzhledem k obecné situaci mírně zarážející.^{55]}

Na sklonku roku 1631 vpadla do země saská vojska. Jejich působení je zaznamenáno i na Kralovicku. Generál Arnim dobyl 12. listopadu Rakovník a následně i Prahu,^{56]} před 7. prosincem dorazili jeho vojáci do Kralovic.^{57]} Díky tomu se vrátili někteří exulanti. Sasy vítal v Rakovníku údajně i mladý hrabě Týřovský. Po opětovném vytlačení Sasů byl rektifikační komisí v roce 1638 obviněn, že podporoval nepřitele a že vyhrožoval Plzni. Rytíř Samuel Albín z Weisenblutu, prokurátor komise, proti němu sháněl důkazy. Zachoval se velice zevrubný popis chování Týřovského dle výpovědi rakovnického měšťana Arnošta Slánského. Hrabě se nařčení úspěšně bránil, a nakonec byl císařskou komisí (1638) omilostněn, ale současně musel zaplatit pokutu 3000 zlatých rýnských, z nichž dvě třetiny šly na obnovu Pražského hradu, a třetina byla věnována jezuitské koleji v Klatovech.^{58]}

Čeští šlechtici si stěžovali na chování saského vojska na svých panstvích. Na Kralovicku se saské jednotky objevily pouze ojedinele. Pro Kořlany byly zásadnější přechody císařských vojsk, která vedl plukovník Holk z Plzně přes Kralovice k Rakovníku, aby dne 28. prosince město dobyl zpět a za trest je nechal vydrancovat.^{59]} Není známo, kam zbylé saské jednotky ustoupily, snad směrem k Chebu, kde se nacházela druhá část armády. Dne 24. dubna 1632 psal z Kořlan plukovník Johann Wangler Valdštejnovi o svém postupu do Čech a o nutnosti doplnění své armády vojáky z kvartýrů.^{60]} Verbování místních obyvatel dokládá zápis ve farních účtech, v němž se ve čtvrtek po Velikonocích Šebestián Charvát rozhodl dát k císařské armádě.^{61]}

Následující třicátá léta jsou v dochované kořlanské památné knize zastoupena velice ojedinelými zápisy. Přestože se vojenské aktivity přesunuly mimo české země, dopady byly značně citelné. V kraji se potulovala řada vojáků, kteří drancovali venkov, a v neposlední řadě zůstala povinnost dodávat proviant.

54] Tamtéž, fol. 59r–v.

55] SOKA Plzeň-sever, fond Farní úřad Kořlany, Kostelní účty 1615–1680 /nezpracováno/, p. 56.

56] F. LEVÝ, *Dějiny královského města Rakovníka*, s. 271.

57] Václav LÍVA, *Prameny k dějinám třicetileté války 1626–1635*, Praha 1953, s. 283.

58] Zikmund WINTER, *Město a kraj Rakovnický za vojny třicetileté*, Časopis musea království českého 61, 1887, s. 452–453.

59] Oldřich KORTUS, *Sasové v Čechách 1631 a 1632*, [tiskem nepublikovaná disertační práce]. Praha : Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Ústav českých dějin, 2007, s. 225.

60] Tamtéž, s. 354–355.

61] SOKA Plzeň-sever, fond Farní úřad Kořlany, Kostelní účty 1615–1680 /nezpracováno/, p. 61.

Například v roce 1638 odvedl Adam Týřovský ze svých panství na vojáky 3131 zlatých, 14 krejcarů, 44 929 liber a 30 lotů masa, 740 strychů a 2 věrtele žita, 451 strychů 2 věrtele 2 čtvrtiny pšenice, 1661 strychů 3 věrtele ovsu, přestože dlužil 394 zlatých 45 krejcarů na českobudějovickou kontribuci.^{62]}

Regionem procházelo několikrát císařské vojsko (Valdštejnův, Trčkův, Colloredův nebo Mohrův regiment), které se chovalo obdobně.^{63]} V roce 1633 pochodovalo pět kompanií plukovníka Uhlfelda z Českých Budějovic do Chebu mimo jiné právě přes Kralovice.^{64]} V zimě 1635 kvartýroval na Kralovicku se svými vojáky Zikmund Schmidt, zástupce pěšího pluku nejvyššího Bornevalla, který se v následujících letech domáhal zaplacení dluhů. České místodržitelství však zjistilo, že se vojáci chovali neurvale a způsobili velké škody, proto nebyly jeho nároky uznány.^{65]} Přestože jsou uvedeny pouze Kralovice, jistě byly škody napáchány i v okolí.

V Kožlanech byly odvody pravděpodobně vysoké a odrazilo se to i na stavu společnosti. Za deset let byl do pamětní knihy zapsán pouze jeden prodej domu (a to až v roce 1639), dva frejmarky (1637 a 1638), jeden šacuňk dědictví (1638), ale přes deset sporů o čest a následná porovnání, z nichž u většiny hrál významnou roli alkohol. Například v roce 1636 se v obecní hospodě opil a serval Vavřinec Klár. Byl vsazen do vězení, ale trest mu byl odložen, protože se měl stát purkmistrem.^{66]} V srpnu 1638 byl „...*pro své zlé činy, kterých se jest v tomto městě dopustil, jak proti některým sousedům, i také proti povinnosti zlé učinil*...“ zatčen rychtář Jan Miller. Z vězení byl na základě přímluvy rukojmí (Jan Škudera, Jiří Klír) a složení dvou a půl kop grošů (na šindel) propuštěn.^{67]}

V dubnu 1639 se usadil v Kralovicích starý Puchheimův pluk, na který si rakovničtí hejtmané stěžovali místodržícím, že „*vojáci loupí, hanebně zacházejí s ženami a kraj nemá prostředky toto vojsko udržovat*“.^{68]} V létě se tito vojáci pohybovali v blízkosti Plzně, kde loupili a drancovali.^{69]} Proti tomu měl zasáhnout františkovský pluk, který byl poslán do Rakovníka a požadoval cestou zásoby. Z Kralovicka obdržel vesměs zamítavé odpovědi. Bos z Ehrenšteinu na Krašově dokonce vzkázal, že „*pro velikou loupež není možná ani za humna vyjít, aby svlékání šatů a brání dobytka nebylo*“. V Kralovicích byli ukradeni koně, v Čisté „*soldati vpadli, klisny pobrali, komory zotvírali a truhly loupili, posavad hrdlem jisti nejsme*“.^{70]}

62] Václav LÍVA, *Prameny k dějinám třicetileté války 1636–1639*, Praha 1954, s. 153.

63] Z. WINTER, *Město a kraj Rakovnický za vojny třicetileté*, s. 459–463.

64] V. LÍVA, *Prameny k dějinám třicetileté války 1626–1635*, s. 309.

65] V. LÍVA, *Prameny k dějinám třicetileté války 1636–1639*, s. 105, 112, 141, 145, 167.

66] SOKA Plzeň-sever, fond AM Kožlany, Pamětní kniha 1620–1719, inv. č. 4, fol. 62r.

67] Tamtéž, fol. 95v.

68] V. LÍVA, *Prameny k dějinám třicetileté války 1636–1639*, s. 270–271.

69] J. DOUŠA – M. MALIVÁNKOVÁ–WASKOVÁ, *Dějiny města Plzně*, s. 525.

70] Václav KOČKA, *Kralovicko za války třicetileté*, Kralovice 1922, s. 23. (dále V. KOČKA, *Kralovicko*...)

Švédové byli sice na konci 30. let 17. století z Čech vyhnáni a válka se přesunula do Říše, ale ložirování vojska nepřestalo. V říjnu 1639 v Kralovicích pobýval Schleinitzův pluk a na přelomu let 1639 a 1640 přezímoval v Kaceřově a Kožlanech regiment Petra Losyho.⁷¹⁾ Do konce třicetileté války se v kožlanské městské knize vyskytují pouze čtyři zápisy. Prvním je trh o chalupu a dědinu mezi Kryštofem Klárem, spoluradním a lajtnantem myslíkovského regimentu, a Janem Millerem, vachmistrem regimentu nejvyššího Conzago (!)⁷²⁾ z dubna 1640. V případě nezanechání dědiců měla chalupa připadnout Millerově sestře Anně Kašparové z Holovous.⁷³⁾ Přestože se jedná o ojedinělý kožlanský zápis, představuje události, které se také stávaly. Místní obyvatelé se mohli přidat k vojsku z existenčních (Klár) nebo osobních důvodů (Miller).⁷⁴⁾ To, že se nejednalo o ojedinělou situaci, potvrzuje list zbirožského hejtmána, že mnozí sedláci z jeho panství se „*k soldátům do Kozlan přivinuli*“ a myslí tím v té době zde usazený myslíkovský regiment.⁷⁵⁾

Nezůstalo však pouze u vyjídání městských zásob. Provodní neděle (12. dubna) 1640 byla pohřbena sestra Václava Trunsky (Aloisie?), která „... *jest od soldátů císařských stlučena a zbita*...“. Farář ji pohřbil jako jakékoli jiné „*pocitivé tělo*“ na hřbitově.⁷⁶⁾ Je tedy možné, že byla „*zraněna na pocitivosti*“, což nebylo v průběhu války nikterak neobvyklé.⁷⁷⁾ Myslíkovský pluk byl navíc pověstný neurvalým chováním svých vojáků.⁷⁸⁾

Během 40. let 17. století se opakovaly prosby o odpuštění povinnosti z Rakovnícka a Kralovicka, protože kraj byl značně vypleněn a vojska neužívil. V roce 1641 ložirovalo na Rakovnícku 16 regimentů císařského vojska,

71) Václav LÍVA, *Prameny k dějinám třicetileté války 1640–1642*, Praha 1955, s. 27.

72) Myšlen nejspíše kyrysnický pluk Hannibala Gonzagy. Wilhelm Edler VON JANKO, *Gonzaga, Hannibal Fürst von*, in: *Allgemeine Deutsche Biographie* 9, 1879, s. 368.

73) SOKa Plzeň-sever, fond AM Kožlany, Pamětní kniha 1620–1719, inv. č. 4, fol. 100r-v.

74) Jan Miller byl ve třicátých letech kožlanským rychtářem, ale ani předtím nebyl mezi měšťany populární. S jeho osobou je spojeno několik sporů a v roce 1638 byl jakožto rychtář vzat do šatlavy. Nejspíše proto utekl k vojsku.

75) J. POHL, *Dopisy Jana Kolence z Kolna*, s. 148.

76) SOKa Plzeň-sever, fond Farní úřad Kožlany, Kostelní účty 1615–1680 /nezpracováno/, p. 192.

77) Srovnej s Jan KILIÁN, *Vojenské násilí ve městech za třicetileté války se zvláštním přihlednutím k Plzeňsku*, *Folia Historica Bohemica* 29, č. 1, 2014, s. 5–29.

78) Viz např. zpráva arciknízeti Leopoldu Vilémovi z října roku 1639, v níž nejvyšší úředníci apeluji na arciknížete, aby byly Čechy zbaveny břímě kvartýrování a lotrování, protože „*Království je bohužel jevištěm války a propadlo proto zkáze; může tu být pomoci jen dobře vyzbrojeným a vystrojeným lidem a nikoli vojáky, kteří by byli jen postupně a zdoluhavě vybavováni vojenskými potřebami. Je známo, že je tu několik regimentů, které se doplňují rekrutováním a meškají tu na zotavené, při čemž soustavně štráfuji, lidi všemožně obtěžují a nejsou ke skutečné potřebě, jen zbůhdarma ujdají chléb řádným vojákům. To platí o novém Buechheimově, Myslíkově, Tratischových a několika jiných plucích, jejichž vydržování potřebuje velikého nákladu.*“ V. LÍVA, *Prameny k dějinám třicetileté války 1636–1639*, Praha 1954, s. 354–355.

na jejichž vydržování muselo být dodáno velké množství chleba, masa a piva. Kožlany měly společně s Krašovem odvést 320 liber chleba, 320 pint piva a 160 liber masa. O rok později si stěžoval zbirožský hejtman, že poddaní se ze strachu uchylují do Zbiroha: „...*na všem panství nezůstalo poddaným v stodolách desíti strychů obilí! Račte z toho budoucí a nastávající hlad, mor, laskavě souditi. Nebude-li z důchodu pomoci, nebo hladem zemrou, anebo do cizích krajích rozběhnouti (se) musejí.*“^{79]} Sedláci (asi nejen) z hladu začali vojákům pomáhat, např. drancovali spolu s nimi panská sídla.^{80]} Vrchnost nebyla často schopná na svých panstvích sehnat požadované zásoby (kontribuce). Rudolf Hrobčický ze Všesulova odvedl proviant, ale i tak vojáci jeho „...*ubohým poddaným obilíčko popásli a všecko v nic obrátili, mně rybník slovíli, pivo vypili, okna vytloukli, kamna pobořili, dva koně s býkem pobrali, mě poddané a mne z přibytku vyhnali.*“^{81]} Obdobné odpovědi zaslaly i ostatní vrchnosti z okolí. Podle purkmistra z Kralovic bylo dokonce město prázdné a lidé ze strachu utekli do lesů. Všichni se báli, aby se neopakovala situace z městečka Čistá, kde řádili vojáci colloredovského regimentu.^{82]}

Švédové se vrátili krátce na Kralovicko a Rakovnicko v létě 1647 při svém postupu z Chebu na Prahu. Během tažení prý vyjedli a „*vybili širokým pruhem všecek kraj od západu podél Karlovarské silnice.*“^{83]} O rok později v červenci 1648 do Čech od západu vpadl generál Königsmarck. Postupoval od Chebu, přes Kynžvart, Stříbro a Kladruby k Plzni. Zde se obrátil a pokračoval přes Bělou, Plasy, Kralovice na Rakovník, který obsadil 24. července 1648. Následně se díky momentu překvapení zmocnil téměř bez dobývání Hradčan a Malé Strany.^{84]} Cestou tam se vojáci dožadovali zásob a peněz. Pravděpodobně je získali, protože v srpnu psal kožlanský purkmistr krajským hejtmanům, že nemohou poslat kontribuce, neboť „...*obilíčko k dozrání přicházející od armády generála Königsmarka prohnáním skrze ně dobytků a jízdného lidu pošlapáno, popaseno a v nic obráceno jest.*“^{85]} Aby zaplatili kontribuce, museli Kožlanští prodat stříbrný kalich z kostela, na který neměli peníze ještě v roce 1654.^{86]}

79] J. POHL, *Dopisy Jana Kolence z Kolna*, s. 148.

80] Tamtéž.

81] V. KOČKA, *Kralovicko...*, s. 25.

82] „*Dne 30. máje vpadlo k nám 100 koní rejtarstva od regimentu mladého Colloredy. S dobytými meči a v rukou pistulemi drancovali, lidi tloukli, jak mužské, tak ženské; šestinedělky i dítky svlačěli, mouky i obilí, které jsme se v Plzni vydlužili, vše pobrali, od dobytka 1,5 kopy kusů zbilí, s sebou odnesli, takže škod více než za 300 kop udělali a hůře s námi nakládali nežli lýtý Turek a pohan, že by se kámen nesouce člověk nad námi slitovati mohl.*“ V. KOČKA, *Kralovicko...*, s. 26.

83] Zikmund WINTER, *Město a kraj Rakovnický za vojny třicetileté*, s. 106.

84] Romana KMOCHOVÁ, „*I přišli k nám tito soldáti...*“ *Město Slaný za třicetileté války optikou pramenů městské kanceláře*, [tiskem nepublikovaná diplomová práce]. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Katedra pomocných věd historických a archivního studia, 2015, s. 135.

85] V. KOČKA, *Kralovicko...*, s. 27.

86] SOKA Plzeň-sever, fond AM Kožlany, Pamětní kniha 1620–1719, inv. č. 4, fol. 117r.

Na počátku září 1648 přišel rozkaz, aby Kožlany společně s Kralovicemi odvedly na Švédy obsazený Křivoklát zásoby. Jednalo se o velice exotické zboží – pepř, zázvor, hřebíček, šafrán, skořici, cukr, muškátový květ, rozinky, mandle, voskovic, svíčky lojové, ocet, citrýn, hořčici, olivy, kapari, kuřata, oves, slaninu, holuby, vejce a mouku.^{87]} Po uzavření vestfálského míru na podzim roku 1648 Švédové odtáhli. Kožlanští si ovšem neoddechli, protože ve dnech 15.–26. prosince 1648 u nich byly ubytovány dvě kompanie gallasovského pluku.^{88]}

České místodržitelství rozeslalo v roce 1650 „oběžník“, ve kterém nařídilo oslavné a děkovné mše *Te Deum* za uzavření vestfálského míru.^{89]} Vojenské kontribuce však stále pokračovaly, nadělané dluhy bylo potřeba splatit, proto se požadavky na poddané postupně zvyšovaly. Vrchnost pokračovala ve své snaze obsazovat pusté grunty.

Jak vypadala situace v Kožlanech těsně po konci války, ukazuje až *Soupis poddaných podle víry*. Podle něj byla tamní fara v roce 1649 vypálena nepřítelem a Kožlany obsluhoval farář z Čisté.^{90]} Jisté je, že fara nefungovala již dříve. Minimálně od roku 1643 bydlel farář v pronajatých místnostech od kožlanských měšťanů. Ročně platil tři kopy 25 grošů a pět denárů.^{91]} Kožlanské dědiny byly pusté, bez osevu, fungoval zde pivovar, z něhož Týřovští odváděli posudné.^{92]}

Soupis poddaných sepsala kožlanská městská rada k 25. březnu 1651 a uvádí se v něm 126 osob starších třinácti let nejspíše v 51 usedlostech.^{93]} Soupis rozlišuje obyvatele na deset hospodářů (z toho jeden mlynář a kostelník), sedmáct sousedů (z toho opět jeden mlynář a kostelník), čtyři chalupníky, devět podruhů, deset konšelů (z toho tři uvedeni též jako hospodáři či sousedé), primase, rychtáře a u osmi lidí nebylo jejich postavení specifikováno.^{94]}

Na základě soupisu podle víry si lze do jisté míry^{95]} udělat alespoň částečnou představu o věkovém složení kožlanského obyvatelstva,^{96]} které vypadalo následovně (viz tabulka). I přes válečné útrapy se tak ve městečku nacházeli lidé

87] V. KOČKA, *Kralovicko...*, s. 28.

88] V. KOČKA, *Dějiny...*, s. 372.

89] SOKA Plzeň-sever, fond AM Kralovice, Náboženské věci 1593–1786, inv. 146.

90] Kožlanské proto zapisoval i do čístecké matriky.

91] V letech 1643 a 1644 neznámému Kašparovi, v roce 1645 Kryštofovi Klárovi. SOKA Plzeň-sever, fond Farní úřad Kožlany, Kostelní účty 1615–1680 /nezpracováno/, p. 75, 77.

92] Alena PAZDEROVÁ (ed.), *Soupis poddaných podle víry z roku 1651 – Rakovnicko*, Praha 1996, s. 42.

93] Soupis nebyl na rozdíl od ostatních graficky rozdělen podle jednotlivých domácností, takže lze přesný počet pouze odhadovat. Některá jména jsou pouze lehce odsazena.

94] A. PAZDEROVÁ (ed.), *Soupis poddaných podle víry z roku 1651 – Rakovnicko*, s. 39–42.

95] Nezapisovaly se děti mladší 12 let.

96] Údaje o věku je ale nutné brát s rezervou.

v produktivním věku, což mohlo předznamenat relativně rychlý návrat k předválečným poměrům.

věkové rozmezí	počet osob	podíl [v %]
12–20	20	15,9
21–30	31	24,6
31–40	28	22,2
41–50	24	19
51–60	14	11,1
61 a více	9	7,2

Další srovnání nabízí Berní rula, která v roce 1653 evidovala v Kožlanech 38 gruntů, z toho osm pustých, 19 chalup, z toho tři pusté, a dva mlýny. Mezi lety 1651–1653 tak bylo z původních třinácti pustých gruntů pět a z šesti pustých chalup tři osazeny novými majiteli.^{97]} Zbylé dostaly nové vlastníky v následujících letech.^{98]}

V roce 1627, kdy převzal správu chřibského dominia Adam Jindřich Týrovský, se nacházelo panství ve velkých dlužích. Adam situaci vyřešil sňatkem s dcerou největšího věřitele (Evou Eufrozínou, hraběnkou z Klenového). Válečná léta prosperitě a hospodářskému vzestupu nepřispěla, navíc byly Kožlany nuceny platit vysoké kontribuce. Vrchnost se snažila, aby pusté grunty neležely ladem, ale aby byly obhospodařovány. Udělovaly je proto novým majitelům a městečko se začalo pomalu pozvedat.^{99]}

Do obvyklých kolejí se postupně dostával i městský život. Ve zmíněné pamětní knize lze vysledovat výrazný milník, a to rok 1654. Mezi lety 1648–1653 se vyskytuje pouze pět zápisů, zatímco od roku 1654 písemná agenda městečka opět nabývá na intenzitě. Kniha se totiž začala používat částečně také jako kopiař došlých patentů a podíl zápisů z roku 1654 činí 14,6 % z celé knihy.^{100]}

Tento článek je pouhou sondou do života menšího poddanského městečka za třicetileté války. Pokusil se kožlanské události zasadit do širšího zemského kontextu. Dosavadní historiografie se soustředila spíše na větší a významnější města, zatímco menší městečka zůstávala upozaděna, a to i přes to, že nesla stejnou, ne-li výraznější zátěž. Je vidět, že v obecných rysech osud Kožlan a jeho obyvatel odpovídal všeobecnému vývoji českých měst a městeček té doby. Válečné

97] Národní archiv, fond Berní rula, Berní rula – Rakovnicko, inv. č. 23, fol. 43–44.

98] Nejstarší kožlanská pozemková kniha k roku 1676 uvádí 65 usedlostí. Několik gruntů bylo totiž rozděleno.

99] Stejně tak grunt, který propadl vrchnosti z důvodu zběhnutí hospodáře. Nejvíce zběhnutí nastalo na přelomu 80. a 90. let 17. století. Nejspíše tehdy narostly nároky vrchnosti, především daně a robota.

100] Viz K. FANTOVÁ, *Pamětní kniha města Kožlany 1620–1719*, s. 72–81.

události ve 20. letech 17. století po ekonomické stránce městečko existenčně neohrozily. I přes pobyty vojsk a dodávání kontribucí si obyvatelé zanechali odpovídající životní úroveň. Změna přichází na konci 20. let. Válečné události zasáhly celé panství, které bylo od roku 1627 značně zadlužené. Dalším faktorem byl od 30. let 17. století intenzivnější pobyt vojsk v Čechách a jejich vzrůstající požadavky na vydržování, které znamenaly nejen hospodářství, ale i celou městskou společnost, jak dokládají výše uvedené příklady. Situace v Kožlanech se tak začala postupně vracet na předválečnou úroveň během 60. a 70. let 17. století.

Town Kožlany during Thirty Years' War

Summary

This article is just brief view into warlife during Thirty Years' War in small rural town. It tried to set events in Kožlany into broader context. There was quite same scheme like in other bohemian cities. In 20's there was not so important economical impact of war. Change came in late 20's when war endangered whole dominion of Chříč and that started to be in big debts. From 30's armies stayed during winter months in Bohemia so demands on supply lied on countryside and soon there was no chance to satisfy great requirement of soldiers. There was no crop nor money. Situation in Kožlany stabilized in 60's and 70's 17th century.

„15 Wochen lang bey Tag und Nacht von denen Schweden belägert“. Das Tagebuch des Johann Zatočil von Löwenbruck zur Belagerung von Prag durch die Schweden im Jahr 1648 – ein Vergleich

Claudia REICHL-HAM

Abstract: This contribution is intended as an impetus for an international book project under the auspices of the Heeresgeschichtliches Museum, with scientists from Austria, the Czech Republic, and Sweden participating. The first part of the project will analyse the (pre-)history and the impact of the siege of Prague in 1648 from different historical perspectives, the second the contemporary descriptions of the siege.

Key Words: Siege of Prague of 1648; Diaries; Literary Perception

Einleitung – Historischer Abriss^{1]}

In den frühen Morgenstunden des 26. Juli 1648 nahm der schwedische General Hans Christoph Königsmarck mit etwa 2.500 Mann den Hradschin, die Burg und die Prager Kleinseite in einem Handstreich ein.

Königsmarck berichtete dem schwedischen Reichskanzler und Gesandten beim Friedenskongress Johan Axelsson Oxenstierna daraufhin nicht ohne gewissen Stolz von seinem Erfolg: „[...] verhalte gebührendt nicht, dass nechts Gottes beystandt den 16^{2]} dieses mit anbrechenden Dage sowohl das hiesige KönigSchloss als die kleine Seit der Stadt glücklichen bemächtiget habe; [...]. Die Kunstkammer ist straks anfänglichlichen aufgebrochen und viele sachen heraus genommen worden [...]“^{3]}

1] Vgl. dazu die ausführlichen Schilderungen bei: Zdeněk HOJDA, *Der Kampf um Prag 1648 und das Ende des Dreißigjährigen Krieges*, in: 1648. Krieg und Frieden in Europa. Politik, Religion, Recht und Gesellschaft, hg. v. Klaus Bußmann – Heinz Schilling, Münster – Osnabrück 1998, S. 403–412; Jan KILIÁN, *Der Kampf um Prag*, in: Robert Rebitsch – Jenny Öhman – Jan Kilián, 1648: Kriegführung und Friedensverhandlungen. Prag und das Ende des Dreißigjährigen Krieges, Innsbruck 2018, S. 179–243; Jenny ÖHMAN, *Hans Christoph Königsmarck und die Plünderung von Prag durch die Schweden im Juli 1648*, in: Inke Schmidt-Voges – Nils Jörn (Hg.), *Mit Schweden verbündet – von Schweden besetzt. Akteure, Praktiken und Wahrnehmungen schwedischer Herrschaft im Alten Reich während des Dreißigjährigen Krieges* (= Schriftenreihe der David-Mevius-Gesellschaft 10), Hamburg 2016, S. 307–324, v. a. S. 310–314. Siehe auch die diesbezüglichen Berichte und Korrespondenz in: Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Wien, Alte Feldakten, K. 127 (Dreißigjähriger Krieg 1648 VII) und K. 128 (Dreißigjähriger Krieg 1648 VIII–XIII).

2] Die unterschiedliche Datumsangabe beruht auf der Tatsache, dass in Schweden bis 1753 der Julianische Kalender verwendet wurde.

3] Reichsarchiv, Stockholm, Oxenstiernska samlingen, Vol. E 964, Hans Christoph Königsmarck

Die Schweden verfügten aber zunächst nicht über ausreichend starke Kräfte, um auch die Prager Altstadt einzunehmen, und begannen daher die Stadt zu belagern.⁴⁾

Der kaiserliche Statthalter und Kommandierende General in Böhmen, Feldmarschall Rudolf Graf Colloredo, der sich mit Hilfe eines Kahns in letzter Sekunde vor dem herannahenden Feind über die Moldau gerettet hatte, organisierte gemeinsam mit General Johann Christoph Puchheim, der die städtische Garnison mit rund 3.500 Mann verstärkte, und Generalwachtmeister Innozenz Conti, der die Befestigungsarbeiten leitete, die Verteidigung der Prager Altstadt gegen die Schweden. Studenten⁵⁾-, Adels- und Bürgerabteilungen unterstützten die Kaiserlichen. Soldaten und Bewohner bauten neue Verschanzungen und verstärkten einzelne Stellungen.

Ein Angriff des schwedischen Generals Wittenberg konnte Anfang August trotz heftigem Artilleriebeschuss der Schweden abgewehrt werden, worauf sich dieser wieder zurückzog.⁶⁾

Am 5. Oktober trafen schließlich weitere beträchtliche schwedische Verstärkungen unter Pfalzgraf Karl Gustav ein, der den Oberbefehl über die Belagerungstruppen übernahm. Am 6. Oktober schlugen die Schweden eine Brücke über die Moldau und bildeten einen Brückenkopf. Die schwedischen Truppen konzentrierten sich hinter dem Galgenberg. Zwar gelang nach heftigem Artilleriebeschuss und mehreren Stürmen der Einbruch in die Altstadt, doch Bürger und Studenten leisteten, unterstützt von Geistlichen, heftigen Widerstand und schlugen die Angreifer zurück.⁷⁾

an Johan Oxenstierna, 20./30.07.1648, zit. in: Jenny ÖHMAN, *Die Plünderung von Prag 1648: Eine schwedische Perspektive*, Frühneuzeit-Info. Weblog des Instituts für die Erforschung der Frühen Neuzeit 26, 2015, S. 240–248, online unter: https://fnzinfo.hypotheses.org/627#footnote_7_627, [Abruf 27.02.2019].

4) J. KILIÁN, *Der Kampf um Prag*, S. 208f.; Z. HOJDA, *Der Kampf um Prag*, S. 406f.

5) Zu den Studenten siehe Arthur WERNER, *Die Studenten-Legionen der Prager Universität vom 30jährigen Krieg bis 1848*, Prag 1934, S. 8–52.

6) J. KILIÁN, *Der Kampf um Prag*, S. 208f.; Z. HOJDA, *Der Kampf um Prag*, S. 406f.

7) Siehe dazu einen Bericht Colloredos an Kaiser Ferdinand III., abgedruckt in: *THEATRI EUROPAEI, oder Historischer (!) Beschreibung der denckwürdigsten Geschichten vom Jahr 1647 biß 1651. exclusive. Sechster und letzter Teil*, hg. v. Matthaei Merians Erben, 1663, S. 338–342, bzw. in: M[aximilian] MILLAUER, *Fernere Beiträge zur Geschichte der Belagerung der k. Hauptstadt Prag durch die Schweden im Jahre 1648. II. Ein Bericht von k. k. Feldmarschall Grafen Colloredo darüber*, Monatschrift der Gesellschaft des vaterländischen Museums, 2. Jg., Prag, Oktober 1828, S. 283–302 (hier werden am Ende des Berichtes noch verdiente Offiziere und deren Leistungen während der Belagerung erwähnt), weiters den Bericht des Obersten Heinrich Graf von Dohna, in: ders., *Beiträge zur Geschichte der Belagerung der kön(iglichen) Hauptstadt Prag durch die Schweden im Jahre 1648*, Monatschrift der Gesellschaft des vaterländischen Museums in Böhmen, 1. Jg., Prag, November 1827, S. 12–38, hier: S. 21–25.

Am 25. Oktober setzten die Schweden – trotz der tags zuvor erfolgten Unterzeichnung des Westfälischen Friedens – noch in den Nachtstunden zu einem neuerlichen Generalsturm an, der aufgrund der hartnäckigen Verteidigung ebenfalls misslang. Nachdem der Pfalzgraf Prag am 30. Oktober erneut zur Kapitulation aufgefordert hatte, diese Forderung aber zurückgewiesen worden war, begannen sich die Belagerer allmählich zurückzuziehen.^{8]} Am 2. November hob Karl Gustav – nach 15 Wochen – die Belagerung Prags auf und zog seine Truppen nach Czaslau zurück.^{9]}

Die Handschrift des Johann Norbert Zatočil

Einen sehr ausführlichen und anschaulichen Bericht über die Ereignisse in der Stadt Prag während der Belagerung gibt der spätere Kanzler der Prager Altstadt, Johann Norbert Zatočil, der während der schwedischen Belagerung Prags 1648 23 Jahre alt, Student der Rechtswissenschaften und Musketier der Studentenkompanie gewesen war.^{10]} Mit Majestätsbrief vom 5. Juli 1659 wurde er dafür mit Wappen und dem Prädikat „von Löwenbruck(en)“ in den Adelsstand erhoben. Zatočil wählte für seine Darstellung der Ereignisse die Form eines Diariums und ließ dieses 1685 in tschechischer Sprache unter dem Titel *„Leto a Denopis celého královského Starého i Nového měst Pražských léta Páně 1648 patnácte neděl, dnem i nocí trvajícího obležení Švédského“* veröffentlichen.^{11]}

8] In eben diesem Artikel führt Millauer den Entwurf zu einer Kapitulation an, der 25 Punkte umfasst und alle Eventualitäten im Falle des (Ernst-)Falles regeln sollte. Der Verfasser des Entwurfes ist unbekannt – „von der Generalität aufgesetzt“ bzw. durch die „königl(ichen) Stadthalter [...] mir [Dohna] zugeschicket“. Siehe M. MILLAUER, *Beiträge*, S. 12–20, S. 26. Zudem findet sich dort auch die Reaktion Dohnas in Form eines Schreibens an den Kaiser vom 25. November 1648, wo er auf die Kapitulation Bezug nimmt, bzw. ein Akt, der laut Millauer eher einem Neutralitäts- oder Waffenstillstandsvertrag gleicht. Siehe M. MILLAUER, *Beiträge*, S. 25–28 und S. 29–38.

9] J. KILIÁN, *Der Kampf um Prag*, S. 208f.; Z. HOJDA, *Der Kampf um Prag*, S. 407f.

10] Heeresgeschichtliches Museum, Wien, Signatur KG/45663, Johann Norbert ZATOČIL VON LÖWENBRUCK, *Jahr und Tages Schrift das ist: die Gründlich: wahrhaftig: und völlige Beschreibung der Königl(ichen) Alten und Neuen Stadt Prag, Wie diese beede Städte im 1648.ten Jahr durch 15. Wochen lang bey Tag und Nacht von denen Schweden belägert, und mit diesem Feindt durch obbenannte funffzehen Wochent(iche) Zeit behafftet gewesen. Auff Unkosten des Herrn Johann Norberts Zatočil von Löwenburg(!) Burgern und der Zeit Kantzlern der königl. Alt Stadt Prag in den Druck gegeben, [1685]* (im Folgenden: J. N. ZATOČIL VON LÖWENBRUCK, *Jahr und Tages Schrift*).

11] In der Österreichischen Nationalbibliothek findet sich ebenfalls eine tschechischsprachige Version aus dem Jahre 1685, allerdings mit einem leicht abgeänderten Titel: *„Leto = a Denno = pis To gest: Celého-Královského Starého a Nowého Měst Pražských Léta 1648. Patnácté Neděl Dnem Nocy trwajícího Obležení Ssweydského. Prawdiwé a ubezpečliwé Wypsaní Půwodem a Nákladem Jana Norberta Zatočila z Loewenbrugku Měsstěnina, a na ten čas Kanclíře Starého Města Pražského. S Powolenim Wrchnosti Na Swětlo wydany ... [Prag] 1685“*. Österreichische Nationalbibliothek, Wien (ÖNB), Signatur Nr. 78.Cc.260, online unter: <http://data.onb.ac.at/ABO/%2BZ18342300X>, [Abruf 27.02.2019].

Dieses Druckwerk erlebte 1703¹²⁾, 1819¹³⁾ und 1914¹⁴⁾ Neuauflagen.¹⁵⁾

Sein Motiv für die Abfassung dieses Berichtes findet sich in der Einleitung, hier die Passage aus der deutschsprachigen Version: „*Ich habe schon über dreyssig Jahre her / erwarthet, ob nicht etwan einer / unter dießer zeit auß denen Einheim= / bischen, oder ein anderer sich darzu / beqvemen möchte, die von denen Schwe= / den sehr gefährliche und feindliche / Belägerung der Königl(ichen) Alt= und neüen / Stadt Prag in der böhmischen Sprag / zu einer Gedächtnus zuhinterlassen, [...].*“¹⁶⁾

Er, Zatočil, habe also über 30 Jahre zugewartet, ob sich nicht jemand bequemen würde, eine Relation über die Belagerung in „böhmischer Sprache“ zu schreiben. Da dem nicht so war, habe er dies übernommen, denn er habe „*die Völlige, Wahr= / haffte und Gründliche Wissenschaft die= / ser langwieriger belägerung der Königl(ichen) / Alten und Neüen Stadt Prag, was sich / einen jeden Tag zugetragen, solches / alles eigenhändig aufgezeichnet [...]. und also / aufs fleissigste mit gröstem Eyffer alles zusammen geschrieben.*“¹⁷⁾

Parallel dazu wurde – vermutlich ebenfalls im Jahr 1685 – auch eine deutsche Version des Berichtes angefertigt, die sich allerdings nur als gebundene Handschrift erhalten hat und im deutschen Sprachraum weitgehend unbekannt zu sein scheint (zitiert wird immer die tschechischsprachige Ausgabe). Ein Druck ist mir bisher nicht bekannt. Ihr Titel lautet: „*Jahr und Tages Schrift das ist: die Gründlich: wahrhaftig: und völlige Beschreibung der Königl(ichen) Alten und Neüen Stadt Prag, Wie diese beede Städte im 1648.ten Jahr durch 15. Wochen lang bey Tag und Nacht von denen Schweden belägert, und mit diesem Feindt durch obbenannte funffzehen Wochentl(iche) Zeit behaftet gewesen. Auff Unkosten des Herrn Johann Norberts Zatočil von Löwenburg (!) Burgern und der Zeit Kantzlern der königl. Alt Stadt Prag in den Druck gegeben.*“

Zatočil schildert darin detailreich und sehr anschaulich die Ereignisse aus der Sicht der Belagerten, zunächst die durch den „Verrat“¹⁸⁾ des ehemals kaiserlichen Offiziers in schwedischen Diensten Ernst Ottowalsky herbeigeführte

12) Herausgegeben von Henrich Albrecht, Prag 1703.

13) Herausgegeben von Václava Rodomila Krameria, Prag 1819.

14) Herausgegeben von Emil Šolc, Prag 1914, mit einem Vorwort des tschechischen Historikers und Journalisten Jan Herben.

15) In der Monatschrift der Gesellschaft des vaterländischen Museums in Böhmen von April und Juni 1827 findet sich eine von Johann Ritter von Rittersberg verfasste gedruckte auszugsweise Übersetzung des „böhmischen“ Originals ins Deutsche, die im Stil des 19. Jahrhunderts verfasst wurde. Johann RITTER VON RITTERSBERG, *Joh. Norb. Zatočil von Löwenbruk, Tagebuch der Belagerung Prags durch die Schweden im J. 1648. Aus dem in böhmischer Sprache verfaßten Original in Auszug gebracht*, Monatschrift der Gesellschaft des vaterländischen Museums in Böhmen, 1. Jg., Prag, Teil I: April 1827, S. 24–42, und Teil II, Juni 1827, S. 19–40.

16) J. N. ZATOČIL VON LÖWENBRUCK, *Jahr und Tages Schrift*, [S. 10].

17) J. N. ZATOČIL VON LÖWENBRUCK, *Jahr und Tages Schrift*, [S. 15].

18) Dazu gilt es allerdings anzumerken, dass es damals nicht ungewöhnlich war, die Seiten zu wechseln – und das oft mehrmals!

Eroberung der Prager Kleinseite sowie des Hradschin durch die Schweden¹⁹⁾, dann die Verteidigungsbemühungen der kaiserlichen Truppen mit aktiver Unterstützung seitens der Prager Bevölkerung²⁰⁾, die Abwehr der schwedischen Angriffe und Stürme²¹⁾ sowie schließlich den Abzug der Schweden nach erfolgtem Friedensschluss.²²⁾

Immer wieder hebt er dabei die Tapferkeit sowohl der Soldaten und Offiziere als auch der Geistlichen, der Adelligen und der Studentenkompanien bzw. Bürgermilizen hervor.²³⁾ Im Folgenden sind drei diesbezügliche Textpassagen angeführt:

„[...] *damit diese gedächt= / nus Eüer Gnaden Vorfahern, wie auch / derer Geistlichen, und Höhern Standes / Officirern, nicht minder auch derer / Studenten, Burgern, und Soldaten, / Welche [...] sich so heroisch und dapffer gehalten haben [...].*“²⁴⁾

„[...] *daß Ihro May(estät) Ihr dapfferes / und Heldenmüthiges Wohl Verhalten in / Gutem ingedenck seyn wird [...].*“²⁵⁾

„*Unser Kriegs Volck sich tapffer / gewehret [...].*“²⁶⁾

Der Anteil der Juden an der Verteidigung bleibt ebenfalls nicht unerwähnt: „*Bey denen Juden ware auch auf das Schärfffeste / anbefohlen[,] alle Tag derer Hundert Per= / sohnen mit Schlägln oder Palitzen, Ha / cken, Haacken, und nassen Rindenen / Häuten auf den Alt Stadter Rinck auf / den Fischmarck zuschicken, weillen der / General Königsmarck auß der Kleinern / Stadt Prag Grannaten und feüerige / Kugln zu werffen angefangen hat, da= / mit die Juden zu Verhütung des Feüers / Solche zu löschen und zu dä(m)pffen steths / in der bereithschafft fertig alda stehen / sollen [...].*“²⁷⁾

Zatočil betont also, dass ihnen „auf das Schärfffeste anbefohlen“ werden musste, jeden Tag 100 Mann mit entsprechender Bewaffnung und nassen Rinderhäuten²⁸⁾ auf den Altstädter Ring zu schicken; zudem sei im Zuge der Waffenrequirierungen deren geheimes Waffenversteck auf dem Tandelmarkt ausgehoben worden.²⁹⁾

19) J. N. ZATOČIL VON LÖWENBRUCK, *Jahr und Tages Schriftt*, [S. 18–24].

20) J. N. ZATOČIL VON LÖWENBRUCK, *Jahr und Tages Schriftt*, [S. 32–52, 57–64, 71–75, 81–87, 92–94].

21) J. N. ZATOČIL VON LÖWENBRUCK, *Jahr und Tages Schriftt*, [S. 134–166].

22) J. N. ZATOČIL VON LÖWENBRUCK, *Jahr und Tages Schriftt*, [S. 167f.].

23) J. N. ZATOČIL VON LÖWENBRUCK, *Jahr und Tages Schriftt*, [S. 11, 14, 16, 27, 33, 45, 50, 57, 63, 92f., 149, 164, 175].

24) J. N. ZATOČIL VON LÖWENBRUCK, *Jahr und Tages Schriftt*, [S. 16].

25) J. N. ZATOČIL VON LÖWENBRUCK, *Jahr und Tages Schriftt*, [S. 16].

26) J. N. ZATOČIL VON LÖWENBRUCK, *Jahr und Tages Schriftt*, [S. 14].

27) J. N. ZATOČIL VON LÖWENBRUCK, *Jahr und Tages Schriftt*, [S. 59].

28) Durch eben diese konnten die einfallenden Granaten und Feuerkugeln abgedeckt und deren Feuer erstickt werden.

29) J. N. ZATOČIL VON LÖWENBRUCK, *Jahr und Tages Schriftt*, [S. 27f.].

Ebenso erwähnt er die Anteilnahme von Kaiser Ferdinand III. durch Aufmunterungsschreiben in Deutsch und Latein an die Bürger und Studenten während der Belagerung und durch Anerkennungsschreiben nach dem Abzug der Schweden.^{30]}

Die mit militärischen Begriffen gespickten Schilderungen der Abwehrbemühungen samt beigefügten Zeichnungen zeugen von einem gewissen militärischen Grundverständnis des Schreibers. Hier ein typisches Textbeispiel dafür, wo er auf Schanz- und Miniarbeiten ebenso Bezug nimmt wie auf die „Bewaffung“ der Verteidiger: „*Wie nun der dappfere und geschäftige G(ene)ral [Don Innocentio Conti] / alle Posten [...] durchgesehen, [...] hat Er [...] angewiesen, [...] in welchen örthern Sie graben, / Außgezimmerte Schirmen oder Schan= / tzen^{31]} legen, Palesaten^{32]} setzen, und Un= / terminirungen machen sollen, und / wann das Volck Sich zu reteriren ge= / zwungen würde, in die Garten Mau= / ren Löcher durchzugraben, Verschiedene / Kriegs Ristungen, als da seyndt: Scheffe= / linen^{33]}, Spitzige Pfriemen^{34]}, Spitzige Mor= / gensterne oder Parthasanen^{35]}, Eyßerne / Sterne^{36]}, Trischln^{37]}, Hand Granaten, Bech= / Crantz^{38]}, Sturmhaaffen^{39]}, dann auch gebich= / te Blatayßen zumachen anbefohlen, / da aber an Mettal zur machung der / Hand Granatten ein Abgang gewesen, / befanden sich auf den Alt=Städter Rath / Hauß Zwey Glocken von mittelmässiger / Grösse, [...] Welche Er auch alsogleich zum / zerschlagen, in das alte Gericht zufüh= / ren, darauß Granaten zugießsen, [...] / anbefohlen.“^{40]}*

Auch für die Versorgung der Soldaten wichtige Aktionen, wie etwa die Erbeutung von Vieh vom Feind Beistrich die Requirierung von Heu und

30] J. N. ZATOČIL VON LÖWENBRUCK, *Jahr und Tages Schrift*, [S. 53–56, 88–92].

31] Eine Schanze ist für gewöhnlich ein hauptsächlich aus Erdwällen bestehendes Befestigungswerk als Verteidigungsanlage.

32] Palisaden sind etwa drei bis vier Meter lange, oben zum Teil zugespitzte Holzpfähle, die als Hindernis mit Zwischenräumen von sechs bis acht Zentimetern etwa einen Meter tief eingegraben werden.

33] Scheffelinen sind kleine Spieße, die als Wurf- oder Stoßwaffe verwendet werden.

34] Pfriemen, auch Ahlen genannt, werden eigentlich in der Schuhmacherei und Sattlerei verwendet und bezeichnen spitz zulaufende dünne Metallstifte mit einem Holzgriff.

35] Partisanen sind Stangenwaffen (bis zum 18. Jahrhundert in Gebrauch).

36] Eiserne Sterne sind Holzstangen mit einer an einer Kette hängenden Eisenkugel, die mit etwa ein bis fünf Zentimeter langen Dornen besetzt ist, die ihr ein sternförmiges Aussehen verleihen.

37] Trischeln sind Holzstangen mit einem an einer Kette hängenden Holzstück, das mit etwa ein bis fünf Zentimeter langen Dornen besetzt ist.

38] Pechkränze waren Brandsätze, der auch im neuzeitlichen Kriegswesen noch eingesetzt wurden. Bei Belagerungen setzte man mit diesen ebenso billigen wie effektiven Kampfmitteln Dächer, Vorratslager, Pulverkammern und andere leicht entzündliche Objekte in Brand, hielt damit aber, wie die Verteidiger von Prag, auch den Gegner in Schach.

39] Sturm-Haaffen sind Gefäße, die mit Handgranaten oder brennenden Gegenständen gefüllt sind.

40] J. N. ZATOČIL VON LÖWENBRUCK, *Jahr und Tages Schrift*, [S. 73, 75].

Stroh für die Pferde bzw. anderer „*Futrage*“^{41]} oder das Ausschalten eines gefährlichen gegnerischen Schützen, finden bei Zatočil ausführliche Erwähnung. Letzterer hatte sich eigens eine Schutzvorrichtung gebaut – einen Kasten mit einem runden Loch in der Mitte. Dahinter hing eine Kugel auf zwei eisernen Stangen, sodass man diese leicht wenden und drehen konnte. Unter der Kugel hatte er ein Loch für seine Büchse gemacht. Diese Vorrichtung stellte er auf einen hohen Turm aus Holz, den man an die Stadtmauer herangeschoben hatte und schoss von dort auf alles, was sich hinter der Mauer bewegte. Erst die Kooperation zweier Jäger des Regiments Colloredo und Conti setzte dem Treiben ein Ende, indem sie sein Verhalten beobachteten. Dieses bestand darin, nach jedem Schuss durch das Loch zu blicken, ob er getroffen hatte – und somit kurz seine Deckung preiszugeben. Dieses Faktum nützte der Colloredo'sche Jäger und schoss ihn in dem Moment von seinem „Schantzl“ herunter.^{42]}

Zudem finden sich auch komische Szenen wie die Erzählung vom „Pelzfresser“, die angebliche „Kugelfestigkeit“ der Verteidiger oder der „Wutanfall“ des schwedischen Oberbefehlshabers General Hans Christoph Graf Königsmarck bei einem gemeinsamen Bankett nach Kriegsende, als dieser erfuhr, dass in Prag nur mehr wenig Munition vorhanden gewesen war. Beispielhaft sei hier die Geschichte des „Pelzfressers“ angeführt, der offen drohte, General Königsmarck mit Haut und Haaren aufzufressen und zur Demonstration einen lebendigen Frischling mit Haut, Borsten und Innereien verspeiste. Der Pelzfresser taucht in Zatočils Erzählung noch ein zweites Mal auf – quasi als „Pausenclown“, der Handschuhe aufaß und den Schoß des Kollers des Obersten Conti, von diesem unbemerkt, zum Amüsement der anderen Anwesenden weg, „fraß“ – diese „Showeinlage“ brachte ihm eine Menge Geld ein.^{43]}

Die Erzählungen Zatočils erhalten vor allem dadurch ein ungeheures Maß an Plastizität und Authentizität, dass der Autor selbst Augen- bzw. Ohrenzeuge vieler der geschilderten Ereignisse war. Ich teile aber Jan Kiliáns Ansicht, dass die Problematik von Zatočils Arbeit darin liegt, dass ihm eine Reihe von Dingen entgangen ist und er manche Angaben übertreibt. Vor allem aber ist der späte Zeitpunkt der Abfassung des Werkes problematisch, auch wenn er sich seine Darstellung von vier Zeugen bestätigen ließ.^{44]}

Woher stammt aber nun die deutschsprachige Version von Zatočils Werk? Vor einiger Zeit wurde dem Heeresgeschichtlichen Museum von einem in Schweden lebenden Österreicher eine in Leder gebundene alte Handschrift als Schenkung übergeben, die er im Jahr 2013 bei einer Auktion erworben hatte.^{45]} Bei genauerem Studium der Handschrift erwies sich diese als deutschsprachige

41] J. N. ZATOČIL VON LÖWENBRUCK, *Jahr und Tages Schrift*, [S. 75–79, 94f.]

42] J. N. ZATOČIL VON LÖWENBRUCK, *Jahr und Tages Schrift*, [S. 110–128].

43] J. N. ZATOČIL VON LÖWENBRUCK, *Jahr und Tages Schrift*, [S. 131f., 173].

44] Siehe dazu J. KILIÁN, *Der Kampf um Prag*, S. 182.

45] <http://auktionsverket.se/auction/rare-books/2013-10-01/6514-on-praha-1648/>, [Abruf 27.02.2019].

Version des Werkes von Johann Norbert Zatočil. Über die Provenienz der Handschrift ist leider wenig bekannt. Es findet sich lediglich ein Besitzervermerk, nämlich der eines schwedischen Bibliothekars namens Lars Tynell, der 2013 verstarb. Gemäß dem Vermerk dürfte er sie im Jahr 1945 erworben haben, also noch vor seiner Anstellung in der Königlichen Bibliothek in Stockholm. Warum ist dieses Faktum so wichtig?

Es gibt nämlich noch ein zweites, fast wortidentenes handschriftliches Exemplar dieser Handschrift, allerdings ohne Abbildungen, in der Königlichen Bibliothek, das 1955 in einem Antiquariat erworben wurde – vielleicht auf Initiative Tynells.^{46]}

Weitere (zeitgenössische) deutschsprachige und lateinische Handschriften und Drucke

Im Zuge meiner Recherchen zur Provenienz der HGM-Handschrift stieß ich dann in der Nationalbibliothek der Tschechischen Republik auf eine gedruckte deutschsprachige Relation von der Belagerung von einem unbekanntem Autor aus dem Jahr 1648, die auf rund 20 Seiten eine kurze chronologische Darstellung der Ereignisse bietet und auf dramatische Ausschmückungen gänzlich verzichtet. Anlässlich des 100. Jahrestages wurde die Schrift für die „wohl geneigten Liebhaber deren alten Geschichten“ neu aufgelegt!^{47]} Diese Relation ist gemeinsam mit einer lateinischen Abhandlung die früheste Beschreibung der Belagerung.

46] Kungliga Biblioteket, Stockholm, Signatur D 653 g, [Johann Norbert ZATOČIL VON LÖWENBRUCK], *Beschreibung Des Schwedischen General Kö / nigsmark Einfall und Plin / derung der königl(ichen) kleinern, dann / hierauf erfolgten belagerung / der k(önig)lichen alt= und neuen Stadt Prag / Jahr und Tagsschrift Im Jahr 1648*, [1685]. Für diesen wertvollen Hinweis danke ich meiner lieben Kollegin Frau Dr. Jenny Öhman.

47] Národní knihovna České republiky, Historické fondy, Prag. Signatur 65 E 003110, Gründliche Relation, Desen so Sich von 26. Iulij. Alß KoenigsMarck die KleinSeiten / sambt dem Praeger Schloß einbekommen / Biß auf Den 2. Novembris deß 1648. Jahrs. sonderlich Bey Belaeerung Aldt und Newer Stadt Prag / zu getragen undt wie endtlichen der Schwedische Generalissimus Pfaltz Graff Carl Gustavus, mit Schaden dar vor Abzuziehen verursacht worden, 1648. Signatur 22 E 915, Gründliche Relation Dessen So sich von den 26. Julii als Königsmarck die Kleinseithen sambt den Prager-Schloß einbekommen, bis auf den 2. Novembris 1648. Jahrs, sonderlich bey der Belagerung der Alt- und Neuen Stadt Prag zugetragen, Sambt einer ordentlich- in Kupffer gestochener Delineation, welcher Seithen der Pfaltz-Graf Carl Gustav als Schwedischer Generalissimus die zwey Prager-Städte am meisten mit Feindseligkeiten beängstiget hat; nichtminder wo, wie und mit was für ein Mannschafft die ersinnlichste Anstalten zu einer tapffern Gegenwehr von Ihro Excellenz (tit. pl.) Herrn Feld-Marschallen Grafen von und zu Colloredo seynd angeordnet worden, Welche ob zwar im obbenannten 1648. Jahr im Druck ans Tag-Liecht gekommen, anjetzo dennoch weilen es das Hunderte Jahr ist, denen Wohlgeneigten Liebhaber deren alten Geschichten vom neuen aufgeleget worden, Prag 1748 (Neuauflage)

Die erwähnte lateinische Schrift trägt den Titel: *„Compendiosa relatio eorum, quae a 26. Julii ad usque 3. Novembris, circa parvae partis Pragensis occupationem, et aliarum duarum civitatum obsidionem et oppugnationem in dies evenerunt anno 1648.“* Dabei handelt es sich um ein aus sechs losen Blättern bestehendes Tagebuch in lateinischer Sprache, das im Stift Hohenfurt gefunden und um 1827 der Handschriftensammlung des Vaterländischen Museums in Prag einverleibt worden war. Maximilian Millauer äußert in seinem im Juni 1828 in der Monatschrift der Gesellschaft des vaterländischen Museums in Böhmen erschienenen Beitrag *„Fernere Beiträge zur Geschichte der Belagerung Prags durch die Schweden im J. 1648. I. Ein gleichzeitiges Tagebuch darüber“*^{48]}, dass es sich beim Verfasser um ein Mitglied des Ordens der Gesellschaft Jesu gehandelt und dass sich das Tagebuch im Ordenshaus in Krumau befunden haben könnte. Er bringt auch die deutsche Übersetzung des Tagebuches.^{49]} Dessen Authentizität sieht Millauer dadurch bestätigt, dass sich mehrere Angaben mit den Berichten des Stadtkanzlers Zatočil decken, *„es aber überdies viele wichtige und wissenswerte, jedoch bisher unbekannt gebliebene Daten enthält, wodurch die im genannten böhmischen Tagebuche vorkommenden Schilderungen theils bestätigt, theils aber auch ergänzt, und mitunter sogar berichtet werden“*.^{50]}

Eine weitere, in lateinischer Sprache gehaltene Schilderung der Ereignisse in Prag 1648 ist als Anhang in Alfred Jensens Werk *„Smärre Bidrag till deut Trettioåriga Krigets Historia (1639–1648)“* abgedruckt. Sie trägt den Titel *„Brevis relatio arcis Pragensis cum Parva Parte a Suecis captae, et quid deinceps singulis diebus ibidem et in tota civitate extraque notatu dignum utrinque contigerit“*^{51]} und ist ebenfalls in Form eines Diariums abgefasst. Als Autor nennt Jensen einen *„P(ater) Egidius a s. Ioanne Himmelstein“*^{52]}.

In der Österreichischen Nationalbibliothek ist eine weitere Handschrift zur Thematik mit dem Titel *„Beschreibung / Des Unternehmens des Schwedischen / Generals Königsmark auf Prag, / Bemächtigung des Schloßes / und der Kleinseite, dan / Belägerung der Alt= / und Neüen / Stadt Prag / Im Jahr 1648 /“* von einem unbekanntem Autor verwahrt; sie ist undatiert. Die Handschrift wurde

48] M[aximilian] M[ILLAUER], *Fernere Beiträge zur Geschichte der Belagerung Prags durch die Schweden im J. 1648. I. Ein gleichzeitiges Tagebuch darüber*, Monatschrift der Gesellschaft des vaterländischen Museums in Böhmen, 2. Jg., Prag, Juni 1828, S. 427–454.

49] M. M[ILLAUER], *Fernere Beiträge I*, S. 427f.

50] M. M[ILLAUER], *Fernere Beiträge I*, S. 428.

51] [Daniel Adalbert HIMLŠTEJN], *Brevis relatio arcis Pragensis cum Parva Parte a Suecis captae, et quid deinceps singulis diebus ibidem et in tota civitate extraque notatu dignum utrinque contigerit*, in: Alfred Jensen, *Smärre Bidrag till deut Trettioåriga Krigets Historia (1639–1648)*, Göteborg 1910, S. 55–87.

52] In anderen bibliografischen Werken taucht er auch als Daniel Adalbert bzw. Daniel Vaclav Himlštejn (Himmelstein) von Velechov auf.

laut Auskunft von Frau Dr. Katharina Kaska von der Sammlung von Handschriften und alten Drucken der ÖNB am 6. November 1857 ins Zuwachsverzeichnis der damaligen Bibliotheca Palatina Vindobonensis aufgenommen und nach einer Handschriftenanalyse der ÖNB auf das 18. Jahrhundert datiert.^{53]} Es dürfte sich aber vermutlich um die Abschrift eines bereits im 17. Jh. verfassten Berichts eines nicht näher genannten Historiografen handeln: Die Schilderung setzt unmittelbar mit dem „Verrat“ des Ernst Ottowalsky und der Eroberung der Kleinseite sowie des Hradschin ein, wird dann aber unvermittelt durch einen chronikartigen Abriss der Geschichte des Kaiserhauses bis ins Jahr 1658 unterbrochen. Mit der Bemerkung „Bis[hier]her reichet unser Geschichtsschreiber aus welchem wir gegenwärtige Geschichte ausgezogen“ knüpft der Autor wieder an die Ereignisse von 1648 an, wobei er im Großen und Ganzen der Erzähllinie des Johann Norbert Zatočil folgt, einschließlich der Anekdoten und kaiserlichen Schreiben.

Beachtung sollte auch den Berichten der beteiligten Offiziere geschenkt werden – zwei, nämlich jene des Obristen Heinrich Graf Dohna und des Feldmarschalls Rudolf Graf Colloredo, sind von Maximilian Millauer in der *Monatschrift der Gesellschaft des vaterländischen Museums in Böhmen* in Transkription abgedruckt worden.^{54]} Während Dohna die Belagerung aus seinem sehr persönlichen Blickwinkel beleuchtet und seine Leistungen von den ersten Tagen der Belagerung bis zur Aufhebung derselben und seine Standhaftigkeit „medienwirksam“ in den Vordergrund stellt, setzt der Bericht von Colloredo erst mit 6. Oktober ein, schildert dann aber die Vorkommnisse bis Anfang November äußerst minutiös, v. a. die militärische Komponente betonend. Die Rettung Prags kommentierte er mit den Worten: „Wie dem allen, hat der Allmächtige diese zwei Städte in Euer kaiserl(ichen) Majestät Gnade erhalten, und uns darin vor den Händen unser (!) Feinde väterlich beschirmen wollen [...]“^{55]}

Einen anderen inhaltlichen Ansatz findet man bei gedruckten zeitgenössischen Werken, die die Belagerung in einen gesamteuropäischen Kontext stellen: Der im Jahr 1663 erschienene 6. Band des „*Theatrum Europaeum*“ widmet sich in seiner Darstellung des Jahres 1648 ebenfalls den Ereignissen rund um Prag, stellt aber Königsmarck bzw. den Pfalzgrafen Karl Gustav und deren Handlungen in den Mittelpunkt des Geschehens.^{56]} Auffallend ist hier die Tatsache, dass das „*Theatrum Europaeum*“ einen sehr ausführlichen persönlichen Bericht Ottowalskys bringt, den er „zu seiner exculpation“ verfasst hat und in dem er die Gründe für seinen Seitenwechsel anführt; zudem ist im Werk auch eine umfangreiche Liste mit den Namen der gefangenen vornehmen Herren und

53] ÖNB, Signatur Cod. Ser.n. 2177. Für ihre Auskünfte bezüglich der Handschrift und die Zurverfügungstellung des Originals danke ich Frau Dr. Kaska sehr herzlich.

54] Bericht Colloredos an Kaiser Ferdinand III., in: M. M[ILLAUER], *Fernere Beiträge*, S. 283–302, Bericht des Obersten Heinrich Graf von Dohna, in: ders., *Beiträge*, S. 21–25.

55] M. M[ILLAUER], *Fernere Beiträge*, S. 296.

56] *THEATRI EUROPAEI, oder Historischer Beschreibung der denckwürdigsten Geschichten vom Jahr 1647 biß 1651. exclusive. Sechster und letzter Teil*, S. 320–342.

Standespersonen sowie eine ebenso umfassende Liste mit „*Requisiten*^{57]} [d. h. Geschützen, Munition, Feuer- und Blankwaffen sowie Belagerungsgerät], *so sich im Königlichen Prager Zeughaus [auf dem Hradschin] den 18./28. Julii befunden*“, abgedruckt.

Zur Veranschaulichung dienen Porträts der beteiligten Personen, darunter auch Ottowalsky und Pater Georg Plachy^{58]}, der im Text aber nur in einem Nebensatz Erwähnung findet, sowie Darstellungen der Befestigungen und der Belagerung der Stadt Prag.

Auch Samuel Pufendorf wählt im 20. Buch seiner „*26 Bücher Der Schwedisch- und Deutschen Kriegs-Geschichte*“ den gleichen Ansatz, allerdings ohne die Rolle Ottowalskys derart prominent hervorzuheben.^{59]}

Die Rezeption der Belagerung von 1648 in deutschsprachigen Druck des 19. Jahrhunderts

Deutschsprachige Publikationen aus dem 19. Jahrhundert folgen ebenfalls der gesamteuropäischen Perspektive – etwa Beda Dudík's Publikation „*Schweden in Böhmen und Mähren 1640–1650*“, eine kommentierte Archivalienedition mit Berichten über die „*Ueberrumpelung Prags*“ aus Sicht der Schweden, aber auch der Kaiserlichen, mit diversen weiteren Berichten beider Seiten über die nun folgenden Ereignisse und mit Schreiben bezugnehmend auf die reiche Kriegsbeute der Schweden.^{60]}

Zu erwähnen ist auch Isidor Proschkos 1877 in den „*Österreichischen Volks- und Jugendschriften zur Hebung der Vaterlandsliebe*“ erschienenen bisweilen patriotisch-pathetisches Werk „*Der Schwede vor Prag*“ mit zahlreichen ausführlichen topografischen Hinweisen auf für die Belagerung relevante Örtlichkeiten in Prag. Proschko schildert die Ereignisse ebenfalls aus der Perspektive beider Parteien, bezieht jedoch klar für die Belagerten Position.^{61]}

57] Diese „*Requisiten*“ verwendeten die Schweden bei der anschließenden Belagerung, mit den Geschützen nahmen sie die Altstadt unter heftigen Beschuss.

58] Georg Franz Plachy war Jesuit. Im Alter von 17 Jahren war er 1623 in den Orden der Gesellschaft Jesu eingetreten und war als Professor in Olmütz und Prag tätig. 1648 war er der Anführer der Studenten bei der Verteidigung Prags gegen die Schweden.

59] *Herrn Samuel von Pufendorf, Sechs und Zwanzig Bücher Der Schwedisch- und Deutschen Kriegs-Geschichte Von König Gustav Adolfs Feldzuge in Deutschland an / Biß zur Abdanckung der Königin Christina: Darinn zugleich beschrieben wird / Was die Cron Schweden selbige Zeit über mit andern Staaten von Europa zu thun gehabt / Nebst dem Osnabrügischen und Münsterischen Friedens-Schluß / Wie auch einem doppelten Register / Der Sachen und Nahmen tapferer Leute und Familien / so in dieser Historie vorkommen. Aus dem Lateinischen in die hochdeutsche Sprache übersetzt von Johann Joachim Möller*, Frankfurt 1688, S. 446–450, 455–457.

60] B[ela] DUDÍK, *Schweden in Böhmen und Mähren 1640–1650*, Wien 1879, III. Buch: Mai 1645 bis Juli 1650, S. 289–351.

61] Isidor PROSCHKO, *Der Schwede vor Prag* (= Oesterreichische Volks- und Jugendschriften zur Hebung der Vaterlandsliebe 5), Wien 1877, 147 Seiten.

Eine Ausnahme stellt hier die vermutlich von August-Anton Glückselig verfasste „*Chronik der Prager Schwedenbelagerung. 1648*“ in der „*Illustrierten Chronik von Böhmen*“ aus dem Jahr 1853 dar, die sich vornehmlich auf das Tagebuch Zatočils stützt, in der Einleitung der Causa Ottowalsky aber breiteren Raum bietet.^{62]}

Die Ereignisse des Jahres 1648 fanden auch Eingang in die Welt des Theaters. Sebastian Willibald Schießler bereitete 1835 ein Stück nach einer Skizze von E. V. Dietrich mit dem Titel „*Heldensinn und Vaterlandsliebe, oder: Die Bestürmung Prags im Jahre 1648. Historisch=romantisches Drama in vier Akten*“ für die Bühne auf. Aufgeführt wurde es damals in den Theatern in Prag und Pilsen.^{63]}

„Schwèdèsch lid“ – Die Belagerung Prags aus der Sicht jüdischer Autoren

Eine ganz andere Perspektive bringt das „*Schwèdèsch lid*“, ein westjiddischer Bericht über die Ereignisse in Prag, der von Simon Neuberg transliteriert und kommentiert wurde. Wie bereits aus der Einleitung ersichtlich, unterscheidet sich dieser Text zunächst schon von der Form her. Es handelt sich um ein „Lied“, geschrieben in Gedichtform, in Strophen mit schlichten unregelmäßigen Versen. Und auch inhaltlich unterscheidet sich der Text von den deutschsprachigen Berichten. Der Autor erzählt quasi aus einer Augenzeugenperspektive, wie die Juden die Angriffe er- und überlebt haben (oder eben nicht). Er gibt aber kaum darüber hinausgehende Kommentare zum Geschehen ab und bringt auch keine breiteren Zusammenhänge oder Hintergründe.^{64]} Aus seinen Schilderungen geht aber eines klar hervor: Während des Krieges bezogen viele Juden, darunter auch jene von Prag^{65]}, eine klare Position: Sie hielten weiterhin in unerschütterlicher Treue zum katholischen habsburgischen Kaiserhaus.

62] [August-Anton GLÜCKSELIG], *Chronik der Prager Schwedenbelagerung. 1648*, in: *Illustrierte Chronik von Böhmen*. Ein geschichtliches Nationalwerk. Enthaltend den gesammten Schatz vaterländischer Ueberlieferungen, als: National- und Lokal-Sagen, Historien und Legenden, politische, religiöse und culturhistorische Denkwürdigkeiten, Schilderungen des Hof-, Ritter-, Kloster-, Städte- und Volkslebens, der Kriegführung und Kunstübung der Vorzeit usw. ... namentlich der Hauptstadt Prag, 1853, Bd. 1, S. 351–362 (Kap. 49), S. 396–409 (Kap. 54).

63] ÖNB, Signatur Nr. 3779-A, *Heldensinn und Vaterlandsliebe, oder: Die Bestürmung Prags im Jahre 1648. Historisch=romantisches Drama in vier Akten*. Nach einer Skizze des E. V. Dietrich, für die Bühne bearb. v. Sebastian Willibald SCHIESSLER, Prag 1835, 86 Seiten, online unter: <http://data.onb.ac.at/rep/10283AA6>, [Abruf 27.02.2019].

64] *Das Schwèdèsch lid. Ein westjiddischer Bericht über Ereignisse in Prag im Jahre 1648*, ediert, kommentiert und hg. v. Simon Neuberg, Hamburg 2000. Die Edition des jiddischen Textes und die Transkription in lateinische Buchstaben finden sich auf den Seiten 6 bis 51.

65] Zur Zeit der Belagerung hatte Prag (laut amtlicher Zählung von 1638) 7.815 jüdische Einwohner, sie stellten also rund zehn Prozent der gesamten Bevölkerung. Siehe Natalia BERGER (Hg.), *Wo sich Kulturen begegnen. Die Geschichte der tschechoslowakischen Juden*, Prag 1992, S. 31, und Wilfried BROSCHE, *Das Ghetto von Prag*, in: *Die Juden in den böhmischen Ländern*. Vorträge der Tagung des Collegium Carolinum in Bad Wiessee ..., (= Bad Wiesseer Tagungen des Collegium Carolinum, hg. v. Ferdinand Seibt), München 1983, S. 87–122, hier: S. 117.

Interessant sind die Passagen, wo der Autor die Klagen der Juden über den kaiserlichen Befehl anführt und sich gegen die Vorwürfe wehrt, die Juden hätten sich an der Belagerung bereichert.^{66]} Er beklagt sich nämlich ebendort über die hohen Abgaben, die von den Juden eingefordert werden.^{67]} Und er betont mehrmals die wichtige Rolle, die die Juden bei der Verteidigung Prags gespielt haben, wo sie als Brandwache und bei der Feuerbekämpfung sowie beim Bauen von Schanzen, Wällen und Gräben eingesetzt waren.^{68]} Weiters spricht er von 600 Mann, die täglich zu stellen waren,^{69]} Gewehren in hoher Zahl, die die Juden den Verteidigern übergeben hätten,^{70]} und dass auch sie große Verluste an Menschenleben und Sachschäden erlitten hatten.^{71]}

Eine weitere jüdische Quelle zur Belagerung stellt die Chronik „*Milchama be-Schalom*“ („Krieg im Frieden“) dar.^{72]} Der Autor ist der Prager Jude Jehuda Leb Porit (Porges), Schreiber des Rabbi Aaron Schimon Spira^{73]}.

Das Original der – laut der bekannten Historikerin und Judaistin Martha Keil, die sich ausführlich mit der Vita Jehudas beschäftigte – etwa 16 Blatt umfassenden Schrift ist nicht mehr vorhanden, sie erschien aber bereits 1687 erstmals im Druck mit einer vollständigen lateinischen Übersetzung des Gelehrten Johann Christoph Wagenseil.^{74]} 1823 erfolgte der bisher

66] S. NEUBERG (Hg.), *Das Schwédèsch lid*, S. 18, Vers 23.

67] S. NEUBERG (Hg.), *Das Schwédèsch lid*, S. 16, Vers 22.

68] S. NEUBERG (Hg.), *Das Schwédèsch lid*, S. 16, 18, 22, 24, 28, 40, 42, Verse 20, 21, 29–33, 41, 68, 71.

69] S. NEUBERG (Hg.), *Das Schwédèsch lid*, S. 16, Vers 20.

70] S. NEUBERG (Hg.), *Das Schwédèsch lid*, S. 14, Vers 14. Zatočil stellt allerdings auch diese Begebenheit anders dar: Der Primator habe dem „*Stadt Wachtmeister Leütenannt*“ befohlen, zum „*Tandlmarck*“ (Tändelmarkt bzw. Tandelmarkt) zu gehen „*in das Hauß bey den Grünen Creütz ge= / nannt, worinnen die Juden Musque= / ten und anderes Verschiedenes Gewehr / Verborgten gehabt haben, Er solle / solches Gewehr Gewehr (!) erheben und / denen Studenten in das Carolinische / Collegium übergeben, so ferne sich aber / einer solchen befehl widersetzen sollte, / dieser solle ohne aller ansehung / der Personn in den Arrest geworffen, / und darinnen Verwahrt werden*“. ZATOČIL VON LÖWENBRÜCK, *Jahr und Tages Schrift*, [S. 28].

71] S. NEUBERG (Hg.), *Das Schwédèsch lid*, S. 18, 24, 26, 28, 32, 44, 46, Verse 23, 33–40, 42, 43, 52, 73, 75–77.

72] Die Prager Historiker Käthe Spiegel und Salomon Hugo Lieben verwendeten laut J. ŠEDINOVÁ (*Hebrew Literary Sources*, S. 41) die Chronik für ihre Schilderungen zu den jüdischen Aktivitäten während der Belagerung. Vgl. Käthe SPIEGEL, *Die Prager Juden zur Zeit des dreißigjährigen Krieges*, in: Samuel Steinherz (Hg.), *Die Juden in Prag. Bilder aus ihrer tausendjährigen Geschichte. Festgabe der Loge Praga des Ordens B'nai B'rith zum Gedenktage ihres 25jährigen Bestandes*, Prag 1927, S. 107–186; S(alomon) H(ugo) LIEBEN, *Kriegstage der Prager Judenstadt (1648)*, in: *Das jüdische Prag. Eine Sammelschrift*, Prag 1917, S. 44f.

73] Vgl. Martha KEIL, „*Und der Ewige fügte es ...*“ – *Hebräische Quellen zum Dreißigjährigen Krieg*, in: Individuum und Gemeinde. Juden in Böhmen, Mähren und Schlesien 1520–1848, hg. v. Helmut Teufel – Pavel Kocman u. a., *Judaica Bohemiae XLVI Supplementum* (2011), S. 87–105, und Jiřina ŠEDINOVÁ, *Hebrew Literary Sources to the Czech History of the First Half of the 17th Century. End of the Thirty Years' War in the Testimonies of Contemporaries*, *Judaica Bohemiae 23* (1987), 1, S. 38–57, hier: S. 41. Šedinová übersetzte auch Teile der Chronik ins Englische.

74] ÖNB, Signatur Nr. 74. G.21, Johannes Christophori Wagenseilii Doct. & in Acad. Altdorf. Prof. *Exercitationes sex varii Argumenti*, Altdorfi Noricorum, Joh. Henricus Schönnerstadt excudit, Anno

letzte Druck in der hebräischen „Haskala“-Zeitschrift „Bikkure ha-Ittim“. ^{75]}

Gleich in den ersten Sätzen seiner „Chronik“ offenbart der jüdische Autor sein Motiv für die Niederschrift der Ereignisse. Keil fasst es treffend zusammen als: „die Erinnerung an eine wunderbare Errettung“. ^{76]}

„Ich Jehuda Leb, Sohn meines geliebten Vaters Jehoschua, Ehre seinem Andenken, [Schreiber] bei dem großen Fürsten, unserem Lehrer und Meister, dem Rabbiner, Rabbi Schimon n r w Spira, Vorstand des Gerichts und Leiter der Jeschiwa unserer Gemeinde, der heiligen Gemeinde Prag, ich der Schreiber, schrieb diese Erinnerung in ein Buch., Ihr sollt mir zuhören, denn was ich gesehen habe, werde ich verkünden' (Hiob 15,17), Wunder ohne Zahl., Wisst ihr denn nicht und hört ihr denn nicht, ist es euch nicht von Anfang an verkündet'.“ (Jesaja 40, 21) ^{77]}

Jehuda Lebs Chronik ist „nicht nur Selbstzeugnis, sondern auch, historisches Ordnungskonzept“, welches die tröstliche Gewissheit ausdrückt, dass Gottes Wege zu einem gerechten Ziel führen“. ^{78]} In einer sowohl biblischen als auch historischen Anspielung nennt Jehuda seine Chronik „Milchama be-Schalom“ („Krieg im Frieden“), nach 1 Könige 2, 5: „König David trägt auf dem Totenbett seinem Sohn Salomon die Rache an seinem Heerführer Joab auf, der im Frieden zwei Feldhauptleute ermordete, weil sie im Krieg seinen Bruder getötet hatten. Diese Bluttat im Frieden, die im Krieg begründet lag, schien Jehuda sichtlich als Metapher geeignet, um den letzten Schwedeneinfall vom Juli 1648 und die Belagerung Prags während des gesamten Oktobers 1648, also auch noch nach dem Friedensvertrag von Osnabrück am 24. Oktober, zu beschreiben.“ ^{79]}

In seiner vergleichenden Studie der Inhalte kommt Simon Neuberg, der Herausgeber des „Schwedèsch lid“, zu dem Schluss, dass die beiden Texte voneinander unabhängig sind und keine gemeinsame Vorlage haben. ^{80]}

1687, Prostat Noribergae apud Pauli Furstii Haeredes, S. 102–159, online unter: <http://data.onb.ac.at/rep/1039DD9C>, [Abruf 27.02.2019]. Der hebräische Text ist in der linken, der etwas längere lateinische in der rechten Spalte abgedruckt. Wagenseils Anmerkungen sind kursiv gedruckt, die deutschen Worte sind aus dem hebräischen Original übernommen. Den Namen des Verfassers gibt Wagenseil in lateinischer Übertragung mit „Judas Leo“ an. Siehe dazu KEIL, „Und der Ewige fügte es“, S. 94.

75] Jüdisches Museum Wien, Bibliothek, Signatur JMW-za1811 4.1823, *Jemei haMazor, Sefer Milchama beschalom*“ Bikkure ha-Ittim, Nr. 4 (1811–1823), S. 103–131.

76] M. KEIL, „Und der Ewige fügte es“, S. 93f.

77] J. C. WAGENSEIL, *Exercitationes*, S. 102. Die deutsche Übersetzung dieser Passage ist angeführt in: M. KEIL, „Und der Ewige fügte es“, S. 93.

78] M. KEIL, „Und der Ewige fügte es“, S. 94. Der Terminus „Historisches Ordnungs-Konzept“ ist einer Arbeit von Andreas Bähr entlehnt. Siehe Andreas BÄHR, „Unaussprechliche Furcht“ und Theodizee. *Geschichtsbewusstsein im Dreißigjährigen Krieg*, Gefürchtete Geschichte, Werkstatt Geschichte, Nr. 49, Essen 2008, S. 9–31, hier S. 12, online unter: https://werkstattgeschichte.de/wp-content/uploads/2017/01/WG49_009-031_BAEHR_THEODIZEE.pdf, [Abruf 27.02.2019].

79] Zit. in: M. KEIL, „Und der Ewige fügte es“, S. 94.

80] S. NEUBERG, *Schwedesch lid*, S. 101f.

„Die Unabhängigkeit beider Texte ergibt sich auch daraus, daß das Schwédèsch lid viele Einzelheiten nennt, die in Milhome bésolem fehlen, unter anderem die Namen der Opfer. Der hebräische Text enthält aber wiederum vieles, was im jiddischen Text nicht zu finden ist. Zum Beispiel fängt er mit einer allgemeinen Vorstellung Prags an und erwähnt [...] den Verrat Ottowalskys⁸¹⁾“. Tatsächlich beginnt Leb bereits mit der Hochzeit Kaiser Ferdinands III. mit Maria Leopoldina am 25. Juli 1648, eine Hochzeit, die laut Šedinová eigentlich in Prag hätte stattfinden sollen, um dann kurz auf den Stand der militärischen Operationen Königsmarks auf dem Gebiet Böhmens vor dem Vormarsch nach Prag und schließlich auf die Eroberung der Kleinseite und des Hradschin einzugehen.⁸²⁾ Wie Zatočil geht auch Leb auf die Ereignisse außerhalb Prags ein, konzentriert sich aber schließlich auf die Operationen der Schweden vor Prag und die Verteidigungsbemühungen der Prager.⁸³⁾

Aber er berichtet auch ausführlich über die Schanzarbeiten der jüdischen Einwohner Prags und die Schäden im Judenviertel: „Auch die Juden, die in der Stadt waren, wurden gezwungen, einen Erdwall auf dem Weißen Berg zu machen, der vor der Stadt Prag ist, und er wurde als Erdwall der Juden auf Deutsch Juden Schanz genannt. [...] Und es war am dritten Tag, am 9. Aw [28. Juli 1648], am Abend des Unheils von Recht und Gericht, da fielen Teile aus dem Turm in die Judengasse und großes Feuer über die Häuser, und alle mussten in Erdbunker gehen.“⁸⁴⁾

Die gefährliche Rolle bei der Feuerbekämpfung wird ebenfalls anhand eines Vorfalles, der für einige Juden tödlich, für andere mit schweren Verletzungen endete, mit dramatischen Worten geschildert.⁸⁵⁾ Mit eindringlichen Worten betont auch er die Opferbereitschaft der jüdischen Bevölkerung Prags.

81) Im „Schwédèsch lid“ wird der Verrat nicht erwähnt, da er für die Darstellung der jüdischen Perspektive vermutlich nicht maßgeblich war.

82) J. ŠEDINOVÁ, *Hebrew Literary Sources*, S. 42.

83) J. ŠEDINOVÁ, *Hebrew Literary Sources*, S. 50–57.

84) Zit. in: M. KEIL, „Und der Ewige fügte es“, S. 96.

85) J. C. WAGENSEIL, *Exercitationes*, S. 115f. Zatočil erwähnt diesen Vorfall ebenfalls, führt aber dann quasi als Fazit an, dass die Juden lust- und mutlos ans Werk gehen würden und daher vehement zur Aktivität angehalten werden mussten: „[...] dazumahlen / haben die Juden genug zuthun gehabt / an feüerigen Kugeln und Granaten / zulöschen, wie Sie nun eine Granaten[.] / und zwar eine Grosse / Welche in die / Juden Stadt in die Goldene Gassen / geworffen worden :/[.] abtämpffen wolten, / teckten Sie diese mit Ungerischen nassen / Ochßen Häüthen zu, da Sie in der mey= / nung gewesen, daß diese schon gedäm= / pffet wäre, thäten Sie Von dieser die / Häüth abtecken, da bekame diese Gra= / nath Kugl wiederumb die lufft, würcke= / te ihre operation, lassete einen Juden / gleich auf der Stelle, den andern schluge / Sie die Hand, und den dritten den rech= / ten Fuß in zwey; wessentwegen dann / die Juden Von dieser zeit an zum / löschen und abdämpffen wie von An= / fang keinen lust noch Curage mehr ge= / habt haben, sondern Sie müsten darzu / aufs schärfeste angehalten, und steths / getrieben werden.“ J. N. ZATOČIL VON LÖWENBRUCK, *Jahr und Tages Schrift*, [S. 65f].

Vergleich

Was sind nun zusammenfassend die Gemeinsamkeiten der zeitgenössischen Werke bzw. worin unterscheiden sie sich? Abgesehen vom „*Schwédèsch lid*“, das eine Mikroperspektive einnimmt und sich hauptsächlich auf das Schicksal der jüdischen Bevölkerung Prags konzentriert, ist ihnen allen die Erwähnung des „Verrats“ Ottowalskys, der Königsmarck die Einnahme des Hradschin, der Burg und der Prager Kleinseite in einem Handstreich ermöglichte, gemeinsam. Das Faktum der Plünderungen und des Beutemachens durch die Schweden wird bei den meisten Werken zwar erwähnt, beim Großteil aber ohne dabei ins Detail zu gehen; lediglich das „*Theatrum Europaeum*“ bringt, wie bereits erwähnt, eine Auflistung der erbeuteten Geschütze und Waffen und führt die hohen Geldverluste sowie jene an Mobilien und Kleinodien an.

Die Belagerung selbst mit heftigem Artillerie- und Granatenbeschuss sowie die zahlreichen Angriffe der Schweden werden aus verschiedenen Perspektiven und auch unterschiedlich ausführlich behandelt, was wohl auch dem Umfang der einzelnen Werke geschuldet ist.

Die Handschriften beschäftigen sich minutiös in Form eines Diariums mit dem Thema aus der Sicht der Belagerten. Auch die beiden gedruckten lateinischen Relationen „*Compendiosa relatio eorum...*“, „*Brevis relatio*“ (beide höchstwahrscheinlich von Geistlichen verfasst, die Augenzeugen der Belagerung waren) sowie die von Jehuda Leb in Hebräisch verfasste und von Wagenseil ins Lateinische übersetzte Chronik „*Milchama be-Schalom*“ geben die Vorkommnisse tagebuchartig wieder.

Die in der Tschechischen Nationalbibliothek verwahrte, gedruckte deutschsprachige „*Grundtliche Relation*“ von 1648 bietet zunächst eine überblicksmäßige Darstellung der Ereignisse, ehe mit der Ankunft des Pfalzgrafen auch hier eine tagebuchartige Abhandlung beginnt, die das Geschehen eindeutig aus der Sicht der Prager, aus der „WIR-Perspektive“, beschreibt. Aufgrund der Kürze der Darstellung verzichtet die Relation allerdings darauf, mit der Belagerung in Verbindung stehende Anekdoten wiederzugeben. Dies ist Johann Zatočil und der in der Österreichischen Nationalbibliothek aufbewahrten Handschrift (*Beschreibung / Des Unternehmens des Schwedischen / Generals Königsmark* [...]) vorbehalten.

Das „*Theatrum Europaeum*“ und Pufendorf hingegen übernehmen überwiegend die Perspektive der Schweden, beginnend mit der Vorgeschichte über den Ablauf der Belagerung bis hin zum Abzug der schwedischen Truppen, lassen jedoch Präferenzen für die Kaiserlichen durchklingen.

Lassen wir abschließend aber nochmals Johann Norbert Zatočil zu Wort kommen, dem es ein tiefes Anliegen gewesen sein dürfte, dass die Tapferkeit seiner Mitstreiter – Geistliche, Vertreter des Adels, Studenten, Bürger, Offiziere

und Soldaten – nicht in Vergessenheit geriet und der das Werk „zu einer immerwehrender ewiger Gedächtnus, Lob und Ehr der König(lichen) Alt= und Neüen Stadt Prag“ verfasste. Für diese hat er „dieses an das licht gebracht, solche Gedächtnus in dieses Büchlein mit genugsammer Kürtze zusammen gesetzt, eingeführt, und beschrieben“.^{86]}

Ausblick

Dieser Beitrag ist als Impetus für ein vom Heeresgeschichtlichen Museum lanciertes internationales Projekt (vorerst) mit Beteiligung von Wissenschaftern und Wissenschaftlerinnen aus Österreich, Tschechien und Schweden gedacht. In diesem Projekt sollen zunächst die (Vor-)Geschichte und die Folgen der Belagerung Prags im Jahre 1648 aus diversen historischen Perspektiven beleuchtet und analysiert, und dann die zeitgenössischen Darstellungen der Belagerung (tschechisch, deutsch, lateinisch, hebräisch) in den Mittelpunkt gestellt werden. Abschließend soll auch der Kunst und den Hilfswissenschaften sowie der „Erinnerungskultur“, i. e. dem Nachleben der Belagerung, ein eigener Abschnitt gewidmet werden. Geplant ist ein Sammelband mit verschiedenen Beiträgen und eine Edition der zeitgenössischen Quellen und Drucke, der Ende 2020 in der Schriftenreihe oder als Sonderpublikation des Heeresgeschichtlichen Museums erscheinen soll. Beiträge sind jederzeit herzlich willkommen!

“15 Wochen lang bey Tag und Nacht von denen Schweden belägert”. The Diary of Johann Zatočil von Löwenbruck on The Siege of Prague by The Swedish Army in 1648 – a Comparison

Summary

Some time ago, an Austrian living in Sweden donated an old leather-bound handwritten manuscript to the Heeresgeschichtliches Museum. It turned out to be the German version of the diary of the later chancellor of the Old Town of Prague Johann Norbert Zatočil von Löwenbruck on the Swedish siege of Prague in 1648 (*“Jahr und Tages Schriftt das ist: die Gründlich: wahrhaftig: und vöilige Beschreibung der König(lichen) Alten und Neüen Stadt Prag, Wie diese beede Städte im 1648.ten Jahr durch 15. Wochen lang bey Tag und Nacht von denen Schweden belägert, und mit diesem Feindt durch obbenannte funffzeh Wochentl(iche) Zeit behafftet gewesen. Auff Unkosten des Herrn Johann*

^{86]} J. N. ZATOČIL VON LÖWENBRUCK, *Jahr und Tages Schriftt*, [S. 16].

Norberts Zatočil von Löwenburg (!) Burgern und der Zeit Kantzlern der königl. Alt Stadt Prag in den Druck gegeben). – In the course of my research work a second, almost (word) identical manuscript (but without illustrations) was found in the Swedish Royal Library in Stockholm.

The print version of this diary was published in Czech language in 1685 (*Leto- a Denopis celého královského Starého i Nového měst Pražských léta Páně 1648 patnácte neděl, dnem i noci trvajícího obležení Švédského*) and saw two reprints in 1703 and 1914.

Zatočil's motive to write the diary in 1685 was that after more than 30 years of waiting if someone would write a detailed account on the events in "Bohemian language" he felt himself obliged to do so.

In the diary, Zatočil, who had been a musketeer in the student company in those days, describes in detail the events leading to and during the siege, starting with the treason of the former imperial officer Ernst Ottowalsky, which resulted in the conquest of the Malá Strana and the Hradčany by the Swedes, the extensive defence efforts by the imperial troops (especially during the Swedish attacks) with the active support of the inhabitants of Prague, and finally the withdrawal of the Swedes after the conclusion of the Peace of Westphalia. He stresses the bravery of soldiers and officers as well as of the citizen's militia, the student companies, the nobility, and the clergy.

The search for more information on the provenance of the handwritten German-version diary brought to light several contemporary manuscripts and prints in different libraries in Austria, the Czech Republic, and Sweden. The oldest of them were published in 1648, in German and Latin languages, and primarily focus on the events of the siege, whereas books like the "*Theatrum Europaeum*" or Samuel Pufendorf's 20th book of his "*26 Bücher Der Schwedisch- und Deutschen Kriegs-Geschichte*" put the events in a pan-European context. German-language publications of the 19th century also follow the pan-European context like e. g. Beda Dudík's book "*Schweden in Böhmen und Mähren 1640–1650*". What they all have in common is that they mention in detail the treason of Ottowalsky, which seems to have been of utmost importance to all the authors. The siege itself with the intense shelling and the massive attacks by the Swedes are treated from different perspectives and more or less detailed, depending on the book size. While the manuscripts concentrate on the view of the besieged, the two above-mentioned print versions take over the perspective of the Swedes; however, reading between the lines you notice unambiguous preferences for the imperial troops. Another author of the 19th century, Isidor Proschko, describes the events from the perspective of both parties in his patriotic pathetic book "*Der Schwede vor Prag*" (1877), but takes a clear position in favour of the besieged.

Jewish accounts on the siege offer a different perspective as they mainly focus on the Jewish behaviour and give a micro perspective.

This contribution is intended as an impetus for an international book project under the auspices of the Heeresgeschichtliches Museum, with scientists from Austria, the Czech Republic, and Sweden participating. The first part of the project will analyse the (pre-)history and the impact of the siege of Prague in 1648 from different historical perspectives, the second the contemporary descriptions of the siege. The final part will deal with the “culture of remembrance”, the “afterlife” of the siege in art and the subsidiary sciences. A volume with scientific contributions and an edition of the contemporary manuscripts is planned for 2020. Contributions are welcome!

Theatrum Europaeum - Belagerung von Prag

Wappen von Zatočil

Sasko-lauenburská pansví v době třicetileté války

Michal VOKURKA

Abstract: To obtain a manor in Bohemia during the Thirty Years' War was for many aristocrats much easier than to preserve it's economical (notably agricultural) development. However, in case of aristocracy many mechanisms could be used to prevent large damage caused by war and troops encampment. In this paper some of the protective strategies are presented in their specific regional context.

Key Words: Dukes of Saxe–Lauenburg; Thirty Years' War; Tax Register; Region of Loket

V roce 1650 vyšla ve Frankfurtu nad Mohanem Merianova Topografie Čech, Moravy a Slezska, v níž byla otištěna i dnes již poměrně známá rytina Ostrova (nad Ohří).^{1]} Město je na rytině přibližně z jedné třetiny obklopeno zahradou. Kromě nezbytných bastionů (ať už skutečně obranných, či spíše okrasných) zachycuje vyobrazení řadu především technicky složitých zahradních prvků, jakými jsou vodní automaty, vodní partery, umělé kopce a množství sochařské výzdoby.^{2]} Mathäus Merian taktó zhotovil podobu Ostrova podle předlohy z roku 1642, jejímž autorem byl Zacharias Lesche, pravděpodobný tvůrce zahrady.^{3]} O tom, že zahrada i na konci třicetileté války vypadala tak, jak ukazuje rytina, svědčí popis z deníku kardinála Harracha, který zahradu navštívil spolu s majitelem pansví vévodou Juliem Jindřichem Sasko-Lauenburským poté, co vévoda pomohl kardinálovi v září 1648 dostat se z Königsmarckova zajetí.^{4]} Julius Jindřich Sasko-Lauenburský byl pro jednání se švédským generálem obzvláště vhodnou osobou – nejenže měl zkušenosti a kontakty ze švédské armády z let 1611 až 1615, ale byl to právě on, kdo roku 1620 přivedl Hanse Christopa Königsmarcka k vojenské kariéře, která pro Königsmarcka začala pod císařským paporem.^{5]}

1] Matthäus MERIAN – Martin ZEILER, *Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae*, Frankfurt am Main 1650, s. 74.

2] Detailní popis zahrady nabízí Zora KULHÁNKOVÁ, *The garden in Ostrov nad Ohří as an example of European garden design development*, *Studies in the History of Gardens & Designed Landscapes: An International Quarterly* 32, č. 3, 2012, s. 214–239.

3] Universitätsbibliothek Salzburg, *Wasserkünste zu Schlackenwerth*, G 413 I. Sylva DOBALOVÁ, *Zacharias Lesche, Salomon de Caus z Ostrova nad Ohří*, in: Lubomír Konečný – Lubomír Slavíček (red.), *Libellus amicorum*. Beket Bukovinská, Praha 2013, s. 288–297.

4] Katrin KELLER – Alessandro CATALANO (Hg.), *Die Diarien. und Tagzettel des Kardinals Ernst Adalbert von Harrach (1598–1667)*, Band 3, Wien 2010, s. 177–178; k osvobození kardinála z Königsmarckova područí Alessandro CATALANO, *Zápas o svědomí. Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598–1667) a protireformace v Čechách*, Praha 2008, s. 290–292.

5] Ke Königsmarckově kariéře především Beate-Christine FIEDLER, *Hans Christoph von*

Tato epizoda ze samotného konce války, do níž se ale prolínají události z doby předválečné, dobře ilustruje složitost dobových komunikačních sítí napříč zneprátelenými stranami, konfesemi a stavy. Julius Jindřich, sám konvertita z nejvyšší sociální třídy, dokázal obratně využívat svých kontaktů a svého postavení v neklidné době, kterou válka znamenala. Pochopitelně, jedním z hlavních cílů vévodových snah byla ochrana jeho panství – především Ostrova a Toužimi v severozápadních Čechách.

V literatuře častěji zmiňovaný Ostrov získal vévoda od císaře v rámci splácení pohledávek za vojenské služby nejprve roku 1623 jako zástavu, o dva roky později již do dědičné držby.⁶¹ Oproti tomu Toužim zakoupil 23. srpna 1623 od emigranta Kryštofa Hasištejského z Lobkovic za sumu 71 000 zlatých.⁷¹ Formálně byl majitelem i dalších statků, ty ale získal sňatkem a reálně je měla na starost spíše jeho žena Anna Magdaléna z Lobkovic.

Jako plukovník a vojenský podnikatel nasbíral Julius Jindřich bohaté zkušenosti se zaopatřením svých jednotek v Livonsku, Furlánsku, českých i německých zemích.⁸¹ Ovšem po roce 1623 se stal příjemcem zastavovaných či prodávaných statků, čímž se ocitl ve zcela opačné situaci, než na kterou byl doposud zvyklý. Z berní ruly i dalších pramenů zejména účetní povahy se zdá, že jako hospodář byl vcelku úspěšný a jeho statky byly na konci války poničené relativně málo. Navíc Ostrov i Toužim patřily k nemalému počtu míst, kde i za války vznikaly ambiciózní stavební projekty.

Z poddanských měst, jež během třicetileté války zažila alespoň na nějaký čas rozkvet, je asi nejznámější Valdštejnův Jičín, dále například Collaltova Brtnice či Marradasova Hluboká. Ve většině případů se jedná o přestavby venkovských rezidencí iniciované císařskými důstojníky v roli nových majitelů. Ivana Panochová mluví o „kulturní autonomii“ takto budovaných sídel, jejichž význam obvykle nepřesahoval hranice regionu.⁹¹ Převaha stavebníků navázaných

Königsmarck. Ein brandenburgischer Junker in schwedischen Diensten, in: Jürgen Frölich – Esther-Beate Körber – Michael Rohrschneider (Hg.), *Preußen und Preußentum vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart*, s. 33–54, zde s. 38. Za zprostředkování tohoto článku vděčím Jenny Öhman.

61) Nejnověji Michal VOKURKA, *Sasko-lauenburští vévodové jako příklad aristokracie v Čechách 17. století*, *Bohemiae Occidentalis Historica* 3, č. 2, 2017, s. 5–29.

71) SOA Plzeň, pracoviště Klášter, Bádenská tajná dvorská kancelář v Rastattu (dále jen BTDKR), Saalbuch, inv. č. 1, sign. 1, kart. 1, 1652.

81) Landesarchiv Schleswig, Abteilung 210, Lauenburgische Regierung zu Ratzeburg, Nr. 63, Personalien des Herzogs Julius Heinrich (1586–1665), f. 10. Nedatovaný dokument, který vznikl nejspíše krátce po vévodově smrti a obsahuje přehled jeho životních mezníků, např. účast na vojenských akcích, svatby, narození dětí atd.

91) „Značná kulturní autonomie těchto periferních dominií, budovaných z pobělohorských konfiskací, se projevuje zejména určující rolí individuální umělecké představy stavebníka, zaměstnáváním stálého okruhu stavitelů a řemeslníků či preferováním svěbytných urbanistických koncepcí. Lokální kulturní samostatnost těchto středisek lze nahlížet jako paralelu absolutistického postavení lokálního pozemkového vlastníka – katolického šlechtice, jehož společenskou pozici v třicetileté

na armádu je v této době zcela zjevná a nic na ní nezmění ani rozmach církevních staveb, za nimiž často dohledáme donátory z prostředí armády a nejvyšších zemských úřadů.^{10]}

V případě sasko-lauenburského vévody zaujme, že se pustil do výstavby dvou rezidenčních celků – nejprve v Toužimi a po roce 1635 též v Ostrově, kde je potřeba vyzdvihnout právě výjimečnost výstavby v pozdním období války, zatímco většina ostatních počínů se odehrála o něco dříve v době, kdy české země nebyly zdaleka tolik zatíženy a poškozeny válečným děním. Ovšem za rozkvětem těchto měst (jakkoliv byl v případě Toužimi pouze dočasný) je potřeba vidět fungující hospodářskou a sociální infrastrukturu, která musela pojmout značnou část panství, a ptát se po souvislostech mezi stavem vrchnostenského města a jeho zázemí/okolí. Bez fungování tohoto vztahu by výstavba ani následný provoz nebyly myslitelné, tím spíše v podmínkách, které s sebou válka přinesla.^{11]}

Je zřejmé, že doboví aktéři, kteří investovali své prostředky do úprav rezidencí a měst, nestáli před problémem, jak přečkat třicetiletou válku. Spíše lze říci, že čelili výzvám k udržení kontinuity (v obecném smyslu) v době po skončení míru. Za těchto okolností bylo vynakládání jakýchkoliv prostředků na výstavbu a úpravu sídel značně rizikové, avšak nebylo možné se bez něho obejít. Dokázal tedy sasko-lauenburský vévoda najít *modus vivendi*, který by mu na jedné straně jako válečnému podnikateli poskytoval zisk z probíhajících válečných operací, a na straně druhé mu umožňoval budovat honosné rezidence a vyhnout se zničujícímu zatížení svých panství válečnou kontribucí, kvartýrováním a řádním vojska? Co vypovídá vznik luxusních zahrad o stavu ostrovského panství? Jakým způsobem se průchody a pobyty vojsk promítly do stavu měst a vesnic?

Průběh války perspektivou stavebních výdajů

Toužim tehdy byla nevelkým městem (těsně nad 100 domů) uprostřed řídké obydlené oblasti bez důležitějších cest. Charakter celé oblasti, ležící z většiny na Toužimské plošině Tepelské vrchoviny v nadmořské výšce kolem 600 m n. m.,

tém mezidobí zakládá výhradně loajalita vůči císaři.“ Ivana PANOCHOVÁ, *Důstojníci a rivalové Albrechta z Valdštejna v roli stavebních donátorů v době třicetileté války v Čechách a na Moravě*, Umění 54, č. 6, 2006, s. 492–503.

10] Jakub BACHTÍK – Michaela LÍČENÍKOVÁ – Petr MACEK, *Architektura v Čechách za třicetileté války mimo valdštejnský okruh*, in: Petr Macek – Richard Biegel – Jakub Bachtík (red.), *Barokní architektura v Čechách*, Praha 2015, s. 101–105.

11] Tento vztah narušovalo zejména násilí, nedostatek pracovní síly, vysoké berní zatížení obyvatel, šíření nemocí a další. Eduard MAUR, *Vrchnosti a poddaní za třicetileté války*, Folia Historica Bohemica 8, 1985, s. 241–264. K fungování měst za třicetileté války především Jan KILIÁN, *Město ve válce, válka ve městě. Mělník 1618–1648*, České Budějovice 2008; Marek ĎURČANSKÝ, *Česká města a jejich správa za třicetileté války. Zemský a lokální kontext*, Praha 2013.

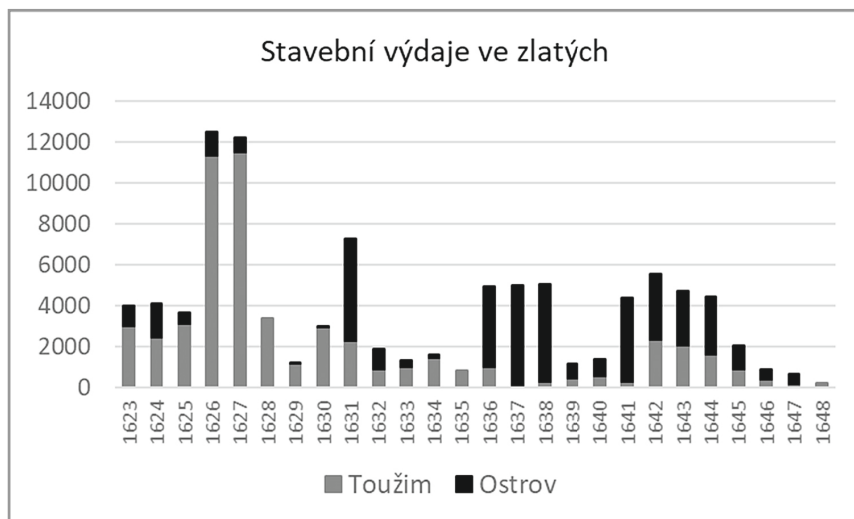
je vskutku periferní. V době války to však nemuselo být zcela na škodu, neboť leckteré průtahy zejména početnějších oddílů byly soustředěny na jiné trasy, což toužimským měšťanům ušetřilo mnohá trápení, stejně jako jejich vrchnosti. Na panství, které celé spadalo do Plzeňského kraje, se dále v těsné blízkosti Toužimi nacházela městečka Útviná a Krásné Údolí, každé lehce nad 50 domů, a dalších 13 vesnic, které až na výjimky čítaly mezi 10 a 20 domy evidovanými jak v urbářích, tak v berní rule.^{12]}

Město Ostrov, kde stálo na 190 domů, bylo situováno v místě podstatně frekventovanějším. Z Čech sem přicházely dvě významnější cesty přes nedalekou řeku Ohří a stejně tak odsud vedly dva tahy přes Krušné hory do Saska – východní přes Jáchymov a Boží Dar směrem k Annabergu, západní přes Hroznětín a Horní Blatnou. To pochopitelně mělo svůj vliv během války, kdy průtahy vojsk v okolí Ostrova byly oproti Toužimi o poznání častější. Nedaleko Ostrova se nacházelo městečko Hroznětín se 100 domů, tedy velké asi jako Toužim, avšak bez šlechtické rezidence. Naopak silnou roli hrála místní židovská komunita, jejíž finančních služeb nemálo využívala i vrchnost. Posledním městečkem byl Pernink (70 domů), jenž se tou dobou potýkal s problémy kvůli útlumu těžby. Vesnic bylo na panství přes 20, přičemž 3 z nich nepřesáhly počet 10 domů. Důležitým faktorem byla krajská příslušnost vesnic, které se dělily mezi Žatecký a Loketský kraj, přičemž z berní ruly je zjevná vyšší míra devastace na Loketsku.

Viditelně se válečné události promítly například do stavebních výdajů. Dochované údaje ze *Saalbuchu* zaznamenávají celkovou sumu téměř 100 000 zlatých vydaných v letech 1623–1648 (viz graf). Pro snadnější orientaci jsem data zanesl do grafu, ve kterém daný rok představuje období od sv. Jiří toho roku do sv. Jiří roku následujícího, neboť takto údaje podává pramen a nelze je bohužel členit na kratší časové úseky. I přesto lze trendy patrně z grafu spojit s událostmi známými z jiných zdrojů.

12] SOA Plzeň, pracoviště Klášter, VS Toužim, Urbář panství Toužim 1616, inv. č. 4, kniha 2 a Urbář panství Toužim 1638, inv. č. 6, kniha 4. Údaje z berní ruly, ze které hojně čerpám, pocházejí z mikrofilmů NA Praha, Berní rula, inv. č. 17, Berní rula – Loketsko; dále z edic Karel DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2. Popis Čech r. 1654. Souhrnný index obcí, osad a samot k berní rule*, 2 svazky, Praha 1953–1954; Maria DOSKOČILOVÁ (ed.), *Berní rula. 23, Kraj Plzeňský. Díl I.*, Praha 1952; Iva ČADKOVÁ – Magda ZAHRADNÍKOVÁ (ed.), *Berní rula. 24 a 25, Kraj Plzeňský. Díl II. a III.*, Praha 2002–2003; Marie LIŠKOVÁ (ed.), *Berní rula 32 a 33, Kraj Žatecký. Díl I. a II.*, Praha 1954.

Hned zpočátku zaujmou vysoké investice do přestavby zámku a města Toužim během 20. let 17. století. Konečně Toužim byla značně poničená po požáru roku 1619 a byla vhodným místem ke zbudování nové vévodovy rezidence. Po nákladné přestavbě se zde uskutečnila svatba Julia Jindřicha s Annou Sofií Braniborskou roku 1628 a následné křtiny jejich syna Františka Erdmanna v následujícím roce.^{13]} Patrný je také pokles výdajů v letech, kdy byl vévoda pryč, konkrétně v roce 1629 v Braniborsku a Polsku.^{14]} Snad na škody spojené se saským vpádem reaguje prudký nárůst výdajů v Ostrově roku 1631. V té době se také objevují první zprávy o přítomnosti vojska na ostrovském panství od doby, kdy vévoda převzal majetek. Jednalo se o vojsko saské, jehož příchod dodal odvahu ostrovským měšťanům k otevřenému vystoupení proti své vrchnosti.^{15]}

13] Marie KOLDINSKÁ – Petr MAŤA (ed.), *Deník rudolfinského dvořana. Adam mladší z Valdštejna 1602–1633*, Praha 1997, s. 283.

14] Tažení se tehdy zúčastnily pěší a jízdní pluky Julia Jindřicha Sasko-Lauenburského a Jana Jiřího Arnima, dále pěší pluky Andrease Matthiase Kehrause a Rudolfa Tiefenbacha a jízdní pluky Františka Albrechta Sasko-Lauenburského, Jindřicha Šlika a Arnošta Jiřího Sparra. Georg IRMER, *Hans von Arnim. Lebensbild eines protestantischen Feldherrn und Staatsmannes aus der Zeit des dreißigjährigen Krieges*, Leipzig 1894, s. 105 a 115.

15] Z hlediska soudních jednání trval spor přes 20 let, v praxi však nedocházelo k výraznější eskalaci situace již od 40. let. Michal VOKURKA, *Julius Jindřich Sasko-Lauenburský versus ostrovští měšťané. Proměna Ostrova ve vévodskou rezidenci*, in: Kateřina Kovárová – Zbyněk Sviták (red.), *Historie 2015/2016. Sborník prací z celostátní studentské vědecké konference Brno 21.–22. dubna 2016*, Brno 2017, s. 135–150. Faktograficky vydatně zpracoval průběh sporu Jaroslav FIALA, *Vzestup a pád města Ostrova v 17. století a útěk jeho obyvatel před vrchností*, Historický sborník Karlovarska 6, Karlovy Vary 1998, s. 53–65.

Pro sasko-lauenburského vévodu i jeho majetek byly klíčovým obdobím roky 1634 a 1635, kdy byl vévoda zatčen a rozhodovalo se o jeho provinění ve Valdštejnově kauze.^{16]} Není náhodou, že v zimě 1634/1635 byl Ostrov po dlouhých letech vybrán jako zimní kvartýr a byly zde ubytovány jednotky plukovníka Wanglera.^{17]} Z hlediska Julia Jindřicha a jeho statků ovšem bylo podstatné, že byl zproštěn obžaloby a jeho majetek, zejména jeho panství, zůstal nepostižen valdštejnskými konfiskacemi.^{18]} Na druhou stranu ale musel vévoda odejít z armády. Důsledkem bylo významné oslabení jeho vlivu na vojenské záležitosti, a to včetně kvartýrování. Přitom je však nutno podotknout, že jako významný šlechtic, dokonce největší pozemkový vlastník v Loketském kraji, a věřitel císaře neztrácel vévoda své kontakty na vlivných místech a jeho zasazování se o lepší podmínky pro jeho panství nevyznívalo naprázdno.

V letech po roce 1635 věnoval Julius Jindřich část svého úsilí výstavbě honosné rezidence v Ostrově spolu se známou zahradou. Tato aktivita je opět vidět v grafu, stejně jako její narušení Banérovým vpádem. Zajímavé je malé množství prostředků vynakládaných v Toužimi, kterou snad lze pro tuto dobu považovat za dostavěnou. Drobný nárůst výdajů lze pozorovat poté, co do Toužimi byl opakovaně umístěn hlavní kvartýr císařské armády (1640, 1641). Na co přesně byly peníze použity, nelze z dostupných pramenů zodpovědět. Náhradou za pobyt vojenského štábu pak byly statky Julia Jindřicha Sasko-Lauenburského osvobozeny od kontribucí a kvartýrování.^{19]}

Ve čtyřicátých letech, konkrétně od roku 1642, lze pozorovat kontinuální úbytek stavebních výdajů, klesající až do řádu stovek zlatých ročně, a to v korelaci s nárůstem četnosti výskytu vojenských oddílů v okolí Ostrova a Toužimi. Kromě toho je ale pravděpodobné, že stav ostrovské rezidence tou dobou již odpovídal představám majitele, tudíž větších investic do výstavby už nebylo zapotřebí.^{20]} Do jisté míry tedy fluktuace stavebních výdajů v Ostrově a Toužimi odpovídá obecné představě o průběhu třicetileté války v českých zemích, ještě více potom zrcadlí životní osudy stavebníka.

16] Christoph KAMPMANN, *Reichsrebellion und kaiserliche Acht. Politische Strafjustiz im Dreißigjährigen Krieg und das Verfahren gegen Wallenstein 1634*, Münster 1992, zde s. 184–190.

17] Václav LÍVA (ed.), *Prameny k dějinám třicetileté války IV. 1626–1635*, Praha 1953, s. 369.

18] Petr ČORNEJ, *Vliv pobělohorských konfiskací na skladbu feudální třídy*, Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica 1, 1976, s. 165–194; Ondřej FELCMAN, *Majetkové poměry feudální třídy v druhé polovině 17. století*, Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica 1, 1976, s. 195–228.

19] To se vztahovalo na Toužim i na Ostrov, a to do doby, než by byla vévodovi uhrazena vzniklá škoda. Václav LÍVA (ed.), *Prameny k dějinám třicetileté války VI. 1640–1642*, Praha 1955, s. 170 a 243.

20] Právě z roku 1642 pocházejí první obrazové prameny dokumentující stav ostrovské zahrady. Viz pozn. č. 2.

Kontribuce, kvartýry, kontakty

Nelehký úděl měli během války loketští hejtmané, kterým ztěžovalo práci opakované osvobozování statků Julia Jindřicha od kontribucí a kvartýrování, jež šlo proti smyslu zvyšujícího se kontribučního zatížení kraje. Během války totiž docházelo k postupnému potlačování privilegovaného postavení Loketská v rámci krajské správy a z fiskálního hlediska na něj byly kladeny nároky stále více odpovídající zbytku Čech. Platy z loketské části ostrovského panství sasko-lauenburského vévodv měly činit až 1/5 předepsané krajské kontribuce.^{21]} Nutno však zmínit, že velký podíl z těchto peněz vévoda nikdy nemusel platit, neboť byly sráženy z císařova dluhu za vojenské služby Julia Jindřicha.^{22]}

Změna ohledně placení daní a kontribuce ze statků na Loketsku nastala během 30. let. Rok 1631 označil již Rudolf Schreiber za „*Tiefpunkt des Verfalls*“ pro celý tento kraj.^{23]} Velikou nevoli vyvolalo vyživování Piccolominiho tělesné gardy v Plzni na jaře 1634, jímž bylo pověřeno panství Toužim, a vydržování vévodova pluku ležícího v nedalekých Žluticích.^{24]} Poddaným se situace mohla jevit o to horší, že jejich dosavadní pán a ochránce byl tou dobou zatčen a neměl v podstatě žádný vliv ani na své vojenské oddíly, ani na svá panství.^{25]} Roku 1636 se ostrovští měšťané pokoušeli bránit proti domnělé „*gedoppelter Contribution*“ loketského kraje vůči zbytku Čech, ale Česká dvorská kancelář jejich žádost 13. března téhož roku rázně zamítla s tím, že se jedná o pouhou „*vorgeschützte Ungleichheit*.“^{26]}

Další osvobození vévodových statků přišlo ve 40. letech 17. století především v souvislosti s pobytem generálního štábu v Toužimi. Ovšem poslední

21] V. LÍVA (ed.), *Prameny VI. 1640–1642*, s. 212. Vychází tak i schválená kontribuce loketského kraje 4000 zl z roku 1629, z níž na ostrovské panství připadlo 786 zl. SOA Plzeň, Vrchní úřad Ostrov (dále VÚ Ostrov), Kontribuce – berní kvitanice a vyučtování kontribuce, sražené na pohledávku knížete za císařem, inv. č. 33 I C1, kart. 36.

22] Jen k roku 1625 činila výše tohoto dluhu přes 600 000 zl, a to teprve poté, co se obě strany dohodly na jejím značném snížení. Petr MAŤA, *Wandlungen des böhmischen Adels im 17. Jahrhundert und der Aufstieg des Hauses Sachsen-Lauenburg in Böhmen*, in: Annemarie Röder – Michael Wenger (Hg.), *Barockes Erbe. Markgräfin Sibylla Augusta von Baden-Baden und ihre böhmische Heimat*, Stuttgart 2010, s. 11.

23] Rudolf SCHREIBER, *Der Elbogener Kreis und seine Enklaven nach dem dreissigjährigen Kriege*, Reichenberg 1935, s. 70.

24] SOA Plzeň, VÚ Ostrov, Kontribuce – kontribuční účty, inv. č. 33 I C1, kart. 37, „*Verzeichnüs was wegen der Wintergarnison von I. Xbris A. 1633 biß den 12 Maii A. 1634 Ihr fürst. G. Von dero Herrschaften gebührt*.“

25] M. VOKURKA, *Sasko-lauenburští vévodové*, zde s. 16–19.

26] V tomto konkrétním případě, vyvolaném císařovým dekretem o příspěvku na cestu do Řezna, měly ostatní kraje odvádět určitou částku z každého poddaného, Loketsko a Chebsko mělo odvádět dvojnásobek, avšak nikoliv z poddaného, ale z každého dvora, jak bylo v těchto krajích obvyklé. Výsledný rozdíl tedy nebyl velký. SOA Plzeň, VÚ Ostrov, Kontribuce – kontribuční účty, inv. č. 33 I C1, kart. 37, „*Contributions und Steuer-Acta A. 1636*.“ Obvykle se 1 dvůr bral jako ekvivalent 1,5 českého osedlého. R SCHREIBER, *Der Elbogener Kreis*, s. 35.

desetiletí války znamenalo těžké období pro většinu Čech a potížím neunikla ani tato jinak poměrně privilegovaná panství.^{27]} Především se zvýšila četnost výskytu vojenských jednotek, a to zejména v Ostrově a jeho okolí. Na druhou stranu, k ochraně měst Ostrova a Toužimi paradoxně mohl přispět i fakt, že se jednalo o dobře vybavené rezidence, kam se uchylovali vysocí důstojníci, respektive celé štáby.^{28]} S určitou opatrností lze v tomto případě předpokládat vyšší míru kázně důstojníků ve městech než vojenského lidu, který ložiroval především na venkově a předměstí Ostrova. Zde je však málo písemných pramenů, které by tuto hypotézu podložily.^{29]} Jednou z konsekvencí umístění štábu bylo v těchto případech i ono dočasné osvobození dotčených statků od kontribucí a kvartýrování.

V každém případě stojí za to uvést důstojníky, kteří se během války na nějakou dobu ocitli v rezidencích sasko-lauenburského vévody. Roku 1631 se v pražském domě Julia Jindřicha ubytoval Jan Jiří Arnim, velitel saského vojska.^{30]} Oba kavalíři se již nějaký čas znali, a to buď od časů svého působení ve švédské armádě, nejspozději však z operací císařských v rámci polsko-švédské války roku 1629.^{31]} V roce 1635 byl v Ostrově ubytován Wanglerův štáb, zatímco jeho vojsko leželo v okolí.^{32]} V letech 1640 a 1641 byl nějakou dobu hlavní stan císařské armády v Toužimi, kde se tehdy asi nacházel i sám vévoda.^{33]} Oproti tomu v Ostrově roku 1641 pobyl plukovník Borri.^{34]} Koncem února 1644 měla loketská část panství Ostrov hostit dvě Gallasovy kompanie, což majiteli panství přišlo příliš a snažil se pobytu zabránit.^{35]} Zda v této snaze uspěl, se mi nepodařilo zjistit. V prosinci téhož roku si svůj štáb v Ostrově zřídil maršál Hatzfeld –

27] „V českých zemích byl vlastně stálý systém vojenské okupace, císařské i nepřátelské...“. Miroslav TOEGEL, *České země a třicetiletá válka*, Folia Historica Bohemica 8, 1985, s. 211–240, zde s. 226.

28] V letech 1640 a 1641 to byl v Toužimi hlavní stan císařské armády, na přelomu let 1644 a 1645 měl v Ostrově svůj štáb Melchior Hatzfeld.

29] K úvaze se nabízí například zpráva o přenocování Gabriela Schilta a jeho důstojníků v Ostrově, zatímco vojáci zůstali vně hradeb. Josef KÜHNEL, *Geschichte der Stadt Slackenwerth*, Schlackenwerth 1923, s. 112. Obecněji k problému násilí ve městech Jan KILIÁN, *Militärische Gewalt in böhmischen Städten zur Zeit des Dreißigjährigen Krieges*, in: Birgit Emich – Dirk Niefanger – Dominik Sauerer – Georg Seiderer (Hg.), *Wallenstein. Mensch – Mythos – Memoria*, Berlin 2018, s. 49–65.

30] Václav LEDVINKA – Bohumír MRÁZ – Vít VLNAS, *Pražské paláce. Encyklopedický ilustrovaný přehled*, Praha 1995, s. 86.

31] G. IRMER, *Hans von Arnim*, s. 115; Julius Jindřich tehdy podle vlastních slov velel operacím císařské armády v Polsku 5 měsíců. NA Praha, ATS – společně, Korespondence sasko-lauenburského vévody Julia Heinricha s úředníky administrace a různými osobami, inv. č. 180, kart. 374, dopis z 28. 2. 1630.

32] V. LÍVA (ed.), *Prameny IV. 1626–1635*, s. 369

33] V. LÍVA (ed.), *Prameny VI. 1640–1642*, s. 50 a 170.

34] Tamtéž, s. 204.

35] V. LÍVA (ed.), *Prameny VII. 1643–1645*, s. 162.

někdejší poručík novosaského pluku Františka Albrechta Sasko-Lauenburského (bratr Julia Jindřicha) a pozdější přímluvce za sasko-lauenburské vévody po Valdštejnově odstranění.^{36]}

Posledním z důstojníků nepřátelské strany, o jehož pobytu na sledovaných panstvích existuje zmínka, je markrabě Karel Magnus Bádensko-Durlašský, jenž v lednu 1646 pobyl v Ostrově.^{37]} V této době také Julius Jindřich kontaktoval švédského generála Karla Gustava Wrangela a prosil o pomoc ve věci ochrany svých panství. Generál sice vévodovi odpověděl kladně, ale to se ani v nejmenším nesetkalo s pochopením Karla Magnuse. Ten nyní hrozil, že pokud mu Ostrov neposkytne potřebnou kontribuci dobrovolně, bude tato „*nicht allein durch militärische Execution erheben, sondern auch schärfere ubliche Kriegsbestrafungen, sie an zwingen zue lassen.*“^{38]} Po této příhodě již nejsou o vojácích přímo v Ostrově nebo Toužimi žádné zmínky.

To do jisté míry koresponduje s dokumentem, tzv. *salva guardii*, kterou pro bývalého plukovníka švédské armády vydala švédská královna Kristýna 12. května 1646.^{39]} Vévoda tou dobou stále ještě vymáhal nezaplacené pohledávky z doby přelomu vlády Karla IX. a Gustava Adolfa, kdy působil ve švédské armádě. Je možné, že *salva guardia* měla alespoň dočasně uspokojit vévodovy požadavky. Ke konečnému vyrovnání švédského dluhu však došlo až roku 1663, a to nejspíše v důsledku osobní schůzky vévody s tehdy již bývalou královnou Kristýnou.^{40]} Je samozřejmě otázkou, nakolik ochranný list dokázal vévodovým statkům skutečně pomoci. Faktem zůstává, že poslední švédská vojska pobývala přímo v Ostrově v zimě 1646, zatímco o rok později leželi Švédové jen v okolních vesnicích.^{41]} Město Ostrov sice zůstalo netknuté, ale podle dikce listu se ochrana měla vztahovat na celé panství a mělo se tedy předejít i takovéto situaci.

36] Günther ENGELBERT – Hubert SALM (Hg.), *Das Kriegsarchiv des Kaiserlichen Feldmarschalls Melchior von Hatzfeldt (1593–1658)*, Düsseldorf 1993, s. 84. Hatzfeldovi v sasko-lauenburských službách věnuje pozornost David PARROTT, *The Military Enterpriser in the Thirty Years' War*, in: Jeff Fynn-Paul (red.), *War, Entrepreneurs and the State in Europe and Mediterranean. 1300–1800*, s. 63–86, zde s. 67. Většinu poznatků však čerpá z klasické práce Julius KREBS, *Aus dem Leben des kaiserlichen Feldmarschalls Grafen Melchior von Hatzfeldt, 1632–1636. Ein Beitrag zur Geschichte des Dreissigjährigen Krieges*, Breslau 1926.

37] J. KÜHNEL, *Geschichte*, s. 112.

38] SOA Plzeň, VÚ Ostrov, Kontribuce – kontribuční účty, inv. č. 33 I C1, kart. 37. Příslušný dokument začíná „*Dero könig. May. undt Cron Schweden.*“

39] „...*in Böhemb gelegenen Gütter undt Herrschaften, als Schlackhenwerth, Theußingen, Podbersamb, Pürleß, undt Utrizsch, mit allen undt iedten deroselben Pertinentien, in ußern Special Schuttschirm undt Saluaguardi auff- undt angenomben.*“ SOA Plzeň, VÚ Ostrov, Kontribuce – kontribuční účty, inv. č. 33 I C1, kart. 37 – *salva guardia*.

40] Julius Jindřich se s Kristýnou setkal dvakrát v roce 1662, nejprve v Lauenburku, poté v Norimberku. Hans-Georg KAACK, *Sachsen-Lauenburg und Böhmen. Die Welfen und das Herzogtum Lauenburg*, Ratzeburg 1989, s. 32; K. KELLER – A. CATALANO (Hg.), *Die Diarien*, Band 7, s. 207.

41] Lubomír ZEMAN, *Dějiny města Ostrova*, Ronov nad Doubravou 2001, s. 73.

Přesto považují samotné vydání ochranného listu pro česká panství za výjimečné a nevím o jiném případě šlechtice v Čechách, který by za třicetileté války disponoval podobným privilegiem od jiného panovníka než od císaře.

Statky Julia Jindřicha Sasko-Lauenburského však požívaly určitou ochranu i od císařských důstojníků. Kromě výše zmíněného existuje také rozkaz generála Petera Melandera, hraběte z Holzappelu z 25. května 1647. Ten se obracel na jednotky, jež se musely pohybovat přes vévodova panství, a ukládal jim, aby se v těchto lokalitách chovaly nenásilně a v žádném případě zde nekvartýrovaly. Důvody, které k tomuto rozhodnutí vedly, uvedeny nejsou.^{42]}

Jak bylo naznačeno, některé pobyty vojska na panstvích Julia Jindřicha se obešly bez vážnějších incidentů. Kupříkladu ke konci března 1640 krátce pobyl v Ostrově švédský plukovník Schlange (Slange) se svými oddíly bez větších škod.^{43]} V únoru 1645 Gabriel Schilt, důstojník wittenberského regimentu, sice proniknul do Ostrova, kde přenocoval, ale ve městě se snad nic zlého neudálo. Většina vojáků totiž zůstala na předměstí – tam se ovšem konfliktům s místními nevyhnuli.^{44]} O pobytech hlavního štábu v Toužimi již byla řeč. Ty se vyznačovaly především zvýšeným zatížením poddaných kvůli potřebě dodávek pro pohodlí velitelů, zatímco násilností a konfliktních situací se vyskytovalo méně než v případě obyčejných vojáků.

Sekundární literatura také uvádí, že Ostrov byl mimo jiné ušetřen díky ochraně horních měst před zatížením válečnou kontribucí a kvartýrováním.^{45]} V sedmém svazku Lívovy edice *Prameny k dějinám třicetileté války* se zmiňuje císařovo nařízení z roku 1645 týkající se horních měst, v němž má být řečeno, že „nadále se osvobozují od kvartýrování jen města Kutná Hora, Jáchymov, Ostrov, Kašperské Hory, Přísečnice a Jílové.“^{46]} Přestože je Ostrov neodmyslitelně spojen s krušnohorskou těžbou, nejedná se o horní město v právním smyslu! Po dohledání příslušné archiválie ve fondech Národního archivu vyšlo najevo, že jde o omyl vzniklý záměnou slov *Schlackenwerth*, označující Ostrov, a *Schlackenwald*, čili německého názvu pro Horní Slavkov, který byl skutečným příjemcem panovníkovy ochrany.^{47]}

42] NA Praha, Ředitelství císařských soukromých a rodinných statků Praha – Administrace toskánských statků: spisové pododdělení společné (dále jen ATS – společné), Korespondence sasko-lauenburského vévody Julia Heinricha a jeho syna Julia Franze s důstojníky štábu rakouské armády, pohledávky sasko-lauenburských vévodů na rakouském eráru, inv. č. 269, kart. 622, fol. 149.

43] V. LÍVA (ed.), *Prameny VI. 1640–1642*, s. 52.

44] J. KÜHNEL, *Geschichte*, s. 111.

45] Konkrétně L. ZEMAN, *Dějiny*, s. 73, a to s odvoláním na edici Václava Lívy, viz následující poznámku.

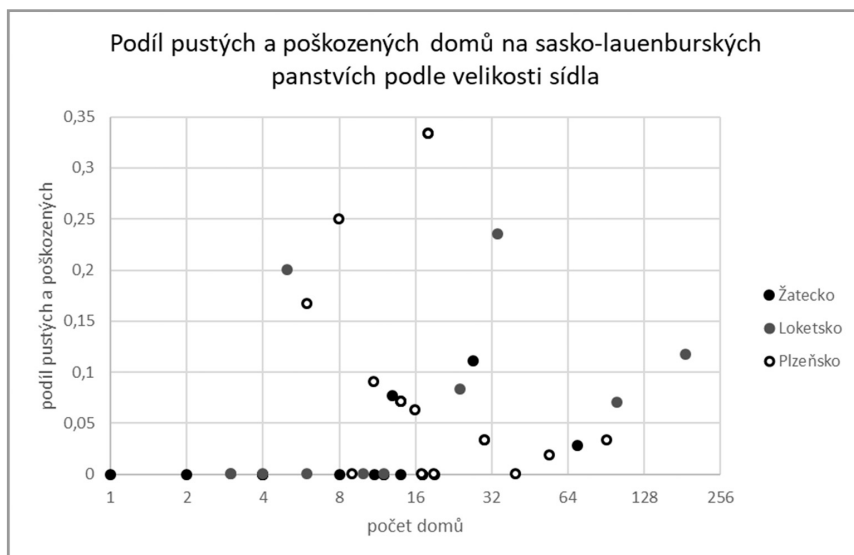
46] Václav LÍVA (ed.), *Prameny k dějinám třicetileté války VII. 1643–1645*, Praha 1955, s. 361.

47] NA Praha, Staré montanum Praha – Spisy, Rozhodnutí o osvobození horních měst od povinnosti ubytovat vojsko, inv. č. 240, kart. 6, rok 1645.

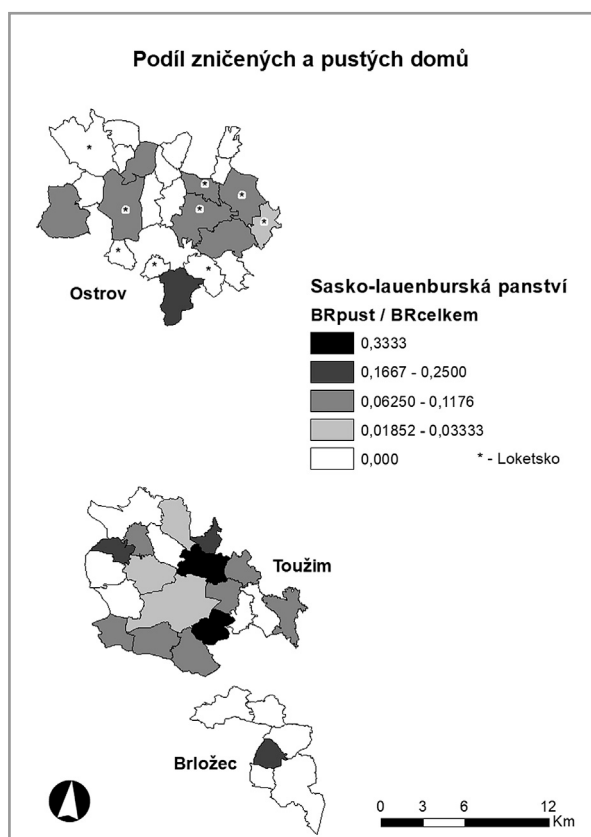

Samozřejmě, že i přes veškerou ochrannou snahu majitele docházelo na panství ke škodám přímo či nepřímo způsobeným válkou. V pramenech se objevují zmínky o neúměrném zatěžování malého Loketského kraje.^{48]} V roce 1640 raději město Jáchymov zaplatilo Švédům výpalné, než aby je potkal osud městečka Hroznětín na ostrovském panství.^{49]} Městečko Hroznětín na tom bylo z ostrovského panství asi nejhůře, neboť umožňovalo umístění vyššího počtu vojáků, na druhé straně však nemělo hradeb a nepožívalo ochranu vrchnosti tak, jako rezidenční Ostrov. Kromě toho leželo na jedné z cest přes Krušné hory. Srovnatelné škody utrpělo již jen ostrovské předměstí, které na rozdíl od městského jádra uvnitř hradeb bylo exponováno mnohem více. Proto se roku 1644 purkmistři a další zástupci měst Horního Slavkova a Krásna báli, aby je nepotkal osud Ostrova. Ten rok musel Ostrov zaplatit Švédům výpalné a předměstí utrpělo také ležením několika císařských oddílů.^{50]} Přesto všechno ale Ostrov jako vévodská rezidence dokázal okouzlit na samém konci války svou nádherou a vzniklý popis značně kontrastuje se stavem velké části země.^{51]}

Berní rula

Za konkrétními událostmi spojenými s válkou pochopitelně stála řada strukturálních příčin, kterým mohl jednotlivec vzdorovat jen do jisté míry. Je tedy otázkou, nakolik byla a mohla být vévodova snaha o ochranu vlastních panství skutečně účinná. Existují například indicie svědčící o relativně dobře fungující zemědělské výrobě na sasko-lauenburských panstvích, která na rozdíl od jiných byla schopna dodávat předepsané dávky obilí.^{52]} Je signifikantní, že mezi těmi, kdo byli schopni dodávat, figurují především velcí pozemkoví vlastníci z panského stavu.

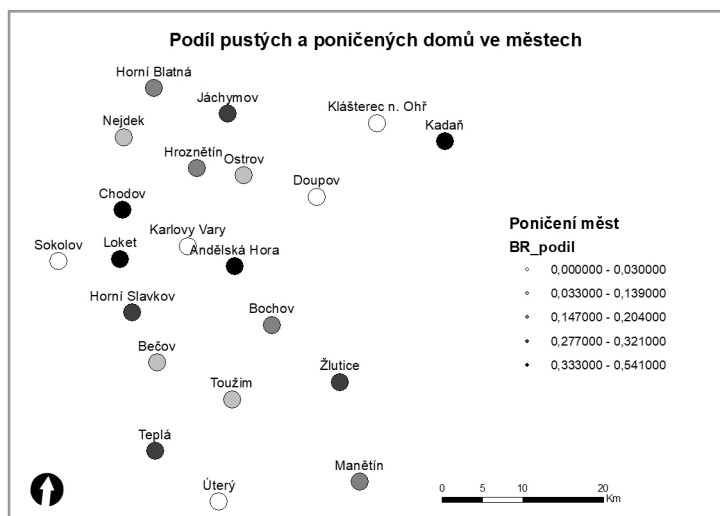

52] Pro rok 1643 V. LÍVA (ed.), *Prameny VII. 1643–1645*, s. 34; pro rok 1648 Anton GNIRS (Hg.), *Karlsbader Geschichtsquellen in den älteren Ratschriften der Stadt Elbogen als Beiträge zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der Kurstadt für die Zeit des 16. bis 18. Jahrhunderts*, Karlsbad 1929, s. 257.

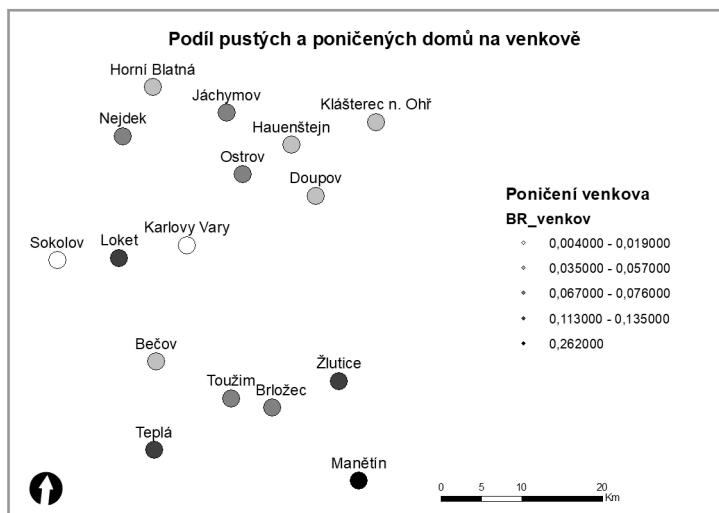
Výše nastíněný obraz, konstruovaný především z pramenů vzniklých v době války, lze konfrontovat s údaji z berní ruly. Zejména se zaměřím na podíl zničených a vyprázdněných domů. Čísla o panstvích Ostrov a Toužim (na první mapě) pochopitelně nejsou sama o sobě vypovídající. Vidíme zde relativně vysokou míru poničení města Ostrov, na kterém má hlavní podíl vypálené předměstí, kde zaniklo kolem 40 domů. Dále to jsou některé tranzitní oblasti na Ostrovsku a okolí Toužimi, které na rozdíl od města trpělo při pobytech hlavního stanu.

Data však nabydou většího smyslu teprve v kontextu okolních lokalit, případně doplněním o předválečné údaje. Pro rozdílné dopady války ve městech a na vesnicích je vhodné tato data od sebe separovat. Obecně platí, že města na tom byla hůře než venkov. Naopak se zdá, že ta města, která byla chráněna dobře postaveným přímluvcem, vykazují menší ztráty než jejich nejbližší okolí, případně se míra poškození podobá průměrným venkovským oblastem. Málo postižená budou také města v periferních oblastech mimo důležité komunikace.

Na druhé mapě jsou znázorněna města v okolí Toužimi a Ostrova, graficky rozdělená do pěti kategorií podle podílu pustých, nově osedlých a pohorálých domů, jak je zachytila berní rula. Grafické znázornění odpovídá rozdělení do pěti kvantilů, přičemž v každém jsou 4 města. Ostrov i Toužim jsou sice ve společném kvantilu, ale na jeho opačných koncích (konkrétní čísla uvádím v tabulce na konci článku).

V průměru nižších hodnot nabývá míra poničení venkovských oblastí – tedy v případě třetí mapy průměr daného panství bez měst a městeček. Odstupy jednotlivých hodnot jsou relativně malé, proto jsem zobrazení podřídil tzv. Jenksovu algoritmu. To znamená, že data jsou do skupin dána tak, aby jejich průměrná skupinová odchylka byla co nejnižší. Ostrov a Toužim jsou opět extrémů společného klastru, panství Toužim je ale více poškozené než panství Ostrov. Toužim je příkladem města, které je na tom lépe než jeho okolí, podobně jako například Klášterec nebo Doupov. Ostatně, na Toužimsku se téměř nesetkáme s netknutými oblastmi, jaké jsou v krušnohorských oblastech v okolí Ostrova a Sokolova.^{53]} Zdá se, že pokud se k Toužimi již nějaké oddíly dostaly, nějakou dobu tu zůstaly. Naopak, nejvíce kromě klášterního panství Teplá utrpěla i panství Manětín a Žlutice. Výrazný rozdíl lze nalézt mezi městem a panstvím Jáchymov. Vysvětlení se však nabízí v úpadku těžby a náboženské emigraci, která ostatně asi hrála roli i na panství Toužim, odkud pravděpodobně část obyvatel odešla do Saska spolu s bývalým majitelem Kryštofem Hasištejnským z Lobkovic.

Ovšem ani porovnání těchto několika panství v podobě, v jaké je zachytila berní rula, nelze považovat za nejspolehlivější. Jednak byla použita data z více krajů, tedy sesbírána různými a různě pracujícími komisemi.^{54]} Navíc berní rula popisuje především aktuální stav země, nejde jí tedy primárně o diachronní

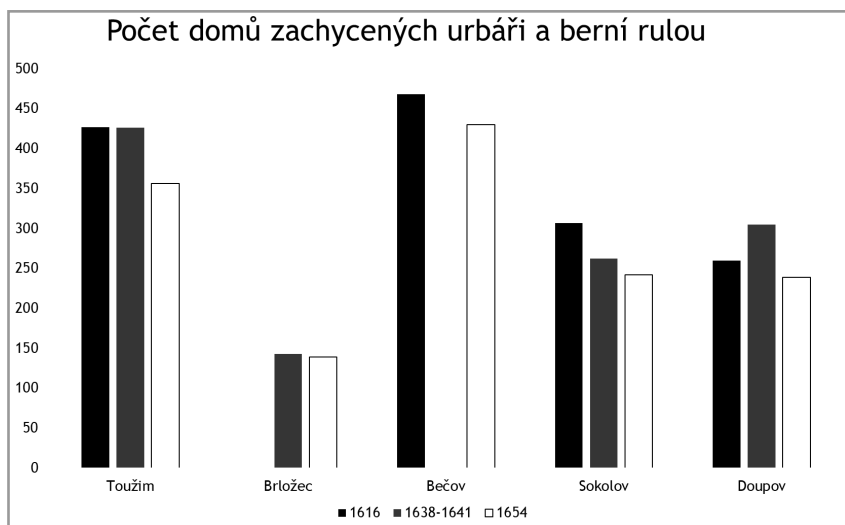
53] Obecně na tom však Krušnohoří bylo velice špatně. Dopady války zde byly zesíleny útlumem těžby a s tím souvisejícím vyliďněním. K tomu například Petr HLAVÁČEK ve svém konferenčním příspěvku z 15. listopadu 2018 *Čechy v „Kriegs-Chronik“ saského faráře Christiana Lehmana (†1688)*.

54] R. SCHREIBER, *Der Elbogener Kreis*, s. 14.

komparaci stavu na začátku a na konci války. Předpoklad vyslovený již Ottou Plachtem, že součet domů osedlých, nově osedlých, pohořalých a pustých se bude rovnat počtu domů před válkou, v nejlepším případě nelze považovat za univerzální.^{55]} Bohužel, v případě Loketska si nelze pomoci srovnáním s berními rejstříky z roku 1615. Jak však dosvědčuje porovnání údajů těsně předválečných a válečných urbářů s údaji ruly, na panstvích, kde jsou takové údaje dostupné, je v rule zachyceno přibližně 90% z počtu domů, který uvádí předválečné urbáře.

Závěr

Je zřejmé, že sasko-lauenburská panství v severozápadních Čechách patřila během války k těm privilegovanějším. Zejména díky postavení jejich majitele, vévody Julia Jindřicha, mohla alespoň částečně využít jeho ochrany. Ta úzce souvisela s jeho armádní kariérou. Během ní se vévoda stal věřitelem císaře a vzniklý dluh byl částečně splácen promíjením daní a kontribučních dávek. Mimo to vévoda získal četné kontakty mezi důstojníky nejrůznějších armád, takže v případě nutnosti mohl žádat ochranu svých statků i od nepřátelské strany a byl úspěšný.

Dále značnou část peněz použil vévoda k úpravě rezidencí v Ostrově a Toužimi, čímž dal vzniknout dvěma jedinečným areálům, jakých v době

^{55]} Otto PLACHT, *Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16.–18. století*, Praha 1957, s. 27. Srovnej Eduard MAUR, *Populační důsledky třicetileté války*, Historická demografie 12, 1987, s. 137–152.

třicetileté války nebylo mnoho. Zatímco Ostrov vešel ve známost díky fascinující zahradě, Toužim roku 1652 postihnul požár a nikdy již nebyla obnovena v takové míře, aby se opět stala místem, kde se odehrávaly důležité festivity, jako tomu bylo na konci 20. let 17. století.

Přestože sledovaná panství nebyla ušetřena odvádění kontribuce a daní, ložírování císařských i cizích vojsk a z toho plynoucích škod, nedosáhly tyto nikdy takové výše jako ve většině okolních míst, neboť do počátku největšího zatížení českých zemí, které přišlo ve druhé polovině války, se tato panství dokázala díky svému majiteli vyhýbat většině negativních jevů.

Proto obraz sasko-lauenburských majetků v berní ruce je oproti většině okolí mnohem příznivější. Naopak, leckteré statky, zejména menších majitelů z řad rytířstva, byly vévodou skupovány a přičleňovány k rozrůstajícímu se dominiu, což je trend, který pokračoval i v době poválečné agrární deprese a ukazuje na dobré podmínky, jež si dokázala udržet nejbohatší vrstva aristokracie, k níž se sasko-lauenburští vévodové řadili.

Podíl pustých a poničených domů v %		
Zdroj: berní rula		
město/panství	město	venkov
Andělská Hora	33,3	/
Bečov n. T.	4,4	5,7
Bochov	14,7	/
Brložec	/	7,2
Doupov	2,4	5,1
Hauenštejn	/	4,3
Horní Blatná	17,1	3,5
Horní Slavkov	32,1	/
Hroznětín	19,7	/
Chodov	54,1	/
Jáchymov	28,1	7,6
Kadaň	40,5	/
Karlovy Vary	1,3	1,9
Kláštepec n. O.	1,5	5,4
Loket	46	13,5
Manětín	20,4	26,2
Nejdek	13,9	7,1
Ostrov	11,5	6,7
Sokolov	3	0,4
Teplá	27,7	12,2
Toužim	3,3	7,6
Úterý	0	/
Žlutice	28,7	11,3

Saxe-Lauenburg domains during the Thirty Years' War

Summary

Short after Jule Henry of Saxe-Lauenburg bought his manors Toužim and Ostrov in 1620 s he started to adapt the towns and castles for representative and residential purposes. These became one of not many towns which experienced cultural and building conjuncture during the Thirty Years' War. In spite of it the turn of the war events is projected into the building expenses as well as the duke's life course as shown in the chart. While in the 1620 s the studied manors were not heavily burdened with taxes and contribution due to the duke's military enterprise, there was a turn during the 1630 s associated with enemy armies presence in Bohemia and suppression of privileges of the administrative district of Loketsko. Many regiments and headquarters staffs, imperial as well as hostile, took billets on the Saxe-Lauenburg manors. But, as these luxurious residences were attractive to noble commanders (including the archduke Leopold Wilhelm), the damage inside the towns was not so heavy as in the case of billets for common soldiers on the outskirts. Also the contacts of Jule Henry helped to protect his estates. One of the results of such extra relations was publication of several *salva guardias* by the Swedish queen Christina or by imperial officer Peter Melander. Such protective attitude to the towns caused a heavier burden for the surrounding villages but the result in this case was not so terrible as in the rest of the region. This fact is well documented by the land register *berní rula*. Seen in a comparative perspective throughout the northwest Bohemian region around Ostrov and Toužim, there was not so many empty and damaged houses on the Saxe-Lauenburg dominion as in the rest of the area. Thus the dominance aristocracy was confirmed and smaller estates of gentry owners were bought by rich and great estates owners.

MATERIÁL

Nižší šlechta v Čáslavském kraji na počátku třicetileté války ve světle berních rejstříků

Marie BOUKALOVÁ

Abstract: The paper is focused on the lower nobility, which resided in the Čáslav region at the beginning of the Thirty Years' War. This region was a place of residence for several mutually connected noble families. The most numerous were Knights, who influenced the region not only on administrative, but also on cultural and commercial level. Great change occurred in the first stage of the war, when the Protestant knights, who formed a substantial part of this social layer in that region, had to abandon the country and their domains passed to catholic nobility. The main goal of this paper is thus to introduce the lower nobility of this region, its activities in the region and consequences of the beginning of the Thirty Years' War and its Bohemian part, which influenced the life in the Čáslav region. The source base for this work is represented mostly by fiscal indexes from 1622 to 1624, stored in SOkA Kutná Hora.

Key Words: Lower Nobility; Contribution; Region of Čáslav

Čáslavský kraj byl již od středověku místem, kde velkou roli v jeho správě a fungování hrála nižší šlechta. Po roce 1618 a hlavně po roce 1620, kdy bylo velké množství zástupců této společenské vrstvy perzekvováno kvůli svému zapojení se do stavovského povstání, došlo ale k velkému otřesu v základech této (nejen) čáslavské nobility. Důležitým mezníkem pro počátek třicetileté války (nejen v uvedeném kraji) byla bitva u Čáslavi, jejíž 400. výročí jsme v roce 2018 připomínali a která se odehrála v září 1618. Zde se střetli císařští a čeští stavovští vojáci. Podle zpráv Pavla Skály ze Zhoře v této bitvě padli tři rytíři právě z Čáslavského kraje.^{1]} Posuňme se ale o čtyři roky později, kdy je již bitva na Bílé hoře rozhodnuta a jednotlivé osoby nesou její následky.

K analýze rytířstva Čáslavského kraje na počátku třicetileté války jsem využila pro tento příspěvek jako stěžejní pramen berní rejstříky Čáslavského kraje z let 1622 a 1624,^{2]} uložené ve Státním okresním archivu v Kutné Hoře, které jsou doplněny informacemi z obou dílů *Dějín konfiskací po r. 1618* od Tomáše V. Bílka. Protože Tomáš Bílek své poznatky z velké části zakládal na záznamech

1] Zdeněk KRISTEN – Eduard PETRŮ – Josef POLÍŠENSKÝ (ed.), *Historie o válce české 1618–1620. Výbor z historického spisování Ondřeje z Habernfeldu a Pavla Skály ze Zhoře*, Praha 1964, s. 443.

2] Státní okresní archiv v Kutné Hoře (dále jen SOkA Kutná Hora), Archiv města Čáslav (dále jen AM), kn. č. 161–164.

z Desk zemských, ověřovala jsem jejich věrohodnost také v samotných zemskodeskových knihách.

Již zmíněné rejstříky sledují výběr kontribuce nejen obilné, ale také té, která byla uložena za poddané, a to od tří stavů – panstva, rytířstva a měšťanstva. Právě díky těmto rejstříkům lze sledovat ty, kteří se na počátku dvacátých let 17. století podíleli na správě nejen kraje, ale také jednotlivých panství a měst. Ve svém příspěvku se však zaměřím pouze na jeden z těchto stavů, a to na rytířstvo žijící v dané lokalitě.

Kontribuční rejstříky Čáslavského kraje z let 1622 a 1624 byly vypracovány na základě nařízení ze 3. června a 9. července 1622 a o dva roky pozdějších nařízení z 18. července a 23. listopadu 1624. Vznikly tak čtyři různé soupisy, které se od sebe více či méně liší. Ve všech čtyřech případech jsou rejstříky řazeny podle stavů – od stavu panského, přes stav rytířský, po stav měšťanský. Na počátku zápisu je uvedeno, z jakého popudu byl soupis vypracován, a poté již následuje abecední výčet těch, kteří kontribuci v daném stavu skládali.

Pokud se zaměříme na rytířstvo, které je podle nařízení z 3. června 1622 v soupise vyjmenováno, můžeme sledovat celkem 78 zástupců nižší šlechty, kteří danou berní před krajský úřad skládali.³⁾ Plátcí kontribuce jsou také zde řazeni podle abecedy – nikoliv však podle příjímí, ale podle křestního jména. Pokud bychom se tedy chtěli zabývat pouze členy jednoho ze šlechtických rodů, museli bychom pročíst celý berní rejstřík, protože jejich jednotliví zástupci se v rejstříku nachází na různých místech – tak můžeme nalézt v rejstříku třeba několik členů rodu Robmhapů, přestože byli v příbuzenském vztahu, popř. zastupovali jedno panství a jednalo se o otce a syna. Podobně jako Robmhapové ze Suché na tom jsou také Lukavečtí z Lukavce, Salavové z Lípy, Vražďové z Kunvaldu a další.

V rejstříku se tak objevují tato jména:

1. Arnošt Robmhap starší ze Suché a na Ronově nad Doubravou a Zehubech
2. Abraham Bechyně z Lažan na Rozsochatci
3. Adam Studenecký z Pašiněvsi na Krchlebech a Hrabětíně
4. statek sirotčí Syrákovský
5. Adam Předborský z Předboře na Štěpánově
6. Adam Mírek ze Solopysk na Sedlově
7. Adam Michal Březský z Ploskovic na Opatovicích
8. Albrecht Vražda z Kunvaldu na Nových Martinicích
9. Albrecht starší Robmhap ze Suché na Suchotleskách
10. Albrecht Bavor z Kalenic na Zruči nad Sázavou
11. Albrecht Giglinger z Kneislštejna na Termesivech
12. Alena Drachovská z Drachova na Žibřidovicích

3) SOKA Kutná Hora, AM Čáslav, kn. č. 161, fol. 3–8.

13. Alžběta Gerštorfová z Biskupic na Podhořanech
14. Alžběta Nymčova Velemická z Velemyšle na Nových Lhoticích
15. Barbora Chuchelská ze Skuhrova na Malči a Předboři
16. Beneš Březský z Ploskovic na Bohdanči
17. David Boreň ze Lhoty na Roztokách a Vilémově
18. Eliška Myšková roz. z Dobřenic na Souňově
19. Estera Šatná roz. Skalská z Dubu na Hlízově
20. Eufemie Kustošova z Dobřenic na Modletíně
21. Ferdinand Karel Lukavecký z Lukavce na Budči
22. Jindřich Střela z Rokyc na Krivsaudově
23. Jindřich starší Kustoš ze Zubřího, z Lipky a na Lipce
24. Jiří starší Mitrovský z Nemyšle na Jitkově a Nový Vsi
25. Jiří Dobřenský z Dobřenic na Bratčicích
26. Jiří Robmhap ze Suché na Nových Vohančicích
27. Jiří Chaberský z Kochanova na Chabeřicích
28. Jiří Čabelický ze Soutic na Tomicích
29. Hertvík Skalský z Dubu na Hoře
30. Jan Kamberský z Kamberku na Nemojově
31. Jan Šanovec z Ungerswaldu na Frýdnavě
32. Jan Diviš Březský z Ploskovic na Ostrově, Perkněžově a Hodkově
33. Jan Bohuslav Myška ze Žlunic na Spyticích
34. Jan Slavkovský ze Šonova a ze Skalice na Nejepíně a Skuhrovci
35. Jan Slavíkovec ze Slavíkova na Slavíkově
36. Jan Hynek Předbořský z Předboře na Kroměšíně
37. Jan Jiří Mänzl z Manzlštejna na Konárovicích
38. Jan Diviš Bošinský z Božejova na Petrkově
39. Jakub Jeník z Bratřic v Mezilesí
40. Jaroslav Hrabáně z Přerubenic na Dalešicích
41. Jeroným Jindřich Hrobčický na Zábělčicích
42. Joachym Košetický z Horek na Vyklanticích
43. Joachym Šťastný Sturm z Hyršfeldu na Ksynách
44. Karel starší Čejka z Olbramovic na Kácově
45. Kateřina Lukavecká z Přerubenic, na Pečkách, Kralici, Nebovidech a Dobešovicích
46. Kryštof Častolar Dlouhoveský z Dlouhé Vsi na Vesci
47. Kryštof Kapoun ze Svojkova na Běstvině
48. Ladislav Hrobčický z Hrobčice na Čestíně, Kosteje a Přítoce
49. Ladislav Vostrovce z Kralovic na Borovsku
50. Magdalena Voděradská z Komárova a na Myškovcích
51. Matěj Lukavecký z Lukavce na Souticích
52. Markyta Slavíkovcová z Osenice

53. Mikuláš Salava z Lípy
54. Mikuláš Beřkovský z Šebířova na Košetících
55. Mikuláš starší Lukavecký a na Všebořicích
56. Mikuláš mladší Lukavecký z Lukavce na Lukavci
57. Mikuláš Ostroměřský z Rokytníka na Smilově
58. Mikuláš Řísnický z Řísnice na Hůrce nad Sloupnou
59. Mikuláš a Oldřich bratři Mazaní na Slavětíně
60. Oldřich Byšický z Byšic na Dolních Kralovicích
61. Ondřej Hornátecký z Dobročovic na Zbraslavicích
62. Ondřej z Ostěšova na Lholicích Šadovejch
63. Petr Lukavecký z Lukavce na Klucích a Paběnicích
64. Petr Bratčický ze Schořova, ze statku sirotčího Hostačovského
65. Petr Lukáš Rašín z Rýzmburka na Koreticích
66. Petr Štubík z Königsteinu na Úsobí
67. statek sirotčí z Větrného Jeníkova
68. Pavel Ešín v Šebestěnicích
69. Smil Lukavecký z Lukavce na Křešíně
70. Tobiáš Šlechtín ze Sezemic a na Zehubech
71. Václav Salava z Lípy a na Oumoníně
72. Bratři Salavové z Lípy a ze statku Pravoninského
73. Václav Robmhap ze Suché na Moravanech
74. Václav Ladislav Mirek ze Solopysk na Nesmřicích
75. Václav mladší Vražda z Kunvaldu ma Snětu
76. Zikmund Robmhap ze Suché na Třemošnici
77. Zikmund Anděl z Ronovce na Chýšni
78. Zuzana Salavová ze Šaratic na Dobrovítově a Chlumu

K menší obměně zapsaných osob došlo již v soupisu kontribuce podle nařízení z 9. července. Podle tohoto rejstříku kontribuci, nikoliv však obilnou, jako tomu bylo v předchozím případě, ale daň za poddané, skládalo celkem 76 osob.⁴⁾ Ze soupisu totiž zmizela dvě jména, a to Adama Michala Březského z Ploskovic a Václava mladšího Vraždy z Kunvaldu, jehož jméno se ale objevuje v berním rejstříku z roku 1624.⁵⁾

K velké změně složení rytířstva Čáslavského kraje ale došlo v následujících dvou letech, což je dáno také pobělohorskými represemi a fungováním samotné konfiskační komise, která byla ustanovena na počátku roku 1622 a udělovala tresty těm, kteří se podíleli na stavovském povstání v předchozích letech.⁶⁾ Zatímco podle berního rejstříku z roku 1622 se v kraji nacházelo 78 zástupců

4) SOKA Kutná Hora, AM Čáslav, kn. č. 162, fol. 2–5.

5) Tamtéž, kn. č. 163, fol. 5v.

6) Tomáš V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací po r. 1618 I*, Praha 1882, s. XXXIV–XLIV.

rytířstva, kteří pravidelně skládali berni, v roce 1624 byl na základě nařízení z 18. července soupis vytvořen „pouze“ pro 63 osob z daného stavu.^{7]} Z rejstříku bylo vymazáno 34 jmen (a dva statky) a nově se zde objevilo 23 osob, které do této doby v kraji nevlastnily žádné statky, ale mnohdy byly příbuzensky provázány s rytíři, jejichž majetek na základě konfiskací propadl státu.

Pokud se podrobněji budeme věnovat osudům jednotlivých osob, jejichž jména se již v novém soupisu neobjevují, zjistíme, že se jednalo především o šlechtice, kteří se různými způsoby zapojili do stavovského povstání (celkem se jednalo o dvaatřicet zástupců rytířského stavu). Mezi nimi byl:^{8]}

Albrecht Bavor z Kalenic na Zruči nad Sázavou^{9]}
Abraham Bechyně z Lažan na Rozsochatci^{10]}
Adam Studenecký z Pašiněvsi na Krchlebech a Hrabětíně^{11]}
Adam Mírek ze Solopysk na Sedlově^{12]}
Beneš Březský z Ploskovic na Bohdanči^{13]}
David Boreň ze Lhoty na Roztokách a Vilémově^{14]}
Eliška Myšková roz. z Dobřenic na Souňově^{15]}
Ferdinand Karel Lukavecký z Lukavce na Budči^{16]}
Jindřich Střela z Rokyc na Křivsaudově^{17]}
Jiří Čabelický ze Soutic na Tomicích^{18]}
Hertvík Skalský z Dubu na Hoře^{19]}
Jan Šenovec z Ungerswaldu na Frýdnově^{20]}
Jan Bohuslav Myška ze Žlunic na Spyticích^{21]}

7] SOKA Kutná Hora, AM Čáslav, kn. č. 163, fol. 3–6.

8] Tamtéž, kn. č. 162, fol. 2–5.

9] Statek Zruč nad Sázavou byl Albrechtu Kalenicovi zabaven v rámci pobělohorských konfiskací a následně prodán „cizozemci“ Arnoltu Perglerovi z Perglasu. T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací po r. 1618 I*, s. 225.

10] Tamtéž, s. 3.

11] Tamtéž, s. 343, 576; Tomáš V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací po r. 1618 II*, Praha 1883, s. 1049, 1068.

12] T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací po r. 1618 I*, s. 372.

13] Tamtéž, s. 41; T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací po r. 1618 II*, s. 688.

14] T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací po r. 1618 I*, s. 32.

15] Tamtéž, s. LXXXIII.

16] T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací po r. 1618 I*, s. 340.

17] Tamtéž, s. 348, 573; T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací po r. 1618 II*, s. 905.

18] T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací po r. 1618 I*, s. 58.

19] Tamtéž, s. CXI, 470, 514, 528.

20] Tamtéž, s. 586.

21] Tamtéž, s. CXXXVIII, 385–386.

Jan Hynek Předbořský z Předboře na Kroměšíně^{22]}
Jeroným Hrobčický z Hrobčic na Zábělčicích nad Jeníkovem^{23]}
Jan Diviš Bošinský z Božejova na Petrkově^{24]}
Jan Diviš Březský z Ploskovic na Ostrově, Perkněžově^{25]}
Jaroslav Hrabáně z Přerubenic na Dalešicích^{26]}
Joachym Šťastný Sturm z Hiršfeldu na Ksynách^{27]}
Karel starší Čejka z Olbramovic na Kácově^{28]}
Kateřina Lukavecká z Přerubenic na Pečkách^{29]}
Kryštof Častolar Dlouhoveský z Dlouhé Vsi na Vesci^{30]}
Ladislav Hrobčický z Hrobčic na Čestíně, Kosteletě a Přítoce^{31]}
Ladislav Vostrovec z Kralovic na Borovsku^{32]}
Ferdinand Karel Lukavecký z Lukavce na Budčji^{33]}
Mikuláš Beřkovský ze Šebířova na Košetčicích
Mikuláš starší Lukavecký a na Všebořicích^{34]}
Mikuláš mladší Lukavecký z Lukavce na Lukavci^{35]}
Petr Bračický ze Schořova, ze statku sirotčího Hostačovského^{36]}
Petr Lukáš Rašín z Rýzmburka na Koreticích^{37]}
Smil Lukavecký z Lukavce na Křešíně^{38]}
Zikmund Anděl z Ronovce na Chýšni^{39]}

22] Tamtéž, s. 440.

23] Tamtéž, s. 185.

24] Tamtéž, s. 36.

25] Tamtéž, s. 41.

26] Tamtéž, s. 179.

27] Tamtéž, s. 639–641.

28] Tamtéž, s. 61.

29] Tamtéž, s. LXXXIV, 341; T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací po r. 1618* II, s. 899.

30] T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací po r. 1618* I, s. 60.

31] Tamtéž, s. 182, 186.

32] T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací po r. 1618* II, s. 899–900.

33] T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací po r. 1618* I, s. 340.

34] Tamtéž, s. 342.

35] Tamtéž.

36] Tamtéž, s. 38.

37] Tamtéž, s. 455.

38] Tamtéž, s. 343.

39] Tamtéž, s. 2.

Pouze v jednom případě došlo k prodeji panství, a to u Matěje Lukaveckého z Lukavce.^{40]} Osud Jana Jiřího Mázla z Maizlštejna a na Konárovicích^{41]} bohužel není dosud znám.

V případě perzekvovaných rytířů, kteří se již nově v berním rejstříku neobjevují, se dva z nich (i se svými rodinami) s ohledem na své vyznání rozhodli opustit zemi – jednalo se o Kateřinu Lukaveckou z Přerubenic na Pečkách^{42]} a Jana Hynka Předbořského z Předboře a na Kroměšíně.^{43]} Zatímco Kateřině Lukavecké bylo umožněno převést své statky na příbuzné,^{44]} Jan Hynek Předbořský takové štěstí neměl – komise ho v nepřítomnosti odsoudila ke ztrátě veškerého jmění.^{45]} Podobně na tom byl také Beneš Březský z Ploskovic na Bohdanči, který, přestože v zemi zůstal, svůj majetek ztratil.^{46]}

Mezi dalšími odsouzenými byl také Abraham Bechyně z Lažan na Rozsochatci, jehož majetek propadl české komoře a on byl odsouzen k manství.^{47]} Dalších patnáct osob bylo odsouzeno k propadnutí části svého majetku, dva další rytíři (Jan Diviš Bošinský z Božejova na Petrkově^{48]} a Petr Bračický ze Schořova^{49]}) museli zaplatit pokutu za pardon, který jim byl později udělen, pěti osobám byla pro nedostatek jmění odpuštěna pokuta a jeden z rytířů, Zikmund Anděl z Ronovce na Chýšni, byl dokonce v roce 1624 úplně zproštěn viny. Avšak nedlouho po svém omilostnění umírá.^{50]}

Nově se pak v kraji objevuje devatenáct zástupců rytířského stavu (v berním rejstříku se nově vyskytují samostatně také čtyři panství – Krončešín, Konárov, Petrkov a Borovsko – u nich však není zmiňován jejich majitel), především katolického vyznání:

Arnolt Perglas z Losentice na Zruči nad Sázavou
Adam Michal Březský z Ploskovic na Opatovicích
Alexander Krajíř na Rozsochatci
Alžběta Lukavecká z Olbramovic na Chýšni
Anna Juliana Beřkovská z Arnštanu na Košeteticích
Antonius na Vesci
Hendrich Mattes Salava z Lípy na Březové

40] Tamtéž, s. 340.

41] SOKA Kutná Hora, AM Čáslav, kn. č. 162, fol. 3v.

42] T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací po r. 1618 I*, s. LXXXIV, 341; T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací po r. 1618 II*, s. 899.

43] T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací po r. 1618 I*, s. 440.

44] Tamtéž, s. LXXXIV, 341; T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací po r. 1618 II*, s. 899.

45] T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací po r. 1618 I*, s. 440.

46] Tamtéž, s. 41; T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací po r. 1618 II*, s. 688.

47] T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací po r. 1618 I*, s. LXXVII, 3.

48] Tamtéž, s. 36.

49] Tamtéž, s. 38.

50] Tamtéž, s. 2

Jan Obitecký z Obitec na Souticích
Jakub Achler z Achlšperku na Spyticích a Syrákovicích
Johana Čejkovna z Harasova na Keblově
Johana Lukavecká z Dobřenic na Souňově
Lidmila Zálužanská na Dalešicích
Marie Anna Lukavecká z Komárova na Radíkovicích
bratři Salavové ze statku Pravonínského
Václav mladší Vražda na Snětu
Václav Čejka z Olbramovic na Hostačově
Vilém Boreň ze Lhoty na Vilémově
Václav Chaberský z Kochanova na Chabeřicích
Václav Gerštorf z Gerštorfu na Podhořanech^{51]}

Z nich uvedu jen některé. Např. Antonius Binago na Vesci, jenž byl původem Ital, bojoval v císařském vojsku v Itálii, Belgii a také v Uhrách. Postupně se stal kapitánem, dosáhl hodnosti hejtmána a v r. 1628 získal za věrné služby panovníkovi šlechtický titul.^{52]} Další z těchto „nových“ zástupců nižší šlechty v Čáslavském kraji byla také Anna Juliana Beřkovská z Arnštanu na Košetických. Ta se provdala za Mikuláše Beřkovského. V roce 1615 jí byly připsány Košetice jako věno, avšak Mikuláš Beřkovský zemřel během bitvy na Bílé hoře a po r. 1623 byl jeho majetek konfiskován. Anna Juliana Beřkovská z Arnštanu na Košetických r. 1625 pak zkonfiskovaný majetek zakoupila za své věno zpět.^{53]} V mnoha případech nově zapsaných šlechticů se ale jedná o příbuzné či potomky těch, jejichž jména z rejstříku zmizela.

V posledním berním rejstříku, který zde bude zmiňován a který byl vydán na základě nařízení ze 23. listopadu 1624, se toho již příliš nemění. Podle něj se v Čáslavském kraji nacházelo čtyřiašedesát zástupců nižší šlechty, kteří k danému termínu odvedli kontribuci.^{54]} Od předchozího zápisu kontribucí se jich pět nových objevilo (Albrecht mladší Robmhap ze Suché na Suchotleskách, Fridrich Vostrovce z Kralovic na Borovsku, Kateřina Ostroměřská z Nemyšle na Smilově, Purkhart Kordule ze Sloupna na Souňově, Veronika Maternová rozená Chuchelská na Žandově) a naopak jich pět ubylo (Mikuláš Ostroměřský na Smilově, bratři Salavové ze statku Pravonínského, Jan Slavkovský ze Šonova a ze Skalice na Nejejině a Skuhrovci,^{55]} Zikmund Robmhap ze Suché na Třemošnici,^{56]} Albrecht Giglinger z Kneislštejna na Termesivech^{57]}). Také zde lze hovořit

51] SOKA Kutná Hora, AM Čáslav, kn. č. 163, fol. 3–6.

52] Ivana AUSTOVÁ, *Býti šlechticem. Šlechtické nobilitace v letech 1627–1657 v českých a rakouských dědičných zemích*, České Budějovice 2016, s. 92–94.

53] T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací po r. 1618 I*, s. 21, 340.

54] SOKA Kutná Hora, AM Čáslav, kn. č. 164, fol. 4–7.

55] T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací po r. 1618 I*, s. 522.

56] Tamtéž, s. CXLI; T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací po r. 1618 II*, s. 1222.

57] T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací po r. 1618 I*, s. 131.

o osobách, které byly zasaženy pobělohorskými konfiskacemi. Tak byl například odsouzen za účast při tažení povstalců na Moravu Jan Slavkovský ze Šonova a ze Skalice na Nejepíně a Skuhrovci^{58]} ke ztrátě jedné třetiny svého jmění. Zikmund Robmhap ze Suché na Třemošnici byl nejdříve odsouzen k propadnutí veškerého jmění, avšak v r. 1623 byl jeho trest zmírněn na propadnutí v manství.^{59]} Posledním, jehož jméno se v soupise nachází a koho se konfiskace týkala, byl Albrecht Giglinger z Kneislštejna na Termesivech. Ten byl odsouzen k manství a ztrátě veškerého jmění.^{60]} V ostatních případech se jednalo o převod majetku na dědice, popř. jeho prodej. Také mezi nově zmiňovanými jmény se nachází osoby příbuzné s dalšími rytíři.

Počátek třicetileté války složení rytířstva v daném kraji změnil téměř od základů, což bylo dáno především politickými událostmi nejen v kraji, ale v celé zemi. Na základě dochovaných pramenů se lze domnívat, že velká část zástupců nižší šlechty Čáslavského kraje byla s velkou pravděpodobností protestantská, což dokládají mnohé konfiskace. Zajímavostí je, že někteří rytíři, kteří se účastnili stavovského povstání, ve chvíli, kdy již tušili, že toto povstání nedopadne podle jejich představ, nechali svůj veškerý majetek přepsat na své manželky, jako tomu bylo například u Purkharta Korduleho ze Sloupna na Souňově, který nejenže po porážce povstání konvertoval, ale zároveň veškerý svůj majetek převedl na svou manželku Veroniku.^{61]}

Do stavovského povstání se ale z Čáslavského kraje nezapojila jen protestantská šlechta, ale také její katolická část – zmiňme například Kryštofa Častolara Dlouhovského z Dlouhé Vsi na Vesci, který, ač byl katolík, přisahal věrnost Fridrichu Falckému. Za toto byl po roce 1622 odsouzen ke ztrátě veškerého jmění, ale v roce 1623 byl tento trest zmírněn a zabavena mu byla „pouze“ jedna třetina majetku.^{62]}

Z předchozího textu by se na první pohled mohlo zdát, že se po roce 1624 v Čáslavském kraji nacházela již jen katolická šlechta a protestantská buď přišla o svůj majetek, nebo emigrovala. Avšak není tomu tak. Příkladem toho jsou třeba Robmhapové ze Suché, kterým byl jejich majetek zkonfiskován až v následujících letech, ale ještě v roce 1624 se v Čáslavském kraji těšili poměrně velké vážnosti. O setrvání protestantské šlechty na území Čáslavského kraje svědčí nejen již tolikrát zmiňované berní rejstříky, ale také další dochované prameny.

58] Tamtéž, s. 522.

59] Tamtéž, s. CXLI; T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací po r. 1618* II, s. 1222.

60] T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací po r. 1618* I, s. 131.

61] Tamtéž, s. CXL.

62] T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací po r. 1618* I, s. 60.

The lower nobility in Čáslav region at the beginning of the Thirty Years' War in the light of fiscal indexes

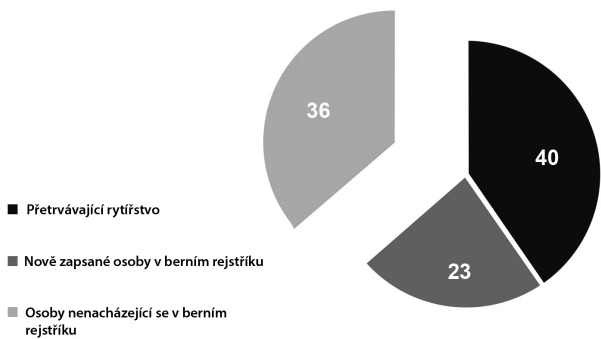
Summary

The beginning of the Thirty Years' War radically changed the structure of the Knights in the Čáslav region, which was mostly the consequence of the political development not only in the region, but in the whole country. According to the preserved sources it is possible to assume, that the major part of the lower nobility of the Čáslav region was most probably protestant, which can be atested by multiple confiscations. The paper, whose main goal is analyze the Knights of the Čáslav region at the beginning of the Thirty Years' War uses the fiscal indexes of the Čáslav region from 1622 to 1624 from the archive in Kutná Hora as a fundamental source. These indexes were created according to the command from 3 June and 9 July 1622 and from 18 July and 23 November 1624. Four different lists were created, which differ more or less. Thanks to this source, it can be established, in what manner the Knights of this region joined the uprising of Czech estates and how this act was punnished. It also shows the changes of the Knights property and opens space for further research.

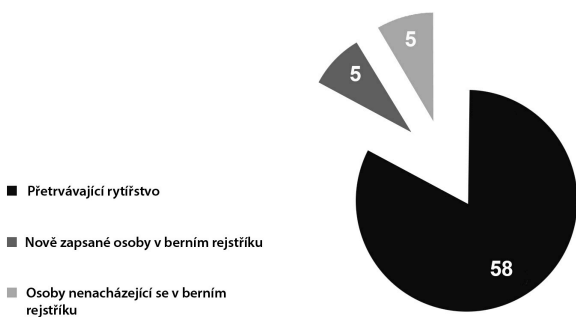

Stav rytířstva v Čáslavském kraji k 18. 7. 1624 (dle berního rejstříku)

Stav rytířstva k 23. 11. 1624 (dle berního rejstříku)

Druhý život Martina de Hoeff Huerty

Lukáš KOPECKÝ

Abstract: Martin de Hoeff Huerta's second life – the aim of the paper – is not only to outline Huerta's so-called second life, but to show how we know very little about his first, real life. It should, hopefully, wake up the discussion and open the way for further exploration of his life and destiny.

Key Words: Martin de Hoeff Huerta; Velhartice; Second Life; Biography, Bohemian Lands; Nobility

Když jsem v létě 2007 poprvé nastupoval jako průvodce na hrad Velhartice, při seznamování se s průvodcovským textem mě samozřejmě především na zámeckém okruhu zaujalo jméno dona Martina de Hoeff Huerty. Léto, co léto se vždy najde minimálně jeden návštěvník, který by chtěl vědět o jeho životních osudech něco víc nad rámec běžného výkladu, zvláště když pochází ještě z města, v jehož dějinách se Huertovo jméno objevuje. Jako velhartičtí průvodci jsme za ta léta nastudovali spousty dalších materiálů, které nám dávají možnost znát Huertův život detailněji, ale jak se nakonec shodla i celá diskuze na plzeňské konferenci, Huerta by si rozhodně zasloužil pořádnou biografii. Věřím, že i můj příspěvek k ní může napomoci.

Jako historik moderních dějin bych si v žádném případě netroufl psát Huertův životopis, ale protože se velmi často setkávám s jeho tzv. druhým životem, právě to mě motivovalo se s tímto druhem příspěvku přihlásit na konferenci. Huertův život totiž byl tak pestrý, že i téměř 400 let poté, co se objevil na Velharticích, vzbuzuje jeho jméno kontroverze, a dokonce může vést k nemístné kritice a téměř kádrování, když jsem si dovilil širšímu publiku v květnu 2016 v živém vysílání Českého rozhlasu Dvojka z hradu Velhartice prezentovat také pozitivní stránky jeho života.^{1]} Avšak tento můj text si právě proto v žádném případě nedělá nárok na úplnost a chce rozhodně otevřít další diskusi.

Mapování Huertova života

V nedávné době napsaly velmi podnětný text o Huertových životních osudech kolegyňe, sestry Vandrovcovy, z táborského muzea.^{2]} V předchozích letech se mu

[1] Archiv autora (dále jen AA), e-mailová korespondence autora s kastelánem SH Velhartice Ing. Petrem Mejstříkem z května 2016. Do e-mailové schránky velhartického kastelána tehdy totiž dorazil rozhořčený e-mail, který v podstatě požadoval, abych za svá pozitivní slova o Huertovi, pokud možno, už na Velharticích nikdy nepracoval.

[2] Jitka VANDROVCOVÁ – Lenka VANDROVCOVÁ, *Don Baltazar Marradas a don Martin de*

někteří kolegové věnovali spíše regionálního optikou,^{3]} či v širším měřítku,^{4]} historik Libor Jůn ho také připomněl v rozhlasovém pořadu.^{5]} Huertův životopis nabízejí rovněž německé internetové stránky zaměřené na třicetiletou válku.^{6]}

Zajímavě a celkem podnětně o Huertovi píše i historička Ivana Panochová: „*Dosavadní malý zájem literatury o společenské aktivity cizích válečných conquistadorů zřejmě zapříčinil příkrý etický odsudek, kterého se jim dostalo již od jejich současníků Pavla Skály ze Zhoře a Jana Ámose Komenského. Velmi kriticky se o vojenské šlechtě vyjádřil i Bohuslav Balbín... Historiografie 19. století věnovala válečným aktérům jen stručnou pozornost (s výjimkou osobnosti Valdštejnovy), vesměs odsuzující jejich vojenské a násilně rekatolizační činy. Nejhoršího morálního profilu se v literatuře dočkali především dva pověstní ukrutníci, vzešlí z hispánského kulturního prostředí, nasazení na „špinavou práci“ rekatolizace českého venkova: císařský generál Baltazar Marradas a jeho pobočník Martin Huerta. Tomáš V. Bilek je odsoudil coby tyrany a sužovatele a František Krásl dodal: ‚Huerta a Marradas budou vždy v Čechách v neblahé paměti... Při reformaci vedl si [Marradas] nelidsky jako Huerta, že jméno jeho tak jako Huertovo v nechvalné přísloví vešlo.‘ Ve 20. století se Josef Pekař snažil analyzovat příčiny této „bezohlednosti“ a dovedil, že největší pozemkové držby císař rozděl mezi cizí vojenskou šlechtu nikoli během konfiskací po Bílé hoře, ale až v další konfiskační vlně, která po roce 1634 postihla majetek Valdštejnův. Novější historická literatura, domácí i evropská, se o činnosti Valdštejnových důstojníků a rivalů zmiňuje především v souvislosti s majetkovým kořistěním, v takovém případě nás však setrvávání na morálních hodnoceních překvapí, protože v tomto postoji se vojáci nijak nelišili od ostatních vrstev pobělohorské aristokracie. ‚Nejvíce nechvalně proslulou skupinou, jež měla prospěch z vítězství Habsburků, byla mezinárodní soldateska, kterou dynastie platila kvůli nedostatku hotovosti panstvími... Španělský žoldněř Baltazar Marradas... se jako pijavice vrhl se svými druhy na oblast kolem Plzně a získal také cenný zámek Hluboká... Největší pohromou ze všech byl Martin Huerta..., jenž v Čechách získal rozsáhlý majetek.‘ Dosavadní bádání si však nevšímá faktu, že představitelé agresivní politické změny zároveň do Čech přinesli novou kulturní orientaci a architektonickou*

Hoeff Huerta, Táborský archiv 17, 2016, s. 13–29.

3] Bohumír ROEDL, *Huertova mise v Lounech*, in: *Rekatolizace v českých zemích*, Pardubice 1995, s. 111–117. Martin GAŽI, *Huertovský (v)klad. K interiérovému vybavení píseckého kostela Narození Panny Marie v první polovině 17. století*, *Muzejní a vlastivědná práce* 43, č. 2, 2005, s. 65–73.

4] Josef FORBELSKÝ, *Španělé, Říše a Čechy v 16. a 17. století. Osudy generála Baltazara Marradase*, Praha 2006; Josef POLIŠENSKÝ, *Třicetiletá válka a český národ*, Praha 1960; Peter ENGLUND, *Nepokojná léta. Historie třicetileté války*, Praha 2000.

5] http://www.rozhlas.cz/leonardo/annonce/_zprava/don-martin-de-huerta-spanelsky-kondotier-v-zemich-koruny-ceske-235587 [cit. 28. února 2019].

6] <http://www.30jaehrigerkrieg.de/hoeff-huerta-huerta-hoeff-huerta-den-hof-don-martin-don-martin-de-freiherr-von-velhartice/> [cit. 5. září 2018].

produkcii, kterou v novém prostředí podporovali, přizpůsobovali aktuálním stylovým směrům. Právě umělecký mecenáš přitom často „vylepšil“ historický profil dalším exponentům politické scény na pozadí třicetileté války...

Hispanšské řádové komunity v Čechách podporoval také Marradasův pobočník a podplukovník jeho pluku don Martin de Hoeff-Huerta, nizozemský šlechtic narozený v Madridu. Surový rekatolizátor sice „ku konci života svého činil... skutky milosrdné,“ ale pověst mu to již nezachránilo. Bezohledný přístup v rekatolizaci projevil i při svých stavebních donacích, kdy v Praze a v Písku násilím nutil měšťany k podhodnocenému prodeji pozemků a nemovitostí. Pražským bosým karmelitánům od kostela Panny Marie Vítězné věnoval Huerta již v roce 1624 k užívání sousedící palác, jenž získal z konfiskací po rodině z Griespeku. Řeholníci však na oplátku museli za jeho duši každoročně odsloužit sto mší. Finančním nákladem a z jeho podnětu začaly v Praze v roce 1631 vznikat obytné budovy hybernského kláštera, do začátků pomohl darem dvou domů také jezuitské koleji v Klatovech a oltáře donoval v pražském klášteře monserratských benediktinů a v kostele sv. Vavřince v jihočeské Putimi. Huertovy stavebnické aktivity ovšem nepřekračovaly meze utilitárního zájmu, a to ani konstrukčními řešeními ani uměleckým provedením. Svědčí o tom přestavba kostela Povýšení sv. Kříže v Písku, kterou inicioval v letech 1629–1645. Na místě gotického kostela a renesanční městské solnice dal postavit protobarokní široké halové jednodolí s rovným závěrem, scelující mezi vtaženými přízedními pilíři jednoduché prostorové jádro. Po roce 1628, kdy Huerta získal titul svobodného pána a v konfiskacích získal řadu jihočeských panství, přistoupil také k vlastní sídelní výstavbě, již podnikl na středověkém hradě Velharticích. Vybudoval zde protáhlý obytný a spojovací palác s valeně klenutými i plochostropými místnostmi, jež spojuje otevřená monumentální patrová arkádová chodba v rustikalizovaném tvarosloví. Půdorysné a hmotové řešení řadí palác k typickým protobarokním blokovým realizacím. Také Martin Huerta začal krátce před svou smrtí roku 1637 pomýšlet na poslední pořízení. V jižní boční kapli Panny Marie při pražském kostele Panny Marie Sněžné financoval oltář sv. Františka, pod nějž se nechal pohřbit. Jeho donační podíl na stavbě kaple, kterou františkáni začali stavět téhož roku, není sice doložen, ale strohý prostor vykazuje rytmikou bočních vtažených pilířů příbuznost s interiérem dominikánského kostela v Písku. Podstatně slabší projevy šlechtické reprezentace u Huerty nezabránily tomu, aby jeho fundace i plánované odkazy ze závěti nedošly stejného osudu jako panství Albrechta z Valdštejna. Pro blíže nespécifikované „zločiny proti panovníkovi“ nechal císař Huertův majetek ihned po jeho smrti zkonfiskovat. Marradas i Huerta stáli sice na horních příčkách mocenského žebříčku dobové společnosti, ale evropského formátu a stavebnické grandióznosti Albrechta z Valdštejna zdaleka nedosáhli.“^{7]}

7] Ivana PANOCHOVÁ, *Důstojníci a rivalové Albrechta z Valdštejna v roli stavebních donátorů v době třicetileté války v Čechách na Moravě*, dostupné z <https://www.umeni-art.cz/admin/fileGet.aspx?v=issue-issue-738-category-739-paragraph-806-pdf&l=cz> [cit. 12. prosince 2018].

Ovšem vnímání Huertova života a jeho činů je často pořád nazíráno pohledem 19. století, tak jak se o něm psalo například v Ottově slovníku naučném či ve Vlasteneckém slovníku historickém. Pro lepší pochopení budu citovat obě hesla v původním znění a ctěnému čtenáři doporučuji je pozorně vnímat a následně srovnat s dalšími materiály, které popisují Huertův život ať už v této studii či kdekoli a kdykoli jinde. Nejprve tedy heslo z Ottova slovníku naučného: *„Huerta: 1) Don Martin de H., vlastně Hoeff-H., generál cis., * v 2. pol. XVI. stol. – †1637 v Praze), ze schudlé šlechtické rodiny nizozemské, zanechal r. 1604 řemesla krejčovského a vstoupil pod špan. jménem H. jako prostý jezdec do sboru Dona Baltazara Marradasa a naloupil si tolik kořisti válečné, že si na své útraty zjednal praporec jízdy, se kterým ve válce arcikn. Ferdinanda s Benáťčany tak se vyznamenal, že byl r. 1609 jmenován cis. rytmistrem a povýšen do stavu šlechtického. R. 1618 stal se podplukovníkem a Albrecht z Valdštejna zjednal mu 1000 jezdců, se kterými pod Buquoyem a Marradasem bojoval proti českému vojsku stavovskému. Po dobytí Písku r. 1619 byl tam jmenován velitelem, ale utiskoval obyvatelstvo tak, že Mansfeldovi otevřelo brány a ten H. zajal a odvedl do Plzně. Nabyv svobody, vstoupil do r. 1621 opět jako komissar vojenský do cis. služeb a v čele 1000 jezdců, které na svůj vrub si zjednal, podporoval císařské tak vydatně a prospěšně, že za odměnu byl jmenován plukovníkem nad 1000 cis. jezdců, s nimiž v únoru 1621 zmocnil se Tachova, obléhal Mansfelda v Plzni a vyjednáváním s důstojníky Mansfeldovými přispěl platně k tomu, že se Plzeň vzdala. Činnost jeho jest zaznamenána krvavým písmem v dějinách České země; byl to hrubý a surový žoldněř, bez citu a studu, jenž odíral ubohé obyvatelstvo všady, kamkoli přišel, a okrádal nestoudně komoru císařskou, předkládaje účty za vydržování vojska a zaopatřování válečných potřeb, které obyvatelstvo samo musilo uhrazovati. Tak nahromadil si ohromné jmění, které komora císařská, nemohouc hotovými penězi jeho účty zaplatiti, rozmnožovala tím, že mu na srážky dluhů svých zastavovala konfiskované statky šlechtické a městske. Tak r. 1621 byl mu odevzdán statek Kolinecký a později Neustupov; v r. 1623 zastaveny mu byly Kašperské Hory, celý Královský Hvozd a Písek v ceně 110.000 zlatých. Za služby své, jež se svými dragouny protireformaci katolické v Žatci, v Kutné Hoře, N. Bydžově, Domažlicích a na Písecku prokazoval, dával sobě platiti opět zastavami domů a lacinými koupěmi zabavených statků; tak nabyl v Praze několik domů (Gryspeků), r. 1628 byly mu prodány Velhartice, Mokrousy⁸⁾ a Nemilkov a v r. 1630 Miličín s Vlčkoviciemi, daleko pod cenou, na uhrazení jeho účtů; k tomu cis. majestátem z 20. list. 1628 povýšen byl do stavu panského a přidomkem z Velhartic a byl přijat za obyvatele země České. Oženil se s ovdovělou vévodkyní multanskou, jejíž dceru Annu Marii adoptoval a závětí svou z 15. února 1635 na Velharticích sepsanou ustanovil universální dědičkou. Po smrti jeho však kněz Leonhard della Gratia objevil jeho nepoctivost, a proto nařízením císařským*

8] Správně Mokrosuky.

ze 6. srp. 1638 byla celá pozůstalost zabavena a dědičce ponechán statek Velhartice; ale konečně novou smlouvou z 15. říj. 1638 byly jí, když se vzdala Písku a panství píseckého, ostatní statky ponechány. Útisky a násilnosti, kterých H. na národu českém se dopustil, nemohly býti smazány ani četnými nadáními různým klášterům, ani milostmi pro poddané velhartické; H. zůstane stále jedním z největších škůdců země České.^{9]}

A následně Vlastenecký slovník historický: Huerta (Hoeff-Huerta), d o n M a r t i n d e , cis. generál, narozen v druhé polovici XVI. století v hrabství Limburském v Nizozemsku ze sešlé rodiny šlechtické, učil se z mládí řemeslu krejčovskému, avšak brzy oblíbil sobě stav vojenský, a r. 1604 spolu s mladším bratrem Petrem vstoupil do vojska Maradasova co sprostý jezdec. Vynikaje nevšední zmužilostí a odvážlivostí dodělal se H. ve výnosném tehdejší řemesle válečnickém v brzce dosti značného jmění, tak že na své útraty mohl najmouti praporec jezdcův, s nimiž bojoval ve vojště arciknížete Ferdinanda proti Benáťčanům, kdež seznámil se s Albrechtem z Valdštejna. V té válce povýšen jest za rytmistra, a r. 1609 potvrdil císař Rudolf II. jemu a bratru jeho Petrovi stav jejich šlechtický s rozmnožením erbů. R. 1618 jmenován H. podplukovníkem a svěřeno mu vedení 1000 jezdců, s nimiž pod Buquoiem a Marradasem bojoval v Čechách proti vojsku stavovskému. Po dobytí Písku (10. ún. 1619) stal se ve městě tom velitelem, i počínal sobě tak nelidsky, že proti sobě celé obyvatelstvo popudil. Ale v prosinci téhož roku přitřhl k Písku Mansfeld, jemuž měšťané ochotně brány otevřeli, a celá posádka i s H-tou dostala se mu v zajetí. Vybaven z něho konal H. r. 1621 další vojenské služby a jmenován jest nejvyšším nad 2000 jezdců, které na své útraty byl naverboval a vypravil, a spolu cis. vojenským radou. Udělav dílem za náklady válečné na svůj pluk, dílem za peníze knížeti Liechtensteinovi na hotovosti zapůjčené, komoře císařské nesmírný účet, obdržel na splátku jeho rozličné statky povstalcům konfiskované, jmenovitě pak zastaveno mu i město Písek, pak Hvozď královský a Kašperské Hory, na kterýchžto statech tak ukrutně a právě nelidsky s poddanými lidmi nakládal, že mu od samé cis. komory proto bylo domlouváno a vyslána zvláštní komise k vyšetření stížností proti němu v té příčině vznešených. Když r. 1625 přikročeno k násilnému obracování lidu protestantského na víru katolickou, posílán H. s vojáky svými do takových míst, kde ani nejuživější komisaři reformační nemohli ničeho vyříditi, a prostředky nejkrutějšími, nejsurovějšími a přímo neslušnými dovedl toho, že lidé sebe zatvrzejší alespoň na oko přihlašovali se k víře katolické. Za tou příčinou obyčej měl H. chlubiti se, že on v krátkém čase mnohem více lidu na víru obrátil, nežli sám Kristus a všickni apoštolové po celý čas svého života. Za nové sumy nákladův, jaké H. při těchto výpravách napočítal, dostalo se mu nových statkův, i několika domů v Praze, a nad to r. 1628 povýšen za s v o b o d n ě h o p á n a z V e l h a r t i c . V té době pojal H. ovdovělou vévodkyni Multanskou za manželku, přijav

9] *Ottův slovník naučný*, Praha 1897, s. 840–841.

dceru její Marii za vlastní. V posledních letech života svého stal se H. pobožnístkářem a činil rozličná milosrdná i nábožná nadání, jmenovitě znova vystavěl zbořený klášter dominikánský v Písku, a dům svůj na Malé Straně v Praze daroval karmelitanům. H. zemřel 1635, učiniv hlavní dědičkou jmění svého nevlasní dceru Marii, a pochován v kostele hibernáckém na Novém městě v Praze. H. byl jeden z nejsurovějších oněch vojenských dobrodruhů, kteří po udušení stavovského povstání zem Českou bez milosti vydírali, a řádění jeho dlouho po jeho smrti v paměti lidem zůstalo běžným pořekadlem: „Toť hůře nežli za H-ty.“^{10]}

Zájem o Huertu však často utíká z odborného pohledu i k populárně naučnému či dokonce naprosto amatérskému a plní tak nejen stránky knih, časopisů, ale objevuje se i na různých internetových stránkách rozdílné kvality.

Velharticko

Pokud se však průměrný obyvatel země české někde reálně skutečně může s Huertou setkat, tak jsou to, jak už jsem naznačil výše, hrad a městečko Velhartice a tamní okolí.

A pokud pomineme populárně naučný text, který z Huerty dělal rovnou d'ábla,^{11]} základní seznámení s Huertou proběhne v rámci prohlídek hradního a zámeckého okruhu. Když nastupuje na velhartický hrad nový průvodce, učí se průvodcovskému textu, co přesně má říkat návštěvníkům. V textu hradního okruhu najdeme k Huertovi tuto pověst: „Ani jeden pikart nebude na mém panství o to se sám postarám, i kdybych je měl dát jako vlky honit ‘ slyšíme jednou Huertu křičet na svolané rychtáře okolních vsí. Jindy prý někdo donesl, že na pánových gruntech je písař, který tajně vyznává viru pod obojí. ‘ Ať ho přivedou v řetězech jako dobytče! ‘ Když chudáka písaře přivedli, don Martin ho přede všemi začal vyslychat jako sprostého zloděje. Písař ale měl tvrdou hlavu. ‘ Když se nezřekneš svého kacířství, zajdeš jako pes! Takového chlapa neměl bych na zámku za honáka, natož aby mi seděl v kanceláři a psal mi lejstra. ‘ Všichni čekali, že se písař poddá, ale on měl hlavu sklopenou jako beran a slova z něho nedostali. Odvedli jej tedy do veliké věže, řečené Putna, a tam ho shodili do tmavé díry bez oken a dveří. A na tom místě právě stojíme.“^{12]}

Mnohem více se o Huertovi návštěvník logicky dozví na okruhu zámeckém: „Martin Huerta pocházel ze Španělska, kde se vyučil pouhým krejčím. Jako obyčejný žoldnér se nechal najmout do bojů třicetileté války. Během svého vojenského působení získal vysokou vojenskou hodnost a strmá vojenská kariéra

10] https://cs.wikisource.org/wiki/Vlastenský_slovník_historický/Huerta [cit. 4. srpna 2018].

11] Jiří SOMMER, *Žoldáci ve službách Habsburků. Velhartice děsil španělský ďábel*, History revue, č. 6, 2010, s. 79–81.

12] AA, průvodcovský text Státního hradu Velhartice – okruh hrad, s. 17. Pověst by měl průvodce vyprávět v bývalé hradní obranné věži, tzv. Putně.

zprostředkovaná známým Albrechtem z Valdštejna jej vynesla do majetných a urozených kruhů. Za své zásluhy ve válce i v období kruté rekatolizace Čech získává Huerta dokonce šlechtický titul. Kromě Velhartic vlastnil i několik dalších panství. Vzniká tak bizarní španělsko-český don Martin de Hoeff-Huerta, svobodný pán z Velhartic. Protože studený gotický hrad již v Huertově době nevyhovoval životním nárokům renesanční doby, nechal si Huerta postavit „nový dům... se sloupovím a sgrafity“, tj. toto zámecké křídlo. Sgrafita se nám bohužel nedochovala a sloupoví mělo zajímavé osudy. Když se podíváte na rytinu, která je z druhé strany Vaší vstupenky, tak žádné arkády v prvním patře nevidíte. Arkády byly během 18. stol. z důvodu zateplení zámku zazděny řadou běžných oken. Arkádová chodba byla znovu odkryta až v r. 2000 během rekonstrukce zámku. Arkády, které dnes vidíte, jsou zcela autentické, původní. Jejich konstrukce pochází z poloviny 17. století, tedy z dob pana Huerty.^{13]} Martin de Hoeff-Huerta se narodil v Madridu, ale žil v Nizozemí. Pocházel ze zchudlé šlechtické nizozemské rodiny. Roku 1604 zanechal krejčovského řemesla a pod španělským jménem Huerta se nechal jako prostý jezdec najmout do sboru Dona Baltazara de Marradas. Za zásluhy v boji (v letech 1615–1617) byl jmenován císařským rytmistrem. Roku 1615 se Huerta oženil (i přes nesouhlas jejich příbuzných) s vdovou po Janu Zrinském ze Serinu, Marií Magdalénou Novohradskou z Kolowrat. Huerta byl hrubý a surový žoldněř, odíral ubohé obyvatelstvo všude, kam přišel. Okrádal císařskou komoru, které předkládal účty za vydržování vojska a zaopatrění válečných potřeb, které muselo platit samo obyvatelstvo. Tak si nahromadil velké jmění, jež nemohla císařská komora zaplatit hotovými penězi. Na sražení dluhu mu zastavovala konfiskované šlechtické a městské statky. V roce 1618 se stal podplukovníkem Albrechta z Valdštejna a bojoval proti českému stavovskému vojsku. V letech 1622–1626 prováděl násilnou rekatolizaci v českých zemích v čele vojenských oddílů, tzv. „lichtenštejnských dragonád“. K Velharticím byl trochu shovívavější, i když zůstalo několik legend o nelidském zacházení s protestanty, kteří odmítli katolickou víru. Roku 1628 koupil Huerta Velhartice od generála Marradase, který dostal panství do správy, neboť bylo zkonfiskováno pánům Perglarům z Perglasu za údajnou účast při stavovském povstání. Císařským majestátem z 20. února 1628 byl povýšen do panského stavu, získal přídomek z Velhartic a získal obyvatelské právo (inkolát) v českých zemích. Roku 1631 potvrdil městu Velhartice veškeré jeho svobody a v roce 1635 zrušil na Velhartickém panství robotu. Ač ženat, bezdětný, manželství si vynutil a to vztah od začátku zcela zničilo. V závěru života adoptuje vevodovnu Annu Marii z Moldav, dceru své 1. manželky (ta se v roce 1636 opět provdala) a učinil z ní podle své závěti, sepsané na Velharticích 15. října 1635, univerzální dědičku. Tři týdny před svou smrtí (23. listopadu 1637) si ji bere za manželku. Zemřel 13. prosince 1637 a byl pohřben pod oltářem sv. Františka v kostele Panny Marie Sněžné na

13] Tamtéž, okruh zámek.

Novém Městě pražském. Po Huertově smrti bylo jeho nepoctivě nabyté jmění roku 1638, po udání o nepravosti jeho účtů vůči císaři, císařem zabaveno a teprve po roce dědičce Anně Marii částečně vráceno (jen Velhartice a 2–3 vesnice). Huertu z našeho dnešního pohledu hodnotíme jako nanejvýš rozporuplnou postavu. Na jednu stranu ho potkáváme v Domažlicích jako náboženského horlivce, jak se s roztrženou košilí bije v prsa na pokání; na stranu druhou se ve jménu náboženství nestydí své protestantské poddané posílat na smrt do zdejší hradní hladomorny. Ač nestudovaný a cizinec, dovede obstojně psát česky a později zřídil ve Velharticích seminarium, „aby se mládež umění literárnímu učiti mohla“, jak sám pravil. To mu však nebrání osobně pálit zakázané knihy nebo poslat na smrt svého písaře, s nímž se neshodl ve víře. Do třetice rozporů: Huerta se celý život prokazuje jako obratný v získávání majetku, na druhou stranu nedovede s majetky zacházet. Z dobových dokladů nicméně vyplývá, že uvedená rozporuplnost nebyla u tehdejší šlechty výjimkou. (V češtině používaný výraz ‚zhurta‘^{14]} je odvozen od Huerty.)^{15]}

Jak na hradě, tak v širším okolí jsou však často ještě pořád z generace na generaci předávány pověsti o Martinu Huertovi.

O panu pobertovi, kterak se v Čechách usadil a jak poslední obživu chudým pobral a na nic jiného nehleděl, jenom o svůj majetek se staral Nedaleko města Sušice stojí hrad Velhartice, kdysi pevné sídlo pánů z Hradce. Lidé měli v kraji všelijaké pány, ale nejvíce je sužoval don Martin doef Huerta, kterému po celých Čechách říkali Poberta. Když se stal za třicetileté války generálem císařského vojska, za své zásluhy dostal od císaře několik statků a mezi nimi také hrad Velhartice. Tam se potom usadil a stavěl nový palác pro svou milou schovanku Annu Marii vojvodovnu z Moldavy. Té se dostalo všechno, co za velké vojny Huerta v Čechách naloupil. Když byl don Huerta povýšen na svobodného pána velhartického, velmi si na svém stavu zakládal a císaři sliboval, že všechny svoje poddané přivede znovu k pravé víře katolické, protože až do bitvy na Bílé Hoře byla většina poddaných protestantského vyznání. ‚Ani jeden pikart nebude na mém panství, o to se sám postarám, i kdybych je měl dát jako vlky honit!‘ křičel don Huerta na rychtáře, které svolal na hrad ze všech vsí a městeček. Rychtáři před ním stáli a mlčeli. Nikdo se neodvážil pozvednout hlas a prosit o slitování. Pán byl cizák a chtěl co nejrychleji ještě více zbohatnout. Nadiktoval jim své požadavky a propustil rychtáře domů, aby je co nejdříve splnili. Někdo donesl na Velhartice, že na pánových gruntech je jeden písař, který tajně vyznává víru pod obojí. Jak se to don Martin dověděl, hned poručil hejtmanovi, aby pro něho poslal vojáky. ‚Ať mi ho přivedou v řetězech jako dobytče, nic jiného si ten

14] Jak uvidíme později, tak není.

15] AA, průvodcovský text Státního hradu Velhartice, příloha k textu – okruh zámek – životopis Huerta.

kacír nezaslouží!' Páni jezuité ho chválili za jeho horlivost a dávali ostatním za příklad. Když chudáka pisaře přivedli vojáci na Velhartice, don Martin nelenil a přede všemi ho začal vyslýchat jako sprostého zloděje. Písař měl ale tvrdou hlavu a nechtěl se víry pod obojí zříci. ‚Když se nežrekneš svého kacírství, zajdeš jako pes! Takového chlapa neměl bych na zámku za honáka, natož aby mi seděl v kanceláři a psal lejstra. Naposledy se tě ptám, písaři! A ty dobře víš, že ze mne si žerty dělat nebudeš.‘ Všichni čekali, že se písař poddá, ale on stál na svém. Hlavu měl sklopenou jako beran a slova z něho nedostali. ‚Hod'te ho teda do hladomorny, ať tam třeba shnije. Škoda ho stejně nebude‘, nařídil pak vojákům. Odvedli tedy pisaře do veliké věže, řečené Putna a tam ho shodili do tmavé díry bez oken a dveří, jenom s kruhovým otvorem uprostřed. Odtud živý nikdo nevyšel a pisaře také nikdo nikdy už neviděl. Lidé se báli dona Martina Huerty více než čerta. Když je nutil prodávat louky a pole nebo kus lesa, každý prodal třeba za pár švestek, jenom aby je pán nepronásledoval větší robotou. Byli ale lidé, kteří ze svých gruntů a chalup raději zběhli, než aby takovému pánovi sloužili. Mnoho stavení bylo tehdy opuštěných a pole ležela ladem, protože nebyl nikdo, kdo by je obdělával. Pod velhartickým hradem byla pěkná louka a ta patřila třem sirotkům, kteří ve vojně přišli o oba rodiče. Dětem zůstala jen stará chalupa a jedna koza. Živili se všelijak, až jednoho dne přišel pro ně panský dráb. ‚Půjďte se mnou k pánovi! Ale pospěšte si, já tu dlouho postávat nebudu.‘ ‚My jsme naší vrchnosti nic zlého neprovedli‘, bránil se ten nejstarší. ‚Já se tě taky na to neptám‘, osopil se na něho dráb. ‚Co pán nařídil, to je mi svaté. Jen žádné řeči a pobězte dřív, než na vás vezmu karabáč!‘ Bratři se oblékli a sestru chtěli nechat doma. Ale dráb nedal jinak než, že děvče musí také s nimi. Šlo se jim nevesele, nevěděli, co pán zamýšlí. Když došli na hrad, zavedli je rovnou k pánovi do komnaty. Don Martin seděl za stolem a prohlížel si nějaká lejstra. Chvíli to trvalo, než zvedl hlavu a podíval se, koho k němu přivedli. Potom na ně zhurta spustil: ‚Já vím, že jste sirotci. Ale já vám z té chudoby rád pomohu. Pod hradem vám patří jedna louka a tu od vás koupím‘. Bratři se sestrou se po sobě ustrašeně podívali. Nejstarší si dodal odvahy, padl na kolena před pánem a prosil ho: ‚Milosti, smilujte se nad námi. Kdyby té louky nebylo, dávno už bychom umřeli hladem. Je to naše jediná obživa. Po celý rok na ni paseme kozu a nasušíme něco sena, abychom ji uživilí přes zimu.‘ Pán se zamračil a praštil rukou do stolu. ‚Dost těch bláznivých řečí. Ty pomáháš při dvoře, tak hladem neumřeš. Tuhletu holku vezmu do kuchyně jako služku, protože je mladá a nějakou práci zastane. Bratra pak snadno užívite. Stejně je jako hunt a moc toho nepojí. Až trochu zesílí, může jít také pomáhat do dvora.‘ Bratři stáli jako opaření, jen jejich sestra potichu plakala. Věděla, že starou kozu jinde než na té louce nenapase, protože don Huerta vzal lidem všechnu pastvu a prohlásil ji za panskou. Bratři pána prosili, aby měl s nimi slitování, ale on je odbyl. ‚Proto jsem vás nepozval, abych poslouchal takové bédování‘, zlobil se. ‚Bud'to se mi tady upí-

šete smlouvou, anebo vás dám do vězení. Tam už jiní přišli k rozumu a vy k němu také přijdete!' Když to sirotci slyšeli, raději se pánovi upsali. Na jedno lejšťro udělali každý po třech křížcích a louka patřila pánovi. Don Martin poručil zbrojnoši, aby každému přinesl po jednom bochníku chleba, a nakonec jim dal ještě plný hrnec navařené prosné kaše. 'Ten hrnec mi už nemusíte vracet, ten si nechejte ode mne na památku', řekl jim milostivě, pak je propustil. Tak lacino pán kupoval kus po kuse a zanedlouho patřila mu většina lesů, polí a každá mez. Sirotci se s pláčem vraceli domů a cestou nařikali, jak prodali louku. Lidé je litovali a proklínali pana Pobertu, ale pomoci jim nemohli. Sami se báli o holé živobytí, dráby i šafáře upláceli, aby jim roboty ulehčili. Když louku pod hradem pozbyli, museli dát starou kozu zabít, aby neumřela hladu. Chleba brzo snědli, i tu panskou kaši. Nakonec prodali hrnec kupci, protože v něm neměli stejně co vařit a on jim za něj dal kousek chleba, ten poslední, co kdy jedli. Kolem louky obcházel ve dne v noci panský dráb a hlídal ji, aby z ní pánovi nikdo ani hrst trávy neukradl. Byly to zlé časy a přišly ještě horší, lidé umírali na morovou ránu. Sirotci také umřeli a měli po trápení. Panská louka pod hradem, kterou Huerta Poberta sebral sirotkům, mu mnoho užitku nepřinesla. Pokaždé, když prý byla senoseč a sekáči trávu pokosili, dalo se do velikého deště a trávu odplavila voda. Lidé věřili, že to jsou vyplakané slzy ubohých sirotků, které chamtivý pán ošidil.

Velhartický mlynář

Na počátku třicetileté války proslul v pošumavských Velharticích znalostí léčivých rostlin svobodník z Chobotovského mlýna. V Chobotě říkalo se protáhlému rybníku na jih nad obcí. Mlýn byl o samotě, ukryt v hustém stromoví a nebylo divu, že o mlýnu kolovaly mezi lidem různé podivné zvěsti. Hodkovič byl písmákem a často rád čítával v objemném herbáři čili bylinkáři, ale nejvíce vědomostí měl od svého nebožtíka otce, který je také podědil. Bylo totiž toto umění v jejich rodě již po kolik generací. Snad bylo pravda, že ve svém nitru byli Hodkovičové i jiné víry, ale až do té doby, kdy se v panství velhartické uvázal don Martin Huerta, nikomu nebyli trnem v oku. Tím okamžikem však započalo mlynářovo pronásledování. Novému pánovi hlavně překáželo blízké svobodnické sousedství, a proto rád využil lidských řečí. Jak mohl, pronásledoval Chobotovského svobodníka, posléze poručil vsadit ho do vězení. Nikdo se nenadál, že by spor jinak skončil. Proto ani poprava mlynářova nezpůsobila valný rozruch. Krátce vyřkl Huerta rozsudek, ale mlynář nejen se nedal vyrušit z klidu, ale dokonce si troufal prohlásit, že svého katana přežije o dobrých deset let. Byl mlhavý listopadový den. Drobně pršelo, když Hodkoviče vyváděli z hradu a vedli na „Stínaidla“. Les zdravil odsouzeného vůní. Již došel průvod na popraviště, již zvedal kat široké prkno (dvouruční popravčí meč), tu se prodralo skulinou mraků slunko nad protilehlým Borkem a vykouznilo pestrobarevnou duhu. Hodkovičovo oko ji už neuzřelo. Spokojen vrátil se Huerta na své sídlo a spokojeni popíjeli katovi pacholci svou

hřivnu v hospodě na Zahálce. Tam bylo hlučno, i když soumrak obestřel kraj. Nemysleli již na popraveného, avšak když minula devátá hodina z večera, otevřely se pojednou dveře a do místnosti vstoupil mlynář Hodkovič. Zděsili se pacholci, byl to popravený, zarudlá rýha kolem krku byla neklamným znamením. Strach jimi zalomcoval a nevěděli kudy kam. Posléze vyskákali oknem a utíkali do stínu noci. Hodkovič klidně zasedl za stůl. Hostinský jen stěží se přemáhaje, přinesl mu objednanou kolbu. Druhý den se zvěst rychle roznesla. Lidé ani uvěřit nechtěli, ale ještě více se divili, když po nějakém čase stihl hradního pána zasloužený osud v podobě moru. Tu noc, kdy zemřel, viděli prý někteří nad hradem d'ábla a jistili, že přišel pro Huertovu duši. Mlynář z Chobota pak dále nerušeně a více než deset let léčil bylinkami chudé nemocné.“^{16]}

Mnohé o „tajemných“ Velharticích se lze dočíst i na různých webových stránkách, samozřejmě i ve spojení s velhartickým hřbitovem a tamní inspirací v díle Karla Jaromíra Erbena *Svatební košile*. Za mnohé zmiňme tuto:

Tajemná tvář mrtvé dívky děsí návštěvníky velhartického hřbitova
*Hřbitov ve Velharticích na Klatovsku patří mezi vyhledávaná místa psychotro-
niků a lidí, kteří se rádi zabývají tajemnem. Říká se, že zde vládne negativní
energie, která je údajně tak silná, že může být až nebezpečná lidskému zdraví
a životu. Čím je však tenhle hřbitov tak výjimečný? Hroby jsou tu údajně tak moc
nalepené na sebe, že je jen stěží možné mezi nimi procházet. Uprostřed hřbitova
stojí kostel sv. Máří Magdalény z roku 1373... Jiná teorie tvrdí, že otisk dívčiny
tváře může mít souvislost i s temnou minulostí místního hradu, který je údajně
s kostelem sv. Máří Magdalény propojen tajnou podzemní chodbou. Během třice-
tileté války v 17. století získal totiž hrad do správy španělský dobrodruh Martin
de Hoeff-Huerta, který měl za úkol obracet zdejší lid na katolickou víru. A meto-
dy, které používal, byly opravdu nelidské. Velhartický pán, kterému lidé přezdí-
vali „Poberta“, umučil v hradní hladomorně desítky a možná i stovky nevinných
lidí. Obličej na blízském kostele proto může patřit některé z jeho obětí. Obličej
by však stejně tak mohl patřit také manželce hradního pána, která zemřela při
porodu svojí dcery a občas se prý na velhartickém hradě zjevuje jako bílá paní.
Nejděsivější příběh spojený s obličejem mrtvé dívky však ve své baladě *Svatební
košile* oživil Karel Jaromír Erben...“^{17]}*

Z jiného článku na stejné hřbitovní téma citujme jen krátký úryvek: „*Bě-
hem třicetileté války tu měl pak rakouský generál Martin De Hoeff-Huerta mučit
několik lidí, což se prý mohlo odrazit na celkové atmosféře hřbitova.*“^{18]}

16] <http://www.pruvodce.com/velhartice/povesti.php> [cit. 1. března 2019].

17] <https://www.extra.cz/tajemna-tvar-mrtve-divky-desi-navstevniky-velhartickeho-hrbitova> [cit. 4. srpna 2018].

18] <https://www.ahaonline.cz/clanek/musite-vedet/90170/zahadny-hrbitov-ve-velharticich-lide-zde-kvuli-temne-energii-omdlevaji-zdejsi-desy-uhranuly-i-k-j-erbena.html> [cit. 4. srpna 2018].

Jedním z mých posledních zjištění je fakt, že se v roce 1937 na velhartickém hradě hrála divadelní ochotnická hra jistého J. Bílého „don Martin de Huerta.“^{19]} Podle vzpomínek se na ni přišel podívat i sám Jan Werich.^{20]}

Vztah Huerty a Velhartic připomíná ve své *Zemi zamyšlené* spisovatel Ladislav Stehlík: „*A sled událostí zastavuje se u vás, urozený pane Václave Otakare Perglase z Perglasu, ‚vyhnance český‘, s výraznou, ostře řezanou, myslitelskou tváří, jejíž vnitřní ušlechtilost a lidskou dobrotu se snažil vyjádřit Ivan Klicpera ve svém románě tylovské inspirace. Snad ho vaše postava zlákala, když se léčil v lázních Vodolence. Víme, že paní Kateřina z Perglasu hostila svoje poddané ‚na pěti stolích‘, ovšem ne tak hojně, jako se hostovalo na Hradci Jindřichově; ostatně zboží velhartické nebylo ani zdaleka tak bohaté jako dominium pánů z Růže. – Pan Václav z Perglasu byl pro svou pevnost u víře odsouzen k ztrátě hrdla a statků, ortel smrti byl mu však prominut a na velhartickém zboží vystřídává jej pověsný válečník don Baltazar de Maradas. Nepobyl tu dlouho – za nim v patách jde krutá postava španělského dobrodruha dona Martina de Hoef Huerty. Poněvadž tento zemřel neženat, odkázal všechno své jmění adoptované dceři Anně Marii ‚weyvodovně z Moldavy‘ - provdané ‚purkrabience z Donína‘.“^{21]}*

Klatovy

Pro mě jako rodáka a stálého obyvatele Klatov samozřejmě Huerta hraje roli nikoli jen svým velhartickým pobytem, ale angažovaností své osoby v příchodu a etablování jezuitského řádu v době po bitvě na Bílé hoře právě v tomto královském městě.

„Vliv jezuity Alberta Chanovského zapůsobil na jinou pozoruhodnou pobělohorskou osobnost, která sehrála roli v dějinách jižních a jihozápadních Čech – dona Martina de Huertu. Huerta byl českou historiografií vnímán vždy negativně jako člen cizácké, plundrující, pobělohorské šlechtické soldatesky... Huerta byl voják a katolík, což do značné míry určovalo jeho chování... O Huertovi víme, že se přinejmenším v případě města Velhartic ukázal být dobrou vrchností – svědčí o tom česky zachované privilegium. Pohádky o vozech lidských kostí nalezených po Huertovi, které si může návštěvník poslechnout od průvodců na velhartickém hradě, jsou smyšlenkou. Nové světlo na postavu tohoto císařského důstojníka zřejmě také vrhne další výzkum jeho vztahu k adoptivní dceři a dědičce panství Velhartice Vějdovně z Moldavy. V roce 1628 získal don Martin coby náhradu pohledávek, které měl u císaře, dědičně do svého majetku statek

19] Státní okresní archiv Klatovy, Archiv města Velhartice, karton 4 – dopis studentského sdružení „Boj“ obecní radě Městysu Velhartice z 24. července 1937. Výtěžek ze vstupného měl být věnován na postavení velhartického sirotčince.

20] Miroslav Šisler, obyvatel Velhartic, sdělil autorovi v létě 2018.

21] http://www.zemezamyslana.cz/text/velhartice?mark_object=4750 [cit. 1. března 2019].

Nemilkov a městečko Velhartice. V Klatovech získal majetek po Danieli Korálkovi z Těšína, který odúmrti připadl na královskou komoru.^{22]}

Huerta posléze právě díky podnětu P. Albrechta Chanovského daroval klatovským jezuitům dva domy na klatovském náměstí. Darovací smlouva pochází ze 17. srpna 1635.^{23]}

Písecko

Hluboký otisk v místních dějinách ovšem Huerta zanechal i na Písecku. V obci Putim původně věnoval Huerta do místního kostela oltář zasvěcený svatému Vavřincovi, oltář se však nezachoval, obraz je uložen v píseckém muzeu. Na zadní straně nového oltáře se nachází jistý vzkaz, který celkem zajímavě popisuje a charakterizuje Huerta: „*Oltář byl založen od španělského jenerála Martina don Huerty. Don Martin de Huerta byl muž malý, tělnatý, červených od nemírného požívání vína odulých tváří, malých, černých, pichlavých očí s vlasy krátce přistřiženými, brady z části nesmírnými černými valousy zarostlé. Měl na sobě žlutý oděv svého pluku, plstěný širokostřešný klobouk s náramným červeným pérem, které mu až ma záda viselo, na krku skvostný, zlatý řetěz, a na něm veliký zlatý peníz s obrazem císařovým zavěšený. Hlas jeho byl následkem velkého křičení a láni chraptivý a ve výšce kviklavý, mluvil česky a německy lámaně, avšak dosti zběhle, jenom že často obě řeči spolu míchal. Dominik Jelínek řídící učitel 10. 7. 1876.*“^{24]} Součástí původního oltáře byl prý i Huertův obraz, který se ovšem nezachoval. Pokud je známo, jedná asi o jediné popisované Huertovo vyobrazení.^{25]}

Při dalším zkoumání bude jistě nutné věnovat pozornost dalším huertovským aktivitám v této lokalitě, už proto, že se dlouhodobě v okolí Písku tradují dvě přísloví o Huertovi: „*Don Huerta, ten poberta, je u čerta*“ a nařikající na zlé časy stěžovali si lidé opakovaně: „*To je hůř než za Huerty.*“^{26]}

22] Lenka SÝKOROVÁ a kol., *Klatovy*, Praha 2010, s. 240. Autorem dané kapitoly z dějin města a tedy i tohoto citátu je historik Karel Černý.

23] Miroslav HEROLD, *Klatovský kostel Neposkvrněného početí Panny Marie a sv. Ignáce z Loyoly. Příběh jedné stavby Tovaryšstva Ježíšova (1656–1773)*, in: Václav CHROUST – Karel MRÁZ (red.), *Barokní jezuitské Klatovy* (sborník příspěvků ze symposia, 27.–29. dubna 2007), Klatovy 2007, s. 111.

24] <http://zputimi.webz.cz/kostel/oltar.html> [cit. 4. srpna 2018].

25] Tamtéž.

26] http://www.ctenizpisku.cz/cteni_dila/prislovi-o-pisku/ [cit. 2. prosince 2018].

Literatura

Jak už jsem naznačil, Huerta často vstupoval i do beletrie či populárně naučné literatury. Jako prvního zmiňme Jiřího Karáska z Lvovic a jeho román *Gotická duše*. Autor při popisu zákoutí Malé Strany naráží i na Huerta: „... Vzal děcko v náručí, a byl to podivný pohled na vysoce důstojného definititora, jak se ubíral s dítětem pozorně ponurými chodbami bývalého domu Floriána Gryspeka, v němž doznívala příznačná tradice Huertova děsu, promíšená dnes karmelitskými jednotvárnými modlitbami... Vzešel nevlídný zimní den, jenž jako by se nechtěl vůbec rozhořeti. V klášteře se jistě probudil duch Huertův. Strašilo tu za dne.“^{27]}

Huerta vstoupil do románu Ivana Klicpery^{28]} a velmi tendenčním pohledem ho nazírá Rudolf Kepka.^{29]} Howard Louthan pak připomíná často šířenou informaci o obracení protestantů na katolickou víru: „*Proslulost jeho činů se odrazila i v lidovém rčení, podle něhož de Huerta obrátil na víru víc lidí a v kratším čase než Kristus a jeho apoštolové.*“^{30]} Pavel Juřík ve své knize o šlechtickém rodu Kolowratů věnuje prostor i Huertovi: „*Don Martin de Hoeff-Huerta pocházel ze Španělského Nizozemí, kde se živil jako krejčí. Protože měl dobrodružnou povahu, zanechal svého řemesla a pod španělským jménem Huerta se dal naverbovat jako jezdec do vojska Baltazara de Marradas. V armádě si naloupil tolik kořisti, že mohl na své náklady vystrojít prapor jízdy, se kterým se proslavil v boji proti Benátské republice. Za to byl v roce 1609 povýšen do šlechtického stavu. Později to dotáhl až na generála. Do Čech přišel před rokem 1615, ve kterém se seznámil s ovdovělou Marií Magdalenou hraběnkou Zrinskou ze Serynu rozenou Novohradskou z Kolowrat. Mladá vdova, „okouzlena“ nedávným povýšením, s Huertou prožila milostný románek, a nakonec s ním žila ve volném svazku (konkubinát) k velké nelibosti své rodiny i panského stavu. Později se rozešli a hraběnka se v roce 1635 provdala za hraběte Lorenze z Attems (1590–1655). V roce 1618 se Huerta stal podplukovníkem jízdy. Po vedením Karla Bonaventury hraběte Buquoye a Marradase bojoval od roku 1618 proti českým stavům. Na přelomu let 1625–1626 se svými dragouny tvrdě potlačil povstání Králováků a Chodů, s armádou prováděl násilnou rekatolizaci i v Kutné Hoře, Domažlicích a na dalších místech. V průběhu třicetileté války se nesmírně obohatil nejen díky válečné kořisti, ale i levně získanými zástavami od královské komory, poskytovanými na úhradu jeho válečných výdajů. Po jeho smrti byla většina jeho majetku královskou komorou zabavena. Nesporně měl obchodní talent, vydělával si i půjčkami. Proslul také krutostí. Když zemřel, poddaní si říkali: „Huerta-Poberta už je u čerta.“*“^{31]}

27] Jiří KARÁSEK ZE LVOVIC, *Gotická duše a jiné prózy*, Praha 1991, s. 221 a 225.

28] Ivan KLICPERA, *Čeští vyhnanci*, Praha 1929.

29] Rudolf KEPKA, *Kasárna Kristova*, Plzeň 1961, s. 10–27.

30] Howard LOUTHAN, *Obracení Čech na víru aneb rekatolizace po dobrém a po zlém*, Praha 2011, s. 177.

31] Pavel JUŘÍK, *Kolowratové. Věrně a stále*, Praha 2016, s. 98.

„Pozůstalost“

Co se týče možného studia Huertovy osobnosti, základ může historik položit v Archivu Národní knihovny České republiky, kde se nachází malý fond vztažený k jeho osobě. V jeho inventáři se můžeme dočíst: „*Zchudlá šlechtická rodina van den Hoeff pocházela z Limburgu ve Flandrech („dela familia van den Hoef que es originatio de Limburg delos estados de Flander“), odkud se koncem 16. nebo začátkem 17. století přestěhovala do Španělska a její členové přijali jméno Huerta. Nazývali se nadále van den Hoeff-Huerta. Pedro a Martin de Hoeff-Huertovi si zvolili vojenskou dráhu. Martin vstoupil v roce 1604 do sboru dona Baltazara Marradase jako prostý jezdec. Válečnou kořistí, lupem a výhodnými půjčkami získal značné jmění a na vlastní náklady postavil jízdní prapor, s kterým se pod velením Marradase účastnil bojů v Itálii ve válce arciknížete Ferdinanda s Benáťany. Úspěchy jeho praporu i jeho vlastní mu v roce 1609 vynesly jmenování císařským rytmistrem a povýšení do šlechtického stavu. Bojovou zdatnost prokázal i nadále v císařské armádě, a proto byl roku 1618 povýšen na podplukovníka. Albrecht z Valdštejna jej postavil do čela 1000 jezdců, s kterými pod vedením Buquoye a Marradase bojoval proti vojsku českých stavů. Když císařská vojska dobyla v roce 1619 Písek, byl zde Martin de Hoeff-Huerta ustaven velitelem. Ale počínal si tak násilnický, že Písečtí dobrovolně otevřeli město Mansfeldovi a ten Hoeff-Huertu zajal. Když se dostal na svobodu, vstoupil v roce 1621 znovu jako vojenský komisař do císařského vojska. Na vlastní náklad postavil 1000 jezdců, s nimiž významně přispěl k úspěchu císařských vojsk při potlačování stavovského odboje. Za odměnu byl jmenován plukovníkem. V únoru 1621 dobyl se svým jezdeckým plukem Tachov a později obléhal Mansfelda v Plzni. Díky jeho obratnému vyjednávání s Mansfeldovými důstojníky se Plzeň císařským vzdala. Vojsko ubytované v obsazených městech vydržoval Hoeff-Huerta na náklady jejich obyvatel, přesto si jeho financování dával ještě proplatit ze státní pokladny. Císařská komora neměla dostatek peněz na uhrazení jeho účtů za vydržování vojska a opatřování válečných potřeb, proto mu platila zastavováním šlechtických a městských konfiskovaných statků. Tak získal v roce 1621 Kolinec a později Neustupov. V roce 1623 mu byly dány do zástavy Kašperské Hory, Královský Hvozd a Písek. Za prokázané vojenské zásluhy a tvrdé potlačování nekatolíků v obsazených městech Písku, Žatci, Novém Bydžově a Domažlicích si dával platit dalšími zástavami domů a jako mnozí cizinci, velitelé císařských vojsk i čeští katoličtí šlechtici skupoval po Bílé hoře pod cenou zabavený majetek nekatolických rebelů. Tímto způsobem získal domy v Praze, v roce 1628 výhodně odkoupil od Marradase Velhartice, Mokrosuky a Nemilkov, které císař Marradasi věnoval v roce 1622, a v roce 1630 Miličín s Vlčkoviciemi. Stal se tak jedním z nejbohatších pobělohorských kořistníků. V roce 1628 byl císařským majestátem z 20. listopadu povýšen do panského stavu s přídomkem z Velhartic, byl mu udělen erb a získal inkolát v Čechách. Oženil se s vdovou Marií Magdalenou*

Novohradskou z Kolovrat, sestrou Zdeňka Novohradského z Kolovrat. Jejich sestra Kateřina Markéta měla za manžela Bohuslava Jiřího Krakovského z Kolovrat. Manželství Martina de Hoeff-Huertu s Marií Magdalenou bylo bezdětné. Proto přijal za svou Annu Marii, vévodkyni z Moldavy („vévodkyně multánská“). Ve své závěti z 15. února 1635 ji učinil dědičkou veškerého svého jmění. Sidelním místem Martina de Hoeff-Huertu, svobodného pána z Velhartic, se stalo starobylé městečko Velhartice, kde již na přelomu 13. a 14. století postavili na skalním ostrohu nad říčkou Ostružnou páni z Velhartic gotický hrad, který jako rodový ve 14. století rozšířili. V 15. století noví majitelé hradu páni z Hradce vybudovali opevnění s baštami a věžemi. Když získal hrad Hoeff-Huerta, nechal postavit honosný pozdně renesanční palác. Huerta na získaných statcích prozíravě a s úspěchem hospodařil. Svým poddaným ve Velharticích zrušil robotu a založil nadaci, aby se „pacholata umění literárnímu vyučiti mohla“. Na svých statcích, stejně jako dříve v obsazených městech, uplatňoval důslednou rekatolizaci. Jako katolík a aby si udržel přízeň církve, a snad i Boha, přispěl významně k založení jezuitské koleje v Klatovech a věnoval dary, oltáře, obrazy apod. různým kostelům a církevním zařízením. Byl také donátorem různých církevních staveb. Rok po své smrti byl Hoeff-Huerta dodatečně obviněn z nepoctivosti – kdo z pobělohorských kořistníků nabyl majetek poctivě? – a všechn jeho rozsáhlý majetek byl zabaven. Dědičce byly ponechány pouze Velhartice. Později jí byla malá část Huertova majetku vrácena.^{32]}

Podle dalších informací byly dokumenty fondu *Hoeff-Huerta Martin, de 1617–1637* původně uloženy v Oddělení rukopisů a starých tisků, odkud byly v prosinci 2003 a únoru 2005 předány do Archivu Národní knihovny spolu s dalšími písemnostmi. Po vytřídění z nich byl vytvořen samostatný fond. Jak a kdy se dostal materiál fondu do knihovny, se nepodařilo zjistit. Fond obsahuje 20 inventárních záznamů a je uložen v 1 kartonu. Větší část písemností je psaná česky, menší španělsky a několik německy.^{33]}

Ve Státním okresním archivu v Klatovech je uložena jedna listina s Huertovým podpisem, a to: „*Martin de Hoeff-Huerta potvrzuje privilegia udělená králem Vladislavem II. Jagellonským a Menhartem z Hradce, osvobozuje měšťany od robot a určuje termíny stálých platů.*“ Přístupná je i v digitální podobě.^{34]}

32] Archiv Národní knihovny, inventář fondu Hoeff-Huerta, Martin, inventář.

33] Tamtéž.

34] <http://www.portafontium.eu/iipimage/30450187?x=-577 & y=56 & w=1813 & h=683> [cit. 4. srpna 2018].

„Zhurta“

Již několikrát se v textu objevila informace, kterak je s Huertou spojeno příslovce *zhurta*. Přestože to tvrdí několik textů a možná bychom si i přáli, aby od tohoto příjmení i snad bylo odvozeno, pravda je jiná. „*Příslovce zhurta mi zní docela cizokrajně, a také cizokrajné je. Nejprve si ale povíme, co znamená, a jako obvykle si vezmeme na pomoc Slovník spisovného jazyka českého. Ten uvádí dva významy příslovce zhurta. Za první je podle slovníku zhurta ,rázně, příkře, drsně, rozhorleně.‘ K tomu slovník uvádí příklady ,obořit se na někoho zhurta‘, ,zhurta někoho odbyť‘, ,spustil na ni zhurta‘. Dále se ve slovníku dočteme, že druhý význam příslovce zhurta je ,chvatně, kvapně, rychle.‘ Pokusíme se teď zjistit, co je to ten hurt. Ano, hurt, tohle slovo skutečně existovalo, používali ho naši předkové, staří Češi, o – jak píše etymolog Václav Machek – ,prudkém a hlučném způsobu.‘ Příslovce zhurta je tedy původem neslovanské, staří Čechové ho s největší pravděpodobností přejali ze středohornoněmčiny, kde existovalo podstatné jméno hurt, které znamenalo náraz, úder a používalo především při označení výpadu v boji nebo také ve hře. Do středohornoněmčiny slovo přešlo ze starofrancouzštiny, kde hurter znamenalo narazit, srazit, udeřit. Ze starofrancouzštiny se to slůvko dostalo nejen do předchůdce dnešní němčiny, ale také do angličtiny, kde poněkud změnilo význam. Hurt (psáno) tam znamená zranit, poškodit, ublížit.“^{35]}*

Báseň o Martinu Huertovi

Na závěr cituji dosud v podstatě neznámou báseň klatovského botanika, pěstitele karafiátů, profesora hospodářské školy a také příležitostného básníka Františka Švece, kterou jsem nedávno při tvorbě jeho životopisu^{36]} objevil. Ve své nevydané sbírce básní *Z veršů mého mládí* píše o Huertovi:

*Za vrcholem dále Velhartice,
ves, nad ní Huertův je hrad,
na který vzpomínek mám více
z dob, kdy jsem býval ještě mlád.^{37]}*

35] <https://region.rozhlas.cz/zhurta-7287566> [cit. 4. prosince 2018].

36] Lukáš KOPECKÝ, *Vyšší hospodářská škola v Klatovech a její role v zemědělském vzdělávání s důrazem na osobnost Dr. Františka Švece*, článek v tisku, vyjde ve sborníku Národního zemědělského muzea.

37] Městské muzeum Horažďovice, fond Osobnosti města, sbírka František Švec, sign. D219, František Švec: *Z veršů mého mládí*, s. 7.

Posléze Švec ve druhé polovině 30. let převertšoval velmi známé dějiny Klatov Jindřicha Vančury a velmi detailně se věnoval i Huertovi:

Huerta

*Ty velkomyslný a skromný vojevůdče,
ačkoli si zemřel, přece
bude věčně žiti tvé jméno, Huerto.
Nápis na putimském oltáři.
Huerta, poberta už je u čerta.
Písecký lid.*

*Právě tomu tři sta let,
co opustil tento svět,
Martin Huerta,
který u čerta
nebo u anděla
pokání své dělá,
žalně hledí v Čechy zpět.
V Španělsku byl krejčářem,
ovládal jen nůžky,
v Čechách se stal šermířem,
uchopil se pušky.
Ač původně neměl nic,
stal se pánem z Velhartic.
V Klatovech měl nájem z domů,
Mokrosuky ještě k tomu.
Zástavním byl pánem Hvozdu,
při tom se rval s lidem o mzdu.
Vlastnil Kolinec i Písek,
Nemilkov a více více.
Nebyl šlechtic z Nemanic,
nýbrž
svobodný pán z Velhartic.*

*Seznámil se Kolovratem,
vetřel se do Opálky,
oslněn tu jejich zlatem,
prehl s dcerou do dálky.
Obloudil tam sestru jeho,
Magdalenu z Kolovrat;
jel do Lince vzdáleného,*

*jel ji v manželský stav brát.
Pak ve válkách měnil lásky.
Ač skráň zdobily již vrásky,
adoptoval mladici.*

*Nová šlechta vznikala
konfiskační praxí,
stará v bidě vzlykala,
neměla taxy.*

*Konfiskoval Čechům král
volnost, jmění statky
vše, co v České zemi vzal,
žoldněřům dal zpátky.
Platil konfiskacemi,
hrady, dvory, statky,
vše, co co bylo tu v zemi,
padlo šaržím v splátky.*

*Když krejčíř Huerta,
již známý poberta,
měl miliony,
na statečích hony,
tak vyháněl ještě skvosty,
na vyjížd'ky své hosty.*

*Měl rád funkce čestné,
jež si osvojoval,
až to bylo trestné
jak o ně bojoval.
O čest při tom nešlo,
šlo spíš o to více,
v světle jejich stoupal,
v bohatství se koupal.*

*V Klatovech kdys Huerta
velkým pánem býval,
poněvadž byl poberta,
lid si o něm zpíval:
Huerto, Huerto,
prohnaný poberto,*

*velkým jsi pánem
na tom světě.
Přijde ale čas,
malým budeš zas.
To ti přísaháme,
na černém ti dáme.*

*Aby se za hříchy trochu kál,
konfiskované dva domy,
jesuitům v Klatovech kdys dal,
jinak býval v darech chromý.
Býval chromý častokrát,
zdravý, měl-li cizí brát.*

*Když se posléz usadil
trvale již v Praze,
měli práci malíři,
prodali ho draze
na plátně i talíři.*

*A když chodil okolo,
prohlížel si libě
obrazy své zvětšené,
ptal se samolibě,
kde ho ctí, kde ne.
Podle toho rozdával
přízeň císařovu-
Úřady, z nichž bral tu plat,
uděloval znovu
těm, jež zřel v svou přízeň drát,
kteří chtěli zdarma pracovat.*

*Epitaf
Zde odpočívá
Martin Huerta ze Španěl,
který v životě se klaněl
mamonu a kanonádám,
okrádání, dragonádám
a za vše byl oslavován,
v hodnostech vždy povyšován.
Teprve když zemřel v Praze,*

*poznal císař jak byl draze
účty jeho krádán.
Za to jím byl v klatbu dán.*

*Dějin o něm úsudek:
Žoldněrem byl hrubým,
v odírání lidu rek,
žvastou mnohomluvným-
Neměl citu, studu,
kromě zlata pudu.*

*Bože, chraň před Huerty,
které mívá doba,
přijde-li čas puberty,
přidá jí je zloba.
Státy někdy mutují,
je v nich neklid divný,
proto do nich putují
Huertové vlivní.
Shánějí pak rejтары,
nejhorší to chášku,
kterou najdou za dary,
by jim lhala lásku.
Stačí mít jen zástupy
rejtary, jich kordy,
opatřit si nákupy
pochlebníků hordy.*

*Pak je úspěch konečný
zajištěn i sláva.
jež jak výbuch sopečný,
rozžhavená láva
omámí pak Huerty,
kteří zapomenou
znalostí svých puberty,
všude vpřed se ženou.^{38]}*

38] František ŠVEC, *Přehledné dějiny města Klatov. Podle Dra Jindř. Vančury a jiných pramenů zveršoval Dr. František Švec*, Klatovy 1937, s. 63–64.

Závěr

Životní osudy Martina de Hoeff Huerty v předvečer 400. výročí bitvy na Bílé hoře nepochybně lákají k dalšímu hlubokému prozkoumání. A Huerta si svou biografii nepochybně zaslouží, nikoli navzdory svým kontroverzím, ale právě kvůli nim, abychom mohli jednoho dne říci, že jsme poctivě prozkoumali celý jeho život a pokusili se podat maximálně objektivní pohled svobodného pána z Velhartic.

Martin de Hoeff Huerta's second life

Summary

Free lord of Velhartice, knight of the Roman Empire, one of the greatest killers of the Czech lands, Huerta-Poberta, do things hard („zhurta“), etc. etc. These are just some of the episodes that accompany the life story of the owner of the Velhartice estate, the Spanish adventurer in the Habsburg services and Thirty Years' War soldier, of Martin de Hoeff Huerta.

I am a historian of modern Czech history, however, or maybe that is why I would like to see Huert's so-called second life. As a Velhartic guide with more than ten years of experience and at the same time as a history teacher, I feel empowered to explore how the view of Huert has changed over the past 400 years, or how the view evolved in today's Czech Republic. In general, it can be assumed that it has not changed too much and until today the view remains completely negative, except for honorable exceptions. Rumors spread about it orally, in historical publications and textbooks, in literature, as well as in chronicles, magazines, and art treatises. However, Huerta also influenced local legends, guide texts, but also texts in visitor information, leaflets and postcards.

And all this is happening in a situation where one of his critical biographies has not been processed. And, of course, his reputation is not only influenced by the micro-space of Velhartice, Klatovy or Sušice, but it is connected with most places where he left traces – České Budějovice, Prague, Plzeň, Slaný, Louny, Žatec, Písek.

RECENZE

Igor ZMETÁK (red.), *Okno do histórie – Ryba a kláštor. Zborník odborných príspevkov z kultúrno-historického seminára. Trenčín: Trenčinské osvetové stredisko, 2019. ISBN 978-80-7092-053-4*

Předkládaný sborník je výstupem ze semináře *Okno do histórie 2019 – Ryba a kláštor*, devátého ročníku trenčinských odborných seminářů sympózia ORA ET ARS, v roce 2019 organizovaného v rámci výzkumu s podporou projektu DG18P02OVV067 *Kulturní tradice českého rybářství ve světle jejího využití v cestovním ruchu a krajinotvorbě*, financovaného z Programu na podporu aplikovaného výzkumu a experimentálního vývoje (NAKI II). Téma ryby je pojato ve značné šíři, nejen jako vzhled do historie gastronomických zákulisí křesťanských klášterů, ale i jako mnohovýznamový kulturní fenomén. Symbolika ryby v umění různých národů napříč staletími a společenskými vrstvami, její význam ekonomický, nutriční, role v období pústů, v rámci festivit atd. Zpracování tématu optikou různých oborů a zároveň s ohledem na jednotu danou základním motivem – ryba a křesťanství – dává textu unikátní hodnotu.

Již první příspěvek italského filologa a historika mentalit Agnula Florma *Lux per aequora splendens: plavba morom symbolov v aquilejskej bazilike* je svým pojetím pozoruhodný. Autor se snaží analyzovat symbolický obsah velké mozaikové podlahy raně křesťanské baziliky v Aquilei. Motiv ryby zde nazírá ve světle kulturního a náboženského vývoje regionu, s antickými, egyptskými, ale i židovskými a křesťanskými vlivy a současně jako umění oblasti pevně ukotvené v Evropě. Redaktor sborníku Igor Zmeták se zhostil tématu *Ryba v kulturně historickém kontextu*. Zkoumá rybu v různých náboženstvích, v křesťanství pak jako symbol Krista, čistoty vodního symbolu a významu v rámci křesťanských svátků a pústů. Irena Korbelářová, jedna z nejvýznamnějších českých historiček zabývající se dějinami gastronomie a kulinární každodennosti, ve svém příspěvku *Ryba (nejen) v postním stravování vyšších společenských vrstev v předmoderní době* věnuje pozornost významu ryb v postních obdobích ve středověku a raném novověku. Zabývá se však také rybími pokrmy jako běžnou součástí stravování venkovských vrstev i naopak oblibou pokrmů z mořských ryb, koryšů, mlžů a plžů v jídelníčku měšťanských a šlechtických vrstev v Evropě. Cenná je zejména pečlivá heuristika a značná erudice autorky, stejně jako ukotvenost výzkumu v množství dobových pramenů, receptářů a kuchařských knih české, německé a rakouské proveniencí. Následuje zajímavý umělecko-historický text Barbory Matákové *Zobrazení ryby v památkách na Slovensku*. Jedná se o přínosnou studii, autorka se snaží rybí symboliku představit ve slovenském umění napříč dějinami od nejstarších předkřesťanských kultur po novověké umění, jako umělecký dekorativní prvek v architektuře, plastice, malířství, ale i v užitém umění. Příspěvek Jána Kubici zkoumá rybí pokrmy v souvislosti s postními předpisy

křesťanských řeholí, vycházejícími vesměs z prvotní regule Benedikta z Nursie, jež rybě přikládala značný význam. Chov ryb byl významný pro kláštery i ekonomicky. Další nepřehlédnutelnou součástí klášterní produkce byla výroba piva. Tou se zabývá ve sborníku zajímavým způsobem a na příkladu Trenčína Danica Hlaváčová. František Oslanský pak tematiku uzavírá čtivou studií *Opatstvo benediktínů na Skalce u Trenčína v stredoveku*.

Sborník je inspirativní odbornou četbou, jeho největší devizou je bezesporu smělá multioborovost a zároveň tematická komplexnost a celistvost. Podobné počiny jako sympóziu *Okno do histórie 2019 – Ryba a kláštor* by se měly stát častějšími, zvolený mutioborový kooperativní přístup představuje směr, jímž by se věda měla v budoucnu ubírat.

Naděžda Morávková

Helena PAVLIČÍKOVÁ, *František Mareš. Od fyziologie k filosofii, Praha: Epocha 2017. 358 s. ISBN 978-80-755-7079-6.*

Biografická monografie jihočeské akademičky Heleny Pavličkové připomněla neprávem opomíjeného českého filozofa a lékaře Františka Mareše (1857–1942) v roce 160. výročí jeho narození a 75. výročí jeho smrti. Autorka, jejímž hlavním zaměřením jsou didaktické problémy výuky filozofie přírodních věd a environmentalismu, vytvořila obdivuhodně podrobný a barvitý portrét tohoto českého vitalisty a významného pražského akademika konce 19. a počátku 20. století. Mareš byl především lékařem, uznávaným a publikujícím odborníkem v oboru fyziologie, děkanem pražské lékařské fakulty i rektorem Karlovy univerzity. Byl však také respektovanou autoritou v diskusích filozofických a obecně vědecky teoretických. Jeho celoživotní přínos pro metodologii přírodních věd a důraz na interdisciplinární aspekty mnohých témat sleduje autorka z nového, doposud nepovšimnutého úhlu pohledu a vychází i z jeho popularizačních a méně známých textů. Některé články v periodikách *Živa* či *Časopis českých lékařů* jsou takto výtěženy vůbec poprvé. Také Marešova bibliografie je teprve v této monografii pojata ve svém celém rozsahu a v přesných citacích.

Mareš byl častým a usilovným polemikem. Autorka se snaží představit jej v polemikách jako pozitivního a logicky argumentujícího oponenta, který vkládal do diskusí celou svou osobnost. Ani případnou prohru nepřijímal nijak tragicky, právě naopak, nalézal v ní inspiraci pro posun svůj i posun celé problematiky. Náměty, v nichž jako protagonista odborných diskusí vystupoval, přitom

nebyly nijak jednoduché, polemizoval o otázkách Kantových tezí, o monismu, angažoval se v českém sporu o *Rukopisy* či otázce Leninova pojetí dialektického materialismu. Rozsah jeho přehledu a argumentačního zázemí autorka odhaluje jako pozoruhodně široký.

Publikace přináší doposud nejpodrobnější a současně nejaktuálnější rozbor Marešova přínosu a obsáhlý přehled pramenů a literatury o Marešově životě a díle. Zajímavou částí monografie je rovněž textová příloha, jež přináší Marešovy drobné a doposud málo známé novinové a časopisecké texty. Ty pomohou čtenáři pochopit nejen Marešovu osobnost, ale i atmosféru v české intelektuální společnosti na přelomu 19. a 20. století. Kniha je rozhodně přínosem pro výzkum v oblasti teorie a historie české vědy.

Naděžda Morávková

Radek Fukala, *Bitva u Lützenu 16. 11. 1632, České Budějovice: Veduta 2019, 128 stran + 16 stran barevné přílohy. ISBN 978-80-88030-37-9*

Českobudějovické nakladatelství Veduta nabídlo nedávno zajímavou novinku v podobě ediční řady nazvané *Útrapy a hrůzy třicetileté války*, drobných knižních publikací, doslova „vycpaných“ množstvím ilustrací, současných i dobových. Po svazcích věnovaných Bílé hoře, dobytí Plzně Mansfeldem, obléhání Českých Budějovic českým stavovským vojskem a Prahy Švédy na samém konci dlouhého ozbrojeného konfliktu přišla na řadu slavná a v mnohem přelomová bitva u Lützenu, opředěná gloriolou smrti švédského krále Gustava II. Adolfa a na císařské straně maršálka Pappenheima. Autorem je Radek Fukala, specialista na třicetiletou válku na slovo vzatý.

V prologu Fukala čtenáře seznamuje s evropskou situací v době kolem lübeckého míru v roce 1629, po němž se mohlo zdát, že vítězící císař Ferdinand II. již nenajde důstojného soupeře. Jenže na nátlak říšských knížat přišel o Valdštejna, a to ve chvíli, kdy svůj zásah do války chystal „Lev ze Severu“, švédský král Gustav II. Adolf. Jeho osudy poté sledujeme podrobně, od vylodění na Usedomu, přes bitvu u Breitenfeldu až po první střet, na norimberských šancích, a to s Valdštejnem, znovu povoláním do čela císařské armády. Nechybějí přirozeně ani další souvislosti a důležité události, jako vyvraždění a vypálení Magdeburku nebo smrt ligistického generála Tillyho na následky zranění utrpěného v bitvě u Rainu na Lechu. Kromě toho Fukala právem věnuje detailnější pozornost potyčce u řeky Rippach, která byla předehrou vlastní bitvy lützenské.

Gustav II. Adolf zde bohužel pro sebe (a pro Švédy) nevyužil momentu překvapení, Valdštejnovi velitelé dokázali včas a spořádaně ustoupit. Ačkoli čas již velmi pokročil k době, kdy vojska s oblibou ukončovala polní kampaně a ukládala se do zimních kvartýrů, měla se na dohled od lidnatého Lipska odehrát jedna z největších bitev třicetileté války. Autor tu pečlivě vypisuje veškeré vojenské jednotky (i jejich velitele), které měly v následujících hodinách spoluutvářet světové dějiny. Okolnosti a výzbroj hrály do noty Švédům, jenže ti potřebovali rozhodnout ideálně co nejrychleji, než by k císařským se silnými posilami dorazil Pappenheim. To se jim sice nepodařilo, přesto bojiště po těžkém boji na sklonku dne opanovali. Zaplatili ale cenu nejvyšší: Gustav II. Adolf byl smrtelně raněn a jeho mrtvola okradena. Císařští se znovu spořádaně stáhli.

R. Fukala po vylíčení bitvy konstatuje, že šlo o střetnutí spíše nerozhodné, a sleduje, jaký bezprostřední ohlas lützenké události vyvolaly. Včetně až hysterické reakce ovdovělé švédské královny či nejrůznějších fám o zradě a úkladech, jejichž obětí se její manžel údajně stal. Nechybějí ani dobře známé akce Valdštejnovy – na jedné straně velkolepé pohřby hrdinně padlého maršálka Pappenheima a generalissimova vzdáleného příbuzného Pertolda z Valdštejna, na straně druhé nemilosrdná poprava vojenských zběhů, vysoké důstojníky nevyjímaje. V epilogu knihy otěže švédské politiky a královny vize přebírá kancléř Oxenstierna, zatímco císařský vojevůdce nezadržitelně spěje ke svému pádu a zavraždění v Chebu. Tím ovšem Fukalova kniha nekončí – následuje ještě velmi podrobný exkurs k vojenským reformám, které ve Švédsku Gustav II. uskutečnil a které se staly základem úspěchu jeho výbojů na německé půdě. Ať už šlo o systém rekrutování, výcvik a výzbroj/výstroj, novou taktiku nebo výstavbu válečného loďstva, které mělo ze Švédska udělat hegemonu v oblasti *maris Baltici*.

Knihy je doplněna nemalým množstvím černobílých i barevných ilustrací, několika tabulkami, jmenným a místním rejstříkem, stejně jako (velmi) výběrovou bibliografií. Poznámkový aparát bohužel zcela chybí, což je škoda, alespoň v základní formě by jistě samotný text nijak zásadně nezatížil. Fukala je vynikajícím vypravěčem, takže i tato jeho drobná publikace má svižný a čtivý ráz. Z nedostatků upozorňuji na několik marginálií, ale také zásadnějších záležitostí. Poměrně rušivým je fakt, že autor nerespektuje u psaní velkých/malých písmen současné pravopisné normy a „seká“ tak vlastně jednu hrubku za druhou (Pražský mír, Třicetiletá válka...). Sjednocení by rovněž zasloužila používaná křestní jména: nelze používat korektní německou verzi (např. Johann Wenzel Götz) a jinde počestěnou (např. Matouš Merian). Do očí bijící je to opakovaně u Pappenheimova jména: buď (a lépe) Gottfried Heinrich Pappenheim nebo Bohumír Jindřich Pappenheim, nikoli Gottfried Jindřich (sic!). Jména ostatně autora pozlobila i na jiných místech (např. s. 52 již podruhé nekorektně Gerštorf z Geštorfu, správně z Gerštorfu; na s. 49 – důstojník „Enckehevoerta“ není nikdo jiný než Adrian von Enckevort). „Sarkofák“ ze s. 75 je snad jen pouhým

nedopatřením. Pokud jde o faktografii, přeci jen bych byl opatrnější s tvrzením, že počet obětí ve vyvražděném Magdeburku dosáhl 30.000.

Tyto výtky ale nijak neumenšují autorův zdařilý počín – erudované vyprávění našeho předního odborníka o bitvě světového dosahu, jíž se v českém prostředí dostalo znovu pozornosti až po mnoha dlouhých letech.

Jan Kilián

ZPRÁVY

Mezinárodní konference o edicích historických pramenů v polské Toruni

Ve dnech 16. a 17. května 2019 uspořádali společnými silami Institutu historie i archivistiky Univerzity Mikołaja Kopernika v Toruniu, reprezentovaný prof. Januszem Tandeckim, a Institut für Geschichte der bayerischen Julius-Maximilians-Universität Würzburg, zastoupený prof. Helmutem Flacheneckerem, ve spolupráci s Towarzystwem naukowym w Toruniu mezinárodní konferenci již 14. ročníku odborných vědecko-edičních kolokvií, tentokrát na téma „Urkundenbücher, Chroniken, Amtsbücher. Alte und neue Editionsmethoden“. Kromě badatelů z Německa a Polska, tvořících dlouholetý projektový tým (Deutsch-polnischer Gesprächskreis für Quelleneditionen), byli přizváni také dva kolegové z České republiky a jeden z Ruské federace. Jednání se konala v krásném historickém přednáškovém sále toruňského Towarzystwa naukowego.

Pomineme-li přivítací projevy, byl autorem úvodního referátu moskevský Sergej Polechov, který představil ediční projekt mimořádného díla *Codex diplomaticus Swidrigali magni ducis Lithuaniae*. Berlínský historik Matthias Thumser, jeden z velmi pravidelných účastníků kolokvií, následně pohovořil o probíhající digitalizaci livonských, estonských a kuronských listinářů, zatímco toruňský Adam Szweđa referoval o chystané edici polských státních smluv z raně jagellonského období (do roku 1506). Krakovský kolega Maciej Zdanek se zamýšlel nad starým vydáním tamního univerzitního kodexu (*Codex diplomaticus Universitatis Cracoviensis*) a nad možnostmi jeho moderního pokračování. Slezskou univerzitu v Katovicích zastupoval Tomasz Kałuski s referátem o starých a nových metodách listinných edic na příkladu hlohovského knížectví. Isabella Żołędziowska a Katarzyna Gołąbek promluví o problémech při digitální editování textů a korespondence z pera Ioannese Dantisca. Pozoruhodný pramen z hostitelského města – *Thorner Denkwürdigkeiten* – rozebrala a editoricky zhodnotila Julia Możdżeń. Jan Kilián přítomné publikum seznámil s dosud veřejnosti minimálně známou chabařovickou kronikou Bartela Habela z přelomu 16. a 17. století. Další z domácích toruňských badatelů, Piotr Oliński, vystoupil s postřehy k ediční práci na církevní účetní knize *Liber censuum sancti Johannis*. Podobnou problematiku vzápětí prezentovali Marcin Sumowski a Alicja Sumowska se sdělením o středověkých účetních materiálech toruňských kostelů a jejich zpřístupnění odborné veřejnosti. Čtvrteční blok zakončili Arkadiusz Borek z Polské akademie věd (IH PAN) ve Varšavě, referující o projektu digitalizace dvorských církevních dokumentů, a würzburgský historik Benjamin Heidenreich, jehož téma – volební kapitulace Řádu německých rytířů v raném novověku – se konferenční problematice poněkud (eufemisticky řečeno) vymykalo.

Páteční blok zahájil sám doyen těchto konferenčních setkávání, Helmut Flachenecker, a zhodnotil městské radní protokoly a knihy statut ve vrcholném

a pozdním středověku. I pro českého historika velmi zajímavý referát zazněl z úst Dietera Heckmanna (Geheimes Staatsarchiv – Preussischer Kulturbesitz Berlin), jelikož se týkal Královce, města založeného významným českým panovníkem, přesněji dochovaného královeckého celního seznamu z let 1367–1374. Již podruhé posluchači slyšeli o Řádu německých rytířů, tentokrát však přece jen relevantněji k danému jednacímú tématu: Tobias Baus poreferoval o edici městské knihy z Mergentheimu, tradiční řádové rezidence. Německo–polský výzkumný tým ústy Bettiny Schröder-Bornkampf (Mnichov) a Marcina Grulkowského (Varšava) přítomné auditorium seznámil se zcela novým edičním projektem, jehož cílem se staly účetní knihy štetínsko-gdaňské kupecké patriციjské rodiny Loitzů. Tomáš Sterneck, zastupující HÚ AV ČR, rozebral prameny k politické komunikaci Českých Budějovic na počátku stavovského povstání, tj. v roce 1618, a načrtl obrysy plánované edice. Sdělení Christiana Boseckerta (Coburg/Würzburg) o coburských zemských stavech v 16. století bylo jistě zajímavé a fundované, ale podobně jako předešle referát Heidenreichův se zaměřením sympózia nekorespondovalo. Anna Skolimowska z varšavské univerzity se ještě vrátila k textům Joannese Dantisca. Svěbytný předmět odborného editování a digitalizace, historické mapy, se staly doménou Tomasze Paneckého z Historického ústavu Polské akademie věd (IH PAN). To, jakou roli sehrávaly a sehrávají knížecí archivy ve starých i nových edičních záměrech, zhodnotil na základě dokumentů fuggerovských, castellovských a schwarzenberských Wolfgang Wüst (Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg). Nad epigrafickými památkami obecně a těmi z lubušského vojvodství zvláště se zamyslel Joachim Zdrenka (Zielona Góra). A do třetice přišel ke slovu Řád německých rytířů, nyní díky Katharině Kemmer na poli středověké sfragistiky a digitalizace dochovaných pečeti. Ostatně, rovněž závěrečný referát byl díky Benediktu Weigandovi (Universität Würzburg) vyhrazen německému rytířskému řádu a jeho středověkým pečetím, i když výlučně těm, které dnes opatruje toruňský státní archiv.

Opakovaně, a to nejen v kuloárech, se během konference rozvíjela zajímavá diskuse, u níž vyzdvihují jednu provokativní otázku, kterou položil G. Flachenecker – co všechno by se vlastně mělo editovat, jaká jsou kritéria výběru? Odpovědí a návrhů se sešla celá řada, ve výsledku se však jistě dlouhodobě zůstane u subjektivních zájmů, preferencí a selekcí jednotlivých badatelů. Na připravovaný sborník se nezbyvá než těšit. Na závěr nelze nepodotknout, že o účastníky konference bylo vzorně postaráno, včetně doprovodného programu – navíc zbyl i čas důkladně se seznámit s nádherným pořadatelským městem, rodištěm Mikuláše Koperníka.

Jan Kilián

18. celostátní archivní konference v Plzni

Ve dnech 23.–25. dubna 2019 se v plzeňském Parkhotelu konala již 18. celostátní archivní konference, kterou jako tradičně pořádaly Česká archivní společnost a Česká informační společnost, tentokrát ve spolupráci se Státním oblastním archivem v Plzni a Archivem města Plzně. Její organizátoři znovu pokračovali v konferenčním konceptu poprvé využitím o dva roky dříve v Liberci a program byl znovu rozčleněn do několika odborných sekcí. Konference získala záštitu mj. hejtmana Plzeňského kraje Josefa Bernarda, plzeňského primátora Martina Baxy a osobně se na zahájení konference dostavili mj. náměstek ministra vnitra Petr Mlsna a děkan Pedagogické fakulty Západočeské univerzity v Plzni Miroslav Randa, kteří pronesli slavnostní zdravice.

I vzhledem k místu konání konference se stala tématem její historicko-archivní části *Výroba nápojů v průmyslovém opojení*, a tato sekce probíhala kontinuálně po všechny tři konferenční dny. V jejím rámci zazněly příspěvky týkající se vývoje výroby nápojů v širším historickém kontextu, společenského rozměru piva a pivovarnictví, majetkové struktury a jejích proměn, hospodářských souvislostí výroby a prodeje piva a samozřejmě nemohl chybět ani blok týkající se situace v Plzni a okolí. Úvodní referát celé sekce pronesl Ivan Jakubec z Ústavu hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, z regionálních přispěvatelů se sekce aktivně účastnili archiváři Jakub Mírka, Karel Řeháček, Ladislava Nohovcová (všichni Státní oblastní archiv v Plzni), Milan Augustin (Státní okresní archiv Karlovy Vary) a Anna Peřinová (Archiv společnosti Plzeňský Prazdroj). J. Mírka se zabýval propinačním právem a jeho zrušením v roce 1869, K. Řeháček poválečnými osudy konfiskovaných pivovarů, L. Nohovcová dodávkami Škodových závodů do pivovarů a lihovarů a A. Peřinová problematikou výroby piva v Plzni. Nejednalo se však pouze o ryze pivovarská témata, M. Augustin se např. věnoval problematice Becherovky po roce 1945 a K. Řeháček historii společnosti Bohemia Sekt ve Starém Plzenci.

Kromě této hlavní sekce se účastníci konference zamýšleli nad vizemi českého archivnictví a jeho aktuálními problémy, diskutovali o právě dokončené koncepci archivnictví do roku 2035, zabývali se problematikou osobních údajů v archivnictví a fenoménem GDPR, ale také výběrem, zpracováním a zpřístupňováním archiválií, elektronickou spisovou službou a kontrolami na úseku archivnictví a spisové služby. Zvláštní pozornost byla věnována i vzdělávání archivářů, specializovaným archivům (mediálním, církevním) či spolupráci archivů a knihoven. Zajímavou a přínosnou sekcí byla rovněž ta s názvem *Minulé a budoucí horizonty českého archivnictví*, kde minulost, přítomnost a budoucnost oboru propojili nestoři českého archivnictví Petr Hubka (Státní oblastní archiv v Plzni),

Václav Ledvinka (Archiv hlavního města Prahy) a Karel Müller (Zemský archiv v Opavě), o své zkušenosti se s českými archiváři podělili i zahraniční hosté, kteří v „okénku“ moderovaném Karlem Hallou (Státní okresní archiv Cheb) diskutovali vybrané otázky ze zahraniční archivní praxe. Velmi hojně navštívenou se stala i zcela netradiční sekce s názvem *Jak se dožít důchodu*, kde se od Petry Špottové z Centra tělesné výchovy a sportu Pedagogické fakulty Západočeské univerzity v Plzni zájemci velmi poutavým způsobem dověděli o zásadách fyzioterapie v archivní praxi, za což referentku po právu odměnili dlouhotrvajícím potleskem. Díky pochopení Západočeské univerzity v Plzni byly veškeré odborné konferenční aktivity streamovány a jsou využitelné pro budoucí vzdělávání archivářů, studentů a dalších zájemců o obor.

Organizátoři nezapomněli ani na kulturní vyžití účastníků konference. Ve spolupráci s Plzeňským krajem, Magistrátem města Plzně, Plzeňským Prazdrojem, Západočeským muzeem, Západočeskou galerií, Biskupstvím plzeňským a dalšími sponzory a podporovateli umožnili zájemcům mj. prohlídky pivovaru a historického podzemí, návštěvu muzeí a výstavních prostor, Loosových interiérů, zájemci o živou kulturu měli možnost navštívit divadelní představení *Odpolední čaj u Loosů*, večer humoru a šansonů *Kabaret Svět* či poslechnout si historiky o pivu. Zvlášť velký zájem byl i o další plzeňskou „atrakci“, kterou je bezesporu exkurze do zdejší borské věznice.

Konference se po všech stránkách vydařila a většina jejích účastníků poskytla organizátorům v odevzdaných anketních listech pozitivní zpětnou vazbu. Líbil se opět především koncept konference, který každému dává možnost sestavit si program podle jeho zájmů, i její tematické zaměření. Příští celostátní konference se uskuteční v roce 2021 v Pardubicích a již dnes organizátoři vědí, že pomyslná konferenční laťka byla v Plzni nastavena hodně vysoko.

Karel Řeháček

Ohlédnutí za výstavami v Plzni v roce 2019

V Plzni byly kulturní veřejnosti představeny počátkem roku 2019 dvě mimořádné výstavy celonárodního dosahu. Obě akce byly již tradičně tematicky navázány na mezioborové březnové smetanovské sympozium (již 39.), letos organizované s označením *Zrození lidu v české kultuře 19. století*.

První z výstav nese výstižný emblematický název „*Jdi na venkov*.“ **Výtvarné umění a lidová kultura v českých zemích 1800–1960. Západočeská galerie v Plzni, výstavní síň Masné krámy, 1. 3.–12. 5. 2019.** Expozici opět navrhl a zrealizoval širší autorský tým pod garancí Ústavu dějin umění ČR (Tomáš

Winter a Pavla Machalíková) a zčásti i Katolické teologické fakulty UK (Milan Pech) a pochopitelně v součinnosti se Západočeskou galerií, zejména jejím ředitelem Romanem Musilem a kurátorem expozice Petrem Jindrou. Ačkoliv na někoho mohla výstava působit rozháraným a poněkud různorodým dojmem, je třeba připomenout, že její uskutečnění bylo výstupem předchozího pětiletého projektu GAČR, což bylo na její výtvarné kvalitě a pečlivém výběru několika set artefaktů z desítek českých, moravských i slovenských muzeí a galerií znát.

Pojem lidová kultura je samozřejmě nevyhraněný, jedná se o relativně nesourodou směsici nejrůznějších projevů. Autoři se proto pokusili svým výběrem doložit inspiraci tohoto fenoménu pro výtvarné umění v českých zemích od počátku 19. století až do poloviny 20. století. Důraz byl přednostně kladen na venkovskou kulturu. Lidové umění se stávalo postupně jakýmsi projekčním plátnem, na které jednotliví umělci, ale zejména národní instituce a později i stát promítaly své vlastenecké, nacionální i sociální a kulturní ideály. Bezespору tak docházelo i díky tomu k národní idealizaci, adoraci „prostého, nezkaženého venkova“ a k ovlivňování a manipulaci národního vědomí. Zvláště pak v poválečné socialistické éře došlo k přímému využívání, ba zneužívání „lidové kultury“ v rámci ideologických kampaní (viz vystavená série agitačních plakátů s rozjásanými krojovanými družstevníky). To se projevilo i masovou státní podporou folklorních souborů a národopisných festivalů. Masáž folklórem vedla ovšem k devalvací a jeho rehabilitace si vyžádala nemalé úsilí. Škoda, že generačně mladší autoři výstavy nevyužili a nepoukázali více na tento zlomový moment únavy z folkloru a jeho složité znovunalezení, tak skvěle zachycené v Kunděrově románu *Žert* a konečně i v jeho filmové adaptaci režisérem Jirešem. Každopádně, impulsy různých forem lidového umění inspirovaly prostřednictvím citací či jejich transformací výtvarná zpracování, umělecky a esteticky kvalitní, ale téměř vždy s nějakým „poselstvím“, výchovným akcentem.

Lidová inspirace prolíná českým uměním od 19. do počátku 20. století jako červená nit. Motivicky je to patrné již ve vystavené sérii venkovských skleněných obrázků s podmalbou. Pochopitelně tu nemohou chybět ikonická díla Josefa Mánesa, zejména jeho kresby a také jeho idylické litografie *Libánky* a *Domov*. Krojovaní venkované jsou tu zachyceni i na obrazech Františka Horčíčky či Antonína Pucherny. Do tvorby českých malířů pronikal i slovenský folklor, dokladem toho je málo známé nádherné plátno Jaroslava Čermáka se slovenským bačou (1854) či podobně laděný slovenský výjev od jeho současníka Soběslava Pinkase. Podobným národopisným motivem je tu zastoupen i slovenský národní malíř Michal Peter Bohúň. Západočeskou notu představují návštěvníkovi dvě slavná díla chodského mistra Jaroslava Špillara, *Vesnický fotograf* (1891) a *Konec masopustu* (1901) – tu si opět bytostně uvědomíme, jaké poklady leží ladem v depozitáři Západočeské galerie a jak citelně Plzni chybí galerijní budova. Folklorní prvky prostupují výrazně i dílem Mikuláše Alše – kromě jeho cyklu

Ze života starých Slovanů zde zaujme i akvarel Jan Sladký Kozina či kresba tuší *Vsude dobře, doma nejlip* s vyobrazením třígenerační venkovské idyly. Je jasné, že na výstavě tohoto zaměření nemůže chybět slovácká malířská legenda Joža Úprka, s obrazy zapůjčenými sem z moravských galerií (krojovanou krásou hýřící obrazy *Z Blatnice* 1898 či *Boží tělo ve Velké* 1912), stejně jako malby jeho souputníků (Emil Pacovský a Miloš Jiránek). Slovácký folklor inspiroval též vznik krásné bronzové plastiky *Jizda králů*, dílo sochaře Františka Úprky (méně známého bratra Jožky). Plastika je vůbec na výstavě zastoupena málo, za zmínku stojí ovšem glazovaný keramický reliéf *Ukolébavka* od Stanislava Suchardy (1892). Ovlivněna lidovými motivy byla i nastupující česká moderna a avantgarda první poloviny 20. století. Dokládají to obrazy krojovaných venkovanů od Václava Špály (*Venkovanka*), Josefa Čapka (*Zpívající děvčata*) či slovenských námětů ve vystavených dílech Františka Hudečka a Josefa Šímy. Diváka překvapí možná i folklorní citace u surrealisty Zdeňka Rykra (*Polní nářadí*, 1936). Dle mého subjektivního názoru nejúžasnější soubor výstavy představuje cyklus obrazů Emila Filly, na kterých se snoubí folklorní prvek, často doprovázený namalovanými texty lidových písní, s výrazně osobitým modernistickým zpracováním (*Píseň o Polednici*, *Utíkej Káčo, utíkej*, oba 1939, či *Na hore sedí vták* 1948 ad.). Autoři expozice také oprávněně zdůraznili zlomový okamžik, jakým byla pro širokou recepci českého a moravského folkloru Československá národopisná výstava v Praze 1895. Tu na výstavě připomínají poutavé trojrozměrné exponáty – originální modely lidové architektury. Za dobrý nápad (byť zde není přímá vazba na český folklor) považují opakovaně promítaný film na čelním plátně galerijního prostoru: jedná se totiž o skvělý národopisný dokument *Zem spievá* Karla Plicky z roku 1933.

Předností a nápadným rysem výstavy je velká žánrová, tematická, časově rozkročená pestrost zahrnující rozličné druhy artefaktů, nejen malovaných obrazů olejových i akvarelů, kreseb, litografií, mědirytů, ale také plastik, nadto také plakátů, fotografií i samostatných textů. To však může u méně zasvěcené části návštěvníků vyvolávat rozpaky, pocit hodnotové dezorientace a pochyby nad výběrem často velmi různorodých, někdy dosti subjektivně vybraných exponátů. Např. zcela nechápu zařazení některých obrazů vytvořených v časovém horizontu daleko překračujícím rámec výstavy, konkrétně erotických pláten dvou umělkyně datovaných 2001 (objetů lesbického krojovaného páru) a 2013 (slovácký nahý tanečník s priapickým pyjem).

K výstavě opět vychází stejnojmenná publikace: *Lidové umění mezi vyzvalní kulturou a politikou v Čechách a na Moravě: 1840–1960* (pod edicí Pavly Machalíkové a Tomáše Wintera) s pečlivě zpracovaným katalogem a popisky.

Druhou letošní „smetanovskou“ výstavu, tentokrát monotematicky sevřenou, připravilo Západočeské muzeum ve spolupráci s pražským Uměleckopřemyslovým

a Národním technickým muzeem pod názvem *Jan Koula – vlastimil a novorenesančník. Užitě umění z tvorby architekta 19. století. Výstava ke 100. výročí úmrtí významné české osobnosti. Západočeské muzeum v Plzni, 2. 3.–8. 9. 2019.*

Jan Koula (1865–1919) byl mužem širokého tvůrčího záběru a společenské činnosti, což právem připomíná aktuální souborná výstava, která se nepochybně setká s širokým zájmem. V Plzni je Koula znám hlavně díky přestavbě plzeňské radnice (1907–1912), pro jejíž průčelí navrhl i sgrafitovou výzdobu. Na realizaci se poté sám na lešení podílel. Byl to člověk vskutku renesančních zájmů. Rodák z Českého Brodu vystudoval architekturu ve Vídni a již od roku 1878 působil na pražském Vysokém učení technickém, nejprve jako asistent Josefa Schulze a poté od 1897 jako řádný profesor pro výuku architektonického tvarosloví. Mimochodem – podle jeho návrhu byl vyroben rektorský řetěz, stále používaný při promocích na ČVUT. Kromě svého pedagogického působení stihl ještě na plný úvazek další profesi: od roku 1892 působil jako kustod archeologických sbírek Národního muzea, v letech 1905–1917 byl dokonce jejím ředitelem. Přátelsky se stýkal též s dalšími vlastenecky orientovanými umělci, malíři Františkem Ženíškem a Mikolášem Alšem i architektky Antonínem Wiehlem a Antonínem Balšánkem. Zájem o české umělecké řemeslo podnítilo jeho studium velkých rodových sbírek Schwarzenbergů, Lobkoviců a Nosticů, zejména se zabýval skleněnými artefakty. To jej dovedlo i k vlastní historizující tvorbě. K nejpůsobivějším exponátům výstavy patří právě jeho návrhy realizované sklárnou Alfredov u Vimperka (převážně ze sbírek UMPRUM). Příznačný pro jím navržené poháry, číše a misky je řezaný dekor s využitím stříbrných doplňků a výzdobou z českých granátů. Obdobně nádherné byly i šperky dle jeho předloh a glazovaná keramika, inspirovaná českým a moravským lidovým uměním. Byl zastáncem „gesamtkunstwerku“, a proto své architektonické návrhy doplňoval i vlastním řešením interiérů a nábytku. Podobně to bylo i v případě plzeňské radnice, i proto dominují centrální části výstavního sálu bohatě intarzované dveře s motivem staré Plzně, zapůjčené sem pro tuto příležitost plzeňským primátorem z jeho pracovny. Dojem z přehledně uspořádané expozice umocňují i ukázky Koulových plánů (z fondů NTM), jeho rozsáhlá korespondence a návštěvník se tu doví i o Koulových zásluhách při budování památkové péče. Stál u zrodu Klubu za starou Prahu i památkové komise, vlastním nákladem začal také roku 1882 vydávat časopis Památky uměleckoprůmyslové, první památkářské periodikum u nás. Podpora sokolského hnutí se promítla i do architektonické činnosti, ostatně podle jeho návrhů byly postaveny v novorenesančním slohu s prvky secese v českých zemích desítky staveb, převážně sokoloven, ale také radničních a dalších reprezentativních budov i honosných soukromých domů a vil (hlavně v Praze a okolí, včetně vlastního domu v Pařížské ulici a vily v Bubenči). Kromě toho byl i zdatným akvarelistou, což se odrazilo ve „výtvarných“ denících z jeho

mnoha cesta po vlastech českých i po Evropě. Milovníka Šumavy na výstavě uchvátí nádherný akvarel s vodopádem Bílá strž, zapůjčený z Národní galerie. Záběr jeho zájmů byl neobyčejně široký. Koula založil třeba spolek pro výzkum lidových výšivek či sepsal a ilustroval první studii o husitských palných zbraních s využitím sbírek plzeňského muzea. Mimochodem, s jeho ředitelem Josefem Škorpilem, s nímž sdílel obdiv k antice i renesanci, si výborně porozuměl a údajně právě Koula měl být jediným člověkem, se kterým si jinak rezervovaný Škorpil v životě tykal. Znali se již od roku 1887, Koula za ním jezdil i na letní byt do Ejpovic do krásného údolí Klabavy (jehož dosud průmyslem neporušenou krásu zachytil i na svých akvarelech). Ostatně, Škorpil inicioval jeho angažmá na opravě plzeňské radnice. Svůj život naplnil Josef Koula smysluplnou prací, napomáhalo mu v tom jistě i rodinné zázemí. A konečně měl štěstí, že se dožil jako velký patriot i obnovení české samostatnosti (zemřel jen pár měsíců po 28. říjnu 1919).

Také tuto výstavu doprovodila monografie se stejnojmenným názvem s řadou objevných studií, navíc ve skvostném knižním provedení. Autorům, manželům Janě a Janovi Merglovým, se podařilo připravit neobyčejně atraktivní výstavu, kombinující skvostné ukázky Koulovy výtvarné dovednosti na poli architektury i uměleckého řemesla a zároveň přiblížit i polidštit neprávem opomíjenou osobnost české kultury.

Jan Kumpera

Pražské jaro, invaze a začátek normalizace ve výtvarném umění. Ohlédnutí za výstavou *Anatomie skoku do prázdna* v Západočeské galerii v Plzni

Výstava: *Anatomie skoku do prázdna*, autorka Helena Musilová, kurátorka Marcela Štýbrová, Západočeská galerie v Plzni, výstavní síň Masné krámy, 20. 6. 2018–16. 9. 2018.

Publikace: Helena MUSILOVÁ, *Anatomie skoku do prázdna. Rok 1968 a výtvarné umění v Československu*, Matěj Bárta, Studio JB a Západočeská galerie v Plzni, Plzeň 2018.

Rok 2018 byl bohatý na výročí, která v Čechách vyvolávají protichůdné pocity. I když hodnocení nedávné historie podléhá mnoha faktorům, obecně se dá říci, že zatímco sté výročí založení Československé republiky bylo přijato s hrdostí, sedmdesáté výročí komunistického převratu až na výjimky s nevolí. A padesáté výročí invaze spojeneckých vojsk? To je rána, která se dosud nezacelila, trauma, jehož se starší generace nezbavila dodnes.

Výročí invaze se proto v loňském roce stalo nejen důležitým tématem veřejnoprávních médií, ale i důvodem k uspořádání mnoha tematicky zaměřených výstav. V Praze, Brně i dalších velkých městech tak byly k vidění dosud neznámé a nikdy nepublikované dokumentární fotografie z prvních dnů okupace, získané převážně ze soukromých archivů pamětníků. Celistvější a umělecky zpracovanější soubory v Praze představili fotografové Oldřich Škácha, a především Josef Koudelka, jehož oceňovaná *Invaze 68* je podle všeho nejpůsobivějším fotografickým dokumentem z pohnutých srpnových dní. Umělecky nejsoudržnější a nejnáročnější kolekci výtvarných děl s tematikou pražského jara a ruské invaze však pod názvem *Anatomie skoku do prázdna* připravila Západočeská galerie v Plzni.

Projekt připravila Helena Musilová, kurátorka mnoha výstav a někdejší ředitelka Sbirky moderního a současného umění Národní galerie v Praze. Při práci na předchozích výstavách si totiž uvědomila, že české výtvarné umění spojené s rokem 1968 nebylo dosud systematicky zpracováno. Výsledkem její odborné práce se stala výstava *Anatomie skoku do prázdna*, která v pěti tematických oddílech představila téměř sto padesát děl od osmaosmdesáti autorů – od „klasiků“ českého moderního umění jako byl Jan Zrzavý, Karel Svoboda, Adolf Hoffmeister nebo Jiří Kolář, až po novátory z přelomu 60. a 70. let minulého století Karla Nepraše, Pavla Nešlehu nebo Zbyška Siona, jimž bylo v době invaze mezi třiceti a čtyřiceti lety. K nejmladším na výstavě zastoupeným autorům pak patřil sochař a malíř Jiří Sozanský a dva slovenští tvůrci – malíř a fotograf Rudo Sikora a konceptuální umělec Milan Adamčiak; těm bylo v době invaze čtyřiařacet let. I když autorka výstavy Helena Musilová měla z dřívějších let bohatou zkušenost s uměleckou fotografií, do projektu *Anatomie skoku do prázdna* žádné nezařadila. Jedinou výjimkou se stala fotografie Ľubomíra Füleho *Dubček skákající do bazénu*, která vznikla na koupališti ve slovenské Santovce. Tato fotografie však nesouvisí ani tak s celkovou koncepcí výstavy, jako s jejím názvem *Anatomie skoku do prázdna*, vypůjčeným z básně plzeňského rodáka Miroslava Holuba. Není snad při zpětném pohledu pražské jaro odvážným, ale i mimořádně plavným letem za svobodou? A není počátek normalizace dokonaným skokem do prázdna?

Anatomie skoku do prázdna představila nejzajímavější díla českého výtvarného umění z let 1966–1974; až na malé výjimky se při tom držela chronologického uspořádání. V prvním oddíle nazvaném *Quo vadis?* se objevila díla, která tematicky nebo formálně vybočila z tradičního pojetí socialistického umění. Jsou to bezprostřední díla, která se vymkla komunistické cenzuře a číší z nich nespoutaná energie a pocit nově nabyté svobody. Stačí se podívat na *Jazzový motiv* Jiřího Načeradského, *Zájmy* Slavojů Kovaříků, *Ženu s květinami* Jany Shejbalové-Želibské nebo *Svlékající se* Otakara Slavíka, v nichž se objevují dlouhá léta „zapovězená“ témata: radost ze života, možnost svobodného

sebevyjádření i cudné náznaky erotiky. Tvorba takových děl samozřejmě úzce souvisela s postupným uvolňováním společenského klimatu ve druhé polovině 60. let minulého století; to v roce 1968 vyústilo do krátkého období téměř bezbřehé svobody, pro něž se vžil název pražské jaro. Toto období velkých očekávání však bylo nakonec – obrazně řečeno – stejně krátké jako Dubčekův skok do bazénu. Už v noci z 20. na 21. srpna 1968 totiž proti takzvané kontrarevoluci zasáhla „spojenecká“ vojska. Absurditu této násilné události zachytila v části nazvané *Invaze* řada umělců včele s tehdy osmasedmdesátiletým doyenem české malby Janem Zrzavým; jeho působivý pastel s názvem *Okupace* vyjadřuje bezprostřední zděšení z vojenské síly i vztek z ponižení. Ještě expresivněji na události reagoval malíř Zbyšek Sion ve svých dílech *Okupace* a *Hyena*. Do následujícího oddílu výstavy s názvem *V ústech kamení, v hlavě boule* byla zařazena díla, která se již pokoušejí srpnové události interpretovat z většího nadhledu. Vznikla v době, kdy se do popředí namísto Dubčeka dostal Gustáv Husák, jehož okřídlená věta „*je potřeba urobiť konečne v štáte poriadok*“ de facto znamenala počátek tuhé normalizace. Ve vystavených dílech z této doby proto sílí pocit beznaděje, strachu i odcizení. Pro zobrazení těchto temných, drásavých myšlenek většina autorů zvolila neobvyklé, experimentální formy. Již zmíněný Zbyšek Sion v té době maluje obraz nazvaný *Štvanci*, Květa Válová *Spálenou zahradu* a Štefan Bobota *Pochod*. Všichni tři jako by svými obrazy hledali odpověď na neodbytnou otázku: nebylo by lepší znásilněnou zemi opustit, dokud to jde?

Na mezidobí mezi invazí a počátkem normalizace zareagoval několika vizuálními básněmi i dramatik – a pozdější prezident – Václav Havel. Jeho tehdejší básně, z nichž bylo na výstavě představeno šest ukázek, se později staly součástí sbírky *Antikódy*. Při jejich psaní Havel sice formálně vyšel z Apollinairových *Kaligramů*, ale počáteční nevázané hře se slovy velmi brzy dodal společenský a politický obsah; zároveň s tím svou původní hravost nahradil ironií a sarkasmem. Zatímco báseň *Generace 21. srpna* je změtí slov, která se mu během pohnutých dní honila hlavou a sám se v ní těžko vyznal, ironická *Porada redakční rady* za pomoci mnoha otázek („*Můžeme? Chceme? Smíme? Máme? Nemáme?*“) zachytila protichůdné názory na situaci i obavy z dalšího vývoje situace. V *Antikódech* Havel podobně jako řada dalších vizuálních básníků té doby – například Jiří Kolář nebo Ladislav Novák, jejichž díla byla také součástí výstavy – formoval shluky slov do vizuálních celků. Tím se dostal na půl cesty mezi literaturu a výtvarné umění podobně, jako se další zúčastnění umělci Milan Grygar a Milan Adamčíak svými grafickými partiturami dostali na pomezí hudby a výtvarného umění.

Díla zařazená do předposlední části výstavy nazvané příznačně *Obět'* se pokoušejí vyrovnat s tragickou smrtí Jana Palacha a Jana Zajíce, kteří se obětovali, aby národ vytrhl z šířící se letargie. Do této části Musilová zařadila dnes již ikonická díla, jako jsou *Pražská pieta* plzeňské malířky Aleny

Koenigsmarkové nebo koláž *Pocta Palachovi*, kterou Jiří Kolář vytvořil z rozstříhané černobílé reprodukce Botticelliho *Zrození Venuše*, novinových článků a úmrtních oznámení svých přátel.

Závěrečná část výstavy *Plazit jazyk* je plná deziluze a smutku. Je dobojováno, ideály pražského jara jsou minulostí, tisíce lidí odcházejí do emigrace, nespočet dalších se uzavírá do vnitřního exilu. Ti, kteří zůstanou a nechtějí přijít o smysluplnou práci, musí projít prověrkami a „posypat si hlavu popelem“. Toto ponížení explicitně zachytil Julián Filo ve svém oleji *Osobná analýza*. Po několika letech relativní volnosti začíná nový režim zprudka „utahovat šrouby“ ve všech oblastech života; vrací se cenzura, kádrování a všudypřítomný dohled. Senzitivní umělci na ztrátu svobody reagují velmi citlivě, takže není divu, že jejich díla z té doby jsou plná černých myšlenek (koláž *Oprátka* Jiřího Koláře, oleje *Zasmušilost* Jiřího Mrázka a *Epilog* Vojtěcha Tittelbacha). Normalizovanou společností, v níž se jeden podobá druhému a nikdo na sebe raději ničím neupozorňuje, aby se nestal terčem represí, zachycuje lept, který vytvořila Marie Filipová v roce 1972 a nazvala jej *Lidé*. V té době samozřejmě nemohla tušit, jak dlouho bude trvat, než se lidem vrátí „barva“ do tváří.

K výstavě vyšla obsáhlá publikace *Anatomie skoku do prázdna*, s podtitulem *Rok 1968 a výtvarné umění v Československu*, s kvalitními reprodukcemi vystavených děl, zasvěceným textem Heleny Musilové a základními informacemi o zúčastněných umělcích. Knihu zajímavým způsobem doplňuje velmi osobní vzpomínkový text historičky umění Ludmily Vachtové, která od roku 1972 žije ve Švýcarsku. Vtipem i prostofekostí Vachtová odlehčuje tragičnost tématu i odbornou věcnost textů Heleny Musilové.

Anatomie skoku do prázdna se vrátila k traumatické kapitole moderních českých dějin prostřednictvím náročných výtvarných děl. V pečlivém výběru vedle sebe postavila doznávající odkaz meziválečné avantgardy a nejnovější výtvarné směry jako expresivní abstrakci, grafickou poezii nebo konceptuální umění. Západočeská galerie v Plzni tak k padesátému výročí traumatické kapitoly našich dějin připravila po všech stránkách mimořádnou výstavu.

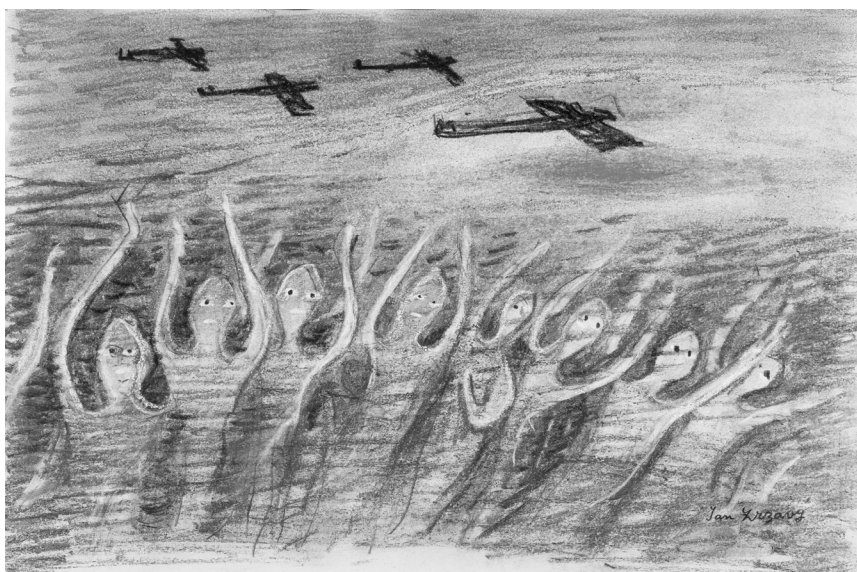
Jiří Zahradnický

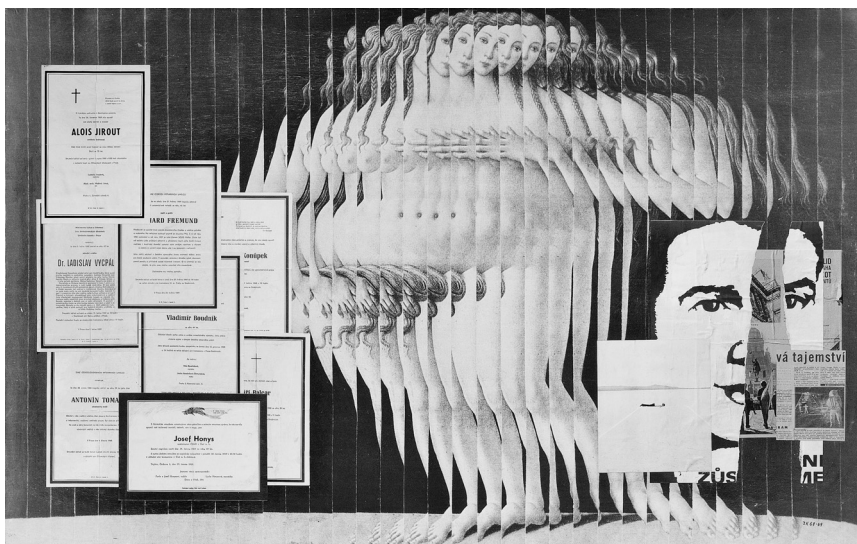

Alena Koenigsmarková, Pražská pieta, 1969, Západočeská galerie v Plzni

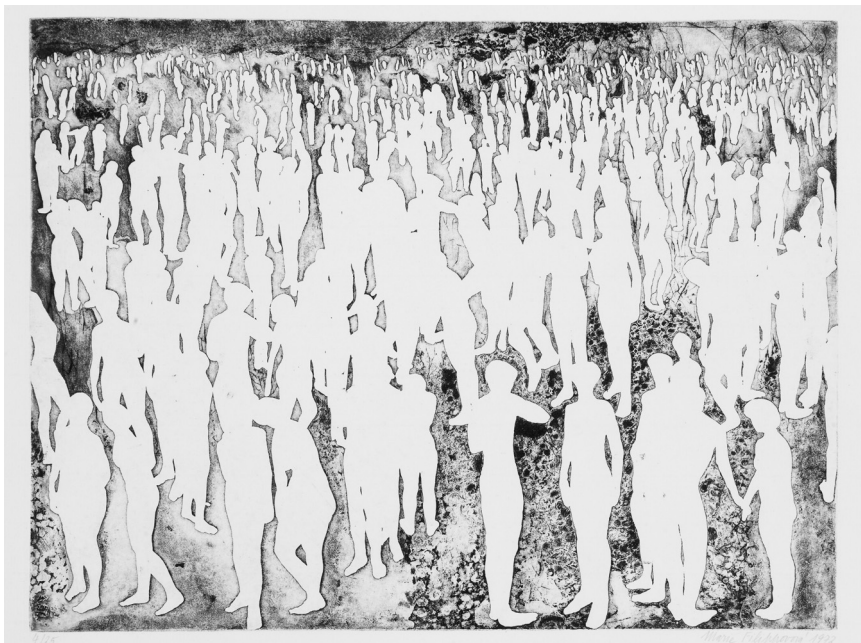

Jan Zrzavý, Okupace, 1968, Galerie Kodl

Jiří Kolář, Pocta Palachovi, 1969, Museum Kampa

Marie Filippová, Lidé, 1972, Moravská galerie v Brně

Seznam autorů

Mgr. Ivana Austová

Státní okresní archiv Česká Lípa;
austova@soalitomerice.cz

Mgr. et Mgr. Marie Boukalová

Historický ústav Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové;
marie.boukalova@uhk.cz

Prof. Dr. Johannes Burkhardt

Emeritní profesor, Universität Augsburg;
johannes.burkhardt@philhist.uni-augsburg.de

Prof. PhDr. Jaroslav Čechura, DrSc.

Ústav dějin křesťanského umění, Katolická teologická fakulta, Univerzita
Karlova Praha;
cechura52@gmail.com

Prof. PhDr. Radek Fukala, Ph.D.

Katedra historie, Filozofická fakulta UJEP Ústí nad Labem;
radek.fukala@ujep.cz

doc. PhDr. Petr Hlaváček, Ph.D.

Katedra historie FPE ZČU v Plzni;
petr.hlavacek@ff.cuni.cz

doc. PhDr. Jan Kilián, Ph.D.

Katedra historie FPE ZČU v Plzni;
jankilian@email.cz

Mgr. Lukáš Kopecký

Katedra historie, Filozofická fakulta UJEP Ústí nad Labem (doktorand);
kopeck.l@seznam.cz

Mgr. Hedvika Kuchařová, Ph.D.

Knihovna Strahovského kláštera Praha;
hedvika@strahovskyclaster.cz

Prof. PhDr. Jan Kumpera, CSc.

Katedra historie FPE ZČU v Plzni;
jkumpera@seznam.cz

doc. PaedDr. Naděžda Morávková, Ph.D.

Katedra historie FPE ZČU v Plzni;
moravkov@khi.zcu.cz

Mgr. Eva Němečková, Ph.D.

Státní okresní archiv Plzeň-sever se sídlem v Plasích;
nemeckova@soaplzen.cz

Mag. Dr. Claudia Reichl-Ham

Heeresgeschichtliches Museum Wien;
c.reichl-ham@hgm.at

PhDr. Karel Řeháček, Ph.D.

Státní oblastní archiv v Plzni;
rehacek@soaplzen.cz

Mgr. Lukáš Sláma

Katedra historie, Filozofická fakulta UJEP Ústí nad Labem (doktorand);
lukanius.slama@seznam.cz

Mgr. et Bc. Michal Vokurka

Ústav českých dějin FF UK Praha (doktorand);
vokurka@hiu.cas.cz

Mgr. Jiří Zahradnický

Umělecký kritik;
Jiri.zahradnický@centrum.cz

Pokyny pro autory příspěvků

Redakce časopisu *Bohemiae Occidentalis Historica* přijímá výhradně původní práce z oboru historie, případně příbuzných disciplín, a to v českém a slovenském jazyce, stejně jako ve dvou světových jazycích, v angličtině a němčině. Příspěvky mohou pocházet od jednoho i více autorů, za předpokladu, že dosud nebyly v identické či téměř identické podobě publikovány již jinde. Výjimkou mohou za určitých předpokladů a v závislosti na rozhodnutí redakce být jen jazykové variace již publikovaných statí. Každý příspěvek bude anonymně předložen jednomu recenzentovi z jiného pracoviště, než je autor, přičemž recenzent vyplní redakci vyhotovený formulář a příspěvek doporučí k otištění, doporučí k otištění po úpravách, nedoporučí.

1) Doručení příspěvků

Nabízené příspěvky mohou autoři zasílat na CD poštou na adresu: Katedra historie FPE ZČU v Plzni, Veleslavínova 42, Plzeň, 301 00 nebo mailem na kilian@khi.zcu.cz.

2) Rozsah příspěvků

Minimální rozsah příspěvků není stanoven, jeho délka však bude rozhodující při zařazení buď mezi studie nebo mezi drobnosti. Maximální rozsah studií by neměl překročit 35 normostran – vytvořených ve Wordu písmem Times New Roman o velikosti 14 a s řádkováním 1,5. Tučně zvýrazněny či jinou velikostí odlišeny necht' jsou jen nadpisy.

3) Požadované součásti příspěvků

Každý příspěvek by měl kromě jména autora, adresy jeho pracoviště a kontaktu na něj obsahovat také stručný abstrakt o dvou až třech větách v angličtině; seznam klíčových slov v angličtině (min. 4, max. 10) a shrnutí/resumé v anglickém jazyce (1–2 normostrany).

4) Další součásti příspěvků

Případné obrazové ilustrace zasílejte výhradně ve formátu JPG, a to stejným způsobem jako příspěvky samotné (CD, mail – viz výše). Maximální počet přijímaných snímků k jednomu článku je 8 a podmínkou je, že autor je současně vlastníkem práv k jejich otištění. Snímky musejí mít odpovídající tiskovou kvalitu (alespoň 300 dpi) a být dostatečně popsány (název vyobrazení, zdroj, autor snímku, rok jeho pořízení). Tabulky a grafy vytvářejte výhradně v programech WORD a EXCEL.

5) Poznámkový aparát

Poznámkový aparát vytvářejte výlučně jako poznámky pod čarou, ve velikosti (Times New Roman) 10. Studie bez odpovídajících odkazů na prameny a literaturu přijímány nejsou.

6) Formální úpravy textu

Text ani poznámky pod čarou nijak neformátujte (!) a v žádném případě nikde neměňte fonty písma. První odstavec za nadpisem (-y) neodsazujte, ostatní ano. U citací zdrojů odlište citovaný text kurzívou a uvozovkami na počátku i na konci, uvozovky použijte případně i u dalších výrazů, které si to v jazykovém kontextu zaslouhují. Důsledně odlišujte spojovníky a pomlčky, z nichž první jsou kratší (-), bez mezer a užívají se ke spojení slov, zatímco druhé jsou delší (–) a užívají se zvláště u letopočtů.

7) Citace

a) Monografie dle vzoru: Tomáš PARMA, *František kardinál Ditrichštejn a jeho vztahy k římské kurii. Prostředky a metody politické komunikace ve službách moravské církve*, Brno 2011, s. 55. V případě, že má titul i podtitul, bude i tento kurzívou. U opakované citace: T. PARMA, *František kardinál Ditrichštejn*, s. 77. Název titulu by měl být zkrácen po první smysluplné podstatné jméno. V případě, že se jedná o monografii sestavenou redaktorem (redaktory), je nutno za jméno (-a) před citací titulu uvést: (red.)

b) Kolektivní monografie dle vzorů: Josef PETRÁŇ a kol. (jsou-li autoři více než čtyři) nebo Jaroslav ČECHURA – Zdeněk HOJDA – Martina NOVOZÁMSKÁ (jsou-li autoři dva nebo tři).

c) Článek v periodiku dle vzoru: Martin BAKEŠ, *Mimořádná diplomatická mise Adolfa Vratislava ze Šternberka. Švédské království v polovině 70. let 17. století očima císařského vyslance*, *Folia Historica Bohemica* 29, č. 1, 2014, s. 31–62. U opakované citace: M. BAKEŠ, *Mimořádná diplomatická mise*, s. 43. Opakuje-li se v textu, resp. v poznámkách pod čarou, titul periodika, je záhodno jej zkrátit a při prvním výskytu na zkratku upozornit: *Folia Historica Bohemica* (dále jen FHB).

d) Článek ve sborníku nebo kapitola v knize dle vzoru: Tomáš JIRÁNEK, *Svědectví českých důstojníků o poměrech v armádě habsburské monarchie z 2. poloviny 19. století*, in: Vítězslav Prchal a kol., *Mezi Martem a Memorií. Prameny osobní povahy k vojenským dějinám 16. – 19. století*, Pardubice, 2011, s. 117–132. Při opakované citaci: T. JIRÁNEK, *Svědectví*, s. 118.

e) Edice pramenů dle vzoru: Jiří MIKULEC (ed.), *Mikuláš Dačický z Heslova. Paměti*, Praha 1996, s. 100. Při opakované citaci: J. MIKULEC (ed.), *Mikuláš Dačický z Heslova*, s. 122.

f) Nepublikované prameny je nutno určit v této posloupnosti: Název archivu, název fondu, (inventární číslo), (signatura), (karton/číslo knihy), fol./pag./s. – (datace zdroje, případně další bližší určení, např. v případě korespondence místo sepsání, adresát a příjemce). Lze použít běžné zkratky, v případě prvního výskytu je nutno je rozepsat, např.: Archiv hl. m. Prahy (dále jen AHMP). U nezpracovaných archivních položek bude uvedeno: Název archivu, název fondu, nezpracováno. V případě, že se jedná o rukopis: 1. Místo uložení, signatura – (autor), název (zvláště u starých rukopisů); nebo 2. Autor, název, místo uložení (zvláště u novodobých rukopisů a nepublikovaných strojopisů).

g) Opakování stejných zdrojů v následných odkazech v poznámkách pod čarou: v případě autora následuje „Týž“, v případě dokumentu „T(t)amtéž“.

